

ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

TOM XLVIII-XLIX

2002-2003

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași

ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(serie nouă)

Istorie • Tomul XLVIII-XLIX • 2002-2003

R E D A C Ț I A

Prof. univ. dr. I. AGRIGOROAIEI (redactor responsabil),
Prof. univ. dr. I. CIUPERCĂ, Prof. univ. dr. GH. CLIVETI,
Conf. univ. dr. M. COJOCARIU, Prof. univ. dr. ȘTEFAN S.
GOROVEI, Prof. univ. dr. GH. IACOB (secretar științific de
redacție), Prep. univ. drd. L. RĂDVAN

CUPRINS

Articole

Gh. Cliveti

DE CE ACT FINAL ȘI NU TRATAT GENERAL LA
CONGRESUL DE LA VIENA, ÎN 9 Iunie 1815? 5

Ionuț Nistor

„CONSTRUCȚIA” EUROPEI ȘI DESTINUL PRINCIPATELOR ROMÂNE
ÎN VIZIUNEA LUI ION HELIADE RĂDULESCU (1848-1859) 21

Serinelă Pintilie

JUNIMEA DE LA IAȘI ȘI INFLUENȚA GERMANĂ
ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ 37

Gh. Platon

PROBLEMA AGRARĂ ÎN ROMÂNIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A
SECOLULUI AL XIX-LEA. ÎNTRE DOUĂ REFORME – 1864-1921 49

Claudiu Lucian Topor

AUSTRO-UNGARIA ȘI DIFERENDUL ROMÂNNO-BULGAR
ÎN CHESTIUNEA SILISTREI (1912-1913) 77

Mihaela Puiu

WOODROW WILSON ȘI PROBLEMA EXTREMULUI ORIENT 97

Răzvan Locovei

ACTIVITATEA MISIUNII MILITARE ROMÂNE ÎN SIBERIA
(DECEMBRIE 1919 – MAI 1921) 119

Dumitru Ivănescu

VICTOR CĂDERE ȘI MISIUNEA SA ÎN SIBERIA (1920-1921) 133

Ovidiu Buruiană

DEMISIA CABINETULUI VINTILĂ I.C. BRĂȚIANU (NOIEMBRIE 1928).
IMPLICAȚIILE UNEI SCHIMBĂRI GUVERNAMENTALE 149

Ionel Sârbu

ROMÂNIA ȘI RELAȚIILE SOVIETO-GERMANE (APRILIE – MAI 1939) 171

Dorin Dobrin

„MAREA NEDREPTATE”. OCUPAȚIA SOVIETICĂ ȘI DEPORTAREA
ETNICILOR GERMANI DIN ROMÂNIA ÎN URSS (1945-1949) 179

Lucian Leuștean

CÂTEVA DOCUMENTE FUNDAMENTALE PENTRU ÎNCEPUTUL RĂZBOIULUI RECE	223
--	-----

Dan Lazăr

PROBLEMA NAȚIONALĂ ÎN IUGOSLAVIA TITOISTĂ. ASPECTE CONSTITUȚIONALE (1945-1974)	243
---	-----

Note și recenzii

• GH. PLATON, De la constituirea națiunii la Marea Unire. Studii de istorie modernă , vol. I-III (GH. CLIVETI)	251
• NICHOLAS V. RIASANOVSKY, O istorie a Rusiei (MIRCEA GHENGHEA)	252
• VASILE CRISTIAN, Istoria Asiei (GABRIEL LEANCA)	256
• Istoria – o meditație asupra trecutului. Profesorului Vasile Cristian la a 65-a aniversare (GABRIEL LEANCA)	258
• LORD ACTON, Despre libertate (DORIN DOBRINCU)	260
• GHEORGHE GASTON MARIN, În serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări din viață (DORIN DOBRINCU)	268
• CICERONE IONIȚOIU, Victimele terorii comuniste. Arestați, torturați, întemnițați, uciși. Dicționar A-B (DORIN DOBRINCU)	272
• IOAN SCURTU (coordonator), Structuri politice în Europa Centrală și de Sud-Est (1918-2001) , vol. I-II (DAN CONSTANTIN MĂȚĂ)	277
• MIHAI RETEGAN, Război politic în blocul comunist. Relații româno-sovietice în anii șaizeci. Documente (DAN CONSTANTIN MĂȚĂ)	282

Aniversări

UN MODEL DE CIVILITATE. Profesorul Vasile Neamțu la 80 de ani (ION TODERAȘCU)	285
UN OM AL ȘCOLII. Profesorul Ion Toderașcu la 65 de ani (ALEXANDRU-FLORIN PLATON)	289

In memoriam

GHEORGHE I. BRĂȚIANU. IN MEMORIAM – 50 (aprilie – mai 2003) (student IULIAN PRUTEANU)	293
--	-----

Articole

Gh. Cliveti

DE CE ACT FINAL ȘI NU TRATAT GENERAL LA CONGRESUL DE LA VIENA, ÎN 9 Iunie 1815?

Pentru a-și apropia victoria în confruntarea cu imperiul napoleonian și pentru a deschide calea spre realizarea *păcii generale*, Marea Britanie, Austria, Rusia și Prusia au încheiat, în martie 1814, *alianța de la Chaumont*¹. Au încheiat, cu Franța primei Restaurații a dinastiei de Bourbon, *pacea de la Paris*, în 30 mai 1814, printr-un tratat al cărui articol XXXII preconiza întrunirea unui congres la Viena, unde să participe „toate puterile ce s-au aflat, de o parte și de alta, în război”². Un congres menit să determine „prima carte politico-teritorială a Europei”³, altfel spus, *aranjamentul european* („*the Settlement of Europe*”) ⁴. Un congres care, sub imperativul asumării rolului deliberativ de „principalele puteri” – cele patru, amintite mai sus, plus Franța, din decembrie 1814, constituind clubul de reprezentare a „intereselor generale”⁵ –, nu a mai avut cum să cunoască momentul deschiderii lui solemne, ca „for al tuturor statelor suverane”. Lucrările congresului s-au desfășurat „în comitete și comisii” – comitetul celor patru/cinci „principale puteri”, comitetul puterilor, opt la număr (Marea Britanie, Austria, Rusia, Prusia, Spania, Suedia, Portugalia și Franța), semnatare ale tratatului din 30 mai 1814, „comitetul german” (Austria, Prusia, Bavaria, Württemberg și Hanovra), comisiile de statistică, de reglementare a reprezentărilor diplomatice, etc.⁶ –, întortochind mult procesul deliberativ, complicând stilul și tehnica adoptării documentelor *aranjamentului european*. S-a dorit ca acesta din urmă să-și afle o clară și autoritară consacrare într-un *tratat general*. Și-a aflat-o însă în *Actul final* din 9 iunie 1815. O schimbare de rezultat ce nu a reținut, pe măsura semnificațiilor ei, atenția literaturii de specialitate, a celei cu referire, se înțelege, la problemele păcii din 1814-1815, literatură în cuprinsul căreia

documentului din 9 iunie i-a fost aplicată, cu nonșalanță, atât denumirea de *tratat general* cât și aceea de *act final*. Or, adecvată formei și conținutului acelui document n-a avut cum să fie decât denumirea de *Actul final al Congresului de la Viena*. Este ceea ce am putut constata parcurgând un întins text documentar, nelipsit el însuși de inconsecvențe terminologice, de la acte „de conferință”/„de congres” la corespondență și comentarii ale „principalilor negociatori ai păcii europene”.

Când, pe 8 februarie 1815, reprezentanții „celor cinci principale puteri” au desemnat un „comitet” pentru redactarea a ceea ce s-a dorit a fi, la început, un *tratat general*, „chestiunile” polonă, saxonă sau cea a „reconstrucției Prusiei”, cu alte cuvinte, cele mai delicate „chestiuni” subsumabile aranjamentului politico-teritorial european, erau, în aspectele esențiale, soluționate. Propunerea de a se realiza un *tratat general* a venit din partea lui Castlereagh⁷, de unde a venit și a doua, ca „întregul aranjament european” să fie întărit de un *acord de garanție generală*⁸. Cea de-a doua propunere, supusă, cu prioritate, atenției împăratului Alexandru al Rusiei, a fost agreată de acesta și de „cabinetul său”, însă sub condiția reconsiderării bazelor aranjamentului european⁹. „Manevrele diplomației ruse”, evidențiate și de condiționarea accederii Imperiului Otoman la „sistemul de garanții reciproce ale tuturor puterilor” de o prealabilă „lichidare” a diferendelor între „curtea” de Romanov și Înalta Poartă („lichidare” ce ar fi semnalizat confirmarea *de facto* și *de jure* a unor aspecte esențiale ale „chestiunii orientale” ca „afaceri ruso-otomane”)¹⁰, au diluat mult intențiile britanicilor relative la *garanția generală*. Diluarea rațiunilor respectivei *garanții* s-a presupus strâns și nu doar din perspectiva politicii britanicilor cu restrângerea oportunității adoptării *tratatului general*, în formă și în conținut, întru culminarea procesului documentar al congresului de pace. Gentz a înregistrat faptul că secretarul de stat britanic ținuse mult la „ideea de a reuni într-un instrument ori tratat general diferitele tranzacții ale congresului”, dar și că „miniștrii Rusiei, între alții, l-au combătut în toate ocaziile”, ei neadmițând decât „convenții particulare între puterile direct și exclusiv interesate”¹¹. Cel onorat cu responsabilitatea de secretar al congresului, de titular al unui *Bureau de protocole*¹², se sesizase asupra unor inerente contradicții, nu doar sub raport juridic, între „tranzacțiile particulare” („fragmentare”) și ordonarea acestora de un act integrator¹³. Unele rețineri l-au încercat și pe Metternich, în timp ce „miniștrii prusieni” vedeau în „proiectul britanic de tratat general” o modalitate de

repunere în cauză a valabilității acordurilor între „curțile nordice”, în special a celor între „curțile” de Hohenzollern și de Romanov¹⁴. Talleyrand vedea unele inconveniente pentru partea de interes francez din tratatul semnat pe 30 mai 1814, la Paris¹⁵. Mai curând decât ideea *tratatului general*, cea a unei *declarații solemne* a „celor opt puteri”, semnatare ale tratatului din 30 mai 1814, *declarație* care să fie adoptată la încheierea congresului de pace, păruse, spre finele lunii februarie 1815, că ar fi întrunit sufragiile „curților continentale”, inclusiv ale Franței Restaurației¹⁶. „Revenirea lui Napoleon din Elba” a realimentat rațiunile *alianței de la Chaumont*, diminuându-le pe cele ale *declarației solemne* în cuprinderea unui *act ordinar de congres*, cum a fost să fie și *declarația celor opt puteri din 13 martie*¹⁷. Putere reală de lege sau substanță de act sinalagmatic a fost rezervată tratatului din 25 martie, semnat de „cele patru curți aliate”, act la care se lăsa cale de acces „tuturor puterilor”¹⁸.

Accesiunea Franței la noul act al *mării alianțe* prezenta, chiar și sub invocarea „cauzei monarhului legitim”, aspecte extrem de delicate din punctul de vedere al „suportului național” al acelei „cauze”¹⁹. Sub stindardul „cauzei monarhice” era de observat, atât pentru regele Ludovic al XVIII-lea cât și pentru „colaboratorii săi”, că se regăseau prea puține „energii franceze” în lupta cu „uzurpatorul”. Simțindu-se trădat de „puterea pretoriană” a unui regim, ajuns să sucombe, de Restaurație²⁰ și privind popularitatea lui Napoleon ca „*une soldatesque*”²¹, „regele legitim” l-a împuternicit pe Talleyrand de-abia la 10 aprilie să adere „în numele (suveranului) său” la tratatul din 25 martie²². *Franța napoleonică* precumpănea, în spiritul Marii Națiuni, față de cea a Restaurației²³. Aceasta din urmă avea nevoie de „sprijinul Europei”, pe care Talleyrand a căutat să-l asigure printr-o nouă *declarație*, mult mai angajantă pentru semnatori decât cea din 13 martie, în sensul „europenizării cauzei monarhului legitim”²⁴. De la Gand, unde emigrase, Ludovic al XVIII-lea insista pentru adoptarea unei „declarații a suveranilor”, din care să reiasă clar că „Europa se declară aliată a regelui și a națiunii franceze contra invaziei lui Napoleon Bonaparte”²⁵. O declarație într-un înțeles mult agreeat de Alexandru I, care a și recurs, printr-o bine „înstruită misiune” a lui Pozzo di Borgo, la înțepirea „aspirațiilor de solidaritate monarhică ale bejenitului rege de Bourbon”²⁶. Nu putea fi însă agreeat și de britanici, care, din susținători declarați ai întronării contelui de Provence ca rege al Franței, în 1814, și adversari ai „combinațiilor secrete ruse” de la 1815 în favoarea ducelui

d'Orléans²⁷, și-au comprimat atitudinea într-un refuz ferm de a subscrie la impunerea numai prin „forțe externe” a noii forme de guvernământ post-napoleonice²⁸. Raportându-se doar la competența *comisiei politice și militare a alianței* în problema „campaniei contra lui Napoleon”²⁹ și considerând cenzurabilă accesiunea formală a Franței la tratatul din 25 martie³⁰, miniștrii britanici au admis doar să fie substituită *declarației congresului*, de felul celei solicitate de Ludovic al XVIII-lea, „o proclamație... făcută uniform de toți generalii *en chef* ai trupelor aliate, în momentul când... aveau să intre pe teritoriul francez”³¹. La Viena a fost încheiat un *proces-verbal* al „comitetului celor opt puteri”³², un *raport* în aprecierile lui Talleyrand, de natură a împlini, măcar în parte, dorința lui Ludovic al XVIII-lea de „solidaritate monarhică”, însă, observa același Talleyrand, Europa nu se prezenta ca făcând război pentru regele de Bourbon, la solicitarea acestuia, ci „pentru ea însăși, fiindcă interesele ei îl voiau, fiindcă siguranța ei îl reclama”³³. Războiul european avea să fie unul prin excelență *al mării alianțe contra lui Napoleon*, încât să impună *o nouă pace Franței*. A avut câștig de cauză modul britanicilor de a privi „scoaterea Europei din grava criză”, un mod însușit de austrieci și, prin satisfacerea „pretențiilor lor teritoriale la Rhin”, de prusieni. Deși animat de sentimentul „gloriei și puterii gigantice a Rusiei”³⁴, de dorința de a relansa, printr-un vibrant *manifest*³⁵, „lupta popoarelor sub sceptrul monarhilor”, Alexandru I se vedea în situația de a pierde rolul de „campion al coaliției”³⁶. Atins în orgoliul său de „eliberator al lumii” („*le libérateur du monde*”; „*der Weltbefreier*”), de „Agamemnon al regilor” („*l'Agamemnon des rois*”) și lăsându-se captat de „oracolele sibiline”, într-un „amestec de exaltare sinceră și de comedie romanescă”, ale doamnei Krüdener³⁷, autocratul de Romanov și-a stabilit la Heidelberg „cartierul său militar”, suferind întârzierea mișcărilor trupelor sale spre „marele câmp deătălie” și înțelegând să accepte încheierea Congresului de la Viena printr-un *act general*, ca o posibilitate de exersare a rolului european al Rusiei. Era o posibilitate scrutată și de Talleyrand pentru „țara suveranului său legitim”³⁸.

Rațiunile *declarației* suveranilor aliați „de solidaritate cu monarhul legitim al Franței”, precum și cele ale *declarației solemne*, ca unic *act* de închidere a Congresului de la Viena, s-au stins până spre finele lunii mai 1815. Între timp, s-a stins cu totul și tatonarea oportunității unui *acord de garanție generală*, întâmplare ce a lăbilizat mult, cum amintea Gentz, „criteriile formale” (calificate) ale „unui instrument sau tratat general”,

care „să asambleze diferitele tranzacții ale congresului”³⁹. Era de crezut că puterile, în loc de a fi gândit la consolidarea „fructului” negocierilor de pace „prin punerea în vigoare a garanțiilor reciproce”, au preferat să reanime „un conflict de sisteme federative”, pentru a căror formare fiecare „mare cabinet” își propunea „de a antrena toate resorturile și de a angaja toate tertipurile vechii diplomații”, orientată prevalent după „interese particulare” și nu după cel „comun” (*general*)⁴⁰. „Întreaga situație” era pusă de suveranul de Romanov și de „consilierii săi” pe seama „intrigilor britanico-austriece”, Franța contând, în desfășurările *marii politici*, tot mai puțin după „evadarea” lui Napoleon. Aceeași situație era văzută de miniștrii britanici și de cancelaria Austriei ca o consecință a „manevrelor” diplomației ruse, a „combinațiilor” ruso-prusiene în spiritul tratatului de la Breslau-Kalisch, din 1813. Erau exprimate îndoieli în legătură cu viabilitatea *aranjamentului politico-teritorial european*, Castlereagh acordându-i șanse de a dura cel mult doi ani⁴¹, într-un moment când Alexandru I a pretins, cu insistență, „grăbirea încheierii deliberărilor la Viena”, spre a fi „acasă... de Sfintele Paști”⁴². Reiniierea „campaniei antinapoleoniene” a presat „principalii negociatori ai păcii și ordinii” să se edifice asupra inconvenientelor asumării *garanției generale* și, mai ales, asupra rațiunilor extrem de firave ale consacrării *aranjamentului european* printr-o *declarație solemnă*, de principiu și non-sinalagmatică, a puterilor semnatare ale tratatului din 30 mai 1814, de la Paris, puteri compunând „comitetul de opt la forul diplomatic vienez”. Tratatul din 25 martie 1815 a impulsionat, e drept, negocierile la Viena, a căror încheiere i s-a părut lui Talleyrand posibilă a surveni până spre finele lunii aprilie⁴³. A fost însă ca lucrările „forului păcii” să dureze ceva mai mult, în aceeași manieră de desfășurare a lor. „Comitetul celor cinci mari puteri”, unde Franța era în continuare prezentă, deși cu o poziție simțitor diminuată, aproape eclipsată de rațiunile *marii alianțe*, avea rolul decizional în „tranzacțiile teritoriale”, cele mai delicate, de altfel⁴⁴. Dreptul de a superviza „cele mai delicate tranzacții” și l-au arogat împăratul Rusiei și cel al Austriei, împreună cu regele Prusiei, cei trei suverani „întâlnindu-se după-amiaza pentru a revedea chestiunile discutate dimineața de miniștrii lor”⁴⁵, Gentz reținând și întrevederi ale acelorași miniștri „în fiecare seară, în cabinetul lui Metternich”⁴⁶. „Comitetul celor opt” își afirma competența în probleme „de interes general”, care nu implicau „cesiuni teritoriale”, probleme precum cea a fluviilor internaționale sau cea a comerțului cu sclavi

(negri). „Comitetul pentru afacerile Elveției” s-a raportat la „comitetul celor opt”, dar numai după evaluările făcute de „comitetul celor cinci mari”. „Comitetul german” și-a reluat lucrările pe 23 mai, cu misiunea realizării *pactului federal*. În „comitetul celor opt” a fost adoptată *declarația* din 13 martie și tot lui îi revenea competența elaborării și semnării „principalului document al congresului”, *tratat general* sau *Act final*⁴⁷.

Deși menit consacării unui „act de referință generală”, congresul de pace nu a depășit, nici în faza finalizării „operei sale”, impresia „de masă informă de negocieri..., compusă”, în observațiile lui Gentz, „din elemente incompatibile, care se loveau și se înfruntau pretutindeni. Suverani negociind ei înșiși, dintre care unii pretindeau a-și fi proprii lor prim-miniștri, șefii principalelor cabinete transformăți în plenipotențieri auxiliari..., o mulțime de prinți și de miniștri, de prinți de toate gradele, lucrând și intrigând fiecare pentru oarecare interes particular, în fine, de deputați din toate părțile Germaniei, ce se agitau noapte și zi pentru a crea o constituție federativă...”⁴⁸. Era, într-adevăr, dificil de dirijat un ansamblu deliberativ atât de multifragmentat și, în consecință, atât de puțin apt de a-și consacra „opera” printr-un unic și atotcuprinzător act sinalagmatic. Pentru diverse „chestiuni” sau „afaceri” au fost încheiate acte de sine stătătoare: tratate, convenții, regulamente... Cu puține excepții, între care *declarația* puterilor asupra abolirii comerțului cu negri, din 8 februarie⁴⁹, actele contractuale sau de principiu s-au produs sub presiunea preparativelor și activării „campaniei antinapoleoniene”. *Tratatele* între Rusia și Austria, între Rusia și Prusia au pecetluit „schimbările teritoriale din zona polonă”, statutul Cracoviei făcând obiectul unui *tratat adițional*, numai între cele trei „curți nordice”⁵⁰, cu totul altfel decât sperase A. Czartoryski, care, „trezit la realitatea dură a tranzacțiilor subscrise de marile puteri”, admitea că „a fost legănat de iluzia unei soluții realmente europene în chestiunea Poloniei”⁵¹. *Tratatul* între Prusia și Saxonia din 18 mai⁵² a fost posibil numai după „misiunea” asumată de Metternich, Wellington și Talleyrand, pentru „lămurirea” regelui Friedrich-August, „refugiat” la Presburg⁵³. *Tratate* au mai fost încheiate de Prusia și Hanovra⁵⁴, de Austria și Țările de Jos⁵⁵, de Austria și Sardinia⁵⁶. Iar toate aceste *tratate*, împreună cu alte *acte* – *declarația* regelui Saxoniei asupra drepturilor Casei de Schönburg⁵⁷, *convențiile* între Prusia și Marele Ducat de Saxa-Weimar⁵⁸, între Prusia și Ducatul de Nassau⁵⁹, *actul* relativ la constituția federativă a Germaniei (pactul federal)⁶⁰, *declarația* puterilor asupra Confederației Elveției⁶¹ și

actul de accesune a respectivei Confederații la acea declarație, dată de „cele opt puteri”⁶², *protocolul* privind „cesiunile teritoriale” făcute de Sardinia cantonului Geneva⁶³, *condițiile* realipirii teritoriului Genoa la Sardinia⁶⁴, amintita, mai sus, *declarație* a puterilor asupra abolirii comerțului cu negri, *regulamentele* pentru libera navigație a fluviilor internaționale⁶⁵ și *regulamentul* rangurilor diplomatice⁶⁶ – au fost anexate principalului document adoptat la Viena, în 9 iunie, conform articolului CXVIII al acestuia⁶⁷. Au fost *tratate* sau *convenții* care n-au fost anexate *Actului final*. Dintre acele acte *sinalagmatice*, neanexate celui *final*, ar fi de amintit *tratatul* între Danemarca și Prusia relativ la Pomerania⁶⁸, *tratatul* între Prusia și Suedia⁶⁹ sau *convenția suplimentară* tratatului de la Breslau-Kalisch, între Prusia și Rusia⁷⁰.

Actul final sau *tratatul general* din 9 iunie 1815? Când a fost desemnată *comisia* pentru redactarea principalului document al congresului, a fost utilizată denumirea de *tratat general*. Revenindu-i, lui, în primul rând, dar și lui Anstett, și lui La Besnardière, responsabilitatea redactării, Gentz a făcut, de la bun început, caz în legătură cu disfuncționalitățile tehnice între activitatea comisiei și „mersul curent” al deliberărilor diplomatice, orientate, acestea, spre „tranzacții particulare”, precum și în legătură cu evidentele „contradicții în termeni” ocazionate de reunirea într-un *unic* act voit *sinalagmatic* – *tratatul general* – a diferitelor „tranzacții” având, fiecare în parte, valențe *sinalagmatice*, sustenabile prin ele însele⁷¹. Secretarul congresului era încercat de scrupule față de redactarea „cu mult efort... a unui nefericit tratat” („*ayant rédigé ce malheureux traité avec beaucoup de peine*”)⁷², de nemulțumiri față de „inertiile premeditate” ale „rusului” Anstett, de suspiciuni în privința lui La Besnardière, care, „excesiv de afectat de convulsii din patria sa”, ar fi devenit „profund impresionat de cauza lui Napoleon”, solicitând, „ipohondru și bolnav închi-puit” („*hypocondre et malade imaginaire*”), persimiunea „să se întoarcă acasă”⁷³. Din postura sa de principal, crezându-se chiar exclusiv, redactor al „marelui tratat” („*C'est à moi seul que la rédaction du grand traité tombe en partage*”)⁷⁴, Gentz a susținut, la un moment dat, ideea de a se substitui unui document de o greu comprehensibilă anvergură „o declarație francă și nobilă, în care s-ar fi anunțat publicului ceea ce congresul a făcut, ceea ce-i rămânea să facă”⁷⁵. Pe 10 februarie fusese raportat de cei trei redactori un *proiect de tratat* în 32 articole⁷⁶. Un proiect ce a avut darul de a proba discrepanța între „lucrul” comisiei de redactare a

tratatului general și operarea „în comitete și comisii”, prin „tranzacții particulare”, a *aranjamentului politico-teritorial european*, o discrepanță doar întrucâtva atenuată de recursul lui Gentz și al lui La Besnardière la diversele *protocoale* ale fiecăruia dintre „cercurile deliberante în diverse chestiuni”⁷⁷. A fost necesară o nouă investire, cu o mai nuanțată competență, la 25 mai, a *comisiei de redactare*, cu Gentz în prim-planul ei, lordului Clancarty și baronului Humboldt revenindu-le responsabilitatea sesizării vreunei omisiuni sau a vreunei clasări eronate a intereselor „fiecăreia dintre puteri”⁷⁸. S-a putut ajunge la realizarea unui *instrument general* în 110 de articole, completat, la insistențele lui Metternich, cu alte 11 din cuprinsul „pactului federal al Germaniei”⁷⁹. Un instrument pe care Gentz a înțeles să-l denumească *act final al congresului*, nu *tratat general*, înțelegere indicând nuanțări ale semnificației juridice a *documentului* din 9 iunie 1815⁸⁰. Contemporanii, cu deosebire cei care l-au făurit, au văzut în el „noua cartă a Europei” („*la nouvelle charte de l'Europe*”)⁸¹. Istorici precum Ch. Pouthas sau J.-B. Duroselle l-au considerat „prima cartă teritorială de cuprindere europeană” („*la première charte territoriale de l'Europe*”)⁸². Din perspectiva istoriei diplomatice, avizată asupra unor „termeni specifici”, s-a impus denumirea de *Actul final al Congresului de la Viena*⁸³. În istorii de cuprindere mai largă, de multe ori mai complexă, a fost acordată însă atenție nu atât calificării juridice a vreuneia dintre denumirile *documentului* din 9 iunie 1815 cât conținutului prevederilor acestuia, prin utilizarea unor expresii „elastice”, precum *aranjamentul european* sau *configurația politico-teritorială a Europei* („*l'arrangement européen*”; „*the European Settlement*”).

În forma sa și în conținutul său, *Actul final* purta amprenta manierei în care s-a desfășurat congresul, a disputelor acerbe „în cuvinte” pentru tranșarea diferitelor „afaceri”. Sub invocația *Prea Sfintei și Indivizibilei Trinități*, *preambulul* concentra istoria redactării și problematica contractuală a *actului* din 9 iunie. Puterile semnatare ale tratatului de la Paris, din 30 mai 1814, „reunindu-se la Viena... cu prinții și statele aliate lor, pentru a completa dispozițiile zisului tratat și pentru a-i adăuga *aranjamentele* necesitate de starea în care rămăsese Europa în urma războiului... încheiat în 1814..., dorind să cuprindă într-o *tranzacție comună* diferitele rezultate ale negocierilor lor, în scopul de a le acoperi (întări) cu ratificările lor reciproce, și-au autorizat plenipotențiarii să recunoască într-un *instrument general* dispozițiile de un interes major și permanent și să anexeze

(adaoge) la acest act, ca părți integrante ale aranjamentelor congresului, tratatele, convențiile, declarațiile, regulamente și alte acte particulare, așa cum se regăsesc ele citate în prezentul tratat” (subl. ns., G.C.)⁸⁴. *Dispoziitivul* (conținutul în articole) a dat motive întemeiate ca *Actul final* să fie considerat o *cartă politico-teritorială europeană*. *Ducatul Varșoviei* avea să fie „legat irevocabil, prin constituția sa”, pentru a fi în „posesia perpetuă a împăratului tuturor Rusiilor, a moștenitorilor și succesorilor săi”, împărat care „se rezerva de a da acestui stat, bucurându-se de o administrație distinctă, extensiunea interioară” ce el „o judeca convenabilă”; polonezii, „supuși... ai Rusiei, ai Austriei și ai Prusiei”, obțineau „o reprezentare și instituții naționale”, reglementate după modul de existență politică a fiecărui stat (guvern) căruia „aparțineau” (art. I). *Prusia* își adjudeca o parte însemnată din *Saxonia* și din *Renania*, posesiunea renană fiindu-i garantată de Austria, Marea Britanie, Rusia și Franța (art. XXII, XXV și XXVI). *Austria* își extindea pozițiile în *Italia*, privită de Metternich ca „simplă expresie geografică”⁸⁵, și pe seama „provinciilor ilirice”, foste sub dominația lui Napoleon. *Regatul Țărilor de Jos* reunea *Belgia* și *Olanda*, sub dinastia de Orania (art. LXXII-LXXIII). *Regele Țărilor de Jos* primea în posesie *Marele Ducat de Luxemburg*, din Confederația Germaniei (art. LXXIII). *Regele Marii Britanii* primea (păstra) *Hanovra*, iar *regele Danemarcei Holstein*, încrengătură de „fiefuri patrimoniale” ale căror implicații aveau să alimenteze, cu timpul, mari tensiuni internaționale. *Statutul și instituțiile* Confederației Germaniei evidențiau prevalența Austriei, dar și posibilități de a fi contracarată de Prusia și chiar de „statele secundare” ori de „orașele libere” (art. LIII-LXIII). „Pactul federal” semnifica un *sistem defensiv*, asigurând fiecare entitate statală membră a Confederației. Statele „confederate” se angajau să nu-și facă unul altuia război „sub nici un pretext”, în caz de litigiu *dieta federală* fiind *mediatoare de drept*, iar în eventualitatea că o sentință juridică (o sancțiune) devenea necesară, competența o avea „un *jugement austrégai*” (*Austreregal Instanz*), căruia „părțile în litigiu se supuneau fără apel” (art. LXIII). *Confederației Elveției* i se garantau neutralitatea, în conformitate cu *declarația* puterilor din 20 martie, anexată *Actului final*. *Norvegia* revenea *Suediei*.

„Tranzacții teritoriale”, precum cele menționate, au făcut obiectul unor aprinse dispute în „comitetele și comisiile” întrucupând „cercurile deliberante” ale Congresului de la Viena. În toate „cercurile” s-a impus rolul

decizional al marilor puteri⁸⁶. Cu deosebire în „comitetul celor cinci principale puteri” (Austria, Marea Britanie, Rusia, Prusia și Franța), chiar dacă, după o procedură menită a salva „demnitatea congresională”, semnatarele *Actului final* au fost puterile din „comitetul celor opt”. „Toate puterile care au fost reunite la congres, ca și prinții și orașele libere care au concurat la *aranjamentele consemnate* sau la *actele confirmate* în acest *tratat general*” (în baza art. CXVIII) erau „invitate să acceadă” la acesta (art. CXIX)⁸⁷. A decurs astfel o „procedură a accesiiunilor” care, după „semnăturile celor opt puteri”, din 9 iunie, s-a prelungit până pe 19 iunie⁸⁸. Cum remarca și contele Münster, reprezentantul Hanovrei în „comitetul german”, s-a convenit ca numai „cele opt puteri” („subscriitoare tratatului de la Paris din 30 mai 1815”) să *semneze împreună Actul final*, iar celelalte „curți” să acceadă în mod separat. Motivația unei atare conveniri a ținut de intuirea unei game exorbitante de ratificări, „care ar fi atins o cifră mai mare de 1600 dacă toate curțile ar fi semnat și ratificat acte formale”⁸⁹. Nu s-a dat curs nici măcar sugestiei lui Gentz, se pare, de a fi convocate „curțile regale” (Danemarca, Olanda, Hanovra, Saxonia, Bavaria, Württemberg, Sardinia, Cele Două Sicilii) la o conferință unde li s-ar fi dat lectură principalului document al congresului⁹⁰.

Despre valoarea istorică a *Actului final* din 9 iunie 1815, ca și despre cea a Congresului de la Viena, s-ar putea scrie, desigur, mult și încă multă vreme în contradictoriu. În opinia lui Gentz, *instrumentul general*, așa cum urma el „să apară în lume”, era „cu certitudine departe de ceea ce ar fi putut și ar fi trebuit să fie dacă Congresul de la Viena și-ar fi îndeplinit marea menire de o manieră... satisfăcătoare pentru nevoile... Europei”. Era, același instrument, „plin de imperfecțiuni și de lacune”, având „mai curând aerul unei tranzacții pasagere decât al unei opere destinată a dura secole”. Dar tot în opinia lui Gentz („*Après avoir été sévère, il faut aussi être juste!*”), *Actul final* își păstra „meritul incontestabil de a fi facilitat căile pentru o constituție politică... a Europei... mai practică”, încât, la o scontată realizare a acesteia, Congresului de la Viena, „considerat ca reuniune preparatorie”, să i se recunoască „utilitatea istorică”, mai ales că, în „deschiderea de probleme” de la 1815, principalii factori ai vieții internaționale erau „chemați să lucreze *en grand*”⁹¹. Etapa istorică 1815-1878, ultima ei delimitare cronologică reprezentând-o Congresul de la Berlin, avea să stea sub semnul „lucrării principalelor puteri”, în maniera *concertului european*.

WHY THE FINAL ACT, AND NOT THE GENERAL TREATY, AT THE CONGRESS OF VIENNA, ON THE 9TH OF JUNE 1815?

- Synopsis -

The main document of the Congress of Vienna, signed on the 9th of June 1815, was entitled, by Scholars, almost as much the *Final Act* as the *General Treaty*. The exact form in which that document should be finally drawn up was a subject of controversy almost to the close of the Congress. Within the Committee of Five (Austria, Great Britain, Russia, Prussia and France) was nominated a *Commission de Rédaction*. On March 6, the Committee of Five appointed two chief draftsmen (Gentz and La Besnardière) to draw up the main document from the protocols of the different conferences. It was not possible for that document to be unique and entirely *synallagmatique*. According to Gentz's notes, it was a fragmentary document, assembling different *synallagmatic acts*. So, as the Author of this Study proves, the accurate title of the document signed on the 9th of June 1815 was to be the *Final Act of the Congress of Vienna*.

Note

¹ D'Angeberg, comte... (L. Chodzko), *Le Congrès de Vienne et les traités de 1815*, vol. I, Paris, 1864, pp. 116-121.

² Ch. de Martens și Ferd. de Cussy, *Recueil manuel et pratique des traités, conventions et autres actes diplomatiques, sur lesquels sont établis les relations et les rapports existant aujourd'hui entre les divers états souverains du globe, depuis l'année 1760 jusqu'à l'époque actuelle*, vol. III, Leipzig, 1846, pp. 11-12; v. și *Mémoires du prince de Talleyrand* (în continuare: Talleyrand, *Mémoires...*), publiées... par le duc de Broglie, vol. II, Paris, 1891, pp. 183-202.

³ J.-B. Duroselle, *L'idée d'Europe dans l'histoire*, Paris, 1965, pp. 196 și urm.

⁴ C.K. Webster, *The Congress of Vienna, 1814-1815*, Londra, 1919 (?), pp. 77-82.

⁵ *Ibidem*, pp. 73-76.

⁶ *Ibidem*, pp. 54-97 (*Organization of the Congress*).

⁷ *Dépêches inédites du Chevalier de Gentz aux Hospodars de Valachie pour servir à l'histoire de la politique européenne. 1813-1828* (în continuare: Friedrich von Gentz, *Dépêches inédites...*) publ. par A. Prokesch-Osten, vol. I, pp. 161 și urm. (*Tableau des divers actes et des derniers résultats du Congrès de Vienne*, Viena, 26 iunie 1815).

⁸ C. K. Webster (ed.), *British Diplomacy, 1813-1815. Select Documents Dealing with the Reconstruction of Europe*, Londra, 1921, p. 305 (Castlereagh c. Liverpool, Viena, 13 februarie 1815); v. comentarii la *Idem*, *The Congress of Vienna*, pp. 83 și urm.

⁹ *Vneshnjaja politika Rossii XIX i nachala XX veka. Dokumenty rossiiskovo ministerstva inostrannykh del, Seriya pervaja. 1801-1815* (în continuare: *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. I), vol. VIII, Moscova, 1972, pp. 207-209 (Nesselrode, *Etat actuel des négociations de Vienne*, Viena, 20 februarie/4 martie 1815).

¹⁰ *Ibidem*, pp. 336 și urm. (A. Italinski, *Nota...* c. guvernul Turciei, Constantinopol, 7/19 mai 1815).

¹¹ „Lord Castlereagh avait tenu de tout temps à l'idée de réunir, dans un instrument ou traité général, les différentes transactions du congrès... Les ministres de Russie, entre autres, le combattaient à toutes les occasions et ne voulaient que des conventions particulières”. Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, pp. 161 și urm. (*Tableau des divers actes...*, Viena, 26 iunie 1815).

¹² C. K. Webster, *The Congress of Vienna...*, p. 87.

¹³ *Ibidem*.

- ¹⁴ Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, pp. 151 și urm. (Gentz c. I. Caragea, Viena, 22 aprilie 1815).
- ¹⁵ Talleyrand, *op. cit.*, vol. II, p. 298.
- ¹⁶ D'Angeberg, *op. cit.*, vol. II, pp. 865 și urm. (*Projet d'une déclaration générale...*, Viena, 28 februarie 1815).
- ¹⁷ *Ibidem*, vol. III, pp. 913 și urm.; Talleyrand, *op. cit.*, vol. III, pp. 111-113.
- ¹⁸ Talleyrand, *op. cit.*, vol. III, p. 137 (art. VIII al tratatului din 25 martie 1815).
- ¹⁹ *Ibidem*, vol. II, p. 298.
- ²⁰ *Ibidem*, vol. III, p. 146 (Blacas d'Aulps, contele..., c. Talleyrand, Gand, 10 aprilie 1815).
- ²¹ *Ibidem*, p. 145.
- ²² *Ibidem*, pp. 143 și urm. (Ludovic al XVIII-lea c. Talleyrand, Gand, 10 aprilie 1815).
- ²³ Maurice Bourquin, *Histoire de la Sainte Alliance*, Geneva, 1954, p. 130.
- ²⁴ Talleyrand, *op. cit.*, vol. III, pp. 142 și urm. (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 8 aprilie 1815).
- ²⁵ „Vous avez sans doute influé sur la déclaration des souverains... Si l'on veut qu'elle produise tout l'effet qu'on en doit désirer, il faut que, conformément à la déclaration du 13 mars, et à l'article III du traité du 25, l'Europe s'y déclare l'alliée du roi et de la nation française, contre l'invasion de Napoléon Bonaparte...”. *Ibidem*, p. 166 (Ludovic al XVIII-lea c. Talleyrand, Gand, 22 aprilie 1815).
- ²⁶ *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. I, vol. VIII, pp. 251 și urm. (Alexandru I c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 16/28 martie 1815).
- ²⁷ Talleyrand, *op. cit.*, vol. III, pp. 172-174 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 23 aprilie 1815).
- ²⁸ *Correspondence, Despatches, and other Papers of Viscount Castlereagh, Second Marquess of Londonderry* (în continuare: Castlereagh, *Correspondence...*), edited by Charles William Vane..., vol. X, Londra, 1852, pp. 205 și urm. (Castlereagh c. Wellington, 26 martie 1815), 302 (Castlereagh c. Wellington, Londra, 8 aprilie 1815); v. și *Correspondance diplomatique du comte Pozzo di Borgo... et du comte de Nesselrode depuis la Restauration des Bourbons jusqu'au Congrès d'Aix-la-Chapelle, 1814-1818*, publ. par le comte Charles Pozzo di Borgo, vol. I, Paris, 1897, pp. 135-140 (Pozzo di Borgo c. Nesselrode, Bruxelles, 11/23 mai 1815).
- ²⁹ Castlereagh, *op. cit.*, vol. X, pp. 289 și urm. (Cathcart c. Castlereagh, Viena, 1 aprilie 1815).
- ³⁰ Maurice Bourquin, *op. cit.*, p. 131.
- ³¹ Talleyrand, *op. cit.*, vol. III, p. 161 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 13 aprilie 1815).
- ³² Castlereagh, *op. cit.*, vol. X, pp. 354 (Clancarty c. Castlereagh, Viena, 13 mai 1815), 350 și urm. (Cathcart c. Castlereagh, Viena, 13 mai 1815).
- ³³ „A la seconde déclaration qui avait été projetée et dont j'ai eu plusieurs fois l'honneur d'entretenir Votre Majesté, on est convenu de substituer un rapport qui remplira le même objet... L'Europe ne se présente pas comme faisant la guerre pour Votre Majesté, et sur sa demande..., elle la fait pour elle-même, parce que son intérêt le veut, parce que sa sûreté l'exige”. Talleyrand, *op. cit.*, vol. III, p. 187 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 17 mai 1815).
- ³⁴ *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. I, vol. VIII, p. 323 (Lieven c. Alexandru I, Londra, 7/19 mai 1815).
- ³⁵ *Ibidem*, p. 341 (*Manifest Aleksandra I*, Viena, 9/21 mai 1815).
- ³⁶ Maurice Bourquin, *op. cit.*, p. 223.
- ³⁷ Maurice Paléologue, *Alexandre I-er. Un tsar énigmatique*, Paris, 1937, p. 224.
- ³⁸ Talleyrand, *op. cit.*, vol. III, p. 187 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 17 mai 1815).
- ³⁹ Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, p. 162 (*Tableau des divers actes...*, Viena, 26 iunie 1815).

⁴⁰ „On est porté à croire que les... puissances, au lieu de songer à consolider le fruit des nouveaux efforts par la mise en vigueur des garanties réciproques, préfèrent de ramener un conflit de systèmes fédératifs pour la formation desquels chaque d'elles se proposerait de faire jouer tous les ressorts et d'employer tous les détours de l'ancienne diplomatie". *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. I, vol. VIII, p. 377 (Nesselrode c. Lieven, Heidelberg, 5/17 iunie 1815).

⁴¹ Talleyrand, *op. cit.*, vol. III, p. 46 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 1 februarie 1815).

⁴² *Ibidem*, pp. 93 și urm. (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 3 martie 1815).

⁴³ „Nous redoublons d'activité pour achever les affaires que le congrès avait à régler. Selon mon opinion, il finira en avril". *Ibidem*, p. 135 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 29 martie 1815).

⁴⁴ Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, p. 161 (*Tableau des divers actes...*, Viena, 26 iunie 1815); Heinrich von Treitschke, *History of Germany*, vol. II, Londra, 1916, p. 72 (Humboldt, *Systematic Description of the Proceedings of the Congress of Vienna*, 15 iunie 1815); *apud* C.K. Webster, *The Congress of Vienna*, p. 75.

⁴⁵ C.K. Webster, *op. cit.*, p. 87.

⁴⁶ Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, p. 161 (*Tableau des divers actes...*, Viena, 26 iunie 1815).

⁴⁷ C.K. Webster, *op. cit.*, pp. 76 și urm.

⁴⁸ „Le congrès était une masse informe, composée d'éléments incompatibles, qui se heurtaient et s'entraînaient partout. Des Souverains négociant eux-mêmes, et dont quelques-uns prétendaient même être leurs propres premiers ministres, – les chefs des principaux cabinets transformés en plénipotentiaires auxiliaires, – des plénipotentiaires de second ordre, – une centaine de princes et de ministres, de princes de tout grade, travaillant et intrigant chacun pour quelque intérêt particulier, – enfin des députés de toutes les parties de l'Allemagne, qui s'agitaient nuit et jour pour créer une constitution fédérative...". Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, p. 155 (*Tableau des divers actes...*, Viena, 26 iunie 1815).

⁴⁹ Ch. de Martens și Ferd. de Cussy, *op. cit.*, vol. III, pp. 175-177 (*Déclaration des puissances sur l'abolition de la traite des Nègres*, donnée à Vienne, la 8 février 1815).

⁵⁰ *Ibidem*, pp. 103-111 (*Le traité entre la Russie et l'Autriche*, Viena, 21 aprilie/3 mai 1815), 111-116 (*Le traité entre la Russie et la Prusse*, Viena, 21 aprilie/3 mai 1815) și 116-120 (*Traité additionnel relatif à Cracovie, entre l'Autriche, la Prusse et la Russie*, Viena, 21 aprilie/3 mai 1815); v. și *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. I, vol. II, pp. 305-311 (*Instruktsija komissarom Rossii, Avstrii i Prussii po sozdaniju upravljenija v vol'nom gorode Krakove*, Viena, 28 aprilie/10 mai 1815).

⁵¹ Talleyrand, *op. cit.*, vol. III, p. 96 (Talleyrand c. Ludovic al XVIII-lea, Viena, 3 martie 1815).

⁵² Ch. de Martens și Ferd. de Cussy, *op. cit.*, vol. III, pp. 120-130 (*Traité entre la Prusse et la Saxe*, Viena, 18 mai 1815).

⁵³ *Mémoires. Documents et écrits divers laissés par le prince de Metternich*, publ. par... Richard de Metternich, vol. I, Paris, 1881, p. 206.

⁵⁴ Ch. de Martens și Ferd. de Cussy, *op. cit.*, vol. III, pp. 131-136 (*Traité entre le Hanovre et la Prusse*, Viena, 29 mai 1815).

⁵⁵ *Ibidem*, pp. 153-159 (*Traité entre l'Autriche et le roi des Pays Bas*, Viena, 31 mai 1815).

⁵⁶ *Ibidem*, pp. 169-175 (*Traité entre l'Autriche et le roi de Sardaigne*, Viena, 20 mai 1815).

⁵⁷ *Ibidem*, p. 130 (*Déclaration de roi de Saxe sur les droits de la Maison de Schoenbourg*, Viena, 18 mai 1815).

⁵⁸ *Ibidem*, pp. 136-138 (*Convention entre la Prusse et le grand-duc de Saxe-Weimar*, Viena, 1 iunie 1815).

⁵⁹ *Ibidem*, pp. 138-144 (*Convention entre la Prusse et les duc et prince de Nassau*, Viena, 31 mai 1815).

⁶⁰ *Ibidem*, pp. 144-152 (*Acte pour la constitution fédérative de l'Allemagne*, Viena, 8 iunie 1815).

⁶¹ *Ibidem*, pp. 159-164 (*Déclaration des puissances sur les affaires de la Confédération helvétique*, Viena, 20 martie 1815).

⁶² *Ibidem*, pp. 164 și urm. (*Acte de l'accession... de la Confédération Suisse à la déclaration ci-dessus*, Zürich, 27 mai 1815).

⁶³ *Ibidem*, pp. 166-169 (*Protocole... sur les cessions faites par le roi de Sardaigne au canton de Genève*, Viena, 29 martie 1815).

⁶⁴ *Ibidem*, p. 175 (*Conditions qui doivent servir de bases à la réunion des Etats de Gênes à ceux de S.M. Sarde*, Viena, fără dată).

⁶⁵ *Ibidem*, pp. 177-189 (*Règlements pour la libre navigation de rivières*, Viena, fără dată).

⁶⁶ *Ibidem*, pp. 189-190 (*Règlement sur le rang entre les agents diplomatiques*, Viena, 19 martie 1815).

⁶⁷ *Ibidem*, pp. 102-103.

⁶⁸ *Ibidem*, pp. 55-57 (*Traité entre le Danemarck et la Prusse, relativement à la cession de la Poméranie, y compris l'île de Rügen et le Duché de Lauenbourg*, Viena, 4 iunie 1815).

⁶⁹ *Ibidem*, pp. 57-60 (*Traité entre la Prusse et la Suède*, Viena, 7 iunie 1815).

⁷⁰ *Ibidem*, p. 54 (*Convention supplémentaire à celle (?) de Kalisch, entre la Prusse et la Russie, pour le passage des troupes russes à travers les Etats prussiens*, Viena, 28 mai 1815).

⁷¹ „Maintenant on a encore l'intention de terminer le congrès par un grand traité général, et... je suis chargé de la rédaction de ce traité. Cinq ou six sections sont achevées, toutes les autres sont suspendues, faute de matériaux... Voilà de quelle façon les affaires se traitent au congrès, et comment, avec les meilleurs intentions et tout le zèle du monde, on risque à tout instant de perdre le fruit de ses efforts...”. Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, p. 152 (Gentz c. I. Caragea, Viena, 22 aprilie 1815).

⁷² *Ibidem*, p. 164 (*Tableau des divers actes...*, Viena, 26 iunie 1815).

⁷³ *Ibidem*, p. 162.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 163.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 164.

⁷⁶ C.K. Webster, *op. cit.*, p. 78.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, p. 165 (*Tableau des divers actes...*, Viena, 26 iunie 1815).

⁷⁹ *Ibidem*, p. 165; C.K. Webster, *op. cit.*, p. 80.

⁸⁰ Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, p. 164 (*Tableau des divers actes...*, Viena, 26 iunie 1815).

⁸¹ M.H. Weill, *Les dessous du Congrès de Vienne d'après les documents originaux des archives du Ministère impérial et royal de l'Intérieur à Vienne*, vol. II, Paris, f.a., p. 617.

⁸² J.-B. Duroselle, *L'idée d'Europe*, p. 195.

⁸³ În cel mai cunoscut „îndreptar diplomatic” (*Dictionnaire diplomatique*, publ. sous la direction de A.-F. Frangulis, vol. I, Paris, f.a., pp. 168 și urm.) este menționat „L'Acte final du Congrès de Vienne”. La Ch. de Martens și Ferd. de Cussy, *op. cit.*, vol. III, pp. 103 și urm., apare înscris *Traité de Vienne, du 9 juin 1815*, fără nici o explicație despre opțiunea autorilor pentru o asemenea denumire.

⁸⁴ „Les puissances qui ont signé le traité conclu à Paris le 30 mai 1814 s'étant réunies à Vienne, en conformité de l'article XXXII de cet acte, avec les princes et Etats leurs alliés, pour compléter les dispositions du dit traité, et pour y ajouter les arrangements rendus nécessaires par

l'état dans lequel l'Europe était restée à la suite de la dernière guerre; désirant maintenant de comprendre dans une *transaction commune* les différents résultats de leurs négociations, afin de les revêtir de leurs ratifications réciproques, ont autorisé leurs plénipotentiaires à réunir dans une *instrument général* les dispositions d'un intérêt majeur et permanent, et à joindre à cet acte, comme parties intégrantes des *arrangements du congrès*, les traités, conventions, déclarations, règlements et autres actes particuliers, tels qu'ils se trouvent cités dans le *présent traité* (subl. ns., G.C.). Ch. de Martens și Ferd. de Cussy, *op. cit.*, vol. III, pp. 61 și urm. (pentru întregul document, pp. 61-103; semnatari: Metternich, Talleyrand, Clancarty, Palmella, Hardenberg, Razumovski, Löwenhielm).

⁸⁵ J.-B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours. Vie politique et relations internationales*, Paris, 1970, p. 85.

⁸⁶ Albert Sorel, *L'Europe et la Revolution Française*, huitième partie (vol. VIII). *La coalition et les traités de 1815*, Paris, 1912, p. 440; C.K. Webster, *op. cit.*, pp. 80 și urm.; J.-B. Duroselle, *op. cit.*, p. 85.

⁸⁷ „Toutes les puissances qui ont été réunies au Congrès, ainsi que les princes et les villes libres qui ont concouru aux arrangements consignés ou aux actes confirmés dans ce traité général, sont invités à y accéder”. Ch. de Martens și Ferd. de Cussy, *op. cit.*, vol. III, p. 103 (art. CXIX).

⁸⁸ C.K. Webster, *op. cit.*, p. 81.

⁸⁹ „It is agreed that the Powers subscribing the Treaty of Paris should alone sign, and that the rest of the Courts should accede separately. This distinction is arbitrary in itself, and even unsound. But it was difficult to find another way of diminishing the number and the intricacy of the ratifications, which would amount to more than 1600 if all the Courts had signed and changed formal Acts”. E.F.H. Münster, Count..., *Political Sketches of the State of Europe, 1814-1867*, Edinburg, 1868, p. 274; cf. C.K. Webster, *op. cit.*, p. 80.

⁹⁰ Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, p. 166 (*Tableau des divers actes...*, Viena, 26 iunie 1815).

⁹¹ „Cet instrument, tel qu'il va enfin paraître dans le monde, est certainement bien loin de ce qu'il aurait pu et dû être, si le Congrès de Vienne avait rempli sa tâche magnifique d'une manière plus satisfaisante pour les besoins actuels et futurs de l'Europe... Il est rempli d'imperfections et de lacunes; il n'offre que des dispositions de détail et des arrangements fragmentaires; il a bien plutôt l'air d'une transaction passagère que d'un ouvrage destiné à durer des siècles... Après avoir été sévère, il faut aussi être juste. Le traité, tel qu'il est, a le mérite incontestable d'avoir facilité les voies pour une constitution politique plus parfaite... Si jamais un pareil ouvrage s'accomplit, le Congrès de Vienne, considéré comme réunion préparatoire, n'aura pas été sans utilité... Rien n'empêchera les cabinets de travailler en grand”. *Ibidem*, pp. 168 și urm.

Ionuț Nistor

„CONSTRUCȚIA” EUROPEI ȘI DESTINUL PRINCIPATELOR
ROMÂNE ÎN VIZIUNEA LUI ION HELIADE RĂDULESCU
(1848-1859)

Este greu ca cineva să arunce o privire retrospectivă asupra evoluției istoriografiei române și a curentelor de gândire filosofico-istorice, fără să nu se oprească preț de câteva pagini și asupra „cazului” Ion Heliade Rădulescu. Personalitate controversată în epocă și în posteritate, Heliade Rădulescu nu a fost doar omul de litere, publicistul, sau revoluționarul de la 1848, ci și un interesant creator de sistem filosofic, aplicat concepției despre evoluția istorică¹. De altfel, puțini exegeți s-au preocupat de acest aspect, ce completează tabloul unui gânditor polyvalent. Deși s-a aflat printre liderii revoluției de la 1848, Ion Heliade Rădulescu nu s-a mai bucurat, în perioada exilului, de o mare autoritate, glasul său fiind încă auzit, dar nu și ascultat. Izolarea treptată a lui Heliade s-a datorat divergențelor avute cu majoritatea exilaților, pe tema resurselor financiare și a autopromovării în postura de șef al emigrației. Această izolare a fost dublată de autoexcluderea din „prima linie” a revoluționarilor, care puteau coagula în jurul lor, pe baza unui program coerent, un grup ce i-ar fi susținut și propulsat în viitoarele structuri de conducere ale statului român. Autoexcluderea a luat forma refuzului de a colabora cu cei care, în viziunea lui, părăsiseră „idealurile revoluționare” și pactizaseră fie cu rușii, fie cu austriecii.

Deși ostracizat de însăși ideile sale, cazul lui Ion Heliade Rădulescu rămâne unul interesant tocmai pentru că perspectiva pe care o aduce asupra poziției marilor puteri față de „problema românească” și a noului sistem de forțe european este una deosebită. Folosindu-se de prestigiul pe care și-l crease până la momentul plecării în exil (1848), Heliade a încercat să-și creeze o rețea de colaboratori, care să-i furnizeze informațiile utile din țară, dar și cele vehiculate prin canalele secrete ale marilor cabinete și de

opinia publică europeană. Orice lider veritabil, care aspira la titlul de conducător al emigrației și de principal „orchestrator” al dificilei „partituri” reprezentată de problema modernizării în spațiul românesc nu se putea lipsi de o astfel de rețea. Ea funcționa ca un „releu”, ce îi aducea informația „brută” și transmitea mai departe susținătorilor sau potențialilor susținători mesajul elaborat și comentat în viziune proprie, expresie, mai degrabă, a imaginației emitentului decât reflectarea obiectivă a evenimentelor sau a contextului în care se plasau aceste evenimente. Însă, cu toate că avea pretenția de a fi considerat liderul exilului românesc, Heliade Rădulescu nu avea relațiile și influența pe care le presupunea o astfel de postură. Izolarea din ce în ce mai mare față de vechii colaboratori și autoexcluderea inconștientă din eșalonul reprezentativ al exilaților români, ca urmare a convingerilor personale, conform cărora compromisurile făcute de ceilalți nu îl reprezintă, au făcut ca Heliade să nu aibă sprijinul necesar în obținerea informațiilor și nici acces la sursele de „primă mână”. La acestea se adăuga și faptul că el era exponentul generației anilor 30 și nu avea relațiile de care dispuneau mai tinerii săi colegi de exil, recent întorși de la Paris, relații care să-i ofere informații inaccesibile marelui public. Era firesc, deci, ca accesul în birourile miniștrilor englezi sau francezi și chiar ale secretarilor lor să fie precedat de lungi așteptări, iar rezultatele să nu fie întotdeauna cele scontate de Heliade. Or, tocmai această penurie de informații venite de la autoritățile timpului, care trebuia să-i dea substanțialitate discursului, l-au determinat să adauge, uneori, realității, elemente aparținând unui scenariu propriu. Informarea parțială și chiar părtinitoare își avea, deci, locul ei în discursul lui Heliade, dar, cu toate acestea, poziția lui față de situația Principatelor și a raporturilor internaționale în acea perioadă rămâne interesantă, dacă vrem să scriem o pagină de istorie emblematică pentru diversitatea opiniilor ce au articulat „idealul vremii”. Nu este posibilă o interpretare nuanțată a trecutului fără a cunoaște opiniile de „epocă”, care, chiar dacă subiective, sunt mai aproape de ceea ce se cheamă „spiritul veacului”.

Și, pentru a fi cât mai aproape de esența mesajului transmis de Heliade Rădulescu, am utilizat, cu precădere, corespondența pe care a întreținut-o cu puținii săi colaboratori² și cu foștii revoluționari, deveniți între timp adversari politici și personali³, dar și scrierile sale teoretice cu caracter filosofico-istoric, ca *Equilibrul între antithesi sau spiritul și materia*, *Elemente de historia românilor sau Dacia și România*, *Biblicele sau*

noțiuni *historice, filosofice, religioase și politice asupra Bibliei și memoriile strânse în volumul Amintirile și impresiile unui proscris*. Lectura lor ne-a lăsat impresia unei personalități complexe și inconsecvente. De multe ori, ideile sale se schimbau în funcție de context sau evoluau în timp, așa încât soluția unei probleme diferea structural de modalitatea de rezolvare propusă inițial.

În toată această frământare gnoseologică, una dintre puținele axiome formulate de Heliade Rădulescu era aceea că Rusia reprezenta principala primejdie atât pentru Europa, cât și pentru Principate. Această idee a constituit, de altfel, laitmotivul scrierilor sale din perioada exilului, deși, după afirmațiile lui C.A. Rosetti⁴, înainte de 1848, Heliade nutrea sentimente filorusești, fapt ilustrat de el prin publicarea unei poezii⁵ în ziarul „Curierul Românesc”, a cărei analiză îi demasca preferințele politico-diplomatice. Totuși, în baza scrierilor de epocă pe care le-am avut la dispoziție, afirmația lui Rosetti pare a rămâne insuficient argumentată, deoarece versurile invocate fac referire la victoria „crucii” și a „creștinismului”, metafore ce ar putea fi ușor asociate cu simboluri ale românității și nu neaparat ale Rusiei. Scopul acestui mare imperiu euro-asiatic era, în viziunea lui Heliade, de a deveni hegemonul Europei și de a-și adjudeca noi teritorii aparținând în primul rând Imperiului Otoman și Imperiului Habsburgic. De altfel, într-o lucrare intitulată *Europa după tractatul de la Paris*, Ion Heliade Rădulescu atribuia fiecărei mari puteri un simbol, întruchipat de un animal, Rusia fiind comparată cu un urs uriaș pe care era inscripționat: „Despotism, superstiție, minciună, cruzime, tiranie, trădare, împilare, sclavie, agresiune, rapacitate”⁶. Emblematică descriere pentru imaginea Rusiei văzută prin ochii unui opozant!

Pericolul pe care îl intuia Heliade era acela ca Petersburgul să-și îndeplinească programul folosindu-se de slăbiciunea turcilor și a austriecilor, de potențialul redus de apărare al popoarelor incluse în cele două imperii multinaționale, dar și de rețeaua de agenți infiltrați în structurile de conducere ale statelor respective. Astfel, pentru a destabiliza situația internă a vecinilor săi, Rusia urma să provoace o serie de revoluții, pentru a-i oferi prilejul de a interveni și de a-și adjudeca privilegiile în teritoriile respective, ba chiar exista posibilitatea să anexeze unele dintre acestea, căci „Asta e politica și dibăcia Rusiei: a provoca, a dospi ănsuși revoluții precoci, stârpiture monstruoase, care să nu trăiască. Adracului mōșă!”⁷. Referindu-se apoi la Principatele Române, Heliade susținea că expansionismul rusesc

era cea mai mare amenințare pentru viitorul românilor, deoarece ocuparea teritoriilor de la est și sud de Carpați sau, în cel mai „felic” caz, includerea lor în aria de influență rusă era un obiectiv clar pentru diplomația „celeii de-a patra Rome”. Revoluția de la 1848 era, în viziunea lui, un exemplu elocvent al amestecului rusesc, care ar fi declanșat agitațiile tocmai pentru a avea motiv de intervenție și pentru a ocupa cele două țări. Deși eșuată, această inițiativă anexionistă trebuia să se constituie într-un semnal de alarmă pentru oamenii politici români, de a evita capcanele oratorice ale consulilor ruși și ale agenților lor. De altfel, responsabilitatea pentru imixtiunea Rusiei în treburile românești o aveau domnii și uniți boieri, pe care Heliade îi considera „instrumente” docile în mâna țarului⁸, o adevărată „coloană a cincea”, fără de care Petersburgul nu ar fi reușit să se insinueze în interiorul celor două Principate. Și cum „agitația” din 1848 nu a avut finalul scontat de ruși, exista posibilitatea ca aceștia să se folosească de prilejul unei alte confruntări cu Imperiul Otoman, pentru a intra în spațiul românesc de la vest de Prut „mișelește ca la 1848”⁹. Previzunile lui s-au adevărat după doar câțiva ani, când Principatele au devenit teatru de război, pentru rezolvarea problemelor generate de „Chestiunea Orientală”. Ocupația rusă din 1853 era considerată de Heliade o continuare a agresiunilor din 1821 și 1848 și ea trebuia să desăvârșească programul expansionist al țarului, prin subordonarea Țărilor Române.¹⁰

Deși rivale în disputa pentru adjudecarea „moștenirii otomane”, în perspectiva lui Heliade, Rusia și Austria erau aliate pentru desființarea Principatelor nord-dunărene. Astfel, în timpul Războiului Crimeii, Imperiul Habsburgic a ocupat teritoriul românesc extracarpatic nu din dorința exprimată public de a aplană un conflict ce se extindea cu repeziciune, ci pentru a câștiga o poziție cât mai bună în eventualitatea împărțirii acestui spațiu atât de râvnit. Curtea de la Viena a jucat atunci un interesant joc dublu, pentru liniștirea adversarelor ei, susținând, în fața Rusiei, că a ferit-o de un atac turc și i-a lăsat posibilitatea organizării armatei în Crimeea, mulțumindu-i în acest fel pentru ajutorul dat în 1849, iar în fața turcilor declarând că i-a scutit de efort și cheltuială de război¹¹.

Ambițiile celor două imperii au fost, însă, alimentate, într-o oarecare măsură, chiar de Turcia, deoarece, în situațiile de criză, a preferat să sacrifice Principatele Române, pentru a-și pune la adăpost restul teritoriului. Cazul cel mai elocvent, invocat de Ion Heliade Rădulescu, a fost momentul 1848, când Înalta Poartă a fost dispusă să permită imixtiunea Rusiei în

Moldova și Valahia, pentru ca, în schimb, să-și mențină controlul deplin în restul imperiului. Această politică concesivă și lipsită de fermitate a fost, de altfel, speculată de cele două puteri, care nu au ezitat, cu prima ocazie, să ocupe teritorii aflate din punct de vedere juridic sub stăpânirea otomană. Războiul din 1853-1856 a fost o consecință a acestei politici, iar cedarea Principatelor ar fi însemnat un precedent periculos, deoarece Viena și Petersburgul puteau cere întreaga „moștenire otomană”¹².

Transformate, în viziunea lui Heliade, în obiecte de schimb, cele două țări române aveau nevoie de un aliat, care să le asigure securitatea și să le protejeze în fața tendințelor expansioniste ale Rusiei, iar acest aliat nu putea fi altul decât Imperiul Otoman. El pleda pentru o colaborare româno-turcă mai intensă, cu atât mai mult cu cât, aprecia fostul revoluționar, Principatele erau parte integrantă a Imperiului Otoman, dar cu statut de teritorii privilegiate, ce puteau avea o administrație independentă și o putere legislativă¹³. El susținea că suzeranitatea turcească trebuia apărută, deoarece era strâns legată de existența națională a românilor și pentru că cele două popoare aveau aceleași interese și aceiași dușmani. Heliade mai afirma într-o scrisoare deschisă adresată românilor, că era necesar să fie păstrate tratatele cu turcii (capitulațiile!) deoarece „fără tratate cădem sub cei puternici”¹⁴, referința la adresa Rusiei fiind subînțeleasă. Nevoia de menținere a unei ordini deja verificate era firească pentru Heliade, pentru că această ordine era legitimată printr-un trecut care ne arată că umbrela protectoare a turcilor a ferit Țările Române extracarpătice de agresiunile altor state într-o mai mare măsură decât dacă cele două Principate nu aveau o astfel de protecție. Pe de altă parte, orice schimbare, orice altă „revoluție”, ce modifica *statu-quo-ul*, nu putea fi decât pe placul Rusiei, care avea abilitatea de a transforma tendințele centrifuge ale Principatelor în motive de intervenție și de anexiune. De altfel, Heliade revine la ideea că Rusia se folosea de mișcările popoarelor din Balcani și provoca, la rândul ei, astfel de mișcări, pentru a interveni cu armata, în scopul de a pacifica teritoriul, pentru ca apoi să-și permanentizeze ocupația.

Analizând interesele forțelor combatante în războiul Crimeii, Heliade ajunge la opinii interesante în legătură cu formula în care s-ar fi putut încheia pacea. El realizează, în fapt, o imagine în oglindă a Europei și găsește elemente suficiente pentru a creea conturul a două entități diferite, ce atunci încercau să soluționeze criza apărută în Orient. Pe de o parte, majoritatea marilor puteri se coalizaseră pentru a opri avansurile politico-

militare ale Rusiei, fiecare, însă, din motive particulare. Franța era interesată să zădărnicească orice pretenție a celei care, în 1815, „venise să-i facă ordine în țară”¹⁵, iar Anglia avea motive serioase să-și protejeze rutele comerciale din Orient. Pe de altă parte, însă, Ion Heliade Rădulescu susținea că marile cabinete erau capabile să articuleze un sistem de relații bazat nu pe declarații oficiale, ci pe raporturi mult mai profunde, mistice, având ca suport pactul Sfintei Alianțe¹⁶. Și nu poate fi negat faptul că cele mai importante forțe angrenate în acest conflict – Franța, Anglia, Rusia și Austria – erau membre ale sistemului gândit de Alexandru I. În acest sens, Heliade afirma: „cu țarul țin toți germanii Sfintei Alianțe, toți englezii ce văd în Austria și Rusia nisce reprezentanți potenți ai prerogativelor lor, toți francesii de drept divin, ce de la o victorie a țarului așteaptă o restaurație”¹⁷. Diplomația secretă, ce opera în sistemul relațiilor internaționale, era, așadar, completată de o plurivalență a factorilor responsabili chemați să gestioneze politica externă a statelor respective. Astfel, cazul Franței era cel mai elocvent, deoarece Franța napoleoniană era subminată, din interior, de Franța dreptului divin. Adepții legitimismului monarhic continuau să facă politica dinastiei de Bourbon și mențineau principiile tradiționale și relațiile „de sânge” cu celelalte case domnitoare europene, în contradicție cu noua orientare „națională” a lui Napoleon al III-lea. În fapt, Heliade a ajuns la concluzia că, la mijlocul secolului al XIX-lea, existau două Europe: una imaginară și superficială, ce acționa împotriva Rusiei în conflictul declanșat în 1853 și alta profundă, dar foarte reală, ce practic era coalizată cu Rusia, prin legăturile de sânge ale conducătorilor și valorile tradiționale comune. Pentru cea de-a doua, dușmanul era Franța napoleoniană, ca moștenitoare a valorilor „Marii Revoluții” și ca generatoare de instabilitate în Europa, prin susținerea cauzelor naționale ale popoarelor din centrul și estul continentului.

Sugestivă pentru reprezentarea acestei Europe profunde și imperceptibile, al cărei discurs codificat era emis și receptat doar de marile cabinete „conservatoare”, este ideea exprimată de Heliade, în *Europa după tractatul din Paris*: „peste tot nu se vedea de cât o addormire și o inerție, doar ursul se agita în est”¹⁸. El considera că pasivitatea și amortirea Europei se datorau faptului că marile puteri s-au înțeles asupra unui program de menținere a *statu-quo*-ului politic, prin conservarea vechilor principii de guvernare și a unor tradiții ce aduceau aminte de Vechiul Regim. Or, cum toate statele importante de pe continent aderaseră la acest program și nu

existau potențiali dușmani care să tulbure noua ordine, continentul părea o vastă întindere armonică și liniștită. Cu toate că Rusia „se agita în est”, ea nu deranja echilibrul european, deoarece se mișca în limitele valorilor asumate de toate puterile, menținând structurile tradiționale și acționând împotriva Imperiului Otoman, o forță necreștină, ce nu era inclusă în sistemul conceput de Alexandru I¹⁹. Singura care putea rupe acest echilibru era Franța, însă și aceasta era pasivă, pentru că „drept arme n-avea de cât o pălărie pleoștită și aquelleași ciubote vechi”²⁰. De fapt, Franța de la care aștepta ajutor Heliade era cea a „Noului Regim”, reprezentat de Napoleon al III-lea și puținii săi colaboratori, care, deși conducători ai statului, nu puteau controla structurile profunde ce continuau să aparțină dinastiei de Bourbon. Scindarea acestor structuri de putere oferea ocazia unor confruntări acerbe între „nou” și „vechi”, iar rezultatul întrezărit de Heliade era victoria taberei conservatoare. Având experiența guvernării, a manipulării opiniei publice și o adevărată rețea de susținători în teritoriu, reprezentanții „Vechiului Regim” reușiseră să păstreze pârghii de putere și relații atât în Franța, cât și la curțile altor monarhi europeni, astfel încât să constituie o alternativă bine încheagată a discursului napoleonic. Victoria acestei tabere și adjudecarea treptată a funcțiilor decizionale în stat marca moderarea mesajului transmis de Franța Europei și făcea ca simbolul revoluționar și înnoitor al Parisului să se transforme într-unul legitimist, un simbol al ordinii, care se inscria în galeria marilor puteri conservatoare²¹.

Deși, la rândul lui, adept al ordinii consacrate de tradiție, Heliade nu privea favorabil aceste transformări, deoarece Principatele pierdeau un aliat important în lupta pentru unire. Analizând interesele marilor cabinete, el a ajuns la concluzia că cei care ar mai fi putut oferi garanții românilor ar fi fost Napoleon al III-lea și Imperiul Otoman și, deci, pentru că „inamicii Imperiului Otoman sunt inamicii dinastiei Napoleonice”²², el a propus o colaborare mai intensă între cele două părți. De altfel, ideea alianței franco-turce era ceva mai veche și era argumentată prin pericolul comun pe care îl constituia apropierea ruso-austriacă²³. Heliade susținea că această din urmă putere era tentată de câteva tranzacții teritoriale: în situația în care ar fi ocupat Serbia și Bosnia, la finalul războiului Crimeii, putea cere Înaltei Porți, ca răsplată pentru ajutor, cedarea provinciilor amintite în schimbul Principatelor Române. Și, pentru a nu stârni mânia Rusiei, era dispusă să-i cedeze Moldova, dar să-și păstreze Valahia²⁴.

Treptat, însă, Heliade a renunțat să mai creadă în viabilitatea tandemului Imperiul Otoman – Napoleon al III-lea. El și-a argumentat schimbarea de poziție prin faptul că Napoleon rămăsese singur în acest proiect de sprijinire a naționalităților europene și, cum adversarii regimului francez deveneau tot mai puternici și îi amenințau tronul, el a preferat să intre în jocul puterilor conservatoare, pentru a-și consacra familia într-una domnitoare, recunoscută în Europa²⁵.

Starea de confuzie ce plana asupra viitorului Principatelor era pusă de Heliade și pe seama „bărbaților politici din țară”, care se dovedeau a fi victime ușoare ale manipulațiilor antinaționale venite din exterior. El considera că era dificil să fi obținut o poziție favorabilă a cabinetelor europene, în condițiile în care reprezentanții țării erau „Mavrii, Ioanidii, Suții”, adică oamenii de la '48 care au ieșit cu steagul din consulatul rusesc și care continuau să fie instrumente docile în mâinile rușilor și ale austrie-
cilor²⁶.

Soluția propusă de Heliade pentru depășirea stării de criză era una aparent surprinzătoare. Fiind înconjurați de dușmani, românii nu le mai rămânea decât o singură șansă: „să ținem aproape de dreptul istoric și de tratatele noastre cu Imperiul Otoman”²⁷. Imperativul păstrării autonomiei sub suzeranitatea Porții²⁸ și al respectării bunelor raporturi cu turcii era, de altfel, una dintre ideile cele mai des vehiculate de Heliade. Era, însă, greu de crezut că aceste raporturi se puteau menține în limitele normale, în condițiile în care schimbările prognozate în Principate îi afectau serios poziția de suzeran al Imperiului Otoman și creau instabilitate politică greu de controlat de o putere și așa cu multe probleme de ordin intern. Însă, schimbările ce urmau să se producă în Țările Române extracarpătice, pentru a nu contrasta cu cadrul general în care aveau loc, trebuiau, în viziunea lui Heliade, să fie dublate de modificări de substanță în interiorul imperiului, astfel încât înnoirea, reformarea și reorganizarea să fie un proces general și să cuprindă întregul stat otoman. De altfel, această viziune a „reconstrucției” Balcanilor își avea originea în teoria regenerării, concept însușit de Heliade și considerat unul dintre elementele de bază ale gândirii sale. El aplică această teorie tuturor popoarelor din Imperiul Otoman, vizând confederarea lor sub egida Porții²⁹, și rezervă un loc aparte românilor, priviți ca națiune mesianică, chemată să patroneze regenerarea Orientului, datorită educației superioare, trecutului lor și cunoștințelor politice și administrative acumulate pe baza experienței³⁰. Acest proces era preco-

nizat a fi extins, apoi, nu doar asupra Europei, ci a întregii lumi, care, într-o viziune biblică, să fie organizată ca o „Trinitate armonică universală, națională și individuală”³¹. În această construcție impozantă, milenară, rolul românilor trebuia să fie acela al unei chei de boltă. Or, în aceste condiții, Heliade s-a preocupat de prefigurarea unei organizări instituționale, ce să se plieze perfect pe potențialul românesc și să asigure Principatelor locul pe care îl meritau. Astfel, într-un memoriu din 1854³², el propunea unirea Principatelor pe o bază federativă, prin înființarea unui viceregal român, cu reședința la Focșani. Fostul revoluționar a întocmit și un proiect constituțional, în care cerea: „autonomia fiecărui județ, confederarea tuturor județelor astfel ca cele cinci județe ale Olteniei să formeze, ca în antichitate, Banatul Severinului, 12 județe ale Țerii Române să formeze un dominat și județele Moldovei alt dominat”, aceste trei regiuni urmând să compună „o Românie, una și nedespărțită”³³. Heliade propunea astfel, un model nou, diferit de cele vehiculate în epocă, în legătură cu organizarea statală viitoare a românilor. El nu poate fi etichetat antiunionist, pentru că nu a afirmat nesubstanțialitatea unirii, ci a înaintat o variantă ce se dorea o alternativă la oferta europeană. Heliade nu accepta dispozițiile marilor puteri, deoarece preconiza că statul nou creat ar fi fost unul centralizat excesiv și, deci, în dezavantajul moldovenilor, ba mai mult, aceasta ar fi fost un model impus din afară, ce nu s-ar fi acomodat cu necesitățile românești și cu misiunea pe care viitorul stat avea să o aibă.

Deși se considera „arhitectul” destinului românesc, Heliade Rădulescu nu s-a putut hotărî asupra formei de guvernământ și a organizării Principatelor Unite, oscilând între diverse variante și propunând, la un moment dat, soluții antagonice. Astfel, în 1854, el dorea unirea sub garanția puterilor, care să protejeze un domn român, în 1855, declara că alegerea unui domn străin reprezenta cea mai bună garanție europeană, pentru ca un an mai târziu, când i se părea că interesele marilor puteri căpătau accente antiromânești, ideea garanției colective și a prințului străin să fie denunțată³⁴. Motivul acestei din urmă schimbări a fost explicată prin faptul că „Prințul străin va veni cu calici după dânsul, ca și beii din Fanar, noi să-l înțolăm, noi să-l înzestrăm și apoi să nu le ajungem nici cu strămutarea la nas”³⁵. Cât privește forma de guvernământ a statului, Heliade a susținut ideea instaurării republicii³⁶. El pretindea că „viitorul în politică este Republica”, însă „nu cea proclamată de oamenii născuți și crescuți în moravurile și legile monarhice”, deoarece aceasta nu putea fi decât o republică

aristocratică, ci cea proclamată de a doua generație, care „va fi sigur o Republică democratică”³⁷.

Însă, în orice formulă s-ar fi realizat unirea și organizarea viitorului stat, liderii români ar fi trebuit să abandoneze ideea independenței, pentru că, în viziunea lui Heliade, ea era emanația Rusiei, care ar fi dorit să scoată Principatele de sub suzeranitate otomană, pentru a le subordona mai ușor³⁸. Independența unui stat mic, fără protecția altei puteri, era periculoasă, deoarece constituia o povară mult prea grea de apărut, comparativ cu resursele Principatelor³⁹. Cât despre ajutorul Europei, Heliade afirma că „pentru noi nu se tulbură Europa ca pentru Turcia”⁴⁰.

Dezaprobarrea ingerințelor externe în problemele românești se explică prin mutațiile ce au avut loc în concepția politico-filosofică a lui Heliade Rădulescu, referitoare la imaginea Europei și la raporturile „noi-ceilalți”. În perioada exilului, entuziasmul fostului revoluționar față de valorile europene s-a diminuat drastic, pe fondul greutăților întâmpinate în timpul șederii în Franța, al primirii neprietenoase de care a avut parte în Paris⁴¹ și al contactului cu „sălbăticia” unei civilizații ce nu semăna cu modelul imaginat de el. Astfel, dacă, până în 1848, în gândirea și expresia lui Ion Heliade Rădulescu a funcționat sintagma „luminata Europă”⁴², după acest moment el a ajuns să disprețuiască Occidentul și să susțină că românii nu ar fi trebuit să împrumute nimic din exterior, pentru că valorile românești erau superioare celor din Vest. Refuzul acceptării oricărei propuneri venite de la marile cabinete, ca soluție pentru rezolvarea „problemei românești”, se datora și faptului că Europa și mai cu seamă vechii susținători ai cauzei naționale au trădat Principatele. Franța, Sardinia, Anglia au acceptat punctul de vedere al unor români cumpărați de diplomați ruși, care s-au erijat în reprezentenți ai moldo-vlahilor la Paris, în timpul congresului de pace, și care au înaintat o serie de propuneri elaborate la indicațiile Petersburgului. În viziunea lui Heliade, marile puteri, alături de românii trădători se fac vinovate de adoptarea unui plan unionist, ce a adus atingeri grave statutului politico-juridic al Principatelor și drepturilor „românilor adevărați”⁴³, de a se exprima asupra viitorului lor. Heliade nu putea accepta o unire pe placul Rusiei, „fără Basarabia și Bucovina, cu un domn străin sau pământean nu ales, ci impus de Poartă și cu convocarea Adunărilor de sultan”⁴⁴. Deși adept al apropierii și colaborării româno-otomane, pentru regenerarea Orientului și pentru organizarea eficientă a apărării contra dușmanilor comuni, fostul revoluționar nu agreea un amestec prea

mare al Imperiului Otoman în treburile interne ale Principatelor, el fiind consecvent ideii de suzeranitate turcă, dar cu condiția păstrării autonomiei.

Antagonismul taberelor care și-au disputat dreptul de a „vorbi” în numele Țărilor Române a stat la baza ideii existenței a „doi 1859”. După modelul celor „doi 1821 și doi 1848”, Heliade a formulat o teorie conform căreia ar fi existat „un 1859” creat în interiorul Principatelor și altul pregătit în diplomație⁴⁵. El susținea că proiectul unionist elaborat de „românii adevărați”, proiect bazat pe principii conforme programului național și legitimat de acesta, a fost subminat de agenți infiltrați în cele două țări, care au elaborat un plan în baza unor înțelegeri și concesi făcute marilor puteri și implicit Rusiei. Slăbiciunile oamenilor politici români, reprezentanți ai Principatelor în fața Europei, au fost speculate de diplomații țarului, care au impus un model de organizare străin spațiului românesc. Din păcate, Heliade nu a dezvoltat această teorie și nu a adus suficiente lămuriri, astfel încât, deși interesantă, analiza celor „doi 1859” se limitează la o succintă prezentare.

Oricum, această idee, ca, de altfel, întreaga sa viziune despre organizarea Europei și a relației Principatelor cu marile puteri, în contextul disputelor pentru formarea statului român, se înscrie, în opinia noastră, într-o paradigmă filosofică. Heliade considera că lumea este creată din antiteze, (contrarii) ce se atrag, se întrepătrund și își determină una alteia existența, într-un sistem de dualități care se aplică în egală măsură doctrinelor religioase, filosofice, dar și politice. Între cele două principii ale dualismului, trebuie găsit, însă, un echilibru, pentru că scopul existenței pământe este binele, iar binele își are originea în echilibrul antitezelor⁴⁶. Heliade a încercat să aplice această teorie raporturilor internaționale și evoluției Principatelor, la mijlocul secolului al XIX-lea, creând o serie de binoame antitetice, ce s-au succedat în analiza sa și au format infrastructura ideatică pe care și-a construit argumentația. El a plecat de la antiteza „lumina-ta Europă” – reprezentată de statele occidentale, care au susținut concep-tete de libertate, egalitate și emancipare națională – și Rusia, inamicul progresului, care promova vechile valori și deci involuția spre un trecut nedorit și contestat. Locul celor două simboluri a fost luat, apoi, de alte două concepte, care i-au articulat discursul: Europa reală și Europa imagi-nată. Prima era proiecția puterilor „conservatoare”, care s-au coalizat pen-tru stabilirea vechii ordini și care acționau subversiv la adăpostul Sfintei

Alianțe, cea de-a doua fiind doar fantoma Europei liberale, care încerca să se opună forței distructive a Rusiei. La rândul ei, Franța a devenit obiectul analizei lui Heliade, analiză care a relevat existența a două structuri antagonice în interiorul statului. Pe de o parte, exista un centru de putere ce aparținea dinastiei de Bourbon, reprezentantă a „Vechiului Regim” și a valorilor tradiționale, dinastie care se insinua treptat și împingea Franța în tabăra statelor conservatoare și, pe de altă parte, era Napoleon al III-lea, exponentul regretatei Europe „luminate”. Heliade și-a continuat construcția filosofică punând în antiteză Imperiul Otoman și celelalte mari puteri europene, care, în viziunea lui, au pactizat pentru împărțirea teritoriului turc, dacă acesta ar fi servit la dezamorsarea eventualelor tensiuni apărute pe continent. Nu în ultimă instanță, Heliade pune în discuție bivalența discursului național, promovată, pe de o parte, de „românii adevărați”, și, pe de altă parte, de trădătorii aserviți intereselor Rusiei, care denaturau mesajul transmis Europei. De asemenea el analizează raportul identitate-alteritate, concluzionând că valorile românești sunt superioare celor împrumutate din exterior, iar experiența politică și educația superioară îi îndreptățesc pe români să inițieze procesul de regenerare a Europei.

În tot acest sistem de gândire, remarcăm o modificare treptată a percepției valorilor europene. Dacă, până la 1848, Heliade își exprima admirația față de „luminata Europă”, ulterior el restrânge aria aprecierilor la Franța, pentru ca apoi să privească cu încredere doar spre Napoleon al III-lea și, în cele din urmă, să susțină superioritatea valorilor românești. Imaginea noii civilizații europene a primei jumătăți a secolului al XIX-lea era asociată de Heliade cu civilizația franceză a Noului Regim, caracterizată de deviza „Libertate, Egalitate, Fraternitate”. Or, această imagine s-a degradat în momentul în care Heliade a fost nevoit să emigreze în Franța, după revoluția de la 1848, și să suporte rigorile impuse de statul francez⁴⁷. El s-a lovit atunci de o realitate care nu concorda cu modelul imaginat de el, fapt care l-a făcut să se dezică de vechile sale principii.

Considerăm, așadar, că Heliade a realizat mai degrabă o viziune utopică decât o analiză asupra situației politice europene la mijlocul veacului XIX. Din cauza lipsei unor informații de „primă mână”, esențiale pentru un om politic cu pretenții de lider al emigrației românești, el a încercat să contureze o realitate diferită, paralelă, pornind de la conceptele sale filosofice. Heliade a elaborat teoria și a încercat apoi să găsească argumente în viața reală, pentru a o face credibilă, astfel încât imaginea raporturilor

internaționale și a rolului Principatelor constituie mai curând o reflectare a aspirațiilor lui decât a unei stări de fapt. Șirul ideilor sale stârnește tentația comparării cu situația reală și mai ales cu posibilitatea punerii în aplicare a proiectelor avansate de el. Am considerat, însă, că ar fi inoportună o astfel de abordare a „programului” lui Heliade, deoarece păreriile sale nu se pot judeca separat, ele curg unele din altele, se justifică și se completează reciproc, formând un întreg, ce se prezintă ca o lume diferită de cea reală. Ar fi greu de explicat, de exemplu, autenticitatea existenței celor „două Franțe”, fără să fi explicat posibilitatea existenței celor „două Europe” și fără o analiză asupra teoriei „echilibrului între antiteze” – pe care se bazează, de altfel, toată această construcție –, căci, după cum se poate observa, fiecare idee se află în prelungirea celeilalte. Or, teoria „echilibrului” aparține domeniului filosofiei și o validare a unei astfel de paradigme prin sentința posibil/imposibil ni se pare o abordare nefirească. Este cu atât mai dificil de explicat aplicabilitatea perspectivei lui Heliade, cu cât, alături de valențe filosofice, viziunea lui asupra „construcției” Europei și a destinului Principatelor este tușată de argumente religioase. Organizarea lumii ca o „Trinitate armonică, individuală, națională și universală”⁴⁸, având drept bază regenerarea Principatelor Române sub coordonarea lui Heliade, care îl concura, astfel, pe Creator, este doar un exemplu al interferenței religiosului cu filosoficul, în alcătuirea discursului despre organizarea și rolul Țărilor Române extracarpatice. Luând în considerare toate aceste aspecte, viziunea lui Ion Heliade Rădulescu poate fi încadrată în seria utopiilor secolului XIX, al căror studiu indică varietatea părerilor în legătură cu înfăptuirea statului național și cu calea spre modernizare în spațiul românesc.

„CONSTRUCTION” OF EUROPE AND THE DESTINY OF ROMANIAN PRINCIPALITIES
THROUGH ION HELIADE RĂDULESCU'S PERCEPTION (1848-1859)

– Summary –

Literary man, journalist and political man, Ion Heliade Radulescu proved out to be an interested creator of philosophical system that was applied to the historical evolution and international relations. He considered that the destiny of the Romanian Principality and Europe's „building” were results of the equilibrium of antithesis, which determined relations more and more profound that was to be observed in a first analysis. Leaving the antithesis of „the two France” – that of Napoleon the Third and that of Bourbons – and that of „the two Europe” – one imagined and one real, Heliade started to compare the Romanian Civilization with the European one. The reached out the conclusion that the Romanian people should not borrow anything from the West since they are

superiors from the point of view of the tradition and civilization. From another consideration he stepped away, little by little, from the ideal of the „Lightened Europe”, sharpening the arc of the authentic values, first in France, then to Napoleon the Third and last in the Romanian field. Judging the international relations Heliade first creates and then tries to reach its apply, reason for which I have considered that his discourse can adjust the XIXth century.

Note

¹ Ion Heliade Rădulescu (în continuare, IHR) considera că evoluția istorică era guvernată de legi ce erau rezultatul hotărârii divine.

² Cel mai important și constant colaborator la lui IHR a fost Grigore Grădișteanu, căruia îi scria frecvent și îi destăinuia atât amănunte legate de viața familială, cât și ideile referitoare la destinul său politic și al Principatelor Române.

³ Printre oamenii politici pe care Heliade îi considera adversari se numărau C.A. Rosetti și Ion Ghica; cei doi au fost, de altfel, cei mai înverșunați critici ai ideilor lui Heliade, părerile lor fiind exprimate nu atât în scrisori adresate direct lui, cât mai ales altor exilați.

⁴ C.A. Rosetti către IHR și Chr. Tell, nedată, în Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848. Noi scrieri către V. Alecsandri*, comentate de O. Boitoș, I, Ed. Scrisul Românesc, Craiova, s.a., p. 189.

⁵ C.A. Rosetti nu a menționat titlul poeziei, dar a redat un fragment: „Crucea iarăși luminează / Pe vechiul său drag pământ / Semiluna să-nfruntează / Aproape de-al său mormânt. / Creștinul iarăși trăiește / În locul cel pământesc, / Ismail fricos grăbește / În pustul arăpesc.”, în Ion Ghica, *loc. cit.*

⁶ Ioann Prosdociu [IHR], *Descrierea Europei după tractatul din Paris*, 24 mai 1856, p. 10.

⁷ IHR către Gr. Grădișteanu, Chio, 12/24 martie 1853, în IHR, *Scrisori din exil*, cu note de N.B. Locusteanu, Tipografia modernă Grigorie Luis, București, 1891, p. 219. Menționăm că am respectat grafia lui Heliade.

⁸ *Memoriu datu la cabinetu Englez despre ocupația Moldo-Vlahiei de către Ruși*, Londra, 10 noiembrie 1850, în IHR, *Epistole și acte ale oamenilor mișcării din 1848*, Tipografia Prêve et Comp., Paris, s.a., p. 63.

⁹ IHR către Gr. Grădișteanu, Chio, 21/3 mai 1853, în IHR, *Scrisori din exil...*, p. 227.

¹⁰ IHR către Gr. Grădișteanu, Chio, 16/28 iunie 1853, în IHR, *op. cit.*, p. 232.

¹¹ IHR către Gr. Grădișteanu, Constantinopol, 14/26 noiembrie 1854, în IHR, *op. cit.*, p. 333.

¹² IHR către Gr. Grădișteanu, Constantinopol, 8/15 decembrie 1854, în IHR, *op. cit.*, p. 341.

¹³ *Protest adresat guvernului Francez*, Paris, 28 iunie 1849, în IHR, *Epistole și acte...*, p. 43.

¹⁴ IHR către români, Paris, 1 octombrie 1850, în IHR, *op. cit.*, p. 15.

¹⁵ IHR către Gr. Grădișteanu, Constantinopol, 6/18 decembrie 1854, în IHR, *Scrisori din exil...*, p. 338.

¹⁶ Heliade considera Sfânta Alianță un pact cu valențe mistice și conservatoare, încheiat între marile puteri ale Europei, pentru a înăbuși tendințele de emancipare ale popoarelor aflate în componența marilor imperii multinaționale și încercările de liberalizare ale regimurilor politice.

¹⁷ IHR către Gr. Grădișteanu, Constantinopol, 6/18 decembrie 1854, în IHR, *op. cit.*, p. 339.

¹⁸ Ioann Prosdociu, *op. cit.*, p. 37.

¹⁹ Heliade considera că Imperiul Otoman, în ciuda statutului de mare putere, nu era dorit printre statele din primul eșalon decizional din Europa, el jucând mai degrabă un rol periferic; sacrificarea Imperiului Otoman putea servi ca monedă de schimb pentru menținerea ordinii și a liniștii pe continent.

²⁰ Ioann Prosdociu, *op. cit.*, p. 38.

²¹ Heliade susținea că marile puteri ale Europei mijlocului de secol XIX – Anglia, Austria, Rusia și Franța – îmbrățișaseră valorile legitimismului monarhic, ale formelor consacrate de guvernare și ale *statu-quo*-ului.

²² IHR către Gr. Grădișteanu, Constantinopol, 2 mai 1855, în IHR, *Scrisori din exil...*, p. 383.

²³ *Protest adresat guvernului Francez*, Paris, 28 iunie 1849, în IHR, *Epistole și acte...*, p. 55.

²⁴ IHR către Gr. Grădișteanu, Constantinopol, 18/30 august 1855, în IHR, *Scrisori din exil...*, p. 429.

²⁵ IHR către Gr. Grădișteanu, Constantinopol, 16 iunie 1856, în IHR, *op. cit.*, p. 533.

²⁶ IHR către Gr. Grădișteanu, Constantinopol, 19/31 martie 1856, în IHR, *op. cit.*, p. 472.

²⁷ IHR către Gr. Grădișteanu, Constantinopol, 8 mai 1856, în IHR, *op. cit.*, p. 502.

²⁸ IHR către emigranții din Brussa, Paris, 6 decembrie 1849, în Ion Ghica, *op. cit.*, p. 157.

²⁹ Ioann Prosdociu, *op. cit.*, pp. 108-109.

³⁰ *Ibidem*, p. 53.

³¹ *Ibidem*, p. 54.

³² Radu Tomoiagă, *Ion Eliade Rădulescu. Ideologia social-politică și filosofică*, Ed. Științifică, București, 1971, p. 264.

³³ IHR, *Equilibrul între anthitesi sau spiritul și materia*, București, publicat de la 1859 până la 1869, p. 234.

³⁴ M. Anghelescu, *Ion Heliade Rădulescu o biografie a omului și operei*, Ed. Minerva, București, 1986, p. 322.

³⁵ IHR, *Românii*, broșura III, 30 iunie 1856, p. 21, apud. Mircea Anghelescu, *op. cit.*, p. 322.

³⁶ Heliade a primit influențe de la socialiștii utopici ca Saint-Simon, Fourier, Proudhon, vezi V. Cristian, *Ion Heliade Rădulescu și istoria universală*, în „Analele Științifice ale Univ. «A.I.Cuza» din Iași”, Serie nouă, Secțiunea III, a. Istorie, tom XII, an 1966, p. 66.

³⁷ IHR, *Amintirile și impresiile unui proscrisu. Exilul România și Franța. Tatăl nostru*, Ed. Revistei „Comoara satelor”, București, s.a., p. 224.

³⁸ *Ibidem*, p. 10.

³⁹ IHR către emigranții din Brussa, Paris, 5/17 decembrie 1849, în Ion Ghica, *op. cit.*, p. 76.

⁴⁰ IHR către Gr. Grădișteanu, Constantinopol, 6/18 decembrie 1854, în IHR, *Scrisori din exil...*, p. 338.

⁴¹ M. Anghelescu, *op. cit.*, p. 264.

⁴² Radu Tomoiagă, *op. cit.*, p. 270.

⁴³ IHR către Costache, Constantinopol, 14 august 1854, în IHR, *Correspondență inedită*, publicată și adnotată de M. Anghelescu, București 1992, p. 22.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 22.

⁴⁵ IHR, *Equilibrul între anthitesi...*, p. 108.

⁴⁶ *Dicționarul operelor filosofice românești*, coord. Ion Ianoși, Ed. Humanitas, București, 1997, p. 51.

⁴⁷ La intrarea în Franța, Heliade a fost supus unui control riguros, iar pe timpul șederii în Paris a trebuit să suporte privațiunile impuse oricărui exilat.

⁴⁸ Ioann Prosdociu, *op. cit.*, p. 54.

Serinelă Pintilie

JUNIMEA DE LA IAȘI ȘI INFLUENȚA GERMANĂ ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea fenomenul cultural românesc nu i-a lipsit diversitatea. Elita românească se afla în toiul unor febrile căutări pentru definirea unui profil cultural propriu. Unirea de la 1859 și consolidarea instituțiilor statului au creat cadrul propice dezvoltării culturii românești. Asemănător majorității țărilor Europei occidentale, și în cazul românilor, cultura reprezenta un factor important pentru afirmarea identității naționale, iar evoluțiile în plan cultural, dincolo de vocația lor semnificativă în definirea noului ideal național, nu puteau fi un fenomen izolat de curente și tendințele de pe continent. Ele s-au manifestat sub influența benefică a culturii apusene, deși noile achiziții în plan spiritual păreau, cel puțin spre sfârșitul veacului, mai greu de asimilat într-o societate cu trăiri exprimate preponderent încă în parametrii tradiției. „Dialogul” cu valorile civilizației occidentale, sesizabil la nivelul unei noi elite intelectuale, mai preocupată decât în trecut să înțeleagă prefacerile europene în acord cu specificul națiunii, oferea perspective reale nu doar asimilării înnoirilor, ci și consacării definitive a spiritului românesc în circuitul culturii europene. Misiunea se anunța dificilă și puțini erau cei destinați să o concretizeze. Din acest motiv, deloc întâmplător, „pionierii” noilor transformări au fost, inițial, mentorii societății culturale Junimea, care, vreme de mai bine de jumătate de veac, a influențat decisiv evoluția culturii și a elitei românești pe calea redefinirii unei identități proprii.

De la începutul existenței sale, societatea ieșeană și-a legat numele de contactele cu lumea culturală germană. Într-o regiune cu profil mai curând oriental, faptul părea „îngrijorător”, iar criticile nu au întârziat să apară. Junimiștilor li se reproșa un anumit filogermanism, pe care l-ar fi cultivat și susținut pe tărâm cultural și politic și, tot ei, erau „răspunzători” de implementarea „spiritului german” în organismul nostru național.

În realitate, „germanismul” Junimii a constituit, în primă instanță, „o formulă creată de opinia publică contemporană” care, într-un anumit context, mai mult sau mai puțin „politizat” (atitudinea față de prințul Carol și dinastia germană, afacerea Stroussberg, convenția comercială cu Austro-Ungaria, predispoziția României spre anumite alianțe politico-militare), s-a concretizat într-o „prea categorică polaritate” liberalism-conservatorism, model francez – model german¹. O asemenea imagine s-a conturat, poate, și ca urmare a anilor de studii, petrecuți de fondatorii Junimii la școlile din mediul cultural german², sau a implicării ulterioare în viața politică a țării în cadrul Partidului Conservator³, cu o direcție nouă promotoare a influenței germane în societatea românească. Mentorii Junimii, familiarizați cu provocările oferite de școala germană manifestărilor cu profil cultural, încercau să imprime noi valențe în spiritualitatea românească, dar întâlneau o opoziție redutabilă în reacțiile unei societăți, pentru care „toate zonele culturii și științei erau filogalice”⁴. Adversarii politici și nu numai i-au acuzat de „cosmopolitism”, de faptul că erau oameni formați în străinătate, care nu cunoșteau prea bine realitățile din țară și nici nu păreau preocupați să le înțeleagă decât pe cale deductivă, în baza teoriilor asimilate în Germania. Mai mult decât atât, li se reproșa chiar că naționalismul și istoria națională erau doar argumente abil utilizate pentru a se identifica cu spațiul românesc⁵. Junimiștii nu-și propuneau doar imitarea unui model german. Preconizau mai mult și intuiseră, de fapt, „natura catalitică”⁶ a culturii germane. Junimismul „a reluat, prelucrat și adaptat” la realitățile românești principii și direcții vehiculate în societatea apuseană⁷.

În primii săi ani, societatea culturală de la Iași părea mai curând preocupată de dezbateri ce insistau asupra problemelor cu care se confruntau limba și literatura română. Critica fenomenului literar și încercarea de a promova noi reguli de ortografie, opozabile exagerărilor latiniste, monopolizau atenția celor interesați de dezbaterile Junimii. Treptat, cercetările s-au extins tot mai mult în direcția explorării etnopsihologiei, filozofiei și istoriei, în ideea promovării spiritului interdisciplinar.

În privința istoriei au existat preocupări temeinice, deși nici unul dintre fondatorii societății nu și-a găsit consacarea propriu-zisă în acest domeniu. Explicația acestui fapt este oferită de Iacob Negruzzi, cel care nota în *Amințirile* sale de la Junimea că „ceea ce nu i-a plăcut Junimii niciodată au fost studiile istorice, deoarece, bazându-se pe fapte și documente – imposibil de controlat – nu permiteau expuneri de teorii și discuții de

principii⁸. Totuși, Maiorescu a dorit să remedieze situația, prin încercările sale repetate de a forma „sub egida” Junimii un viitor istoric, care să realizeze o sinteză de istoria românilor. A sprijinit, inclusiv material, numeroși tineri pentru a-și continua studiile în străinătate. Este, mai întâi, cazul lui A.D. Xenopol și apoi al lui Simion Mehedinți, căruia, intuindu-i potențialul, i-a sugerat să cultive istoria. Cercetările întreprinse în arhivele din Berlin, Viena, Roma și Paris l-ar fi ajutat să scrie istorie, în sensul școlii lui Ranke, și l-ar fi consacrat definitiv drept „profesorul profesoriilor”, dar Mehedinți a urmat un cu totul alt destin și s-a îndepărtat de sugestiile mentorului⁹.

Domeniul istoriei, prin conexiunile cu evoluția civilizațiilor și necesitatea definirii identității românești, oferea suficiente motivații spiritului junimist. Mai multe procese verbale încheiate la finalul ședințelor Junimii, în perioada când A.D. Xenopol îndeplinise funcția de secretar, certifică interesul față de domeniu¹⁰. În plus, junimiștii erau la curent și cu majoritatea lucrărilor de istorie nou apărute. Într-o ședință din 28 aprilie 1872, s-a dezbătut pe marginea apariției lucrării lui Bogdan Petriceicu-Hasdeu, *Istoria critică a românilor*. S-a hotărât, tot atunci, ca, în cadrul fiecărei întruniri a societății, să fie citite fragmente din această lucrare¹¹. Critica operei lui Hasdeu s-a concretizat, de altfel, într-un șir de articole polemice purtând semnătura lui G. Panu¹². Într-o altă ședință, din 22 septembrie 1873, se lectura prefața alcătuită de Mihail Kogălniceanu la *Croniclele României* (1872), urmată de expunerile critice, pe marginea bibliografiei, prezentate de Xenopol¹³. Tot pe tărâmul istoriei, se plasa și inițiativa lui Titu Maiorescu de redactare, în cadrul Junimii, a unui dicționar arheologic¹⁴. Deschiderile păreau largi, deși, în ansamblu, „scriitura istorică” nu epuizase definitiv ecourile romantismului în spațiul românesc. Istoria servea cu devotament idealului național iar istoricul nu era decât un autodidact. „Profesionalizarea” domeniului rămânea în stadiu de desiderat.

Între fondatorii Junimii, mentorul ei, Titu Maiorescu, a fost, poate, cel mai sensibil la sugestiile istoriei. Încă din timpul studiilor la Academia *Theresianum* din Viena, Maiorescu își propunea ca, în 12 ani de muncă susținută, să scrie o istorie generală „cât se poate de mare și de completă”, pentru ca, după obținerea titlului de doctor în filozofie și drept, să se dedice redactării unei istorii a românilor, care, „în germănește”, s-ar fi numit *Geschichte der Romanen (Walachen) seit ihrem Ursprungen bis unsere*

*Zeiten*¹⁵. Tânăr studios și consecvent marilor sale ambiții, Maiorescu împrumută de la teologii români, studiosi ai Institutului „Sfânta Barbara”, sau din biblioteca tatălui, „cărțile care tratează de istoria românilor”¹⁶, deși îndrăznețul proiect nu a mai fost niciodată realizat. Strădaniile din tinerețe n-au rămas fără ecou. Opera sa de referință pe scena exprimărilor istorice rămâne *Istoria contemporană a României*, publicată însă abia în 1925. Lucrarea, extrem de prețioasă, acordă o importanță mare factorilor psihologici, moravurilor și mentalităților specifice societății românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Maiorescu îmbina, în manieră proprie, fenomenul istoric în sine cu reacțiile de epocă¹⁷.

Viziunea maioreșciană asupra istoriei poartă amprenta școlii berlineze, acolo unde, în perioada uceniciei sale, activau profesori iluștri precum Friedrich von Raumer, Leopold von Ranke (istorici), Friedrich Adolf Trendelenburg (filozof). Tot aici, în capitala Prusiei, era pe atunci în mare vogă școala istorică a dreptului, ale cărei principii le teoretizase Friedrich Karl von Savigny. Ranke pare să-i fi transmis preocuparea pentru critica istorică, grija pentru document și concepția, asumată și verificată în scurta dar rodnică sa carieră politică de mai târziu, conform căreia între istorie și politică există o strânsă legătură, în sensul că fiecare om de stat trebuie să-și cunoască poporul și istoria căreia îi aparține¹⁸. Lui Savigny, cel care împreună cu Eichhorn fonda „Zeitschrift für Geschichte der Rechtswissenschaft”¹⁹, pare să îi datoreze totuși concepția asupra caracterului istoric al dreptului și a evoluției principiilor sale în concordanță cu spiritul poporului²⁰. Mentorul Junimii a fost atras și de perspectivele pe care le oferea etnopsihologia. Lecturile din Herder, Ranke și Savigny i-au creat o viziune proprie asupra psihologiei popoarelor²¹, întregită și de studiile pe care le descoperise în paginile revistei „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft”, înființată de către Moritz Lazarus și Heymann Steinthal. Rezultatele nu au întârziat să apară. În 1860, în timpul studiilor la Berlin, publica lucrarea *Einiges Philosophische in gemeinfasslicher Form*, al cărei conținut trimitea și la sugestiile etnopsihologiei. Noua direcție propunea o alternativă conceptuală viziunii rankeene asupra istoriei, prin îmbinarea dintre psihologie, etnografie și istorie. Ea se apropia mai mult de formația culturală a lui Maiorescu.

Ceilalți întemeietori ai Junimii nu au avut decât preocupări sporadice în domeniul istoriei. P.P. Carp a fost un consecvent critic al istoriografiei, mai ales în primii ani petrecuți la „Convorbiri Literare”. În nenumărate

rânduri, a formulat observații pertinente referitoare la scrisul istoric și a deschis seria articolelor critice la opera lui Hasdeu. Theodor Rosetti a fost atras și el de domeniul istoriei, însă nu a reușit decât să se implice în activitatea de publicare a colecțiilor de documente²². Iacob Negruzzi nu a avut preocupări propriu-zis istorice, deși în „tinereță” domeniul l-a atras²³. Oricum, în calitate de redactor al „Convorbirilor Literare”, a încurajat publicarea unor articole de istorie, multe dintre ele purtând semnătura lui A.D. Xenopol, G. Panu sau I. Slavici. Tot el cunoștea, se pare, destul de bine dezbaterile și direcțiile care se prefigurau în istoriografia germană²⁴. Cât despre Pogor, deși, în timpul studiilor, părea atras și de istorie, a rămas fidel domeniului juridic²⁵.

Primii ani de activitate ai lui A.D. Xenopol, chiar dacă pentru o perioadă mai scurtă, se leagă tot de numele Junimii²⁶. Cel care a intuit perspectivele tânărului plecat să studieze la Berlin și a văzut în el calitățile viitorului istoric a fost inițial Titu Maiorescu. „Excelentul său elev”²⁷ l-a avut ca profesor pe însuși Ranke, dar s-a simțit atras și de perspectivele etnopsihologiei. De la Ranke a preluat principiul obiectivității istoricului, iar preocupările în această direcție reies și din corespondența cu Iacob Negruzzi, unde își manifesta intenția de a combate un articol denigrator apărut în „Neue Freie Presse”, printr-un studiu temeinic documentat asupra istoriei noastre naționale²⁸. Izvoarele documentare trebuiau să fie cât mai bine cunoscute, pentru ca autorul „să nu fie acuzat de parțialitate”²⁹. Ecourile influenței rankeene se regăsesc în opera de maturitate, când s-a cristalizat concepția privind evoluționismul istoric, prezentă în studiile de teorie a istoriei. Investigațiile etnopsihologice îl îndemneau chiar să-l cunoască personal pe H. Steinthal și de a cultiva această relație. Intenția nu s-a mai concretizat și, în final, s-a mulțumit doar să familiarizeze mediile intelectuale românești cu noua direcție, gândindu-se la traducerea unor articole din „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft”, care urmau să apară în paginile „Convorbirilor”³⁰. Xenopol n-a ascuns niciodată fascinația pentru cunoașterea etnopsihologică. Chiar dacă formele de manifestare ale „sufletului poporului” erau diferite de cele ale individului, totuși – observa el – se guvernează după aceleași legi³¹. În plus, investigațiile privind psihologia popoarelor din opera de maturitate par să anticipeze teoretizările de mai târziu ale lui Wilhelm Wundt³².

Influențele germane în gândirea xenopoliană se observă încă de la primele articole publicate în paginile „Convorbirilor Literare”. Spiritul critic

și l-a exersat în cadrul studiilor privind istoria civilizațiilor, unde a demonstrat vulnerabilitatea teoriilor expuse de H.Th. Buckle în prestigioasa *Istorie a civilizației în Anglia*, deși, în cercul Junimii, lucrarea era mai mult decât apreciată. Xenopol arăta că „la baza istoriei se află psihologia popoarelor” și nu alți factori determinați de condițiile de mediu, economie etc³³.

O altă direcție explorată de Xenopol la întâlnirea cu spiritul german a fost cea legată de școala istorică a dreptului, consacrată prin activitatea lui Karl Friedrich von Savigny. Studiile din tinerețe³⁴ abundă în referiri la lucrările lui Savigny sau la o parte dintre principiile pe care le-a teoretizat. Xenopol insistă și el pe ideea că fiecare țară trebuie să-și formeze propriul sistem legislativ, în armonie cu evoluția sa anterioară și cu caracterul poporului. „Împrumuturile” străine împiedicau evoluția unui popor și distrugau capacitatea de a realiza el însuși un sistem legislativ, compatibil cu specificul național³⁵. Influențele școlii istorice a dreptului l-au determinat pe Xenopol să subordoneze formația de jurist scrisului istoric. „Practica și teoria dreptului” l-au inițiat în perspectiva cercetărilor istorice, deoarece se preocupau prioritar cu „ancheta” unor fapte omenești și se finalizau prin „închegarea” acestora³⁶.

În afara lui Xenopol, printre istoricii „cu nume”, care au mai activat în cadrul Junimii, însă în perioada ei bucureșteană, s-au numărat D. Onciul și I. Bogdan. Ambii reprezentau noua direcție a școlii critice în istoriografia românească și promovau o nouă viziune asupra concepției și metodelor istoriei, care trăda influența școlii de la Viena. Cât despre profesorii care i-au fascinat, mai multe indicii ne conduc spre Ottokar Lorenz. De la el au preluat teoria succesiunii generațiilor, conform căreia secolul înceta să mai fie doar o unitate convențională de împărțire a timpului istoric, devenind măsura cea mai eficientă, înglobând evoluția a trei generații. Noua teorie îi îngăduia istoricului să opereze și cu perioade de timp mai ample, de câte 300 sau 600 de ani³⁷. Ea a fost adoptată de Onciul și Bogdan, care au încercat să o aplice în cazul istoriei românilor³⁸. Deși exagerările nu lipseau, aceste teorii își aveau importanța lor, demonstrând că istoricii români erau la curent cu cele mai noi direcții din istoriografia europeană.

În aceeași perioadă cu activitatea lui Xenopol în cadrul Junimii, „Convorbirile Literare” publicau și alte studii istorice, aparținând, de această dată, unor literați de prestigiu lui Slavici sau Eminescu. Transilvăneanul nu s-a dedicat exclusiv cercetărilor istorice, iar faptul s-a resimțit în

scrierile sale. „Mobilul imixtiunii” lui Slavici în domeniul istoriei provenea din necesitatea, încă de actualitate dincolo de Carpați, afirmării identității naționale a românilor ardeleni³⁹. Preocupările sale istoriografice dezvăluie o manieră modernă de cercetare cu deschideri largi spre etnografie, statistică ori psihologie. În articolele cu privire la români și maghiari⁴⁰, Slavici a întreprins „o paralelă caracteriologică”⁴¹, dovedindu-se un analist consecvent al psihologiei popoarelor. Studiile ce-i poartă semnătura pot fi considerate un exemplu de abordare din perspectivă etnopsihologică a istoriei. Era la curent cu noua direcție trasată de Lazarus și Steinthal, dacă nu direct, măcar prin intermediul lui Xenopol⁴², deși nu s-a limitat nicicând doar la investigațiile etnopsihologice. S-a implicat cu folos și în activitatea de editare a documentelor colecției Hurmuzaki sau în apariția unor manuale școlare, iar, pe la 1891, publica o *Istorie universală*, în care evenimentele erau prezentate din perspectivă cauzală⁴³. La Slavici, națiunea reprezenta un întreg, care, în afară de datini, limbă sau cutumă, se caracterizează prin „aplecări psihologice”, care disting popoarele unele de altele. „Francezul” se identifica cu amabilitatea, „italienii” cu fantezia, „englezul” era tipul flegmatic, „slavul” șiret, „germanul” serios, iar „românul” melancolic⁴⁴.

Un alt junimist, convins de perspectivele oferite de studiul istoriei, a fost Mihai Eminescu. Spiritul eminescian, mereu însetat de cunoaștere, nu putea ocoli un domeniu atât de fertil. Poet al romantismului târziu, Eminescu acorda o atenție deosebită istoriei, atât naționale cât și universale⁴⁵. Preocupările temeinice în direcția istoriei se datorează, probabil, studiilor din perioada berlineză (1872-1874), când poetul audia cursurile de egiptologie ale lui Karl Richard Lepsius sau cele de istorie universală ale lui Gustav Johann Droysen⁴⁶. A întreprins cercetări în arhivele din Königsberg, Cracovia și Livorno, interesat, se pare, de mărturiile Movileștilor sau de raporturile politice ale Țărilor Române cu Polonia⁴⁷. Activitatea a fost, însă, grabnic abandonată datorită „lipsei de chemare”, sesizabilă în dificultatea de a concilia spiritul romantic al poetului cu truda muncii de arhivă⁴⁸. Eminescu dispunea totuși de o viziune amplă asupra istoriei. Ea dădea expresie unui complex de factori economici, materiali și psihici, care oglindeau împreună structura sufletească a unui popor. Și tot el se gândea chiar la o perspectivă integratoare asupra istoriei naționale, în sensul celei teoretizate mai târziu de N. Iorga. Istoria românilor era percepută ca o unitate organică, inseparabilă de istoria sud-est europeană și integrată

cele mai largi europene⁴⁹, într-o direcție ce amintea chiar de concepțiile lui Ranke.

Eminescu a intuit necesitatea studiului etnopsihologiei, chiar înainte de a cunoaște teoretizările lui Lazarus sau Steinthal. Peregrinările prin țară și investigarea tradițiilor folclorice l-au apropiat de psihologia poporului. El îmbrățișa principiile școlii de la Heidelberg, cu ai săi iluștri reprezentanți Georg Friedrich Creuzer, Joseph Görres sau frații Grimm⁵⁰. Predilecția pentru folclor, mitologie și istorie națională era de natură intuitivă dar slujită cu mijloace empirice. Perspectiva se oglindea, însă, mai bine în spiritul poetului și îi îngăduia să se înalțe mai sus, acolo unde aspirase întotdeauna⁵¹. Cu toate acestea, nu a scris istorie în sensul propriu al cuvântului. Mai curând, a încercat să se identifice cu fiecare moment de rezonanță pentru istoria națională. A căutat mereu în istorie modelul (Mircea cel Bătrân, Ștefan cel Mare, etc) pe care să-l raporteze la prezentul decăzut⁵². Istoria națională devenea rezultatul unei simbioze organice între individualitatea pe care o reprezintă poporul și întâmplările timpului⁵³. Poporul, rasa, pământul sau legăturile de sânge sunt parametrii evoluției, fundamentul fiecărei națiuni⁵⁴. Istoria oferea exemple identitare („seriosul german”, „cavalerescul polon”, „melancolicul rus”)⁵⁵ necesare raportării la prezent.

Eminescu s-a remarcat și în activitatea de traducere a documentelor. În vara anului 1878, primea misiunea de a traduce în românește primul volum al lucrării *Fragmente zur Geschichte des Rumänen*⁵⁶, care îl recomanda drept bun cunoscător al limbii germane și cu temeinice cunoștințe de istorie⁵⁷. Acumulate în timp, ele se întemeiau pe cunoașterea aprofundată a documentelor și studiilor istorice, la care face uneori trimitere în scrierile sale⁵⁸.

Imagina preocupărilor junimiste în domeniul istoriei rămâne deschisă cercetărilor de amănunt. Junimea a inaugurat o perioadă de căutări, care au modificat definitiv maniera de abordare a istoriei. Contribuiau decisiv noile deschideri și concepții provenite din mediul academic german, mereu în atenția corifeilor Junimii. Istoria nu mai era o simplă prezentare a faptelor unui popor, iar interdisciplinaritatea asigura o nouă viziune reconstituirii evenimentelor din trecut. Se observă acum o deplasare a centrului de interes dinspre elite spre popor. Profilul psihologic al acestuia atrage tot mai mult. Bazele cercetării istorice impuneau o documentație temeinică, iar spiritul critic, atât de firesc asociat cu vocația Junimii,

substitua reflexele romantice. Istoricul era chemat să prezinte faptul istoric „întocmai cum s-a petrecut”, iar domeniul tindea să se profesionalizeze. Schimbările anticipau cu fermitate înnoirile de mai târziu. Deloc întâmplător, o nouă generație de istorici (școala critică) se afirma în chiar etapa bucureșteană a înfăptuirilor Junimii.

JUNIMEA AUS IAȘI (IASSY) UND DER DEUTSCHE EINFLUSS IN RUMÄNISCHER GESCHICHTSSCHREIBUNG

- Zusammenfassung -

Die anwesende Abhandlung ist eine Untersuchung über die deutsche Einflüsse in der rumänischen Geschichtsschreibung in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Die kulturelle Gesellschaft „Junimea” aus Iași hat neuen Richtungen auch für die Geschichtsschreibung vorgeschlagen. Ihre Begründer kannten gründlich, aus der Zeit ihren Studien, die neuen Eröffnungen der deutschen Historiographie. Sie versuchten neuen Alternative für die rumänischen Geschichtsforschungen vorzustellen. Sie sind die Anreger der kritischen Untersuchung über die historischen Ereignisse. Gleichzeitig trugen sie zu der Professionalisierung der rumänischen Geschichtsschreibung bei. Die Mitglieder der „Junimea” Gesellschaft kannten die Schreibungen deutscher Historiker Leopold von Ranke. Seine Vorlesungen wurden von Jacob Negruzzi und A.D. Xenopol gehört. Titu Maiorescu (ein wissenschaftlicher Mentor für die rumänische kulturelle Gesellschaft) wurde von den Karl Friedrich Savigny Grundsätze (Geschichte der Rechtswissenschaft) beeinflusst. „Junimea” aus Iași hat die rumänische Historiographie für die neue kritische Generation im Bukarest am Ende 19. Jahrhunderts vorbereitet.

Note

¹ Andrei Corbea, *Cu privire la critica „modelului german” al Junimii*, în *Cultură și societate – studii privitoare la trecutul românesc*, volum îngrijit de Al. Zub, Editura Științifică, București, 1991, p. 242. Între valoroasele contribuții consacrate asimilării influențelor culturii germane, în cazul junimist, mai menționăm: Al. Zub, *Istorie, etnopsihologie și cultură în epoca Junimii: context german*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXXIII, Iași, 1992-1993, p. 35-39; Răzvan Vancu, *Modelul german și actualitatea „Junimii”*, în Caietele „Viața Românească”, ediția a II-a, nr. 1, 2002, p. 135-137. Cât privește dimensiunea preocupărilor istorice ale Junimii și conexiunile cu spațiul german, perspectivele rămân încă de explorat.

² Titu Maiorescu și Theodor Rosetti au studiat la Viena și Berlin; Iacob Negruzzi la Berlin; P.P. Carp la Bonn și Vasile Pogor la Paris într-un pension german.

³ Inițial P.P. Carp și Titu Maiorescu, ulterior și Iacob Negruzzi.

⁴ Z. Ornea, *Junimea și Junimismul*, Editura Eminescu, București, 1975, p.120.

⁵ Ștefan Zeletin, *Burghesia română, originea și rolul ei în istorie*, ediția a II-a, Editura Humanitas, București, 1991, p. 257.

⁶ Lucian Blaga, *Influențe modelatoare și catalitice*, în Lucian Blaga, *Spațiul mioritic*, ediția a II-a, Editura Oficiului de Literatură, București, [f.a.], p. 212.

⁷ Z. Ornea, *op. cit.*, p. 120.

⁸ Iacob Negruzzi, *Amintiri din „Junimea”*, Editura „Cartea Românească”, București, 1943, p. 175.

⁹ I.E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, IX, Editura Institutului de Arte Grafice „Bucovina”, București, 1940, p. 250-251.

¹⁰ În ședința din 21 aprilie 1872, se propunea publicarea în „Convorbiri literare” a itinerariului lui Ioan Maiorescu la Istria; iar la 16 iunie se stabilea programul „prelecțiilor populare” din iarnă, cu titlul *Momente epidemice morale din viața popoarelor*, în cadrul cărora Titu Maiorescu comunica despre Spania lui Filip al II-lea, A.D. Xenopol despre Renaștere, Comuna din Paris și arabi, Al. Lambrior despre cruciade, G. Panu despre Serbia sub Karageorghevi, iar N. Gane despre Unire. Totodată, în ședința din 12 octombrie, Xenopol citea începutul unui studiu asupra lui Herodot în raport cu istoria noastră. *Ibidem*, IV, p. 440-460.

¹¹ *Ibidem*, p. 453.

¹² Stăpânind metodele de cercetare ale istoricului, Panu recurge la o analiză amănunțită a textului *Istoriei critice*, urmărind izvoarele folosite de Hasdeu și logica în care se succed evenimentele. Fără a-i nega meritele, el consideră că fondul unei astfel de lucrări îl constituie „cercetarea adevărului”. Laudele în exces coboară justa valoare a operei lui Hasdeu, iar aprecierile ar trebui să depășească interese de ordin național. Vezi, G. Panu, *Istoria critică a românilor de D. B.P. Hajdeu* în „Convorbiri literare”, VI, 11-12/1873, respectiv, VII, 1-2/1873.

¹³ I.E. Torouțiu, *op. cit.*, p. 458. Vezi și „Convorbiri Literare”, VI, nr. 7-8, 1872, p. 280 și 309.

¹⁴ *Ibidem*, p. 460.

¹⁵ Titu Maiorescu, *Jurnal și Epistolar*, I, ediție îngrijită de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, Editura Minerva, București, 1975, p. 18.

¹⁶ *Ibidem*, p. 19.

¹⁷ Exemplul, poate cel mai sugestiv, este maniera în care înțelege să prezinte războiul franco-prusian din 1870-1871. El insistă asupra implicațiilor asupra marii politici din Europa dar nu uită să semnaleze emoțiile pe care momentul le provocase la București în virtutea „comunității de rasă” și a simpatiei majorității factorilor de decizie pentru mediul cultural francez. Vezi, Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866-1900)*, Editura Socec, București, 1925, p. 21.

¹⁸ Concepția critică asupra istoriei are ca punct de plecare anul 1824, când la Berlin se publica lucrarea lui Leopold von Ranke *Zur Kritik neuerer Geschichtsschreibung*. Cf. G.P. Gooch, *Geschichte und Geschichtsschreibung im 19. Jahrhundert*, S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1964, p. 90 și 96.

¹⁹ *Ibidem*, p. 61.

²⁰ Consecvent acestor principii, mentorul Junimii a criticat propunerea lui Simion Bărnuțiu de adoptare, în societatea românească, a principiilor vechiului drept roman. Ideea i se părea o „absurdată”. Poporul român trebuia instruit pentru a-și elabora el însuși propriul sistem legislativ. Titu Maiorescu, *Contra școlii Bărnuțiu*, Editura Imprimeriilor Societății Junimea, Iași, 1868.

²¹ Al. Zub, *op. cit.*, p. 35-39.

²² A făcut parte din comisia pentru editarea colecției Hurmuzaki; l-a sprijinit pe A.D. Xenopol în activitatea de documentare pentru elaborarea monografiei despre Cuza Vodă. Al. Zub, *Junimea impuștii istoriografice 1864-1885*, Editura Junimea, Iași, 1976, p. 28.

²³ În timpul studiilor berlineze, nu puține au fost planurile în legătură cu aprofundarea unor teme de istorie. Negruzzi nu ascundea, în *Jurnal*, că ar dori să conferențieze la Iași în domeniul istoriei și al filosofiei. El stabilise chiar și un program de studiu în care aprofunda teorii ale unor istorici cu nume în lumea germană (Weber și Schloßer). Despre Ranke își amintea că „vorbește neclar și dezlănțat” iar prelegerile lui Droysen erau la fel de „minunate” ca și teoriile lui Savigny, ce par a-l fi entuziasmat. Vezi, Iacob Negruzzi, *Jurnal*, Traducere din limba germană de Horst Fassel, note de Dan Mănuță și Horst Fassel, prefată de Dan Mănuță, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980, pp. 34 și 42; 210.

²⁴ Vezi, corespondența dintre A.D. Xenopol și Iacob Negruzzi, în I.E. Torouțiu, *op. cit.*, II, p. 29-52.

²⁵ Singura manifestare în domeniul istoriei a fost prezentarea lucrării lui H.Th. Buckle, *Istoria civilizațiunii în Engiltera*, în paginile „Convorbirilor”. Pentru detalii, vezi, V.I. Cataramă, *Sufletul Junimii: Vasile Pogor*, Editura Institutului Românesc de Arte Grafice „Brawo”, Iași, 1942.

²⁶ Între cauzele care l-au determinat să abandoneze destul de grabnic dezbaterile din cadrul societății, s-ar putea invoca și relațiile destul de încordate cu Titu Maiorescu, mentorul de odinioară. Vezi, A.D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, în I.E. Torouțiu, *op. cit.*, IV, p.390.

²⁷ Titu Maiorescu, *Jurnal și Epistolar*, VI, p. 112.

²⁸ I.E. Torouțiu, *op. cit.*, II, p. 29.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, pp. 51-52.

³¹ *Ibidem*, p. 51.

³² Al. Boboc, *Istoria filozofiei contemporane*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1976, pp. 173-199.

³³ A.D. Xenopol, *Istoriile civilizațiunii (O critică a lui Buckle)*, în „Convorbiri Literare”, III, nr. 18, 1869, p. 313.

³⁴ Vezi, între altele, A.D. Xenopol, *Studii asupra vechilor noastre așezăminte*, în „Convorbiri Literare”, VIII, nr. 4, 1874, p. 137.

³⁵ Idem, *Studii asupra stării noastre actuale*, în E. Lovinescu, *Antologia ideologiei junimiste – culegere de studii neadunate până acum în volum*, Editura Casei Școalelor, București, 1943, p.179.

³⁶ Idem, *Istoria ideilor mele*, în I. E. Torouțiu, *op. cit.*, IV, p.387.

³⁷ Otokar Lorenz, *Die Geschichtswissenschaft in Hauptrichtungen und Aufgaben*, Verlag von Wilhelm Hertz, Berlin, 1891, pp. 211-255.

³⁸ Dimitrie Onciul propunea împărțirea istoriei românilor în trei mari perioade: „Formarea naționalității române”; „Lupta pentru existență națională”; „Lupta pentru viață și libertate, civilizație și progres”. Vezi, pe larg, Dimitrie Onciul, *Fazele dezvoltării istorice a poporului și statului român*, în Dimitrie Onciul, *Scrieri istorice*, II, ediție îngrijită de Aurelian Sacerdoțeanu, Editura Științifică, București, 1968, pp. 307-308. Spre deosebire de Onciul, Ioan Bogdan a avut în vedere o periodizare a istoriografiei românești. Este vorba despre perioada analizilor (secolele XV-XVI), cronicarilor (secolele XVII-XVIII) și a istoricilor (începând cu jumătatea secolului al XIX-lea). Vezi, Ioan Bogdan, *Istoriografia română și problemele ei actuale*, Editura Institutului de Arte Grafice „Carol Göbl”, București, 1905, p. 4.

³⁹ Al. Zub, Ioan Slavici. *Note istoriografice*, în „Revista de Istorie”, XXVIII, nr. 11, 1975, p. 1725.

⁴⁰ I. Slavici, *Studii asupra maghiarilor*; idem, *Noi și maghiarii*, în „Convorbiri Literare”, VII, nr. 6-7, 1873.

⁴¹ Al. Zub, *Istorie, etnopsihologie și cultură...*, p. 38.

⁴² Slavici era la curent cu scrierile lui Xenopol. Faptul poate fi dedus din corespondența dintre Eminescu și Jacob Negruzzi: „În fine am vorbit cu Slavici pentru articolele asupra unguilor. Bie-tul om s-a cam descurajat când a cetit studiile lui Xenopol”. Vezi, Grigore Tăușan, *Antologie de amintiri literare*, Editura Tipografiei „Bucovina”, București, 1945, p. 145.

⁴³ Al. Zub, Ioan Slavici. *Note istoriografice*, în „Revista de istorie”, XXVIII, 11, 1975, p. 1726.

⁴⁴ Ioan Slavici, *Opere*, XIV, Text ales și stabilit de A. Monahu, note și indici D. Vatamaniuc, Editura „Minerva”, București, 1987, p. 39.

⁴⁵ Ștefan Lemny, *Nationalgeschichte und Weltgeschichte aus der Sicht Mihail Eminescus*, în „Synthesis”, VII, 1980, p. 30-48.

⁴⁶ Între alte dovezi, relevante rămân însemnările poetului din manuscrise. Vezi, D. Vatamaniuc, *Istoria națională în însemnările din manuscrise și în proza politică*, în „România în istoria universală”, III, 4, Editura Universității „Al.I.Cuza”, Iași, 1989, p. 643-651.

⁴⁷ Ștefan Lemny, *op. cit.*, p. 30.

⁴⁸ Paul Cernovodeanu, *Eminescu, traducător al primului volum din „Fragmente zur Geschichte des Rumänen” de Eudoxiu Hurmuzaki*, în *Eminescu, sens, timp și devenire istorică*, volum îngrijit de Gh. Buzatu, Stela Cheptea și Ion Saizu, Editura Universității „Al.I.Cuza”, Iași, 1989, p. 161.

⁴⁹ Marin Bucur, *Cultura istorică la Eminescu*, în *Eminescu, sens, timp și devenire istorică*, p. 156.

⁵⁰ Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Eminescu și romantismul german*, Editura Eminescu, București, 1986, p. 202.

⁵¹ *Ibidem*, p. 204.

⁵² Mihai Eminescu, *Opere politice*, I, Editura Timpul, Iași, 1997, p. 35.

⁵³ Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *op. cit.*, p. 204.

⁵⁴ Mihai Eminescu, *op. cit.*, pp. 409-410.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 276.

⁵⁶ Vezi, Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 161-166.

⁵⁷ Ion Sân-Giorgiu, *Eminescu und der deutsche Geist*, Verlag von Wilhelm Gronau, Jena und Leipzig, 1936, p. 418.

⁵⁸ Pentru secolele XIV-XV consultase, între altele, *Istoria critică a românilor* scrisă de Hasdeu, *Arhiva istorică a României*, editată de același, dar și *Beiträge zur Geschichte der Rumänen*, colecția îngrijită de Eudoxiu Hurmuzaki. Ulterior, pentru perioada veacurilor XVII-XVIII, descoperea informații prețioase în textele capitulațiunilor domnilor moldoveni cu Poarta sau în cronicile editate de Kogălniceanu. Referitor la secolul XIX, era la curent cu lucrarea lui W. Wilkinson (consulul general al Angliei la București), *Tablou istoric, geografic și politic al Moldovei și Valahiei*, despre care aflate de la Al. Odobescu. Vezi, Mihai Eminescu, *op. cit.*, p. 163-166.

Gh. Platon

PROBLEMA AGRARĂ ÎN ROMÂNIA ÎN
A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA
ÎNTR-UN DOUĂ REFORME – 1864-1921*

CONSIDERAȚII PRELIMINARE. Limitându-ne perspectiva doar la istoria României moderne, se poate admite că *problema agrară*, cu toate aspectele pe care le comportă, a reprezentat o componentă esențială a evoluției istorice în veacul naționalităților. Națiunea română, creație a acestei epoci, era alcătuită, în covârșitoarea ei majoritate, din țărani, iar agricultura a rămas – în întregul secol –, latura economică cea mai importantă, în care erau angajate două categorii esențiale ale societății: țăranii și stăpânii (proprietarii) pământului. În strategia dezvoltării moderne (cerință esențială a veacului), trebuie să se aibă în vedere, să se pornească de la această realitate economică și socială. Unitatea și independența, cerințe principale naționale, capabile să-i ancoreze pe români în cadența civilizației europene și în spiritul veacului, nu puteau fi realizate decât în cuprinsul unei societăți în care oamenii trebuiau să fie egali în drepturi și îndatoriri. Țăranii trebuiau ridicarea la calitatea socială, culturală și morală a cetățenilor, pentru a putea fi împovărați, apoi, cu toate responsabilitățile construcției și apărării edificiului național. Generația de la 1848, N. Bălcescu, mai cu seamă, a stabilit acest conținut complex al problemei agrare, de soluționarea căreia urma să depindă constituirea României moderne.

Revoluția de la 1848 și perioada care i-a urmat au stabilit suportul teoretic al problemei agrare, locul și rolul său în procesul de modernizare și modalitățile de soluționare pe care timpul le îngăduie. În opera reforma-

* Prima parte a acestui studiu, cuprinzând perioada de până la reforma din 1864, a fost inserată în tomul XLVI-XLVII (2000-2001) al „Analelor științifice ale Universității „A.I.Cuza” din Iași, seria Istorie, p. 65-99. Studiul de față a fost inclus, în parte, în paragraful din *Tratatul de Istorie a României*, vol. VII, t. II, cap. II – *Societatea și economia. Procesul de modernizare*, sub titlul *Reforma agrară. Mișcări sociale*, pp. 83-102.

toare întreprinsă de domnitorul Alexandru Ioan Cuza, reforma agrară din 1864 s-a situat pe primul plan. Eliberând uriașa forță de muncă a țăranilor, precum și proprietatea funciară de sarcinile care o grevau și împroprietărindu-i pe țărani, reforma a deschis calea dezvoltării moderne. Actul nu a reprezentat un scop în sine, nici o simplă restituție economică și socială. A fost apreciat și a și fost o condiție fundamentală a viitoarei construcții naționale.

Cei care au criticat reforma din 1864, considerând-o drept principala cauză a frământărilor sociale care au urmat –, fără să minimalizeze valoarea actului și intențiile nobile ale acelor care l-au inițiat și aplicat –, au constatat existența unui anumit determinism, care a influențat voința și decizia oamenilor, punându-și pecetea asupra situației care i-a urmat. Radu Rosetti, de pildă, consideră reforma din 1864 drept „un nou pas făcut pe calea brăzdată la 1805 și desăvârșit statornicită la 1831”¹. La rândul său, Constantin Dobrogeanu-Gherea, ideologul socialist, – pentru a ne opri doar asupra acestora –, scoțând în relief sinceritatea intențiilor lui Alexandru I. Cuza și ale lui M. Kogălniceanu, notează că „*împrejurările economico-sociale*, pe de o parte, puterea clasei dominante pe de alta, au fost mai tari decât ei. Intențiile lor fuseseră democratice dar *n-au putut rezista unor împrejurări mai tari decât ei*”².

Cu toate limitele sale, care au decurs și din condițiile în care s-a aplicat, legea românească nu putea să meargă mai departe decât modelele europene din care s-a inspirat. Împroprietărindu-i pe țărani pe pământurile aflate în folosința acestora, ea a legitimat o *stare de fapt*, căreia i-a conferit, însă, o nouă consacrare juridică, modernă, burgheză, eliberându-l atât pe țăran de sarcinile feudale, cât și proprietatea de servituțiile care o grevau.

Chiar în forma în care a fost elaborată și în limitele în care a fost aplicată, reforma a trebuit să fie *impusă* nu numai moșierilor conservatori, stăpâni ai pământului, ci și liberalilor radicali. Aceștia din urmă, îndreptățit, apreciau că un asemenea act nu poate fi adoptat fără riscul de a pune în primejdie viitorul țării, înainte de a fi reformate instituțiile, adaptate spiritele, create condițiile. Numai după instituirea unui regim constituțional, considerau radicalii, problema agrară putea să primească o rezolvare în acord cu nevoile țării și cu speranțele generale.

Teoretic, raționamentul era exact; adevărul s-a desprins, limpede, din evoluția ulterioară a problemei agrare. Practic, însă, reforma nu putea fi

ocolită sau amănată; societatea avea nevoie de dânsa. Consecințele sale au influențat puternic dezvoltarea ulterioară, impunând forma și limitele modernizării, în condițiile menținerii unei structuri *predominant agrare*.

În urma reformei, marea proprietate funciară a rămas atotputernică. Împreună cu domeniile statului (și ale Bisericii), acestea îi revenea 85% din suprafața arabilă, de fânaș și pădure ale țării, în timp ce totalitatea țăranilor beneficia doar de aproximativ 15% din această suprafață. Tere-nurile primite de țărani însumau 1.765.000 ha – în medie, 3,77 ha de fie-care familie – ulterior, s-au adăugat terenurile atribuite prin împroprietări-rile din domeniile statului – cca 774.600 ha în loturi de 5 ha și 30.000 în loturi de peste 10 ha. În urma împroprietăririi, marea proprietate funciară, particulară și de stat, în suprafață de 6.300-6.400.000 ha, rămăsese cu 4,5-4,6 milioane ha teren cultivabil și cu marea majoritate a terenurilor acope-rite cu păduri. Suprafața deținută de moșneni și răzeși se ridica la 600-800.000 ha, pământ cultivabil și pădure.

Nu reforma din 1864 i-a spoliat pe țărani de pământurile lor; actul a consacrat, doar, o spoliere care se efectuase de-a lungul a câtorva secole de prefaceri în structura proprietății funciare.

Pentru ca, în agricultura României, să se poată trece la producția capi-talistă trebuiau îndeplinite trei condiții principale: să existe muncitori sa-lariați, inventarul țăranilor să fie înlocuit cu cel al marilor proprietari, iar moșia să se transforme într-o întreprindere comercial-industrială. Or, du-pă efectuarea reformei, nici una din aceste condiții nu exista. Ele urmau să fie îndeplinite treptat, într-un timp îndelungat. În condițiile în care țăranii nu posedau pământ suficient, neputându-și constitui gospodării de sine stătătoare, iar moșierii nu dispuneau de forță de muncă și de inventar pro-priu, a fost necesară instituirea și funcționarea unui *regim de tranziție*, ba-zat pe învoieli, care presupuneau arenda în dijmă. Sistemul îmbina trăsă-turi ale vechiului regim, cu cele noi, moderne, aparținând capitalismului. La începutul secolului al XX-lea, cca. 56% din totalul familiilor contri-buabile și 40-45% din totalul familiilor țărănești erau cuprinse în sfera re-lațiilor de muncă în dijmă. Un cercetător american (David Mitrany) eva-lua la 2 milioane ha suprafața de pământ cultivată de țărani pe baza ace-s-tui sistem. Regimul de învoieli și-a pus sigiliul caracteristic pe viața agra-ră din România între reforma din 1864 și primul război mondial.

Menținerea marii proprietăți funciare în limitele notate mai sus a avut consecințe ulterioare deosebit de importante. Practic, în societatea româ-

nească s-au dezvoltat două formațiuni: o formațiune urbană, al cărei ritm de creștere este alert, care cuprinde industria, infrastructura capitalistă și clasa burgheză. Ritmul de creștere al acestei „formațiuni” situează România în ipostaza de „Japonie a Europei” sau „Belgie a Orientului”; sectorul rezervat acestei „formațiuni” este limitat, antrenând un procent redus al populației. Pe de altă parte, alături de această „formațiune”, se dezvoltă o alta, „rurală”, care deține preponderența economică și angajează marea masă rurală, în totalitate. În acest sector – în care investițiile de capital sunt cu mult mai reduse –, prefacerile sunt mai lente. Într-o lume aflată în plină schimbare, într-o epocă în care sistemul capitalist mondial reușise să impună Occidentului o transformare dinamică, în România nu se redimensionase, încă, tipul de dezvoltare. Ea își păstra o caracteristică tradițională³.

La lipsa de pământ resimțită de țărani – fenomen endemic, cu adânci repercusiuni asupra vieții economice și sociale de până la primul război mondial –, s-a adăugat incapacitatea societății, a statului, de a soluționa numeroasele probleme legate de agricultură și viața țăranilor, pe seama cărora se realiza dinamica dezvoltării celui alt sector (al celeilalte „formații”). Nu existau resursele capabile să asigure o dezvoltare organică, echilibrată. Intervenția statului pentru satisfacerea lipsei de pământ a țăranilor, pentru asigurarea asistenței sociale, a condițiilor unei vieți civilizate ș.a. nu au fost pe măsura nevoilor. Decalajul între cele două *societăți* (formațiuni) s-a adâncit mereu, caracterul dezarmonic al dezvoltării a devenit tot mai accentuat, întreținând o acută tensiune socială, care și-a găsit expresie într-un lant neîntrerupt de mișcări și răscoale țărănești.

STRUCTURA ȘI EVOLUȚIA PROPRIETĂȚII FUNCiare DUPĂ REFORMA DIN 1864. CONSECINȚE ECONOMICE ȘI SOCIALE. În urma reformei, din cei 445.000 clăcași existenți, au primit pământ un număr de 406.000. Cel puțin 100.000 au primit doar teren de casă și grădină, iar 150.000 au primit loturi mici. Deși legea prevedea că pământul primit nu poate fi înstrăinat vreme de 15 ani, către sfârșitul anilor '80 mulți dintre țărani și-au pierdut pământurile. Principalii beneficiari au fost moșierii, țăranii înstăriți, îmbogățiții noii societăți, pentru care investiția în pământ reprezenta o afacere rentabilă. Fragmentarea continuă a suprafețelor de pământ (prin vânzare sau moștenire) a influențat negativ evoluția agriculturii românești.

Calculule pe baza recensământului din 1905 ne oferă următoarea situație, care exprimă repartitia proprietății funciare⁴ și evoluția acesteia în perioada care a urmat reformei din 1864:

Categoria de proprietate	Nr. gospodăriilor	Întinderea în ha	% față de întinderea totală	Observații
până la 10 ha	1.015.302	3.319.695	41,66	Nu sunt incluse în calcul domeniile Coroanei și cele particulare ale Regelui (213.186 ha), domeniile statului (570.000 ha), 1.065.508 ha pădure și viile (97.843 ha). Se adaugă 1.200.000 ha pădure, aparținând marii proprietăți.
de la 10-50 ha	36.318	695.953	8,72	
de la 50-100 ha	2.381	165.456	2,08	
de la 100-500 ha	2.608	785.719	9,86	
peste 500 ha	1.563	3.001.473	37,68	
Total	1.058.172	7.968.296	100,00	

Potrivit aprecierilor formulate de economistul G.D. Creangă, 7.790 moșieri, reprezentând 0,8% din numărul gospodăriilor, în același an, posedau mai mult decât 957.287 țărani la un loc, care reprezentau 99,2% din numărul total al gospodăriilor (3.314 aveau până la 500 ha, 1.122 între 500 și 1.000 ha, 771 între 1.000 și 3.000 ha, 112 între 3.000 și 5.000 ha, 66 peste 5.000 ha, iar 2.405 între 50 și 100 ha)⁵.

Folosind alte surse ale timpului, C. Stere formulează, în 1906, constatări asemănătoare: un milion de țărani cu mai puțin de trei milioane de ha, pe de o parte (96%), 1.000 latifundiați cu peste patru milioane de ha, pe de alta (0,9%)⁶.

Până în preajma primului război mondial, ca urmare a mobilității proprietății rurale, proporția s-a modificat, decalajul accentuându-se. Un calcul comparativ ne oferă următoarea situație cu privire la repartitia proprietății în rândul celor trei categorii de țărani⁷:

Categorie	1905				1913			
	Nr. gospod.	% față de total	supraf. în ha	% față de total	Nr. gospod.	% față de total	supraf. în ha	% față de total
Săraci	1.044.564	83,1	2.016.209	52,3	317.985	86,3	2.118.480	52,3
Mijlocăși	176.375	14,0	1.137.436	29,6	161.550	10,5	1.118.409	27,6
Înstăriți	36.318	29,0	692.953	18,1	48.693	3,2	815.302	20,1
Total	1.857.257	100,0	3.649.598	100,0	1.528.228	100,0	4.052.191	100,0

Așa cum se poate constata, ca urmare a procesului dinamic de transfer a proprietății, numărul țăranilor care și-au pierdut pământul este cu mult mai mare decât al acelor care au izbutit să treacă în categoria înstăriți. Între anii 1864 și 1913, numărul țăranilor lipsiți de pământ a crescut de

6,7 ori, ridicându-se la, aproximativ, 400.000. De asemenea, dacă în anul reformei nu existau gospodării țărănești care să posede până la 2 ha, în 1913, în această categorie intrau 476.649 gospodari⁸. Ritmul deposedărilor de pământ a fost mai rapid decât cel demografic; deplasarea țăranului spre straturile inferioare este evidentă.

La lipsa pământului de cultură se adaugă și lipsa terenurilor de pășune, islaz și fânaș, pe care legislația ulterioară reformei din 1864 nu le mai asigura. Din această situație, a rezultat o scădere corespunzătoare a numărului vitelor de tracțiune și de hrană, care a avut drept consecință o considerabilă depreciere a nivelului de trai al țăranilor.

În perioada asupra căreia stăruim, suprafața însămânțată cu cereale a crescut de două ori și jumătate. La o creștere de 75% a populației rurale, suprafața însămânțată cu cereale a crescut de la 2.284.900 ha, la 5.140.000 ha. O creștere mai accentuată a populației rurale și a culturilor se constată în *Câmpia Română*. La grâu, de pildă, creșterea a fost de la 697.240 ha, în perioada 1862-1866, la 1.922.332 ha, între 1911-1915. Terenurile de cultură și-au sporit ponderea, de la 19,9% în 1860, la 41,6% în 1913. În aceeași perioadă, suprafața ocupată cu pășuni și fânașuri a scăzut la jumătate, aproape: de la peste 4 milioane ha, la cca 2.031.900 ha.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, România se afla pe primul loc în Europa în privința proporției ocupate de cereale, în raport cu întinderea de pământ cultivată. Au crescut și suprafețele cultivate cu plantele solicitate de industrie: de la 72.300 ha, în 1872-1876, la 194.220 ha, în 1904-1905. De asemenea, a sporit și producția la ha. Față de sporul demografic, producția totală a crescut de aproape trei ori. La sfârșitul secolului, producția de grâu reprezenta aproape 85% din valoarea totală a exporturilor românești. Înaltul grad de comercializare a produselor a fost o altă trăsătură distinctivă a agriculturii din România. Exportul de cereale, strâns legat de extinderea pieței capitaliste și de angrenare a României în mecanismele acestei piețe, a înregistrat – la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX –, o continuă creștere: Cantitatea de grâu exportată a fost de 60,15% între 1891-1895, de 49,02% între 1896-1900 și de 60,79% între 1906-1910. În anul 1906, de pildă, a fost înregistrat un adevărat record, exportându-se 3.142.588 tone⁹.

În al doilea deceniu al secolului XX, România se afla pe locul patru în lume printre țările exportatoare de grâu și pe locul trei la exportul de porumb.

Ca urmare a crizelor agrare, desfășurate în lanț neîntrerupt între 1873 și 1895 și la începutul secolului XX, agravate de ani de secetă constantă și prelungită –, a crizelor industriale (1873, 1882, 1890), în condițiile dependenței României de piața mondială, prețul cerealelor a înregistrat scăderi considerabile. Sumele încasate n-au crescut în același ritm cu cantitățile vândute. Situația s-a agravat și datorită calității inferioare a grânelor românești, care nu puteau suporta concurența. Dacă, în perioada cuprinsă între 1879 și 1883, a fost vândută, în medie, cantitatea de 1.361.548 tone, în valoare de 175.766.000 lei (revenind 129 lei pe tonă), între 1894 și 1898, pentru cantitatea medie vândută (2.073.907 tone) s-au încasat doar 229.680.000 lei (110 lei pe tonă). Creșterea exportului s-a făcut pe seama reducerii constante a consumului intern.

Trebuie avut în vedere faptul că, în marea lor majoritate, pământurile erau lucrate cu forța de muncă și cu atelajele țăranilor, în cadrul învoielilor pe care aceștia le încheiau, pentru a-și completa necesarul de pământ. Utilajele de care dispunea marea proprietate funciară erau insuficiente pentru practicarea unei agriculturi intensive. În preajma războiului, în agricultura României erau folosite doar 300 pluguri acționate mecanic, singura operație în care predominau mașinile fiind treieratul.

Anuarul statistic din 1907, ale cărui date sunt comentate de C. Stere, oferă următoarea situație¹⁰:

Anii	Producția (vagoane)	Exportul (vagoane)	Consumul intern (vagoane)	Populația	Cantitatea pe cap de locutor
1876	125.000	26.000	9.900	4.300.000	230
1886-1890	157.000	60.000	97.000	5.000.000	194
1891-1895	158.000	72.000	86.000	5.500.000	156
1895-1900	160.000	70.000	90.000	6.000.000	150
1901-1903	192.000	102.000	90.000	6.300.000	146

Diminuarea constantă a veniturilor micii gospodării țărănești¹¹, scăderea consumului de cereale, diminuarea șeptelului, creșterea prețului pământului și a arenzilor – percepute sub diferite forme ș.a. – au avut consecințe negative de ordin demografic, situând România în rândul țărilor cu o natalitate scăzută și cu un ridicat procent de mortalitate infantilă. Firesc, implicațiile negative s-au extins și asupra situației sanitare și culturale a locuitorilor din lumea satelor. Statul era lipsit de posibilitatea de a putea ține sub control consecințele grave care decurgeau din această stare de lucruri; măsurile întreprinse s-au situat cu mult sub nevoile existente.

Țăranul nostru, rostea C. Stere, poporanist, atunci – care avea să devină, însă, unul din fruntașii liberalismului românesc – „muncește îndoit mai mult, pe urma acestei munci țara poate exporta de șase ori mai multe cereale...; cu toate acestea... el n-a profitat nimic din acest spor de muncă și productivitate, ci sărăcește și flămânzește tot mai mult, încât a ajuns într-o stare de foamete constantă...”. „Un popor veșnic flământ și bolnav, flămând și bolnav cum nu este altul în Europa”¹².

În *regimul de tranziție* instaurat după reforma din 1864, în care capitalismul se legitima doar prin proclamarea libertății proprietății, a muncii și a persoanei –, fără să existe mijloacele materiale capabile să îngăduie trecerea la un sistem de exploatare care să corespundă noilor condiții juridice ale proprietății –, cele două categorii de gospodării, dependente una față de cealaltă, realizau producția capitalistă printr-o variată gamă de mijloace vechi. Deși, în primele decenii ale secolului XX, munca salariată sporește în amploare – muncitorii salariați fiind aduși și de peste hotare, din ținuturile românești –, continuă să persiste munca în dijmă, dijma la tarla ș.a. destul de larg răspândite. Printr-o legislație coercitivă, statul forța funcționarea acestui sistem hibrid, discriminatoriu și neeficient.

La agravarea constantă a situației din agricultură a contribuit și *extinderea arendășiei*; fenomenul împiedica investițiile productive, înrăutățind considerabil condiția țăranului. Monopolizarea pământurilor, în cuprinsul unor uriașe *trusturi* de arendași, a determinat unele din formele cele mai inumane ale exploatării în lumea agrară din România. În 1913, 53,7% din suprafața moșiilor mai mari de 1.000 ha era arendată. În preajma anului 1907, aproximativ, 900.000 ha erau arendate unor străini, evrei sau bulgari. Numărul arendașilor se ridica la 3.332. În Moldova, frații Fischer dețineau 189.000 ha culturi și 47.000 ha pădure, Așadar, latifundiul, pulverizarea micii proprietăți, marea arendășie parazită și regimul de învoieli sunt semnele distinctive ale agriculturii din vechea România între cele două reforme (1864-1921).

Sporirea prețului pământului și –, în consecință –, și al arenzilor au avut drept urmare o creștere corespunzătoare a obligațiilor țăranilor, intensificarea muncii lor reprezentând principala sursă de sporire a veniturilor.

Lipsa unui eficace sistem de credit, capabil să satisfacă nevoile țăranilor (băncile populare, cu toate extensiunea luată, nu au dat rezultatele așteptate) i-a lăsat pe aceștia la discreția cămătarilor; dobânzile s-au situat la cote incredibile. De asemenea, înzestrarea agriculturii cu mașini nu a fost

pe măsura necesității transformării moșiilor în întreprinderi producătoare. Dacă, în 1865, numărul mașinilor era de 752, în 1903, acesta a crescut la 43.520 (55 pluguri de aburi, 4.539 locomobile, 12.151 mașini de semănat, 18.451 mașini de secerat, 1.258 mașini de bătut porumbul și 4.185 mașini de treier)¹³.

În celebra sa lucrare *Neoiobagia*, apărută în 1910, fruntașul socialist român Constantin Dobrogeanu-Gherea făcea următoarea caracterizare regimului agrar existent în România după 1864:

„... Întocmire (economică și politică-socială agrară particulară) hibridă și absurdă”, care „constituie problema agrară specifică țării noastre”. Aceasta, continuă Gherea, „constă în patru termeni: *raporturi de producție în bună parte iobăgiste, feudale; o stare de drept liberalo-burgez, prefăcută în iluzie și minciună, lăsând pe țărani la discreția stăpânilor; o legislație tutelară care decretează inalienabilitatea pământurilor țărănești și reglementează raporturile dintre stăpâni și muncitori, raporturi izvorâte din cei doi termeni de mai sus; insuficiența pământului așa-zisului mic proprietar țăran, pentru munca și întreținerea familiei sale, fapt care-l silește să devină vasal al marii proprietăți*”.

„Regimul nostru dublu capitalist-iobăgist are din iobăgie dulcele avantaj al muncii silite (adică așa-zise învoiele) fără dezavantajele vreunei obligații, servituiți față de ea, și are din regimul capitalist absolută libertate de exploatare a muncii, fără să îndure dezavantajul unei munci libere. În schimb, clasa muncitoare țărănească, în acest dublu regim, are din iobăgie dezavantajul muncii silite, fără să aibă avantajele obligațiilor boierești față de ea, iară din regimul capitalist are dezavantajul unei libertăți neatârmate de exploatare, fără să aibă avantajul unei adevărate libertăți a muncii. Prin acest dublu regim capitalist-iobăgist, clasa noastră economiceste dominantă a reușit să realizeze toate avantajele regimurilor pentru dânsa și toate dezavantajele amândurora regimurilor pentru țărani [...].

[...] Într-o țară semicapitalistă și neoiobagă cum e a noastră toate condițiile favorizează foarte mult formarea latifundiilor. Întru atâtă întrucât suntem o țară capitalistă, pământul a devenit la noi o marfă, trecerea lui din mână în mână neîndeplinind condițiile împotrivoare din alte țări – e mai ușoară decât oriunde. Regimul nostru neoiobagi, prin elementul lui capitalist-occidental, înlesnește și favorizează achiziționarea și rotunjirea latifundiului, iar prin elementul lui iobăgist favorizează și face rentabilă această formă de proprietate rurală. Noi nu ne temem de concurența agrară a țărilor occidentale capitaliste. Dimpotrivă, ca țară agrară semicapitalistă, noi le facem concurență. La noi domnește nu cultura intensivă, ci cultura extensivă. Or, aceasta din urmă (este) netăgăduit, mai rentabilă la proprietatea mare decât la cea mică. La noi, proprietatea mică nu poate să concureze pe cea mare, pentru motivul că proprietate mică, în adevărată accepție a cuvântului, nici nu avem. Dar... neoiobagia noastră, prin relațiile de producție existente, pune la dispoziția proprietății mari latifundiarie un muncitor semirobit, pe care îl lipește pământului, îl prefăce într-un muncitor prost plătit, semigratuit și totodată liberează latifundiile de grija conducerii și de necesitatea capitalului, pentru că neoiobagul lucrează cu inventarul său. În acest condiții extraordinar de favorabile pentru latifundiarul țării, nu e de mirare că latifundiile există, ci că nu progresează mai repede... Latifundiile sunt un rezultat firesc al regimului nostru economic, nu o cauză a lui...”¹⁴.

Chiar fără să fim de acord cu termenul care definește esența regimului, trebuie să admitem că analiza omului politic este pătrunzătoare și la obiect.

În Dobrogea, alipită României în 1878, prin dispozițiile înscrise în legea din 1880, sunt recunoscute reglementările înscrise în *Codul funciar otoman* din 1858. Cea mai mare parte a pământului aparținând statului, țăranii îl puteau arenda, în schimbul unei plăți. Scoaterea țăranilor de sub dependența arendașilor a grăbit procesul de diferențiere. În aprilie 1882, a fost adoptată *legea asupra proprietății imobiliare*, în conformitate cu dispozițiile căreia dobândirea, păstrarea și transmiterea proprietății funciare urma să se facă potrivit legilor din România.

Dijma asupra pământului a fost desființată prin răscumpărare, posesorii câpătând dreptul de a deveni proprietari, cu condiția ca sumele aferente să fie plătite în termen de trei ani. Pe baza acestei legi, au fost deposezați foarte mulți țărani. Astfel, de pildă, numai în 1902, a fost deposezați 3.017 titulari, care posedau o suprafață de 36.611,1334 ha¹⁵.

POLITICA AGRARĂ A CERCURILOR CONDUCĂTOARE. ÎNTRE CONCEPTIE TEORETICA SI REALITATE POLITICA. SOLUTII SI ACTE NORMATIVE. Reforma din 1864 a creat condiții favorabile pentru dezvoltarea desfășurată a capitalismului în România. Eliberarea proprietății de sarcinile care o grevau, desființarea obligațiilor de esență feudală și eliberarea și împrumutarea țăranilor au creat, totodată, forța de muncă liberă, necesară noii construcții, precum și piața internă pentru capitalism. Favorizând aceste condiții, reforma nu a rezolvat, însă și variatele aspecte ale problemei agrare; a creat, doar, premisele pentru dezvoltarea unei agriculturi cu caracter capitalist.

Strategia construcției nu era aceeași pentru toate sectoarele economiei. Industria și infrastructura capitalistă, în general, în limitele în care s-au dezvoltat, au beneficiat și de aflulul capitalului străin și de adaptarea rapidă a culturii românești – a școlii, mai cu seamă –, la nevoile construcției și a cerințelor moderne. Agricultură însă nu a putut beneficia de asemenea avantaje. Pentru ca efectele reformei să fi fost viabile ar fi fost necesare investiții colosale și, mai cu seamă, ridicarea stării materiale, morale și intelectuale a marii mase a țăranilor, schimbarea mentalităților, înzestrarea cu mijloace compatibile cu cerințele epocii. Într-un cuvânt, trebuiau pregătite acele condiții pe care (la inițierea reformei, încă) liberalii radicali le considerau necesare pentru ca actul să poată da rezultatele scontate. Din nefericire, nici una din aceste condiții nu a putut să fie îndeplinite. Ele urmau să capete substanță numai în timp. Reforma, se știe, a fost

adoptată în lipsa acestor pregătiri prealabile. Situația în care se afla agricultura, după cei mai bine de 150 ani ai perioadei de tranziție, solicita nu numai uriașe investiții financiare. Dat fiind locul pe care sectorul agrar îl ocupa în viața economică și socială a țării, transformarea lui presupunea, practic, o revoluționare radicală, pe care societatea românească nu era în măsură s-o realizeze într-un timp scurt. Investițiile în agricultură au fost minime; ea s-a hrănit din propria sa substanță, oferind, totodată, mijloacele necesare construcției celorlalte sectoare. Consecințele acestei situații dezarmonice au imprimat o cadență mai lentă dezvoltării capitalismului în agricultură, adâncind criza „de creștere” a societății românești.

Evoluția particulară a situației din agricultură nu este o consecință a lipsei de interes a claselor conducătoare (a elitelor) față de agricultură, de țărănime și de problemele sale. Alături de celelalte probleme legate de construirea societății moderne (românești) și de rezolvarea opțiunilor naționale, acestea au fost preocupate tot timpul de găsirea soluțiilor capabile să amelioreze problemele economice legate de agricultură și cele sociale, generate de situația în care se afla țărănimea: interesele erau și cele ale claselor dar și cele, superioare, naționale. Rezolvările nu puteau depăși, însă, mijloacele existente. Ele trebuiau înscrise în limitele consemnate de legea din 1864 și de Constituția din 1866. *Proprietatea sacră și inviolabilă* a fost consacrată de actul fundamental în proporțiile stabilite de reforma din 1864. Organizarea agriculturii și transformările ulterioare trebuiau realizate pornindu-se de la această stare de lucruri.

Și după 1866, *statul* și-a asumat rolul de principal instrument de construcție și organizare a structurilor interne. Intervenția în organizarea și reglementarea agriculturii și a relațiilor agrare a fost firească, așadar.

În linii generale, *politica agrară* urmărită și aplicată de cele două principale partide de guvernământ – liberal și conservator – nu se deosebea în punctele sale esențiale. Și unul și celălalt se pronunțau pentru menținerea marii proprietăți și pentru constituirea unei proprietăți țărănești mici, capabile să realizeze echilibrul economic, social și politic în lumea satelor. Aceasta cu atât mai mult cu cât s-a constituit și o nouă categorie de proprietari funciari, ridicați din rândurile burgheziei înstărite, care a alimentat rândurile vechii moșierimi. Deosebiri au existat, totuși. Ele erau generate și de mentalitățile diferite ale diverselor categorii de proprietari funciar, dar și de perspectiva deosebită asupra procesului de dezvoltare a societății. În timp ce, în general, conservatorii se situau pe poziția intransigentă a

apărării proprietății, considerând că era reformelor se încheiase odată cu domnia lui Alexandru I. Cuza, dezvoltarea societății urmând să se facă pornindu-se de la realitățile existente, liberalii apreciau dezvoltarea într-un orizont mai larg și într-o altă dinamică.

Pentru a se asigura moșiilor mâna de lucru necesară – în cadrul sistemului de tranziție existent –, a fost adoptată o legislație agrară specială, a cărei expresie concentrată a fost *legea învoielilor agricole*, aplicată imediat după abdicarea lui Alexandru Ioan Cuza, care reglementa modalitățile de realizare a relațiilor în arendarea pământului. Pe drept, Radu Rosetti aprecia că, prin intermediul acestei legi, „peste 95 de sutimi din populația țării a fost scoasă în afară de orice lege”. Legea, de excepție, prevedea executarea directă a țăranilor care nu-și îndepliniseră contractele încheiate cu proprietarii, prin mijlocirea aparatului administrativ (în cazul contractelor agrare, nu se aplicau, așadar, dispozițiile legislației ordinare). În 1872, conservatorii au adăugat legii din 1866 clauza „manu militari”, în acord cu care execuția țăranilor putea să fie efectuată cu ajutorul forței armate, aflată la dispoziția proprietarilor. Această clauză a fost desființată în 1882, în timpul când la conducerea Ministerului de Interne se afla C.A. Rosetti. Legea a fost din nou modificată în 1893, învoielile intrând în cadrul jurisdicției ordinare. Prin conținut, dar și prin abuzurile săvârșite în aplicarea lor, legile învoielilor agricole au reprezentat una din cauzele principale ale înrăutățirii situației țăranilor și a menținerii tensiunii sociale.

Ultimul capitol din legea rurală din 1864 se ocupa de modalitatea de vânzare a pământurilor din bunurile (domeniile) statului, sector creat în urma secularizării averilor mănăstirești (1863). Posibilitatea unei noi expropriieri fiind considerată exclusă, nevoia de pământ resimțită de țărani (pe care legea nu o putuse satisface) urma să fie compensată – parțial, firește –, prin asemenea vânzări succesive, reglementate prin legi și dispoziții speciale.

Potrivit datelor oferite de G.D. Creangă, unul din cei mai avizați cercetători ai problemei agrare din România celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, prin legea rurală din 1864 și legile de vânzare care au urmat până la începutul secolului XX, un număr de 629.389 țărani au obținut 2.562.479,3467 ha pământ¹⁶:

Anul legii	Nr. țăranilor împroprietăriți	Suprafața în ha	Observații
1864 (legea rurală)	467.840	1.766.258,2826	
1878-1879	48.342	228.328,9728	tineri căsătoriți (însurăți)

Anul legii	Nr. țăranilor împroprietăriți	Suprafața în ha	Observații
1881	4.970	23.069.7936	
1889	105.165	526.233,2526	Primele patru legi au atribuit loturi mai mici de 10 ha. Ultimele două, loturi mai mari de 10 ha.
1881	1.716	8.228.4339	
1889	1.549	20.360,6292	
Total	629.582	2.562.479,3467	

Una dintre cele mai importante legi de vânzare, în care principiul repartiției pământului în loturi de 5 ha a fost cu rigurozitate respectat, a fost cea din 1889, votată de guvernul junimist. Cu unele modificări necesare, legea a rămas în vigoare până în 1906, cu rezultatele consemnate în tabel. Au fost și cazuri, pe care nu le-am nominalizat aici, în care numeroase moșii au fost vândute în corp întreg, favorizându-se, în acest fel, constituirea unor noi latifundii.

Legile de vânzare din domeniile statului nu au putut acoperi nevoia de pământ a țăranilor și nici nu au putut realiza obiectivele economice și politice care le-au motivat.

O altă modalitate pentru a suplini lipsa pământurilor a fost aceea a constituirii *obștilor satești*, prin legea din 1904 – asociații pentru închirierea unor moșii. În anul 1913, erau constituite 495 asemenea *obști* care întruneau un număr de 77.000 membri. Suprafața arendată era redusă, însă, atingând doar 1/6 din suprafața deținută de arendași. De asemenea, *Casa rurală*, instituție creată la începutul secolului XX, a reprezentat un fel de *bancă a pământurilor*. Cumpărând pământurile de la proprietari, instituția le revindea țăranilor în condiții mai avantajoase.

S-a încercat, fără rezultate pe măsură, însă, să se organizeze și un *sistem de credit* necesar agriculturii. În afara *creditului funciar rural*, creat în 1873, pentru sprijinirea marilor proprietari, în 1881, a fost înființat *creditul agricol*, cu reprezentanțe în fiecare județ, care acorda împrumuturi pe termen scurt (9 luni). Reorganizat de mai multe ori, *creditul agricol* a devenit instituție de stat (1892), având un capital de 20 milioane lei. De asemenea, au fost înființate *bănci populare*, organizate după sistemul german Schulze-Delitsch. În anul 1902, funcționau 700 asemenea bănci, care aveau un număr de 60.000 membri. În organizarea lor, un rol important i-a revenit lui Spiru Haret. În anul 1913, numărul băncilor populare a crescut

la 2.900. Din păcate, majoritatea creditelor acordate nu a fost productivă; sumele au fost folosite, mai mult, pentru acoperirea nevoilor curente.

În perspectiva de astăzi, mai puțin, poate, în cea a contemporanilor, preocupați mai mult de cotidian, într-o societate care evolua grăbit, distincția dintre *problema agrară* și *problema țărănească* – dar și strânsa interdependență dintre ele – sunt ușor de perceput. În urma reformei din 1864, profilul statului român a rămas precumpănitor agrar, în strategia dezvoltării economice și sociale, marea proprietate funciară și cea mică țărănească reprezentând componente esențiale. Țărănimea, principala forță productivă a națiunii, angajată în agricultură, trebuia să fie atrasă și interesată în construcția noii societăți modernă, care nu putea să fie decât o societate democratică, în care toți cetățenii urmau să aibă drepturi și îndatoriri egale. Eliberați de servitușile lumii vechi, țărani trebuiau ridicăți la calitatea de cetățeni, participanți activi la construcția națională. Gândirea politică românească a reliefat legătura organică dintre cele două probleme; ideologia patruzecioptistă și larga dezbatere publică ce a precedat reforma din 1864 i-au subliniat toate laturile. Din nefericire, în practica politică a regimului monarhiei constituționale – chiar în condițiile în care statul a rămas instrumentul principal al construcției moderne – viziunea teoretică de la '48 asupra problematicei agrare, nu a putut fi menținută și aplicată în laturile sale definitorii. Au existat piedici insurmontabile, ușor de înțeles. Practic, România își începea, abia, viața politică modernă, cu partide și oameni care și-au format și definit ideologia *in mers*. Conservatorii, apărători ai marii proprietăți funciare, și-au păstrat și consolidat pozițiile, în timp ce liberalii radicali au fost constrânși să renunțe la velleitățile revoluționare cu care se remarcaseră la 1848; ambianța europeană nu le mai îngăduiau. Mijloacele materiale au lipsit și nici nu a existat intenția de a adopta o politică specială de protecție socială față de țărănime. Votul censitar și regimul politic oligarhic, care a dominat întreaga epocă, inconsistența clasei de mijloc, în curs de formare, însă, au exclus, cu totul, aproape, țărănimea de la participarea la viața politică. Analfabetismul, degradarea materială și morală a satului, lipsa spiritului civic ș.a. nu puteau să-i confere încă acest drept. Drumul spre democrație era lung, încă și piedicile păreau de netrecut. Într-un interval de timp foarte scurt, România și-a construit structurile moderne. O strategie cu mai multă perseverență urmărită în aplicarea practică a principiilor sale a fost în domeniul industriei, în organizarea creditului, în construcția infrastructurii

capitaliste, în cultură. În sectorul agrar, interesul individual sau de grup a acționat cu mai multă vigoare. Apărarea acestuia, prin legislația de excepție, a fost mai eficientă decât măsurile de asistență socială și de apărare și promovare a intereselor generale ale țăranilor. Așa cum s-a putut observa, preocupări în acest sens au existat. Însă, legislația agrară ineficientă, elaborată nu în spirit democratic, ci în acel al unor interese înguste – ale proprietarilor funciari –, nu putea fi eficientă, pentru a îngădui populației rurale să-și acomodeze ritmul dezvoltării la cel general.

Țăranii au răspuns acestei *provocări a dezvoltării* cu mișcări și răscobile, care au brăzdat întregul sfârșit al epocii noastre moderne. Frământările sociale au concentrat și mai mult atenția asupra țăranimii, asupra nevoii de soluționare a *problemei țărănești* în acord cu spiritul epocii și cu nevoile naționale. Au activizat viața politică și intelectuală a națiunii, au grăbit fixarea pozițiilor, adoptarea atitudinilor și a măsurilor de integrare a țăranimii în cuprinsul construcției democratice. Statul și curente politice care-i defineau ideologia, partidele care asigurarea aplicarea în practică a strategiei dezvoltării, au izbutit, în cele din urmă, să dea problemei agrare o rezolvare în acord cu interesele sociale și naționale ale țării. La începutul secolului XX, așa cum se va observa în continuare –, măsurile în acest sens au putut să fie adoptate deoarece societate evoluase, se apropiase de democrația, a cărei instaurare va fi deschisă de reformele fundamentale care au însoțit constituirea statului național unitar, creat în 1918, în urma primului război mondial.

Partidul conservator, alcătuit, în marea sa majoritate, din reprezentanți ai proprietății funciare, apărători ai acesteia, a promovat – cu mai multă consecvență, poate, decât liberalii –, ideea constituirii unei mici proprietăți țărănești, capabile să mențină echilibrul economic și social mai cu seamă, în lumea satelor. El nu recunoștea existența unei chestiuni agrare în România. „La noi, notă, de pildă, Virgil Arion – căruia-i aparținea formula –: «țăranul bogat a fost întotdeauna o excepție»”. Relele din agricultură, constata un alt om politic conservator – Em.N. Lahovary –, se află în mentalitatea țăranilor (cultivată de liberali) că trebuie să primească pământ, devenind cerșetori, când umili, când amenințători”. Problemele din lumea satelor, continua el, „nu pot fi rezolvate prin distribuirea de pământ. Legea din 1864, care a împroprietărit pe toți țăranii, n-a îmbogățit pe niciunul [...] (ei) par a fi mai săraci ca oricând”. În afară de abuzurile administrației, de existența intermediarilor, arendași și cămătari, de

impozitele mari, de lipsa de cultură a țăranilor, a unei industrii capabile să înghiță surplusul de muncă din agricultură, de instigațiile liberalilor și ale socialiștilor, conservatorii atribuiau situația din lumea satelor relei organizări economice, precum și existenței unui sector redus al micii proprietăți. „Nu faptul că sunt 200 sau 300.000 țărani capi de familie care nu posedă pământ e îngrijorător – nota C. Garoflid, unul din teoreticienii partidului conservator –, ci faptul că cei 920.000 care posedă $\frac{1}{2}$ din suprafața agricolă a țării o au în bucățele nesatisfăcătoare. Avem prea mulți țărani proprietari pe întinderi prea mici de pământ”¹⁷.

În optica partidului – aceasta nu a fost părăsită nici chiar după răscola din 1907 –, marea proprietate reprezenta o condiție esențială pentru progresul economic al societății românești; proprietatea mică nu posedă nici forța organizatorică, nici cea financiară și tehnică pentru a practica o cultură intensivă. Soluțiile pentru îmbunătățirea situației țăranilor – nu pentru rezolvarea *problemei agrare* – constau în vânzarea de pământ din domeniile statului, în inalienabilitatea pământurilor țărănești, în îmbunătățirea administrației, eficiența creditului, ridicarea nivelului cultural al țărănimii. Proprietatea, aprecia fruntașul conservator N. Filipescu, „nu poate fi decât rodul priceperii și strădaniei muncitorului pătruns de gândul unui destin moral în viață. Iar acest destin nu-i poate fi arătat decât prin organele de cultură ale poporului: biserică, școală și oștire”¹⁸.

Aceste principii au fost incluse în toate actele oficiale, partidul conservator afirmându-și disponibilitatea de a sprijini orice reformă ce nu aduce atingere dreptului de proprietate, „punct fundamental în constituție și în starea noastră socială”, respingând „ca o utopie primejdioasă formula că orice sătean muncitor de pământ trebuie să fie înzestrat cu pământ”¹⁹. În opinia fruntașilor conservatori (P.P. Carp, de pildă), exproprierea reprezenta „un mare rău care se face țăranului, lucrătorilor [...] un rău foarte mare acestor țări”; „un remediu brusc, revoluționar și, în ultimă instanță, inutil”²⁰.

Partidul liberal, mai apropiat de perspectiva integratoare a societății românești moderne, căruia-i aparțin inițiativele cu adevărat înnoitoare, din rațiuni care decurgea din esența însăși a liberalismului, s-a situat, din capul locului, pe poziția respectării proprietății, a garantării existenței și a libertății acesteia; s-a pronunțat pentru îmbunătățirea administrației interne și izolarea agitatorilor. În accepțiunea unora dintre fruntașii liberali, *problema agrară* reprezenta, de fapt, nu o chestie de pământ, ci de reglemen-

tare a muncii pe baze moderne. În opiniile sintetizate ale fruntașilor liberali, cauzele care au generat chestiunea agrară erau abuzurile administrației și ale trusturilor arendășești ale străinilor, regimul nedrept al învoielilor agricole, fiscalitatea, lipsa islazurilor și a creditelor ieftine, lipsa de cultură a țăranilor ș.a. Spre deosebire de conservatori, liberalii au luat în discuție și cauzele adânci care decurgeau din structura proprietății, din fărâmițarea loturilor țărănești. Deși perspectiva de abordare a „problemei” era mai largă²¹, soluțiile propuse de liberali, chiar și după 1907, nu au depășit, în general, orizontul inițial. În programul din 1906, măsurile preconizate se limitau la aplicarea legilor în întregul lor, la stabilirea relațiilor de încredere reciprocă și „colaborare prietenească” între țărani și proprietari, înființarea Casei rurale, la ajutorul acordat țăranilor de către biserică și școală.

Legile liberale care au urmat rășcoalei din 1907, importante în esența lor, nu depășeau, nici ele, limitele principiilor liberale pe care partidul trebuia să le respecte în opera de guvernare. Și de data aceasta, credem, responsabilitatea guvernării și importanța și consecințele unei soluții mai radicale nu au îngăduit liberalilor (unora dintre dâșșii, cel puțin) să propună o nouă împrumțărire a țăranilor, înainte de a fi pregătite condițiile interne favorabile și cele din afară²². Primul război mondial nu a mai îngăduit așteptarea. Din nou, cele două acte fundamentale (reforma agrară și noua constituție) au trebuit să fie date înainte ca aceste condiții să fie pe deplin realizate. România mare avea nevoie de ele; timpul nu mai putea aștepta.

Prin importanță și implicații, problema agrară a polarizat atenția întregii societăți, antrenând, într-o vie dezbateri, nu numai cercurile responsabile ale conducerii politice, ci opinia publică în totalitatea ei. Literatura i-a rezervat un loc predilect. Cele două curente: *Semăntorismul*, care exprima, mai mult ideile conservatoare, înfățișând idilic viața agrară și *Poporanismul*, exponentul cel mai radical al burgheziei, au dat expresia aspectelor fundamentale ale *problemei agrare*, lărgindu-i orizontul de percepere și înțelegere. Mișcarea socialistă, la rândul ei, prin activitatea sa teoretică și practică, prin explicațiile mai largi asupra esenței problemei agrare și prin soluțiile mai radicale preconizate, prin organizarea țăranilor în cluburi socialiste ș.a. a jucat un rol important în menținerea problemei agrare pe primul plan al vieții publice. De asemenea, glasul socialistilor (în sprijinul țăranilor români) a fost auzit la congresele internaționale socialiste ale timpului.

Trecerea socialiștilor români – a „generoșilor” – în partidul liberal, la sfârșitul secolului al XIX-lea, a contribuit, efectiv și la întărirea aripii radicale a partidului liberal. În interiorul acestuia se afla o puternică grupare moșierească, alcătuită din proprietari funciari, care-și obținuseră domeniile sub imperiul împrejurărilor și a legislației care au urmat reformei din 1864.

În rândul țărănimii, mișcarea politică pentru susținerea intereselor proprii – după încercarea lui Constantin Dobrescu-Argeș, din 1885, de a crea o *partidă țărănească* –, prinde consistență în 1906, când, sub conducerea lui Vasile Kogălniceanu, fiul marelui om politic, au loc lucrările primului congres țărănesc, în urma căruia sunt constituite *reuniunile țărănești locale*.

Răscoalele țărănești, care – cu începere din 1888 –, au agitat întreaga perioadă a istoriei noastre moderne, având un atât de dramatic deznoadămant în 1907, angajând conștiințele românești și activitatea politică, au contribuit la adâncirea dezbaterilor în jurul problemei agrare și la clarificarea acesteia, grăbindu-i soluționarea.

FRĂMÂNTĂRI ȘI RĂSCOALE ȚĂRĂNEȘTI LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX. CONSECINȚE. În preajma războiului de independență, când consecințele noului sistem agrar începuseră să fie puternic resimțite, frământările țărănești îmbracă forme variate, devenind tot mai frecvente. Generalizarea acestora a fost evitată de împrejurările războiului, de venirea la putere a liberalilor (în 1876), care au întreținut speranța unor măsuri mai largi în favoarea țăranilor. Legile de vânzare din bunurile statului, elaborate și aplicate în 1881, 1884 și 1886, intrarea în stăpânirea țăranilor a proprietăților embaticare din Dobrogea și desființarea clauzei „manu militari” (1882) din legea învoielilor agricole nu au putut atenua consecințele provocate de funcționarea noului sistem agrar. Războiul, prin multiplele sarcini impuse țăranilor, mai cu seamă, deteriorând situația acestora, a sporit tensiunea socială. Potrivit aprecierilor²³, numai între anii 1887 și 1888, în întreaga țară, au avut loc peste 300 acțiuni ale țăranilor. În cuprinsul acestora, un loc important l-a avut *mișcarea petiționară*. Răscoala din 1888, care deschide seria marilor frământări sociale, s-a desfășurat pe fondul confuziei create de aplicarea legii pentru verificarea pământurilor date țăranilor în conformitate cu articolele 5-6 din legea rurală din 1864 (1887). Trebuie reținut faptul că, în

perioada care a precedat răscoalei, problema agrară fusese integrată statornic în peisajul economic, social și politic românesc, ca urmare a propagandei efectuate la sate de cercurile socialiste. În 1886, apăruse programul socialist, elaborat de Constantin Dobrogeanu-Gherea (*Ce vor socialiștii români*), în care figura problema proprietății colective asupra pământului, care își găsisese un loc de dezbatere în presa vremii. De asemenea, tot în acest timp, din inițiativa lui Constantin Dobrescu-Argeș, se constituie bresle ale muncitorilor de pământ și, apoi, primul partid țărănesc.

Începută la Urziceni-Ilfov, în ultima decadă a lunii martie, pe fondul general al frământărilor politice generate de lupta *Opoziției unite* împotriva guvernării liberale, răscoala s-a extins, cu repeziciune, în întreaga țară. În 28 din cele 32 județe ale țării, au avut loc frământări sau răscoale, care au variat ca intensitate și manieră de desfășurare. Cel mai mare număr de sate răsculate l-au dat județele Roman și Botoșani, în Moldova, Ilfov, Prahova, Ialomița, Dâmbovița și Vlașca, în Muntenia. Răscoala a atins intensitatea maximă între 1/13 și 8/20 aprilie 1888. Printre localitățile în care răscoalele au îmbrăcat forme violente, represiunea fiind foarte aspră, menționăm Lipia Bojdani, unde au fost înregistrați peste 100 morți și răniți și Dumbrăveni-Botoșani, unde au participat circa 1.000 țărani. Cerințele cele mai frecvent formulate au fost: pământ și porumb. În cursul răscoalei, țăranii au pătruns în unele centre administrative pentru a-și impune cerințele (Oltenița, Călărași, Galați, Botoșani). Grupuri de răsculați au pătruns și în capitală.

Represiunea a fost dură. Guvernul junimist, instituit după căderea cabinetului liberal, a acționat fără cruțare. În cursul „operațiilor” desfășurate după toate regulile artei militare, au fost uciși sau răniți peste 1.000 țărani. Alți 3.000 au fost arestați, mulți dintre ei suferind condamnări severe.

Prin amploarea și consecințele sale, răscoala a zguduit opinia publică. Din domeniul particular al relațiilor bilaterale, pe care o situase, pentru un timp, legea din 1864, problema agrară a trecut, din nou, brusc, în cadrul vieții publice, subliniindu-și, accentuat, aspectele economice, sociale și politice. Reacția provocată – pe termen lung –, a reliefat legătura strânsă existentă între progresul țării, situația țăranilor și întocmirea socială. A fost mai bine înțeles adevărul potrivit căruia soluția problemei agrare nu putea fi decât *globală*, în cuprinsul unui regim democratic. Forțele interesate în instituirea unui asemenea regim și-au sporit rândurile și sfera acțiunilor.

Fără să se mai manifeste cu aceeași amploare și fără să mai îmbrace un caracter general – provocate de aceeași stare de lucruri, care nu s-a modificat în esența sa –, mișcările țărănești au continuat, înscriindu-se ca un factor de permanență în peisajul social și politic al României moderne. Le întâlnim, în continuarea răscoalei din 1888, în vara anului 1889 (județele Iași, Vaslui, Roman, Bacău, Buzău, Vlașca, Ilfov), în toamna anului 1893 și în iarna anului următor (1894), provocate direct de trei dintre legile votate de guvernul conservator, care au agravat condițiile de viață ale țăranilor, întărind, totodată, regimul represiv (*legea jandarmeriei rurale*, ianuarie 1893, *legea clerului mirean și a seminariilor*, februarie 1893, *legea maximului taxelor comunale*). Mișcările au continuat în anii următori (1895-1898), izolat, însă. Au crescut în frecvență și amploare în anul 1899, în legătură cu *înființarea cluburilor socialiste la sate*, în urma hotărârii adoptate de PSDMR, la cel de al doilea congres al său, din 1894. În satele unde au funcționat asemenea cluburi (numărul lor a fost evaluat la 231), în Muntenia, mai cu seamă, au avut loc mișcări, impulsionate și organizate de activitatea desfășurată de socialiști în lumea satelor.

Răscoalele au continuat și la începutul secolului XX. Sunt semnalate în 1900 și în anii 1904-1906; acestea stabilesc legătura cu marea răscoală din 1907, care încheie ciclul marilor frământări sociale din istoria României moderne.

Prin zguduiri ce le-au provocat, prin reacțiile ce le-au determinat, prin soluțiile care le-au impus, răscoalele țărănești au reprezentat un important factor de progres în societatea românească; au oferit un puternic suport orientărilor progresiste, impulsționând accesul spre rânduilele democratice. Au silit cercurile conducătoare să renunțe la prejudecățile doctrinare, în favoarea unei soluționări capabile să servească interesele naționale ale României. Răscoala din 1907 a reprezentat marele moment al adevărului. Ea este mai mult decât o răscoală țărănească de proporții, provocată de rânduilele economice sau de incapacitatea claselor conducătoare de a găsi problemei agrare rezolvări sociale și politice în acord cu spiritul veacului. Este o consecință a procesului de creștere a societății, un stimulent hotărâtor pentru instituirea regimului democratic, în sensul căruia evolua aceasta.

Crizele economice de la începutul secolului XX, la care s-au adăugat ani succesivi de secetă, forțarea exportului de cereale și înrăutățirea condițiilor de existență a țăranilor, sporirea considerabilă a arenzilor, ca

urmare a monopolizării terenurilor agricole de către trusturi arendăsești, ineficiența sistemului de credit ș.a. au agravat, într-o măsură fără precedent, situația în lumea satelor. La toate acestea, s-a adăugat criza marii proprietăți funciare. Transferul masiv de proprietate, incapacitatea moșierilor de a-și exploata rațional moșiile, lipsa creditului, generalizarea arendășiei și consecințele nefaste ale acestui fenomen asupra agriculturii, în general și asupra condiției țăranilor, toate au întreținut o continuă stare de tensiune socială și politică.

Jubileul din 1906 – sărbătorirea a 40 ani de la instituirea regimului monarhiei constituționale –, a reliefat, limpede, existența – în cuprinsul societății românești – a celor *două lumi*: aceea a progresului autentic, realizat pe un segment restrâns al acesteia și cea a stagnării, a sărăciei în care se zbăteau, încă, satele, copleșite de lipsa pământului și a hranei, de povara impozitelor, de boală și analfabetism. Spiritele cele mai lucide ale epocii au subliniat această discrepantă, avertizând asupra consecințelor. C. Stere, de pildă, promotor al curentului poporanist, îngrijorat de consecințele crizei pe care o traversa societatea românească, consemna, profetic: „se apropie momentul când regatul român va trebui să se supună unui examen sever în fața istoriei”²⁴.

Răscoala a început pe fondul acestei crize și tensiuni generale. Acest început a fost marcat de o largă mișcare petiționară a țăranilor de la Flămânzi-Botoșani (8/21 februarie 1907), extinsă, apoi, în numeroase sate din județele Iași și Dorohoi, împotriva învoielilor impuse de arendașii trusturilor din regiune, administrate de Mochi Fischer și Iuster. Mișcările s-au extins și au crescut în amploare. Mase de țărani asaltează orașele de reședință (Dorohoi, Botoșani, Iași), ocupă târgurile (Bivolari, Bucecea, Tg. Frumos).

Deoarece, în Moldova, țința atacurilor au fost arendașii, cârciumarii sau oamenii acestora – evrei, în majoritatea lor –, s-a acreditat aserțiunea potrivit căreia mișcările țăranilor ar avea un caracter antisemit. Curând, însă, pe măsură ce mișcările s-au extins, s-a constatat că țăranii nu fac nici un fel de distincție între naționalitatea moșierilor și a arendașilor.

Răscoalele au cuprins întreaga Moldovă și Muntenia. În Oltenia, principalul focar a fost în județul Dolj. La Băilești, armata a pulverizat cu tunurile baricadele ridicate de țărani. De asemenea, satele Stănești, Hodișoia și Vieru, aflate în Muntenia, au fost bombardate. Țăranii ard și jefuiesc conace, pătrund în orașe, ocupă gări și sedii ale instituțiilor administrative.

Sub presiunea evenimentelor, guvernul conservator – deși poseda majoritatea în Parlament –, își prezintă demisia. Represiunea, de o neobișnuită asprime –, a fost realizată cu acordul celor două partide politice de guvernământ. Destabilizarea internă putea să aibă repercusiuni grave; putea deschide, totodată, apetiturile imperialiste ale marilor puteri limitrofe. Rezultatul general al represiunii s-a soldat cu circa 11.000 de victime, la care s-au adăugat zecile de mii de arestați, urmăriți și judecați, pentru participare directă sau adeziune la răscoală. Arestări au fost efectuate și în rândul muncitorilor, al intelectualilor și al soldaților care au fost alături de „robii albi ai brazdei negre” – cum îi numește N. Iorga pe țărani.

Întreaga societate românească a fost zguduită. Reacția a fost pe măsură.

Răscoala a grăbit adoptarea legislației în domeniul agrar, aflată în studiu sau în stare de proiect, întregind-o și completând-o cu noi măsuri, care au pregătit soluțiile mai radicale de mai târziu. În rândul legilor votate de guvernul liberal în perioada ulterioară răscoalei notăm: *Legea pentru învoielile agricole*, care stabilea maximul de arendă și minimul de retribuție ce urma să revină țăranilor, *Legea pentru mărginirea dreptului de a fine moșii în arendă*, *Legea pentru înființarea Casei rurale* și cea pentru *trecerea în proprietatea statului a moșiilor stăpânite de persoane juridice sau de utilitate publică* și *Legea pentru arendarea moșiilor statului Casei școalelor, Casei bisericii, județelor, comunelor și așezămintelor de binefacere și de cultură națională, la asociațiunile țărănești sau pentru exploatarea lor în regie* (din 1908, 1909, 1910), care au în vedere organizarea obștilor satești de arendare. Legea – sau cele trei legi, mai bine zis – avea drept obiectiv nu numai să pună la dispoziția țăranilor pământul trebuincios, ci să-i și îndrume către o cultură sistematică și modernă și spre dezvoltarea creșterii raționale a animalelor.

În egală măsură, au fost modificate și legile cu privire la acordarea creditelor, sporindu-se înlesnirile pentru creditele acordate țăranilor. O rezolvare în sens mai radical nu era străină liberalilor. Momentul nu venise, încă, pentru a o putea pune în practica vieții politice și sociale.

Răscoala din 1907 a lăsat urme adânci în conștiința societății românești, stimulând dezbaterile în legătură cu modalitățile de rezolvare a *problemei agrare*. Pe terenul crizei sociale și politice, a unei adânci efervescențe interne, agravate de condițiile internaționale de la începutul secolului XX, a fost elaborat noul program liberal, care trebuia să dea un răspuns pe măsură problemelor fundamentale de care depindea evoluția

societății românești, existența și destinul României. Viitorul conducător al Partidului liberal, Ion I.C. Brătianu, care i-a succedat lui D.A. Sturdza, în 1909, afirma, fără echivoc, opinia cu privire la necesitatea soluționării problemei agrare în sensul general, național. Poziția sa nu era singulară. „Nu ne gândim, spunea omul politic român, cu prilejul unei călătorii peste Carpați, să desăvârșim opera unității naționale înaintea ca opera de dreptate prin împrăștiere și votul obștesc să fie îndeplinită la noi acasă”. Scopul reformelor, afirma el cu alt prilej, este „întărirea întocmirilor politice și sociale ale poporului român, singurul mijloc prin care masele puteau fi interesate la idealurile naționale și prin care se putea da revendicărilor noastre, pe lângă legitimitatea lor istorică și un suport moral”²⁵.

OBSERVAȚII FINALE. Noua poziție a Partidului Național Liberal față de rezolvarea *problemei agrare*, nu s-a precizat imediat după 1907. Manifestul-program al partidului, din 1911, reafirma poziția anterioară, în acord cu care „preocupați de dezvoltarea firească și liniștită a statului, am căutat și vom căuta, întotdeauna, să desrădăcinăm ideea greșită și primejdioasă pe care unele legislații agrare au sădit-o în sufletul țărânimii, că statul poate și trebuie să fie distribuitorul direct și etern al pământului”²⁶. Gruparea poporanistă din jurul revistei „Viața Românească”, în fruntea căreia se afla C. Stere, propunea o nouă împrăștiere, apreciată drept soluție esențială pentru progresul economic și social al țării, pentru democratizarea vieții de stat. Din rândul conservatorilor – care se pronunțau, în continuare, pentru menținerea intactă a marii proprietăți funciare –, s-au ridicat voci în favoarea unei noi împrăștiări. C. Garoflid, unul dintre aceștia, propunea exproprierea a 500.000 ha din moșiile particulare și acordarea în favoarea țăranilor a încă 500.000 ha din moșiile statului. Radu Rosetti, și el, se pronunța în favoarea unei reforme pe o asemenea bază. Partidul Conservator Democrat, în fruntea căruia s-a aflat Take Ionescu, de la începutul formării sale, încă (1908), a inclus în program reducerea proprietății funciare, prin vânzare sau arendare în favoarea țăranilor. La rândul său, Partidul Social-Democrat, reorganizat în 1910, propunea exproprierea marii proprietăți și arendarea pământului pe termen lung, în favoarea țăranilor. *Neoiobăgia*, lucrarea semnată de C. Dobrogeanu-Gherea, înfățișă un amplu tablou al realităților agrare din România, completând literatura bogată apărută în urma răscoalei, care explica temeiurile răscoalei țăranilor, propunând soluții în acord cu logica timpului și cu interesul național.

În 1913, pregătindu-se să reia puterea – în timp ce conservatorii își celebrau victoria politică încununată prin pacea de la București, care încheia războaiele balcanice –, partidul liberal, prin scrisoarea conducătorului său (Ion I.C. Brătianu), din 7 septembrie 1913, publicată în oficiosul „Viitorul”, pronunța, deschis, ideea exproprierii unei părți a marii proprietăți, în vederea împrăștiării țăranilor și o reformă electorală, care să impună votul universal într-un colegiu unic. Cele două probleme au fost incluse în moțiunea congresului partidului liberal din 20 septembrie a aceluiași an. Ele nu au fost considerate drept probleme noi, ci expresia continuității politicii partidului liberal, în serviciul dezvoltării statului român.

Deși limita exproprierea la moșiile mai mari de 1.000 ha, soluția a stârnit un larg ecou și o puternică reacție în toate straturile societății. O expresie concentrată a acestei reacții a fost și apariția documentului intitulat *Marea proprietate și exproprierea*, în care, în numele partidului conservator, Constantin Argetoianu exprima rațiunile care, în opinia partidului său, solicitau păstrarea intactă a marii proprietăți funciare. Soluționarea problemei agrare, aprecia omul politic, nu trebuia să înceapă prin exproprierea marii proprietăți, „ci prin întemeierea asociațiilor de cultură în care țăranimea să-și găsească rostul de existență fără să jignească rostul induc-tabilelor legi economice cărora agricultura noastră era supus [...]”²⁷. Era, aceasta, se poate admite, cântecul de lebadă al partidului conservator, a cărui rațiune de a fi dispăruse odată cu criza acută prin care trecea marea proprietate funciară, care nu mai putea supraviețui în limitele existente.

Parlamentul constituit în 1914 a avut mandatul de a proceda la revizuirea pactului fundamental (a Constituției), în vederea înlăturării celor două mari reforme. În iuni 1914, Camera și-a început lucrările, urmând ca, în sesiunea de toamnă, să-și prezinte proiectele de lege. Izbucnirea războiului și, apoi, participarea României nu a mai îngăduit-o.

Întrunită la Iași, în 1917, Adunarea constituantă a reluat dezbaterele în jurul exproprierii moșiilor și a împrăștiării țăranilor. De la ideea *exproprierii parțiale* a moșiilor de peste 1.000 ha și vânzarea lor la țărani, s-a ajuns – în 1914 –, la soluția unei exproprieri mai largi, de 2 milioane ha teren cultivabil. În cele din urmă, s-a ajuns la soluția aplicată în 1921, în acord cu care, la nivelul întregii țări, întregită în hotarele din 1918, s-a legiferat exproprierea a circa 6 milioane ha.

Reforma nu a fost numai o simplă operație de redistribuire a pământului, cu scopul de a redresa situația materială și condiția morală a țara-

nilor. A fost o măsură necesară, pentru rezolvarea crizei de sistem în care intrase România și care solicita o abordare nouă, capabilă să îngăduie, odată cu progresul economic și instituirea unui regim de libertăți democratice, de natură să justifice și să întărească actul politic al Marii Uniri din 1918.

LE PROBLEME AGRAIRE EN ROUMANIE
DANS LA DEUXIEME MOITIE DU XIXe SIECLE
ENTRE DEUX REFORMES - 1864-1921

- Résumé -

La deuxième partie de l'étude esquisse les dimensions du problème agraire, à partir de la réforme de 1864, jusqu'à la nouvelle distribution des terres aux paysans, suite à la Grande Guerre. C'est la période dans laquelle le problème agraire est entré dans la phase finale de sa solution, dans le contexte de la formation des structures modernes de l'Etat roumain et de l'accomplissement de l'union politique, en 1918.

Dû au modeste développement industriel, l'agriculture est restée pour longtemps la ressource principale d'accumulation pour le revenu national. La réforme agraire de 1864 avait déclaré la propriété sacrée et inviolable, avait libéré les paysans des charges fiscales et en travail qu'ils étaient censés accomplir et leur avait distribué les terres qu'ils travaillaient déjà, suivant les prescriptions des lois antérieures. Les conséquences économiques et sociales en furent considérables.

En un demi-siècle après 1864, les superficies cultivées avec des céréales ont presque triplé. La liberté des paysans a créé les conditions pour la structuration de l'économie de marché. Un marché interne de la production capitaliste et de la force de travail libre a pris naissance. Mais, comme conséquence d'une répartition inégale des terres et du manque des moyens suffisants de travail, nécessaires à une production capitaliste à grande échelle, il s'est avéré nécessaire d'instituer un *régime de transition*, caractérisé par la cohabitation des modalités traditionnelles et nouvelles d'exploitation et d'organisation du travail. La grande propriété est restée une réalité tant du point de vue économique, que social et, tout en continuant d'être dépendante de la force de travail des paysans, comme ceux-ci de leurs propriétaires.

Au début du XXe siècle, la répartition de la propriété en Roumanie étaient la suivante: 7.790 grands propriétaires avec des superficies au dessus de 50 ha (à savoir 0,8% du nombre total des possédants de terres) contrôlaient 50,8% de toutes les superficies, tandis que 929.939 paysans (qui représentaient 95,4% du nombre total des propriétaires terriens) avec des superficies en dessous de 10 ha ne contrôlaient que 34,18% du total des superficies. Plus de 60% des grandes propriétés étaient données en fermage.

Les relations agraires ont été réglementées par des arrangements successifs à valeur de loi entre les propriétaires et les paysans, dont le but était d'assurer la force de travail nécessaire à la grande propriété. Elles constituaient une forte expression du régime agraire transitoire, jugé par Constantin Dobrogeanu-Gherea comme instituant une «nouvelle servitude» pour les paysans.

Les graves conséquences de cette situation d'iniquité ont été les séries successives des révoltes paysannes de la fin du XIXe siècle et du début du XXe, qui ont culminé par le grand soulèvement de 1907.

La solution équitable du problème agraire par une répartition plus correcte des terres était censée d'assurer aux paysans un niveau de vie décent, de diminuer le décalage entre industrie et

agriculture et de favoriser un développement équilibré de la société roumaine. La réforme de 1921, réalisée dans la nouvelle Roumanie unifiée de l'après guerre et qui a donné des terres à plus de 6 millions de paysans, en fut la mesure logique, prise en vue de ces buts.

Note

- ¹ Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii*, București, 1907, p. 414, 623.
- ² Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. 4 (*Neobiobăgia – Studiu economico-sociologic al problemei noastre agrare*), București, 1977, p. 6 (sublinierile sunt ale noastre).
- ³ *Istoria economică a României*, coordonator N.N. Constantinescu, București, 1997, p. 271, 276, 283.
- ⁴ Apud R.N. Căpitănescu, *Raport prezentat Dlui Ministru de Finanțe asupra recensământului fiscal din 1905*, București, 1906.
- ⁵ G.D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, București, 1907, p. 103. Date asemănătoare la Mircea Iosă, *Relațiile agrare din România în deceniul premergător primului război mondial*, „Revista de istorie”, t. 35, nr. 2, 1982, p. 207 (reproduse după Gh. Ionescu-Sisești, *Politica agrară cu privire specială la România*, p. 86).
- ⁶ C. Stere, *Țară de latifundii. Scrieri*, ediție îngrijită de Z. Ornea, București, 1979, p. 385-386.
- ⁷ Cf. I. Adam. N. Marcu, *Studii despre dezvoltarea capitalismului în agricultura României*, vol. I, București, 1956, p. 239.
- ⁸ *Ibidem*, p. 186-189. N.N. Constantinescu oferă cifra de 368.727 capi de familie (28% din total). În multe județe, notează autorul, procentul era mai mare decât media pe țară (Brăila 48,5%, Tulcea 47%, Constanța 42,3%, Putna 37,2%). *Loc. cit.*, p. 298.
- ⁹ Cf. *Marea răsccoală a țăranilor din 1907* (sub redacția lui A. Oțetea și I. Popescu-Puțuri), București, 1967, p. 87).
- ¹⁰ C. Stere, *Foamea constantă și chestiunea agrară*, *op. cit.*, p. 344.
- ¹¹ La începutul secolului XX, un număr de 2.248 mari proprietari funciari, cu un venit de peste 10.000 lei, dispuneau de 102.131.987 lei anual, tot atât, aproape, cât realizau 1.240.376 mici proprietari, care aveau, fiecare, un venit mai mic de 600 lei – Cf. *Marea răsccoală din 1907*.
- ¹² C. Stere, *op. cit.*, p. 350-436 (articolele *Foamea constantă și problema agrară și Cauzele mișcărilor agrare*).
- ¹³ N.N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 272 și Idem, *Acumularea primitivă a capitalului în România*, București, 1991, p. 330.
- ¹⁴ Constantin Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.*, p. 82-83, 281, 188-189.
- ¹⁵ N.N. Constantinescu, *Acumularea primitivă a capitalului în România*, p. 306-307.
- ¹⁶ G.D. Creangă, *Proprietatea rurală în România...*; Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii...*, p. 482-483.
- ¹⁷ Apud Gh. Iacob, *Economia României...*, Iași, 1996, p. 27-28.
- ¹⁸ Cf. *Programul Partidului conservator*, București, 1913, Gh. Iacob, *op. cit.*, p. 34. O prezentare mai largă, la același autor, în studiul *Confruntări ideologice privind problema agrară. Rolul marii răsccoală din 1907 în grăbirea unei noi reforme*, în vol. *1907 în perspectivă istorică* (coord.: Ion Agrigoroaiei), Iași, 1987, p. 131-152.
- ¹⁹ Gh. Iacob, *op. cit.*
- ²⁰ Idem, *Economia României...*, p. 35.
- ²¹ Ion I.C. Brătianu avea convingerea, pe care o mărturisea în 1908, că „[...] nu se poate concepe o burghezie sănătoasă [...] într-o țară în care țăranimea ar fi sărăcită și mizerabilă”; „prin nimic (nu se poate asigura) – continua el –, mai bine dezvoltarea bunei sale stări materiale și morale, decât prin îmbunătățirea stării țăranilor, căci în raport cu această îmbunătățire creștem sfera

de activitate a burgheziei noastre" (Discurs în Adunarea Deputaților, din 15 decembrie 1908, Apud Gh. Iacob, *Confruntări ideologice privind problema agrară...*, loc. cit., p. 141-142).

²² Mai târziu, răspunzând unui atac venit din partea lui N. Titulescu, Ion I.C. Brătianu îi spunea în acest sens: „Întrebați pe șeful Dvoastră (Take Ionescu), dacă la 1907 nu am examinat dacă nu era posibilă exproprierea, și numai când am constatat că situația politică generală era astfel încât nu se putea concepe exproprierea, am ajuns la cealaltă soluție". N. Titulescu, *Discursuri*, București, 1967, p. 131, Ion I.C. Brătianu, *Discurs în Senat*, 19 iunie 1914 etc., Apud Gh. Iacob, *Confruntări ideologice...*, loc. cit., p. 143.

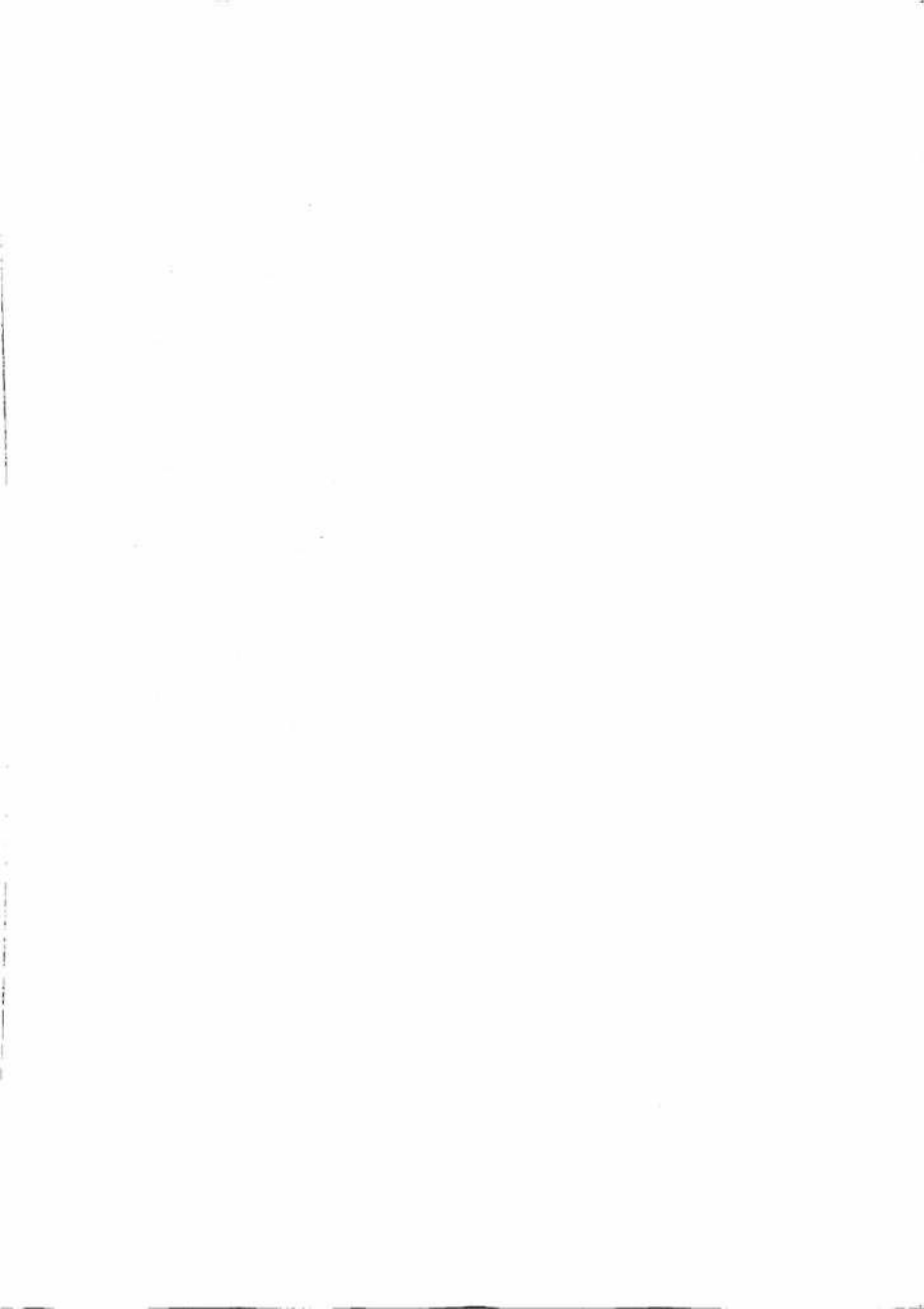
²³ Constantin Corbu, *Țărănimea din România între 1864 și 1888*, București, 1974, p. 194 și urm., 214 și urm.

²⁴ Apud Z. Ornea, *Comentarii*, București, 1981, p. 127.

²⁵ Cf. M. Iosă, *Ion I.C. Brătianu și reformele liberale (1909-1910)*, în „Revista istorică”, an 2, nr. 9-10, 1911, p. 547, Constantin Kirițescu, *Ion I.C. Brătianu în pregătirea războiului de întregire*, București, 1936, p. 6.

²⁶ Apud D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, 1975, p. 34.

²⁷ Cf. Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. II, p. a IV-a (1913-1918), ediție de Stelian Neagoe, București, 1991, p. 58. Argetoianu, considerându-l pe Ion I.C. Brătianu om de dreapta, aprecia că a fost târât pe terenul exproprierii de către C. Stere. *Ibidem*, p. 54.

Claudiu Lucian Topor

AUSTRO-UNGARIA ȘI DIFERENDUL ROMÂNNO-BULGAR
ÎN CHESTIUNEA SILISTREI (1912-1913)

Relațiile dintre Austro-Ungaria și România nu au fost ocolite de schimbările febrile pe care criza balcanică dintre 1912-1913 le-a produs pe scena relațiilor internaționale. Războaiele balcanice au „provocat” durabilitatea alianței dintre Viena și București, i-au prefațat deznodământul, în așa fel încât, cu puțin timp înaintea Marelui Război, nimeni nu se mai îndoaia că există o situație de criză, iar tratatul din 1883 mai reprezenta doar „un simplu petec de hârtie”¹.

Este și motivul pentru care cercetătorului interesat de problemă nu îi este atât de dificil să constate criza raporturilor româno-austro-ungare, pe cât să le explice evoluția. O investigație, chiar limitată, pe seama registrului interpretativ al temei dezvăluie o atitudine și un discurs destul de tributare deschiderilor oferite de Nicolae Iorga, într-un studiu publicat în 1932 și sugestiv intitulat *Comment la Roumanie s'est détachée de la Triplice. D'après les documents austro-hongrois et des souvenirs personnels*². Perspectiva interpretărilor valorizează dinamica raporturilor bilaterale în orizontul așteptărilor diplomației românești și al imperativelor derivând din exprimarea intereselor naționale. În logica unui discurs cu vibrații în semantica națională, „desprinderea” României de alianța cu Puterile Centrale s-a datorat atitudinii ostile românilor de pe cuprinsul Dublei Monarhii și poziției, favorabilă Bulgariei, pe care Viena a exprimat-o de-a lungul crizei balcanice din 1912-1913. Responsabilitățile eșecului revin Austro-Ungariei, care a dezavantajat România, îndemnând-o să urmeze o politică nefondată pe propriile ei interese, nu doar *diferite* ci și *contrare* obiectivelor urmărite de diplomația de la Ballplatz³. S-a plusat, nu fără temei în orizontul așteptărilor dinspre București, pe atitudinea „duplicitară” a Vienei în problema diferendului cu Bulgaria, care justifică pe deplin actul mobilizării din vara lui 1913, în fond semnalul că *de facto* România

acționa alături de puterile Antantei⁴. Alte opinii au depășit totuși sfera unui antagonism derivat din interese politice fundamental contrare și au relevat „desprinderea” României din alianța cu Austro-Ungaria ca pe o problemă de neîncredere reciprocă, o temă de putere sau de prestigiu alterat. Cauzele se regăsesc în ezitățile diplomației austro-ungare⁵, în incapacitatea de a mai instrumenta acte de mare politică, în consonanță cu aspirațiile românești⁶. Crizele din Balcani dezvăluiau dificultățile reale ale Monarhiei și limitele autorității de care, ca factor de putere, încă se mai bucura. În plus, dezacordurile și chiar tensiunile se resimțeau adânc în chiar cadrul Triplei Alianțe, acolo unde Italia rămânea un partener de conjunctură, iar prioritățile Berlinului păreau să se exprime diferit în chestiuni sensibile, legate și de destinul României⁷. Judecând însă în lumina imperativelor politicii austro-ungare, tema mai oferă – credem – interesante aspecte de explorat.

Diferendul româno-bulgar în chestiunea Silistrei nu este un moment de criză doar pentru evoluția raporturilor româno-bulgare. Departate de a fi un obscur conflict de frontieră, el relevă aspecte esențiale în aprofundarea, la incidența dintre politica balcanică a Monarhiei cu „așteptările” românești, a tensiunilor reciproce ce au premers războiului mondial. Nu în ultimul rând, el poate fi o provocare într-o necesară – credem – reevaluare a politicii externe românești, derulată, mai bine de un sfert de veac, în orbita Triplei Alianțe.

Declanșarea crizei balcanice în toamna anului 1912 nu găsea România și Austro-Ungaria în tabere diferite. Localizarea conflictului și menținerea configurației teritoriale a Peninsulei, anterioară crizei, erau probleme de interes comun⁸. La București, Viena sau Berlin existau chiar speranțe întemeiate într-o victorie facilă a Turciei împotriva unor state balcanice coalizate mai mult pentru a cuceri, decât pentru a dezrobi teritoriile populate de conaționali. Rezultatul anticipat al confruntării nu a corespuns însă realității. Evoluția conflictului a surprins și a complicat raporturile internaționale. Prăbușirea Turciei europene puna problema regândirii echilibrului de forțe în Balcani, iar Austria se vedea din nou amenințată. În vreme ce la București fiecare știre despre o victorie a bulgarilor era percepută asemenea „unei lovituri de bici”⁹, la Ballplatz politica balcanică a Dublei Monarhii se definea în termenii unor demersuri defensive¹⁰. Realități cu totul noi alimentau îngrijorările. Deși criza bosniacă din 1908 a coincis pentru Viena cu ultimul succes diplomatic de rezonanță în Balcani, el se datora

mai puțin capacității proprii de a instrumenta acțiuni de anvergură pe terenul marii politici, cât intervenției energice a Berlinului. În 1912, Germania nu mai era dispusă să ofere sprijin militar, ci doar cooperare diplomatică. Riscurile unei politici hazardate în Balcani erau prea mari, atâta vreme cât Berlinul înțelegea să sprijine Austria în cadrul și nu în afara concertului european. Trebuia salvată imaginea și calitatea de putere a Monarhiei, dar nu cu prețul unui război european¹¹. Consecința imediată a fost că la Ballplatz interesul pentru noi anexiuni teritoriale a fost abandonat în favoarea unei politici preventive. Dintre toate consecințele nefaste provocate de înfrângerile succesive ale Turciei, perspectiva unei Serbii întărite îngrijora cel mai mult. Coșmarul „Serbiei Mari” mai putea fi evitat doar cu prețul unor mari sacrificii. Austria s-a opus, cu largul sprijin al Germaniei, extinderii Serbiei la Marea Adriatică, împingând Belgradul spre o confruntare deschisă cu Sofia pe tema „compensațiilor” în Macedonia. Reușea, astfel, să adâncească tensiuni grave în cadrul Alianței balcanice și preconiza crearea unui nou pol de putere în Balcani, printr-o înțelegere, sub egidă proprie, între Bulgaria și România, rămasă încă un partener fidel. Serbia era izolată de Rusia, care nu o mai putea sprijini eficient decât cu prețul unui război, pe care nici diplomatic, nici militar nu era pregătită să îl poarte¹². În noul context, Bulgaria juca un rol determinant, iar România mai putea reprezenta o garanție. Ceea ce s-a putut înțelege mai greu la Viena era însă faptul că între români și bulgari devenise extrem de dificil să se realizeze concilierea. Al doilea război balcanic și consecințele păcii de la București se pot înscrie și într-o istorie a neputinței.

În momentul declanșării crizei balcanice din 1912, tensiunile româno-bulgare în chestiunea frontierei dobrogene aveau deja o „tradiție” bogată. Tratatul de la Berlin (1878) „compensa” România cu atribuirea Dobrogei¹³, în schimbul cedării județelor din sudul Basarabiei către Rusia. De atunci, dezacordurile s-au amplificat constant, cu atât mai mult cu cât diplomația rusă „s-a străduit” și a reușit să impună practic o linie de frontieră care avantaja clar Bulgaria, lăsând Silistra împreună cu fortificațiile Medjidie Tabia sau Ordu Tabia în afara României, în ciuda importanței lor strategice de maxim interes¹⁴. În plus, deși fortificațiile de pe malul drept al Dunării trebuiau distruse, potrivit tratatului de la Berlin, Bulgaria nu s-a conformat acestei obligații și a demarat chiar lucrări de consolidare¹⁵. Este evident că România nu s-a mulțumit niciodată cu frontiera stabilită, după lungi discuții, abia pe la 1880. Existau și serioase motive de

îngrijorare. La sudul Dunării, nu mai era acum un popor „recunoscător” pentru jertfele de la 1878, ci o națiune viguroasă, dornică să se afirme în Balcani. Himeră sau realitate, Bulgaria de la San Stefano tulbura destule suflete și continua să mai înfierbânte deloc puține minți. Dobrogea, delimitată de o frontieră nesigură, era obiect al propagandei naționale bulgărești¹⁶. Este la fel de adevărat, însă, că nici imaginea Bulgariei în România nu depășea cadrele unei percepții străine de dispreț¹⁷. Departate de a fi apropiate sau „prietene”, cele două popoare se înfruntau deschis, nu doar politic, ci și în orizont propagandistic. În 1912, miza confruntărilor devenea supremația balcanică. România dorea să o mențină, Bulgaria o amenința. Chestiunea Silistrei provoca amorul propriu, definea orgoliul național.

La Viena, nu s-a minimalizat în nici un moment încărcătura politică și dimensiunea istorică a disputei. Fürstenberg, ministrul Austro-Ungariei la București, avertiza din timp că dobândirea Silistrei echivala cu refacerea unei frontiere istorice și putea repara ofensa pe care România, sub presiunea Rusiei, a trebuit să o suporte la Congresul de la Berlin¹⁸. Tot el observa și „beneficiile” de explorat în perspectiva bunelor relații ale Monarhiei cu România: „Cine va înțelege să utilizeze actualul moment psihologic în existența României va avea cel mai mult de câștigat”¹⁹. Dacă temerile românești păreau deplin justificate, la fel de clare erau pentru Austria și argumentele refuzului bulgar. După o întrevedere cu președintele Sobranei bulgare, Stoian Danev, ministrul de la Londra (Mensdorff) observa că fo-rul legislativ bulgar nu va putea niciodată să accepte cedarea unei părți din teritoriul național, întrucât s-ar compromite în fața celor care obținuseră victoriile din Balcani, cu prețul unor reale sacrificii²⁰. Dar Bulgaria avea de partea ei nu doar o imagine sensibil îmbunătățită în ochii Europei, ci și garanțiile de securitate, pe care Rusia le acorda în baza unei convenții militare semnată în 1902²¹. La debutul crizei, România nu putea acționa militar. Ar fi fost o confruntare inegală, un conflict ce i-ar fi opus nu doar Bulgaria, ci întreaga Alianță balcanică și Rusia care o proteja²². Încercările mai vechi în vederea unor compensații teritoriale din partea Triplei Alianțe, ca urmare a extinderii teritoriului bulgar, nu au găsit ecoul dorit, mai ales în Germania²³. O soluție diplomatică în cazul diferendului era impusă de realități și nu de presiunile Austro-Ungariei.

Tratatul de pace a demarat cu greu. Un prim moment important s-a consumat în urma vizitei lui Danev la București, spre sfârșitul anului 1912. Rezultatele ei nu trebuie însă supraevaluate. Liderul bulgar nu era dispus să

ofere mai nimic concret, deși a lăsat totuși de înțeles că acceptă principal rectificarea frontierei²⁴. Diplomația de la Viena a privit cu îngrijorare încrederea raporturilor româno-bulgare. Riscurile unei politici de temporizare (singura pe care o mai putea propune) erau cu adevărat importante, pentru că pe ambele maluri ale Dunării ambițiile erau mari iar presiunile pe măsură. Bulgaria oscilase, ca opțiune de moment în politica externă, între Viena și Petersburg. La București, preferințele opiniei publice se îndreptau spre Franța. În plus, cooperarea României devenea chiar problematică, în condițiile unei guvernări de coaliție fragile, minată de atacuri insistente ale opoziției liberale, declarativ adeptă a războiului. Avertismentele primite de la București²⁵ sau Sofia²⁶ l-au convins totuși cu greu pe Berchtold (liderul diplomației austro-ungare) să abandoneze expectativa și să inițieze acțiuni concrete. În noiembrie 1912, când devenise evident că echilibrul de putere în Balcani trebuia rediscutat, el telegrafia la București și insista pentru susținerea „îndreptățitelor pretenții românești”²⁷. Tarnowski, ministrul de la Sofia, cerea guvernului bulgar să demareze tratative cu România, „pe baza unei modificări a frontierei”²⁸, iar Tisza István era avertizat la Budapesta că situația nou creată în Balcani conferă României o importanță sporită ca partener al Triplei Alianțe. În consecință, el trebuia să-l determine pe liderul guvernului maghiar (Lukács László) să înceapă noi tratative cu reprezentanții românilor ardeleni²⁹.

De la începutul războiului balcanic, Bulgaria a căutat cu insistență sprijinul Vienei în diferendul legat de problema Silistrei. Discuțiile purtate de Danev la Budapesta cu contele Berchtold (noiembrie 1912) au vizat și acest subiect sensibil. Ambasadorul Germaniei la Viena (von Tschirschky) relatea, între alții, pe larg, despre acest moment. Danev, care se exprima în numele întregii Alianțe balcanice, arăta că Bulgaria ar fi insistat de la începutul crizei pentru o relație amicală cu România. Sofia a inițiat tratative directe și s-a angajat să facă concesii, dar nu din punct de vedere teritorial. Președintele Sbrancei mai amintea și despre „marile sacrificii” din timpul războiului, care nu permit Bulgariei să cedeze o parte din propriul teritoriu unui vecin ce a privit în liniște cum alții se confruntau. Berchtold a replicat, susținând că, prin însăși atitudinea sa pașnică, România a contribuit indirect la succesele obținute de bulgari. Drept urmare, pretențiile compensatorii se justificau. Danev era însă mai puțin convins de validitatea acestui tip de argumente. Cu „nervii măcinați” și în criză de

soluții, Berchtold se gândea chiar și la o iluzorie compensare a României în Albania, prin implicarea activă a dinastiei de la București în administrarea viitorului stat³⁰, proiectat inițial într-o formulă autonomă. Tratatивele de la Budapesta n-au mulțumit pe deplin partea bulgară. Danev era pregătit să propună avantaje importante Austriei, dar Dubla Monarhie putea să ofere prea puțin. Bulgaria lăsa de înțeles că nu sprijină convingător pretențiile Serbiei la Marea Adriatică și că dorește, în perspectivă, o cooperare de durată cu Viena. Dar, în ciuda generoaselor intenții, drumul ei spre Tripla Alianță trecea prin București. Revenit la Sofia, Danev constata cu amărăciune că Austro-Ungaria sprijinea revendicările României, deși „fără entuziasm și, în mare parte, din obligație de aliat”³¹. Berchtold sugera, de fapt, Bulgariei să accepte unele concesii teritoriale, care oricum, în comparație cu creșterile teritoriale, de anticipat în urma războiului, erau totuși minimale³².

Tensiunile româno-bulgare în privința Silistrei s-au acutizat pe fondul situației politice instabile din Balcani. Austria știa însă că nu poate renunța la cooperarea României. Vizita generalului Conrad von Hötendorf (șeful Marelui Stat Major al armatei austro-ungare) la București, spre sfârșitul lunii noiembrie, confirma necesitatea consolidării raporturilor bilaterale. Evenimentul a provocat reacții deosebite, mai ales că tema convorbirilor a rămas pentru mulți un mister³³ și se amplificau destule zvonuri cu privire la intrarea în război a Austriei cu cooperarea României³⁴. Înaltul oaspete prezenta, mai întâi, o scrisoare a împăratului Franz Joseph către regele Carol, în care se exprima recunoștința Monarhiei pentru politica „liniștită și înțeleaptă” desfășurată de guvernul român de la izbucnirea crizei balcanice și se aștepta pe viitor consolidarea bunelor raporturi existente. Verbal, Hötendorf mai promitea regelui că Austria se va strădui, „după posibilități”, ca interesele României, ce decurg din evoluția crizei balcanice, să fie garantate³⁵. Deși oficial părea un schimb obișnuit de amabilități, vizita nu echivala doar cu un simplu gest de curtoazie. Ceea ce se preconiza, în realitate, era semnarea unei noi convenții militare secrete, prin care România se obliga să participe, în cazul unui război între Austro-Ungaria și Rusia, la o ofensivă generală ce pornea de la Prut în direcția Kiev³⁶. Convenția pregătea, de fapt, condițiile necesare prelungirii tratatului politic, deși Austria nu abandona deloc proiectul viitoarei concilierii româno-bulgare. În noul context politic, este demn de remarcat însă și faptul că perspectiva unei cooperări între România și Bulgaria nu

provoca încă îngrijorare în Germania. Cu prilejul unor convorbiri, purtate la Berlin cu împăratul Wilhelm și Kiderlen Wächter (liderul de la *Auswärtige Amt*), prințul Ferdinand s-a putut convinge că România urma să devină principalul element de legătură între Tripla Alianță și noua Bulgaria, întărită după războiul din Balcani. Cuvintele Kaiserului nu lăsau nici o urmă de îndoială: „Dacă între România și Bulgaria se va reuși crearea unei durabile relații de încredere, s-ar realiza sub patronajul Triplei Alianțe o puternică opoziție împotriva lumii slave din sud-est. Aceasta ar corespunde intereselor naționale ale României în raport cu lumea slavă și ar reprezenta doar o continuare a politicii sale de până acum, dar într-o formă cerută de noile realități balcanice. O asemenea asociere a Bulgariei cu România implică și renunțarea la tendințele șovine îndreptate împotriva Dobrogei”³⁷. Dar, o apropiere româno-bulgară reprezenta o prioritate nu doar pentru Tripla Alianță. Puterile Antantei, mai ales Rusia și Franța, știau că o astfel de alianță, sub egidă proprie, reprezenta un fel de *finis Austriæ* în Balcani. La debutul crizei balcanice, tonul Rusiei a fost însă ceva mai circumspect. Nevoită să intervină diplomatic de partea „fraților slavi”, Rusia a avertizat de la început România că nu va permite ocuparea prin forță a unei părți din teritoriul bulgar³⁸. Sesizând pericolul, Franța a reacționat cu promptitudine. Ministrul de la Sofia, Panafieu, arăta că Rusia are posibilități mai mari de a „tranșa” disputa, evitând avertismentele în ce privește România. El propunea un proiect mai larg, prin care Rusiei i se pretindea un sacrificiu „minor” pentru a șterge din memoria românilor amintirile ceva mai triste de la 1878. Cedarea unei mici porțiuni de teritoriu pe malul stâng al Prutului, între Fălciu și Reni, ar fi putut determina România să renunțe la revendicarea Silistrei și să regândească, într-o nouă manieră, raporturile cu vecinii bulgari³⁹. Ceva mai târziu, în februarie 1913, Paul Cambon îndemna, de la Londra, Rusia să adopte un ton mai moderat față de revendicările României. Într-o discuție purtată cu reprezentantul Rusiei (Benckendorff), el preconiza formarea unei confederații balcanice mai largi, care nu putea exclude România, „avangarda Triplicei în direcția Mării Negre”⁴⁰. Rusia a evitat să se angajeze concret pe calea sugerată de francezi. A sprijinit cu adevărat România doar din interese proprii și abia atunci când Bulgaria „trăda” marea cauză, provocând ruptura legăturilor cu Serbia.

În ciuda proiectelor de conciliere, tratativele româno-bulgare depășeau totuși cu greu situația de criză. Și la debutul anului 1913 impasul era evi-

dent. Discuțiile purtate la Londra nu au adus și rezultatul dorit. Bulgaria tergiversa în așteptarea semnării unei glorioase păci cu Turcia, iar România acumula nemulțumiri. Reproșurile nu ocoleau poziția Austriei, deși răspunderea eșecului nu poate fi trecută doar în dreptul ei⁴¹. Dimpotrivă, Sesizând atitudinea inflexibilă a delegaților bulgari, Berchtold a insistat la Londra pentru urgentarea tratativelor⁴², a sprijinit un demers consultativ în cadrul Conferinței ambasadurilor, promovat la inițiativa Germaniei, dar „sugerat” de Tache Ionescu⁴³, în legătură cu o acțiune concertată a Puterilor la Sofia, pentru reconsiderarea pretențiilor românești⁴⁴. Eforturile Austro-Ungariei nu au avut însă – este drept – și fermitatea așteptată. Prințul Lichnowski (ambasadorul Germaniei la Londra) nu a omis, de altfel, în memoriile sale, să strecoare și acest reproș⁴⁵.

De cealaltă parte, România și Bulgaria se învinovăteau reciproc de eșecul tratativelor. Guvernul de la Sofia solicita Austro-Ungariei un gest ceva mai îndrăzneț. În virtutea considerației de care Dubla Monarhie se mai bucura în cercurile puterii din capitala României, Gheșov pretindea o intervenție energetică cu scopul diminuării revendicărilor românești⁴⁶. Riscurile prea mari au determinat Viena să respingă pretențiile diplomatului bulgar⁴⁷. Nu peste mult timp, atunci când, după lovitura de stat a Junilor Turci, amenințarea războiului balcanic redevenise iminentă, Bulgariilor i se cereau concesii teritoriale, spre a evita un atac militar din partea României. Într-o convorbire cu ministrul Bulgariei la Viena (Sallabașev), Berchtold a pretins renunțarea la Silistra în schimbul neutralității românești⁴⁸. Vizibil iritat, guvernul de la Sofia a respins solicitarea⁴⁹. Dar, frustrările se dovedeau mai mari în cazul României. Guvernul de la București tergiversa chiar prelungirea tratatului cu Austro-Ungaria⁵⁰. Regele și Maiorescu profitau de conjunctură pentru a obține mai mult sprijin în disputa cu Bulgaria. În plus, unele gesturi ale diplomației de la Ballplatz amplificau incertitudinile. Fără să țină seama de avertismentele Berlinului, Austria oferise Bulgariei avantaje economice și alimenta speranțele în vederea încheierii unui acord politic⁵¹. O anumită simpatie pentru bulgari devenise de notorietate în ochii lui Panafieu (ministrul Franței de la Sofia)⁵², iar trimisul României (D. Ghica) avertiza asupra sprijinului mai mult formal în chestiunea Silistrei⁵³. Poziția Vienei se poate totuși explica. Semnalele mai vechi asupra divergențelor între bulgari și sârbi s-au acutizat după căderea Adrianopolului. Pentru Austria, situația era de explorat, iar consecința a fost că, în vreme ce Bulgaria primea un sprijin consistent în diferi-

tele revendicări de teritorii, România obținea îndemnuri la o atitudine pașnică și conciliantă⁵⁴. Tensiunile prilejuite de prelungirea tratatului încheiat la 1883 arătau că guvernul român înțelegea să utilizeze un alt tip de discurs în raporturile cu Viena. Ceea ce solicita depășea însă posibilitățile de moment ale Austro-Ungariei. Maiorescu pretindea că Silistra are, pentru România, aceeași importanță ca și problema accesului Serbiei la Marea Adriatică, pentru Dubla Monarhie. În tonul unui veritabil ultimatum, se cereau Vienei garanții ferme că nu va accepta nici o reglementare definitivă în problemele balcanice fără ca pretențiile românești să fie pe deplin satisfăcute⁵⁵. În cazul unui refuz, urma mobilizarea⁵⁶. Replica lui Berchtold nu a întârziat. Într-o telegramă expediată la 15 februarie, el arăta că Monarhia nu poate să ofere României garanțiile solicitate, întrucât nici ea nu a pretins aliaților săi garanții pentru îndeplinirea propriilor interese de politică externă. Era în interesul României să se înțeleagă cu Bulgaria direct sau prin apel la medierea puterilor europene⁵⁷. Tratatativele nemijlocite eșuaseră deja iar speranțele în sprijinul concret al Austriei se năruiau chiar și în ochii unor mai vechi simpatizanți⁵⁸. Opoziția cerea demisia guvernului, iar regele cu greu își mai putea justifica politica. Cu toate acestea, mai mult decât la Viena, îngrijorările se resimțeau la Berlin. Într-o scrisoare trimisă prințului Lichnowski, la Londra, von Jagow, noul secretar de stat de la Auswärtige Amt, observa că, într-o țară guvernată parlamentar, cum era România, voința poporului nu mai putea fi multă vreme ignorată⁵⁹. Mai mult, amplificând parcă anumite bănueli, liderul liberalilor, Ion. I.C. Brătianu îl înștiința pe ministrul Germaniei la București (Waldthausen) că, dacă prestigiul României nu va fi apărut „acum” cu sprijinul Triplei Alianțe, imaginea ei s-ar putea șifona în Orient iar țara „ar urma o altă orientare politică”⁶⁰. Silistra devenise un fel de deviză a intervențiilor politice, o emblemă a orgoliului național⁶¹. La Sofia era chiar mai mult decât atât. Gheșov, în calitate de lider al guvernului, își dorea să se bucure cât mai mult de șansa istorică a triumfului în fața Turciei, iar atâta vreme cât Danev (liderul partidului țancovist) era asociat acestei opere naționale, el nu putea să-și vadă propria imagine afectată de cedarea Silistrei României⁶². Opoziția, condusă de liderul stambulovist Ghenadieiev, aștepta orice greșală a guvernului pentru a reveni în forță la putere. Problema Silistrei era un bun prilej, pentru că în Bulgaria se știa că Gheșov dispunea de o însemnată avere în România, iar orice semn de slăbiciune putea fi aspru sancționat⁶³.

Eșecul tratatelor directe a indispus diplomația de la Viena. Eforturile de „împăcare” ale Austriei se dovediseră zadarnice iar diferendul ajungea în atenția ambasadorilor Puterilor, întruniți, cu scopul de a media (în fapt, pentru a tranșa) disputa⁶⁴, într-o conferință la Petersburg. Cu acest prilej, Austria a sprijinit, deși condiționat, pretențiile românești. O scrisoare confidențială a lui Berchtold către Jagow din 13 martie 1913 dezvăluie pe larg poziția adoptată de Viena: „În privința celui de-al treilea punct al programului nostru în Balcani – acordarea de avantaje teritoriale României – este absolut necesar să se dea satisfacție pretențiilor românești care se pot rezuma în cuvântul de ordine «Silistra»”⁶⁵. Același document insistă însă și asupra compensațiilor de acordat Bulgariei: „Despăgubirea Bulgariei este cu atât mai oportună cu cât, după aplanarea divergențelor cu aliații balcanici, ea ar putea să ducă o politică de revanșă la adresa României, nu doar cu scopul de a obține Silistra, ci Dobrogea întreagă”⁶⁶. Au existat mai multe propuneri de „compensare” a Bulgariei pentru pierderea Silistrei. Prima dintre ele și cea mai importantă era cunoscuta combinație Silistra contra Salonic. Berchtold încerca, cu mari eforturi, să-i convingă pe diplomații germani că Bulgaria, nevoită să renunțe la Silistra fără compensații, devenea interesată de menținerea unității în cadrul alianței balcanice, pregătind, cu sprijinul Rusiei, recuperarea teritoriilor pierdute. Ea avea mai multe avantaje de oferit Triplei Alianțe decât Grecia, iar orașul Salonic îi era indispensabil, atâta vreme cât grecii dispuneau totuși de portul Pireu⁶⁷. Propunerea a întâmpinat nu doar opoziția așteptată a ambasadorilor puterilor Antantei, ci și dezacordul guvernului de la Berlin⁶⁸. Aceeași soartă au avut-o și celelalte proiecte compensatorii formulate de Austria⁶⁹, fiindcă la Petersburg nimeni nu era dispus să complice și mai mult reșezarea raporturilor internaționale, din pricina unei minore chestiuni de frontieră. România obținea Silistra dar nu și o frontieră cu adevărat consolidată. Nu credem însă că eșecul se datora exclusiv poziției reprezentantului austriac (Thurn). Contribuiau, în egală măsură, opoziția fermă a reprezentantului guvernului britanic (Buchanan) și indecizia factorilor responsabili de la București. Explicațiile ambasadorului Germaniei la Petersburg (Pourtales), un sprijinitor convins al României, sunt edificatoare. Într-un raport trimis cancelarului von Bethmann Hollweg el arăta că plenipotențiarilor Triplei Alianțe au încercat să obțină mai mult decât Silistra pentru România. Dar necesitatea extinderii concesiilor deja făcute de puterile Antantei în cea de a doua ședință a Conferinței (orașul Silistra și

distrugerea fortului bulgar) nu a găsit înțelegerea dorită. La Petersburg se știa că regele Carol declarase ministrului Italiei la București (Fasciotti) că nu se așteaptă ca România să obțină întregul oraș Silistra. Și tot aici, în capitala Rusiei, se crease destulă confuzie în privința receptării solicitărilor guvernului român, pentru că existau suficiente divergențe de opinie între ministrul rezident (Nanu) și delegatul special al guvernului (D. Ghi-ca). Cât privește prestația ambasadorului Austriei, raportul lui Pourtales nu-i contestă onestitatea, dar îi reproșează risipa „prea mare” de energie pe tema compensațiilor de acordat Bulgariei⁷⁰. Ceea ce nemulțumea cel mai mult Germania era faptul că România nu putea utiliza Mangalia ca port militar, cel puțin atâta vreme cât dispunerea terenului în zona de frontieră era dominată încă de înălțimile rămase în posesia Bulgariei. Ca obiectiv strategic, Silistra nu însemna foarte mult. Semnificațiile politice erau cele determinante. Din acest motiv, considerăm că rezultatul cel mai important pe care îl obținuse România, în urma Conferinței de la Petersburg, nu era, de fapt, Silistra, ci garanția unui sprijin ferm din partea Germaniei. Politica Berlinului rămânea fidelă României, Austria se îndepărta, Ungaria fiind „tradițional” ostilă.

Protocolul Conferinței de la Petersburg nu putea mulțumi nici România⁷¹ și nici Bulgaria. La Viena, diferendul era considerat închis și se aștepta concilierea raporturilor româno-bulgare. Previziunile privind războiul între sârbi și greci au modificat decisiv opțiunea României. Într-o analiză asupra evenimentelor din Balcani prezentată Senatului, în decembrie 1913, Maiorescu insista asupra acestui moment. El considera, răspunzând interpelărilor din partea opoziției, că „trenul României” a sosit abia atunci când s-a desfășurat alianța balcanică, iar riscurile unei intervenții militare în Bulgaria nu mai erau atât de mari⁷². Este la fel de adevărat însă că o agresiune la adresa Bulgariei afecta relațiile cu Austro-Ungaria. Din acest motiv, guvernul a procedat cu prudență. Nu a epuizat decât cu greu argumentele diplomației și a lăsat să se înțeleagă că nu exclude posibilitatea unei înțelegeri cu Bulgaria. În noul context, solicitările erau evident mai mari. România pretindea cedarea liniei Turtucaia-Balcic, care echivala cu o frontieră strategică. Se considera că Silistra nu a fost obținută printr-un gest de bunăvoință al guvernului bulgar, ci în urma unei decizii adoptată de puterile Europei. Dacă la Sofia revendicările românești n-ar fi găsit receptarea cuvenită (ceea ce s-a și întâmplat), guvernul de la București era dispus să poarte tratative cu Serbia și Grecia⁷³. România înțelegea să

desfășoare o politică proprie în Balcani, care acum contravenea și intereselor Vienei. Este și motivul pentru care replica lui Berchtold nu s-a lăsat așteptată. La 5 mai 1913, el îi cerea lui Fürstenberg să înștiințeze regele și guvernul de la București că dobândirea Silistrei nu era doar rezultatul deciziei Puterilor, ci și dovada că Bulgaria înțelegea să acționeze într-un mod conciliant. România era liberă să instrumenteze o politică proprie față de escaladarea crizei balcanice, dar era avertizată că, prin cooperarea cu Serbia și Grecia, se detașa de interesul urmărit de Tripla Alianță⁷⁴. În paralel, la Sofia, Tarnowski tindea ultimativ să-i convingă pe responsabili bulgari că riscă să piardă „fructele victoriilor balcanice”, dacă nu-și asigură din timp neutralitatea României⁷⁵. Ambele demersuri erau doar gesturi ale disperării. Austria deja nu mai putea invoca o politică în manieră concertată a Triplei Alianțe referitoare la Balcani, atâta timp cât chiar poziția Berlinului era destul de diferită. Bulgaria, sigură pe rolul ei în proiectele balcanice ale Monarhiei, prefera să ceară mult și să ofere puțin, mai ales atunci când se vorbea de România. Cu toate acestea, la București avertismentele lui Berchtold nu au trecut neobservate. România a respins propunerile de cooperare venite de la Belgrad și Atena, dar a înțeles să acționeze independent⁷⁶, atunci când și contextul o cerea. Poziția guvernului român era încurajată și de reacțiile Berlinului. Diplomația germană a dat de înțeles Austriei că nu poate merge „prea departe” cu presiunile la București. Pretențiile României erau legitime⁷⁷, doar alegerea Vienei era una diferită. Avertismentele de la Berlin nu au împiedicat Austria să stimuleze consistent Bulgaria în declanșarea celui de-al doilea război balcanic. În replică, România mobiliza și ataca Bulgaria, nu însă fără „dezlegarea” Rusiei⁷⁸. Din durabila coabitare cu Puterile Centrale mai rămăneau doar bunele intenții ale Berlinului, ceea ce, în perspectivă, conta oricum tot mai puțin.

ÖSTERREICH-UNGARN UND DIE RUMÄNISCH-BULGARISCHE STREITIGKEIT UM SILISTRIAFRAGE (1912-1913)

- Zusammenfassung -

Die rumänisch bulgarische Streitigkeit um Silistriafrage bedeutete eine politische Krise nicht nur für die Beziehungen zwischen Sofia und Bukarest sondern auch für die Verhältnisse Rumänien mit Österreich-Ungarn. Kurze Zeit vor dem Ausbruch des Ersten Weltkrieges flösste Rumänien nicht mehr Vertrauen für die balkanische Politik der Doppelmonarchie ein. Die Ursachen dieser schwierigen Sachlage bestehen doch in einer komplexen Wirklichkeit. Die anwesende Abhandlung

ist eine Analyse der rumänisch-österreich-ungarischen Verhältnisse in der Sinne der Geschichte internationalen Beziehungen. Unsere Bemerkungen begründen sich auf die Forschungen der Österreich-Ungarn Lebensinteressen während der Balkankrise (1912/1913). Wir glauben dass die Doppelmonarchie eine Erpressungspolitik gegenüber Rumänien nicht verfolgte. Sie betrieb nur eine verschiedene Politik. Die Erwartungen der rumänischen Diplomatie waren für die Möglichkeiten Österreichspolitik zu hoch. Das Wiener Kabinett benachteiligte nicht Rumänien zugunsten Bulgarien. Er konnte nicht die ersuchene Unterstützung bewilligen. Die Streitigkeit um Silistriafrage war nur einer Vorwand und nicht eine Ursache für die Abtrennung Rumäniens von der Politik Dreibundes. Nach dem zweiten Balkankrieg verfolgte Rumänien eine selbstständige Politik gegenüber Österreich-Ungarn. Aus der dauerhaften Mitarbeit mit Dreibund blieben es nur die besten Absichten Deutschlands. Es war doch für die Zukunft zu wenig.

Note

¹ Ottokar Czernin, *Im Weltkrieg*, Verlegt bei Ullstein, Berlin und Wien, 1919, p. 107.

² De reținut este și lucrarea lui Ion Rusu Abrudeanu, *Păcatele Ardealului față de sufletul vechiului Regat. Fapte, documente și fașimile*, publicată la București, în 1931, care dezvoltă tema mai amplă a irendentei românești, dar amintește și de „comportamentul neloial” al Austro-Ungariei față de România în criza balcanică.

³ Între contribuțiile ce au „monopolizat” interpretări consonante acestui tip de discurs amintim: Teodor Pavel, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația Puterilor Centrale, II, 1894-1914*, Editura Facla, Timișoara, 1982; Gheorghe Nicolae Cazan, Șerban Rădulescu Zoner, *România și Tripla Alianță 1878-1914*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979; Ion Gheorghiu, *Relațiile dintre România și Austro-Ungaria în anii 1908-1914 (Principalele aspecte care explică despărțirea României de Austro-Ungaria în momentul izbucnirii primului război mondial)*, în „Studii și articole de istorie”, XI, 1968.

⁴ Anastasie Iordache, *Criza politică din România și războaiele balcanice 1912-1913. Pagini de istorie sud-est europeană*, Editura Albatros, București, 1999, p. 226.

⁵ Ernst Ebel, *Rumänien und Die Mittelmächte von der russisch-türkischen Krise 1877-1878 bis zum Bukarester Frieden vom 10. August 1913*, Verlag Dr. Emil Eberling, Berlin, 1939.

⁶ Heinrich Friedjung, *Das Zeitalter des Imperialismus 1884-1914*, Berlin, 1922.

⁷ Vasile Cristian, *1878-1914*, în L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon (coord.) *România în relațiile internaționale*, Editura Junimea, Iași, 1980.

⁸ România anunța oficial guvernul bulgar că va păstra o strictă neutralitate, atâta vreme cât nu va fi vorba de modificări teritoriale. Vezi, *Cartea Verde, Documente diplomatice. Evenimentele din peninsula Balcanică. Acțiunea României. Septembrie 1912 – august 1913. (Raportat M.S. Regelui, Sinaia, Joi, 20 septembrie – 1 octombrie 1912)*, p. 76. La 17 octombrie 1912, Fürstberg anunța Viena, după o audiență la rege, că România adoptă o poziție de expectativă, ce o plasează de partea Marilor Puteri: „România nu trebuie – afirma regele [n.ns., C.T.] – să se identifice cu statele balcanice. România va aștepta, la fel ca și Austro-Ungaria, cu arma la picior momentul potrivit ca să-și apere cu toate mijloacele interesele sale. Numai o înfrângere devastatoare și surprinzătoare a Turciei ar putea determina eventual România să iasă din rezerva sa și să ocupe, pentru asigurarea pretențiilor de compensare de mai târziu, o linie strategică în Dobrogea bulgară”. Vezi, *Österreich-Ungarn Aussenpolitik. Von den bosnischen Kriese 1908 bis zum Kriegausbruch 1914. Diplomatische Aktestücke des österreichisch-ungarischen Ministerium des Äussern*. Ausg. von Ludwig Bittner, Alfred Francis Pribram, Alfred Srbik, 4.Bd, 19.Februar bis 30.November 1912 (*Bericht aus Bukarest-Sinaia*, 17.Oktober 1912) p. 436. Conte Berchtold anunța, drept răspuns, Bucureștii că aprobă poziția adoptată de guvern și că Austro-Ungaria va interveni diplo-

matic „la momentul oportun” pentru interesele României. Vezi, *K.u.K. Ministerium des Äusseren. Diplomatische Aktesstücke betreffend die Ereignisse am Balkan. 13. August 1912 bis 6. November 1913*, Wien [f.a.], (*Graf Berchtold an Graf Szögyény*, Wien, 25. Oktober, 1912), p. 36.

⁹ Ernst Ebel, *op. cit.*, p. 143

¹⁰ Tache Ionescu, în *Amintirile sale*, publicate în 1923, la București (ediția în limba română), considera că „înfrângerea Turciei a încurcat toate socotelile Austriei”, pp. 94-95.

¹¹ Relațiile dintre Austro-Ungaria și Germania, pe fondul crizei balcanice din 1912-1913, au beneficiat de atenție deosebită din partea istoricilor. S-a acreditat, în general, ideea că politica Germaniei, fără a se detașa complet de pozițiile adoptate de Austria, a fost ceva mai nuanțată, diferită de la caz la caz. Încercările de cooperare diplomatică anglo-germană, pe terenul menținerii păcii în Balcani, ca și eforturile importante ale Franței în „temperarea” reacțiilor diplomatice de la Petersburg au făcut posibilă evitarea unui război general european. Conferința ambasadurilor de la Londra (decembrie 1912 – mai 1913) era o ultimă expresie viabilă a politicii concertului european. În cele ce urmează, considerăm util să menționăm fie și numai câteva contribuții mai noi: Aleš Skriván, *Schwierige Partner. Deutschland und Österreich Ungarn in der europäischen Politik der Jahre 1906-1914*, Dölling und Galitz Verlag, Hamburg, 1999; Manfred Tobisch, *Das Deutschenbild der Diplomatie Österreich-Ungarn von 1908 bis 1914*, in „Erlanger Historische Studien”, 17. Bd, 1994, Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main; Wolfgang Mommsen, *Grossmachstellung und Weltpolitik. Die Aussenpolitik des deutschen Reiches 1870 bis 1914*, Verlag Ullstein, Frankfurt am Main, Berlin, 1993; Glenn H. Snyder, *Alliance Politics*, Cornell University Press, 1997 (Vezi, capitolul *The Austro-German Alliance. The First Balkan War. The Second Balkan War*, pp. 242-246).

¹² Nici Anglia și cu atât mai puțin Franța nu păreau dispuse să riște cu adevărat un război european din pricina chestiunilor balcanice. Sub aspect militar, Tripla Alianță dispunea de o pregătire și o dotare superioare Rusiei.

¹³ În articolul 46 se prevedea: „Insulele formate de Delta Dunării precum și Insula Șerpilor; Sangeacul Tulcei, cuprinzând districtele Chilia, Sulina, Mahmudia, Isaccea, Kiustenge, Medgidia se vor uni cu România. Principatul mai primește apoi ținutul cuprins la sudul Dobrogei de o linie care începe de la Silistra și se termină la sud de Mangalia, pe Marea Neagră. Linia granițelor se va fixa de comisia europeană instituită pentru delimitarea Bulgariei”. *Tratatul de la Berlin urmat de Protocoloalele Congresului și de charta Basarabiei române, a Deltei Dunării și a Dobrogei*, Traducțiunea Ministerului Afacerilor Străine, Imprimeria Statului, București, 1878, p. 20.

¹⁴ Opoziția Rusiei a fost hotărâtă în cadrul comisiilor care s-au întrunit pentru delimitarea frontierei româno-bulgare. În cele din urmă, traseul final s-a stabilit printr-o înțelegere la nivel de cabinet între Austro-Ungaria, care își oferise „bunele oficii”, și Rusia. România mai obținea doar fortul Arab-Tabia și nu o frontieră strategică. Guvernul român a declarat atunci, prin I.C. Brătianu și Vasile Boerescu, că se va supune deciziilor cabinetelor, deși considera noua frontieră o încălcare a dusă la Tratatul de la Berlin. În noile condiții, România refuza să mai ridice un pod care urma să stabilească legătura între cele două maluri ale Dunării. Pentru detalii, vezi: B. Stambler, *Les roumains et les bulgares. Le Traité de Bucarest (28 juillet/10 août 1913)*, Paris, 1914, pp. 57-90; Principele Gh. Bibescu, *Istoria unei fruntării. România pe malul drept al Dunării*, Tradusă din limba franceză de Alexandru Em. Florescu, București, 1883; Constantin Kirijescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, pp. 91-92.

¹⁵ În 1885, a izbucnit, între România și Bulgaria, un conflict pe această temă. Vezi, B. Stambler, *op. cit.*, pp. 84-85.

¹⁶ Colonelul Kantargiev amintea, într-un curs geografic pentru școlile militare, că Dobrogea este o parte a Bulgariei de Nord care a fost cedată României prin Tratatul de la Berlin. În *Manualul de teorie a tinerilor soldați de toate armele*, aprobat de ministerul de război bulgar în martie 1907,

se afirma cā „Dobrogea este o parte din Bulgaria încă nedezrobită”. Vezi, pe larg, în A. Dabija, *Amintirile unui atașat militar român în Bulgaria, 1910-1913*, Editura Ziarului „Universul”, București, 1936, pp. 141-142.

¹⁷ Colonelul V. Parfenie publica pe la 1915 o lucrare (*Studiu istoric al campaniei româno-bulgare din anul 1913. Conținând tot mersul acestei campanii precum și rezultatele dobândite de țară*) în care, între altele, preciza: „Bulgarii au dovedit în momentele cele mai grele că în fundul sufletului lor zac amintirile încă proaspete ale vieții mongolice și că în învelișul unei false culturi se aprind sufletele cele mai haine, inimile păgâne, vicșugurile nemiloase și lăcomiile de fiară” (p. 212). V. Teodoru, medic pe fronturile din Balcani, considera că România, „în mândria ei națională”, nu ar trebui să-și desconsidere vecinii sud-dunăreni, pentru că progresele lor erau demne de luat în seamă. Vezi, Dr. V. Teodoru, *Aromânii, bulgarii și grecii. Diferendul româno-bulgar*, Editura Albert Baer, București, 1913, pp. 7-37.

¹⁸ *Österreich-Ungarn Ausserpolitik*, 5.Bd., 1.Dezember 1912 – 31.März 1913 (*Bericht aus Bukarest*, 7. Jänner 1913), p. 366.

¹⁹ *Ibidem* (*Privatschreiben aus Bukarest-Sinaia*, 17.Oktober 1912), p. 438.

²⁰ *Ibidem* (*Bericht aus London*, 17.Jänner 1913), p. 476.

²¹ Rămășă mult timp un secret impenetrabil și semnată doar la nivelul miniștrilor de război, convenția militară ruso-bulgară era o replică la un document similar semnat între România și Austro-Ungaria. În textul conveției, se specifica faptul că Rusia va contribui „prin toate mijloacele” la menținerea integrității teritoriului bulgar (articolul 3). Totodată, dacă România ataca Bulgaria susținută de Austro-Ungaria, Rusia oferea cooperare militară, iar dacă atacul era declanșat doar de România, doar sprijin diplomatic (articolul 5). *Documents diplomatiques francaise (1871-1914)*, 3-Série (1911-1914), Tome V, 5 décembre 1912 – 14 mars 1913. Ministère des Affaires Étrangères. Commission de publication des documents relatifs aux origines de la guerre de 1914, Paris, Imprimerie Nationale. (*Note du Département*, Paris, 19 février 1913), pp. 512-513. Vezi și Iv.E. Gučhoff, *L'Alliance Balkanique*, Paris, Hachette, 1915, p. 62.

²² Formal, valabilitatea convenției militare ruso-bulgare din 1902 s-a menținut până în iunie 1913, când, iritat de atacul Bulgariei împotriva Serbiei, Sazonov îl înștiința pe Bobcev (ministrul Bulgariei la Petersburg) că o va denunța. G.P. Gooch, D. Litt, H. Temperley (editors), *British Documents on the Origins of the War. 1898-1914, IX The Balkan Wars, Part II, The League and Turkey*, Chapter LXXXIII, *The Third Balkan War*, London, 1934. (Sir G. Buchanan to Sir Edward Grey, St. Petersburg, June 25 1913), p. 866.

²³ Ernst Ebel, *op. cit.*, pp. 98-99.

²⁴ La plecarea spre București, Danev declara gazetei pariziene „Le Journal” că dorește rezolvarea divergențelor într-un mod care să satisfacă România dar să nu lezeze interesele Bulgariei. Vezi Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. IV, 1910-1914, Editura Universul, București, 1936, p. 114. La București, însă, liderul Sbrancei bulgare îi declara lui Kalinkov (ministrul Bulgariei din capitala României) că va trata cu guvernul Maiorescu doar „convenția pescuitului”, întrucât, sigur pe sprijinul Rusiei, nu credea în posibilitatea vreunui atac din partea trupelor române. Vezi, General A. Dabija, *op. cit.*, p. 219.

²⁵ Fürstenberg semnala la Viena pericolul unui posibil sprijin acordat de Rusia pretențiilor României, dacă Bulgaria obține o parte din Macedonia, pe fondul prăbușirii Turciei europene. „Dacă se va ajunge în această situație, politica externă a României ar putea lua o direcție străină nouă”. *Österreich-Ungarn Ausserpolitik*, 5.Bd. (*Privatschreiben aus Bukarest-Sinaia*, 20.Mai 1912), p. 164.

²⁶ Ambasadorul Austro-Ungariei la Sofia (Tarnowski) avertiza că o atitudine în general prietenoasă față de bulgari nu trebuie să presupună sacrificarea intereselor României. „Un astfel de sacrificiu nu ar fi valoros prieteniei bulgare. Noi am obținut-o cu prețul ieftin al câtorva mici atenții, iar menținerea ei nu trebuie să devină prea costisitoare”. *Ibidem* (*Telegramm nach Bukarest*, 2.November 1912), p. 754.

²⁷ Ibidem.

²⁸ K.u.K. Ministerium des Äussern. *Diplomatische Aktstücke*. (Graf Berchtold an Graf Tarnowski in Sofia, Budapest, 21. November 1912), p. 325.

²⁹ Teodor Pavel, op. cit., vol. II, 1894-1914. Vezi, în Anexa LXXX, *Scrisoarea privată a ministrului Berchtold către Tisza István*, Viena, 27 noiembrie, 1912, p. 236-237.

³⁰ *Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871-1914. Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes*, hrsg. von Johannes Lepsius, Albrecht Mendellson Bartholdy, usw., 33.Bd., *Der Erste Balkankrieg, Kapitel CCLXIV, Die Erfolge der Alliierten. Die Interventionsfrage. Oktober bis November 1912*, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, Berlin, 1927 (*Der Botschafter in Wien von Tschirschky z.z. in Budapest an den Reichskanzler von Bethmann Hollweg*, Budapest, den 9. November 1912), pp. 312-313.

³¹ *Die internationalen Beziehungen im Zeitalter Imperialismus. Dokumenten aus den Archiven der zarischen und provisorischen Regierung 1878-1918, Reihe III, Von Frühjahr 1911 bis zum Ende 1913*, 4.Bd, 18. Oktober - 4. Dezember 1912, Steiniger Verlage, Berlin, 1942 (*Der russische Gesandte in Sofia an den russischen Aussenminister*, 14. November 1912), p. 258.

³² *Cartea Verde. Documente diplomatice...*, p. 20.

³³ Mai ales în Rusia vizita lui Hötendorf a provocat o vie emoție. „Replica” diplomației de la Petersburg a echivalat cu trimiterea la București a marelui duce Nicolae, oficial pentru a acorda regelui bastonul de mareșal al armatei ruse, în realitate pentru „a sonda” în legătură cu vizita înaltului oficial austriac. O discuție purtată cu Kalinkov dezvăluie pe larg nervozitatea și îngrijorarea oaspetelui din dinastia Romanov: „Românii se înșală enorm dacă cred că ne vor păcăli; ei vor să stea pe două fotolii și uită ce li se poate întâmpla celor care vor să se așeze astfel. Românii se îndreaptă o dată spre noi și de două ori spre Viena. Ce a căutat Hötendorf cu puține zile înainte de sosirea mea aici la București, când se știa precis că voi veni?”. Dr. M. Boghitchewitch, *Die auswärtige Politik Serbiens (1903-1914)*, 1.Bd., *Geheimakten aus serbischen Archiven*, Berlin, Brücken Verlag, 1928. (*Der serbische Gesandte Ristitsch, Bukarest, an das Ministerium des Äussern in Belgrad*, Bukarest, den 2./15. Dezember 1912), p. 269. Și Neratov, adjunctul ministrului de externe al Rusiei (Sazonov), părea convins de existența unei convenții militare între România și Austro-Ungaria. Vezi, *Documents diplomatique française (1871-1914)*, 3-Série (1911-1914), Tome V (*M. Georges Louis, Ambassadeur de France à Saint-Petersburg, à M. Poincaré, Ministre des Affaires Étrangères, Saint-Petersburg, 5 décembre 1912*), p. 3.

³⁴ C. Bacalbașa, op. cit., p. 112.

³⁵ *Die Grosse Politik...*, 33.Bd, Kapitel CCLXV. *Der serbisch-österreichische Konflikt und die Gefahr eines russisch-österreichischen Konflikts, November bis Dezember 1912 (Der Gesandte in Bukarest von Waldhausen an den Reichskanzler von Bethmann Hollweg*, Bukarest, den 24. November 1912; *Der Staatssekretär des Auswärtigen Amtes von Kinderlen an den Gesandten in Bukarest von Waldhausen*, Berlin, den 30. November 1912), p. 413 și 431.

³⁶ Mareșal Alexandru Averescu, *Notițe zilnice din război*, vol. I, 1914-1916. (*Neutralitatea*), Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Eftimie Ardeleanu și Adrian Pandea, Editura Militară, București, 1932, p. 30.

³⁷ *Die Grosse Politik...*, 33.Bd, Kapitel CCLXV. (*Aufzeichnung des rumänischen Gesandten in Berlin Beldiman für König Karl I von Rumänien*), Berlin den 4. Dezember 1912, pp. 448-449.

³⁸ *Documents diplomatique française (1871-1914)*, 3-Série (1911-1914), Tome V (*Note de l'Ambassadeur de Russie*, Paris, 17/30 janvier, 1913), p. 374.

³⁹ Ibidem (*M. de Panafieu, Ministre de France à Sofia, à M. Jonnart, Ministre des Affaires Étrangères*, Sofia, 26 janvier 1913), p. 520.

⁴⁰ Ibidem (*M. Paul Cambon, Ambassadeur de France à Londres, à M. Jonnart, Ministre des Affaires Étrangères*, Londres, 20. février 1913), p. 580.

⁴¹ Au mai existat și alți factori care au spulberat aproape orice șansă de conciliere. De la început cele două guverne au comis erori de apreciere asupra duratei discuțiilor, probabil și datorită

neîncrederii reciproce. România a dorit reglarea chestiunii fără nici o întârziere iar Bulgaria abia după încheierea păcii cu Turcia. Deplasarea lui Tache Ionescu la Londra, pentru simplificarea tratativelor, a avut un deznoământ contrar așteptărilor. În fapt, el mai mult a complicat discuțiile, întrucât nu a reflectat mereu fidel pretențiile guvernului român. Alegerea lui Danev, în calitate de plenipotențiar pentru Bulgaria, nu a fost nici ea cea mai fericită. Și el interpreta în manieră personală instrucțiunile guvernului. În plus, era arogant și lipsit de onestitate. Orgoliile celor doi lideri de delegație și poziția diferită a celor două guverne la negocieri (Bulgaria era un stat învingător, cu o imagine sensibil îmbunătățită în Europa), ca și interpretarea adeseori eronată sau tendențioasă a instrucțiunilor diplomatice au contribuit decisiv la eșecul tratativelor de la Londra. Vezi, *Documents diplomatique française (1871-1914)*, 3-Serie, (1911-1914), Tome V. (*M. de Panafieu, Ministre de France à Sofia, à M. Jonnart, Ministre des Affaires Étrangères*, Sofia, 26 janvier 1913), pp. 335-340. Mai multe informații despre prestația lui Tache Ionescu la Londra și motivele rechemării sale la București, la I.C. Filitti, *Jurnal*, I și II, editat de Georgeta Penelea Filitti, în „Revista istorică”, Tom I, nr. 6-8/1990, pp. 662-663; C. Bacalbașa, *op. cit.*, p. 123.

⁴² Österreich-Ungarn Aussermpolitik, 5.Bd. (Telegramm nach London und Sofia, 22.Jänner 1913), p. 253.

⁴³ K.u.K. Ministerium des Äussern (Graf Mensdorff an Graf Berchtold, 6.Jänner 1913), p. 119.

⁴⁴ Ibidem (Telegramm aus Sofia, 29.Jänner 1913), p. 119.

⁴⁵ Fürst Lichnowsky, Karl Marx, *Auf dem Wege zum Abgrund. Erinnerungen und sonstige Schriften*, Erster Band, *Mein Londoner Berichte*, Carl-Kessner Verlag, Dresden, 1927, p. 145.

⁴⁶ Österreich-Ungarn Aussermpolitik, 5.Bd. (Telegramm aus Sofia, 29. Jänner 1913), p. 582.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem (Telegramm nach Bukarest, 7.Februar 1913), p. 659.

⁴⁹ Ibidem (Telegramm aus Sofia, 22.Jänner 1913), p. 518.

⁵⁰ În *Însemnările zilnice*, Maiorescu afirmă că Fürsteberg era nervos din pricina tergiversării „iscălierii” tratatului de către rege, atâta timp cât exemplarele purtând semnătura M.S. Împăratul Franz Joseph se aflau demult în țară. Vezi, Titu Maiorescu, *România, războaiele balcanice și Cadrilaterul, Partea I, Însemnări politice zilnice*, 1/14 septembrie 1912 – 1/14 august 1913, volum editat de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1995 (*Miercuri 30 ianuarie/ 12 februarie 1913*), p. 77.

⁵¹ *Die internationalen Beziehungen*, Reihe III, 4.Bd. (*Der russische Ausserminister an den russischen Botschafter in Paris, Iswolski und in London Benckensdorff*, Sankt-Petersburg 15./28.Oktob. 1912), p. 78.

⁵² Ibidem (*Der russische Botschafter in Paris an den russischen Ausserminister*, 21.Oktob. 1912), pp. 140-141.

⁵³ Österreich-Ungarn Aussermpolitik, 5. Bd. (Telegramm aus Bukarest, 26.Februar 1913), p. 827.

⁵⁴ Dr. M. Boghitschewitsch, *Die auswärtige Politik Serbiens*, 2. Bd., *Diplomatische Geheimakten aus russischen, montenegrinischen und sonstigen Archiven (Der Geschäftsträger in Bukarest, Graf von Waldburg z.z. in Sinaia an den Reichskanzler von Bethmann Hollweg, Sinaia, den 23.August, 1913)*, p. 433.

⁵⁵ Österreich-Ungarn Aussermpolitik, 5.Bd. (Telegramm aus Bukarest, 11.Februar 1913), p. 701.

⁵⁶ Ibidem (Bericht aus Bukarest, 14. Februar 1913), p. 748.

⁵⁷ Ibidem (Telegramm nach Bukarest, 15. Februar 1913), p. 754.

⁵⁸ Blondel, ministrul Franței la București, relatează, în ianuarie 1913, că un vechi ministru, cunoscut în trecut drept partizan convins al politicii austrofile, critica în termeni duri atitudinea Monarhiei față de diferendul româno-bulgar: „Austria va plăti scump atitudinea prea indiferentă, pe care a manifestat-o în momentul în care trebuia să se pronunțe ferm în favoarea României”. Vezi, *Do-*

cuments diplomatique française (1871-1914), 3-Serie (1911-1914), Tome V. (M. Blondel, *Ministre de France à Bucarest à M. Poincaré, Ministre des Affaires Étrangères*, Bucarest, 11. Janvier 1913), p. 260. Cât privește identitatea enigmaticului personaj, invocat în depeșa lui Blondel, avem motive să credem că era vorba despre P.P. Carp. Într-o discuție purtată cu secretarul ambasadei germane de la București (Walzburg), el se pronunța cu fermitate în favoarea războiului cu Bulgaria și avertiza că, în cazul în care Austria nu sprijină corespunzător România, în loc de frontiera dobrogeană se va pune în discuție problema Transilvaniei. Vezi, *Die Grosse Politik*, 34.Bd. *Die Londoner Botschafter Reunion und der zweite Balkankrieg 1912-1913*, Erste Hälfte, Kapitel CCLXIX, *Der Wiederausbruch der Feindseligkeiten. Die Mediation der Mächte zwischen der Türkei und den Alliierten. Die Mediation der Mächte zwischen Rumänien und Bulgarien. Der Streit um Dibra und Diakowa*, Februar bis März 1913 (*Der Gesandte im Bukarest von Waldthausen an das Auswärtige Amt*, Bukarest, 11. Februar 1913), p. 357.

⁵⁹ *Die Grosse Politik*, 34.Bd, Erste Hälfte, Kapitel CCLXIX (*Der Staatssekretär des Auswärtigen Amtes von Jagow an den Botschafter in London Fürsten Lichnowsky*, Berlin, den 9. Februar 1913), p. 338.

⁶⁰ *Ibidem* (*Der Gesandte im Bukarest von Waldthausen an das Auswärtige Amt*, Bukarest, 11. Februar 1913), p. 358.

⁶¹ *Ibidem* (*Der Gesandte im Bukarest von Waldthausen an das Auswärtige Amt*, Bukarest 15. Februar 1913), p. 379-380.

⁶² *Documents diplomatique française (1871-1914), 3-Série (1911-1914), Tome V. (M. Panafieu, Ministre de France à Sofia à M. Jonnart, Ministre des Affaires Étrangères*, Sofia, 26 janvier 1913), p. 341.

⁶³ 35 de ani de relații italo-române, 1879-1914. *Documente diplomatice italiene*, editate de Rudolf Dinu, Ion Bulei, Editura Univers Enciclopedic, București, 2001 (*Ministrul Italiei la Sofia, Bosdari, către ministrul de externe, Di San Giuliano*, Sofia, 20 ianuarie 1913), p. 528.

⁶⁴ Dacă România a perceput intervenția Puterilor drept un act de mediere a conflictului (în temeiul articolului 6 al Convenției de la Haga din 1907), Bulgaria a interpretat-o în sensul unui arbitraj. Mediarea implica o rezolvare preponderent politică a diferendului, iar deciziile Puterilor aveau caracterul unor recomandări către părțile în dispută. Arbitrajul semnifica o analiză pe baze juridice, cu o pronunțată tentă tehnică (deci mai puțin politizată), ce putea fi în dezavantajul României. În plus, hotărârile adoptate în cazul arbitrajului deveneau obligatorii pentru ambele părți. Pentru detalii, vezi, Emanoil Culoglu, *Mediațiunea în rectificarea graniței Dobrogei. Conferința ținută la Cercul de studii al Partidului Național Liberal, în ziua de 22 februarie*, Editura Institutului de Arte Grafice „Flacăra”, București, 1913.

⁶⁵ Dr. M. Boghitchewitsch, *Die auswärtige Politik Serbiens*, 2.Bd. (*Der österreich-ungarische Minister des Äusseren, Graf Berchtold an den Staatssekretär des Auswärtigen Amtes*, von Jagow, Wien, am 13. März 1913), p. 386.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Österreich-Ungarn Aussernpolitik*, 5.Bd. (*Erlass nach Berlin*, Wien, 5. März 1913), p. 877.

⁶⁸ *Die Grosse Politik*, 34.Bd., Erste Hälfte, Kapitel CCLXIX (*Der Staatssekretär des Auswärtigen Amtes, von Jagow, an den Botschafter in Wien, von Tschirschky*, Berlin, den 3. März 1913), pp. 444-445. Alte detalii, în privința atitudinii Germaniei față de Grecia de-a lungul crizei balcanice (inclusiv „Chestiunea Salonic”), la Konstantin Loulos, *Die deutsche Griechenlandpolitik, von der Jahrhundertwende bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges*, Verlag Peter Lang, Frankfurt am Main, 1986, pp. 247-252.

⁶⁹ Mai amintim despre extinderea frontierei turco-bulgare pe malul drept al Mării Negre sau de acordarea insulelor Thasos și Samotrace Bulgariei, cu condiția ca România să primească o porțiune mai largă de țărm la Marea Neagră. Vezi, *Die Grosse Politik*, 34. Bd. Zweite Hälfte, *Die Londoner Botschafterreunion und der zweite Balkankrieg 1912-1913*, Kapitel CCLXXXI, *Der ru-*

mänisch-bulgarische Konflikt auf der Petersburger Botschafterkonferenz. Neue Zuspitzung der Skutarfrage. Die Flottendemonstration der Mächte gegen Montenegro. März bis April 1913 (Der Statsekretär des Auswärtigen Amtes von Jagow an den Botschafter in Rom, von Flotow, Berlin, den 25. März 1913; Der Botschafter in Petersburg Graf von Pourtalés an das Auswärtige Am., St. Petersburg, den 9. April 1913), pp. 478-479 și 655.

⁷⁰ *Ibidem (Der Botschafter in Petersburg, Graf von Pourtalés an den Reichskanzler von Bethmann Hollweg, St. Petersburg, den 12. April 1913), pp. 684-685. Vezi și Les annés fatales. Souvenirs de M. S. Sazonov, ancien ministre des affaires étrangères de Russie (1910-1916), Payot, Paris, 1927, p. 94.*

⁷¹ Nicolae Iorga considera că „Europa ar fi trebuit să adauge un microscop, ca să putem aprecia însemnătatea darului care ni se face” (N. Iorga, *Aciunea militară a României. În Bulgaria cu ostașii noștri*, Vălenii de Munte, 1913, p. 79). Generalul C.N. Herjeu, ministru de război din 15 octombrie 1912, își amintea că mai multe cercuri militare erau nemulțumite de „neînsemnata satisfacere” ce s-a dat României prin cedarea Silistrei (General C.N. Herjeu, *Studii și critice militare. Din învățămintele războaielor din 1913 și 1916-1918*, Editura Librăriei „Stănculescu” București, 1921, p. 29.) Existau și destule zvonuri că Sbrana bulgară nu va recunoaște decizia Puterilor, iar liberalii așteptau mobilizarea sau demisia guvernului. *Österreich-Ungarn Aussernpolitik*, 6.Bd., 1. April bis 31. Juli 1913. (Telegramm nach Bukarest, Wien, 15. April 1913); (Bericht aus Bukarest, 25. April 1913), pp. 155 și 241. După votarea Protocolului, Teodor Rosetti demisionează de la conducerea Senatului, iar Nicolae Filipescu și V. Arion părăseau Camera. Vezi, Constantin Balabașu, *op. cit.*, p. 141.

⁷² *Discursul rostit de Titu Maiorescu în Senatul României la 4 decembrie 1913, în Titu Maiorescu, op. cit.*, Partea I, pp. 241-242.

⁷³ *Österreich-Ungarn Aussernpolitik*, 6.Bd. (Telegramm aus Bukarest, 1. Mai 1913), p. 253.

⁷⁴ *Ibidem (Telegramm nach Bukarest, 5. Mai 1913), pp. 358-359.*

⁷⁵ *K.u.K. Ministerium des Aussern (Graf Berchtold an Graf Tarnowski in Sofia), Wien, 16. Mai 1913), p. 288.*

⁷⁶ În urma unei întrevederi cu regele Carol, Fürstenberg observa că suveranul este foarte îngrijorat de atitudinea Austriei. El avertiza Viena că „frânghia care leagă Monarhia de România este oricum prea întinsă și, în caz că s-ar rupe, ar fi foarte dificil de reînnoțat”. *Österreich-Ungarn Aussernpolitik*, 6.Bd. (Bericht aus Bukarest, 28. Mai 1913), pp. 540-542.

⁷⁷ *Ibidem (Telegramm aus Berlin, 31. Mai 1913), p. 566.*

⁷⁸ Intervenția României în al doilea război balcanic reprezenta și o modalitate prin care Rusia înțelegea să pedepsească „rebeliunea” Bulgariei, devenită un fel „fiu răătăitor”. Ministrul Angliei la St. Petersburg, Sir G. Buchanan, era chiar convins de implicarea lui Sazonov: „Eu nu am nici cea mai mică îndoială că el [este vorba despre Sazonov, n.n.s., C.T.] fie direct, fie indirect a îndemnat guvernul român la acțiune, cu toate că neagă povestea cu Sebecko [ministru rusiei, n.n.s., C.T.], care a consiliat mobilizarea la București. El însuși mi-a vorbit acum ceva timp despre mesele prietenești schimbate cu regele Carol, respectând interesele rusești și românești; iar principalul interes este incontestabil a lua măsuri ca Bulgaria să nu devină prea puternică”. *British Documents on the Origins of the War (1898-1914)*, IX (Sir George Buchanan to Sir A. Nicolson, St. Petersburg, 9. July 1913), pp. 900-902.

Mihaela Puiu

WOODROW WILSON ȘI PROBLEMA EXTREMULUI ORIENT

Politica misionară wilsoniană, vizibilă mai ales în relațiile cu America Latină, a fost aplicată și în ceea ce privește relațiile cu China și Japonia. Spre deosebire de predecesorul său, Taft, Wilson nu beneficia de experiență în această problemă, deși s-a dovedit interesat de aspectele raporturilor Statelor Unite cu China și Japonia încă din perioada academică. La baza ideilor și politicii sale ulterioare a stat credința fermă în superioritatea culturii occidentale, bazată pe creștinism, față de cea orientală, și în menirea Statelor Unite de a-și impune principiile nu prin forță, ci prin convingere, exemplul propriu și, bineînțeles, prin comerț. Este vorba despre aceeași concepție paternalistă care a reglementat raporturile cu America Latină.

Imediat după alegeri, Wilson s-a văzut confruntat cu dificila problemă chineză. Președintele Taft, prin *diplomația dolarului*, impusese intrarea americanilor într-un Consorțiu inițiat de Franța, Marea Britanie și Germania, din care vor mai face parte ulterior și Japonia și Rusia¹. La o zi după inaugurarea lui Wilson ca președinte, bancherii americani implicați în proiect au apelat la Departamentul de Stat pentru a discuta problema împrumutului pentru China. Ignorant în aceste probleme, la fel ca și Wilson, Bryan a vrut să se întâlnească personal cu reprezentanții grupului de interese. În afară de problemele financiare, la întâlnire s-a discutat și problema recunoașterii republicii chineze, neagreată de marile puteri europene. Nu s-a ajuns la un rezultat concret, dar bancherii americani au precizat că nu vor continua să ofere bani Chinei decât cu implicarea guvernului american.

În întrunirea de cabinet din 18 martie 1913, Wilson și majoritatea secretarilor s-au pronunțat împotriva continuării participării americane în consorțiu², deși specialiștii din Departamentul de Stat arătaseră că nu este de dorit schimbarea cursului impus de administrația precedentă. În aceeași

zi a fost dată publicității declarația oficială³ prin care Statele Unite ieșeau din Consorțiu.

Hotărârea americană a fost luată fără a fi consultate și celelalte puteri europene, motiv pentru care a stârnit proteste atât în interior, cât și în exterior. În ședința de cabinet din 28 martie 1913, Wilson a declarat: „Doresc atât de mult să ajut China încât prefer să greșesc în a o ajuta decât altfel. Dacă ne-am fi alăturat celorlalte puteri în acordarea împrumutului, nu am fi avut decât o influență redusă în China și am fi pierdut poziția mândră pe care Secretarul Hay a asigurat-o Americii când a insistat pentru politica „porților deschise”, după răscola boxerilor”⁴. Poziția lui Wilson a fost o greșală politică care nu a ajutat cu nimic China, ci a a complicat și mai mult situația, stimulând apetitul japonez, dar și european, pentru creșterea influenței în zonă. Mai târziu, Statele Unite vor fi nevoite să-și modifice linia politică, apelând din nou la „diplomația dolarului”, după intrarea ambelor țări în primul război mondial.

Aceeași motivație etică a influențat și recunoașterea unilaterală a noii republici chineze. În timpul mandatului Taft, după o perioadă în care evenimentele din China fuseseră privite cu suspiciune, noul regim a fost recunoscut *de facto*. Administrația a încercat să obțină acordul marilor puteri și pentru recunoașterea *de jure*, dar nu a reușit.

După venirea la Casa Albă a lui Wilson, problema recunoașterii depline a apărut din nou, mai ales că avea sprijin în Congres, *mass-media* și la ambasada americană de la Beijing. La ședința de cabinet din 1 aprilie 1913, Wilson a pus în discuție recunoașterea formală, arătând că dorește instaurarea unui guvern stabil în China. Și-a exprimat și temerea că unele dintre marile puteri ar putea profita de slăbiciunile interne ale țării în folos propriu. De aceea nu a fost de acord să le ceară marilor puteri cooperarea în această chestiune, pentru ca Statele Unite să nu fie constrânse de acțiunile lor⁵. Consultarea urma să fie făcută în mod confidențial.

Tulburările politice interne chineze au determinat o amânare a acțiunii deoarece Adunarea Națională nu s-a putut întruni (Wilson dorea ca recunoașterea să coincidă cu deschiderea acesteia). După ședința de cabinet din 4 aprilie, s-a stabilit trimiterea unei telegrame președintelui chinez, arătându-se că recunoașterea va avea loc atunci când se va întruni Adunarea, după legile democratice⁶. Wilson a anunțat oficial că dorește recunoașterea Chinei la 8 aprilie 1913, cerând marilor puteri să i se alăture, dar acestea au respins propunerea. Japonia a motivat că aceasta ar însemna

favorizarea președintelui Yuan* în detrimentul Sudului⁷. Motivul real era, evident, asigurarea intereselor japoneze în China. Răspunsul nu l-a discutat pe Wilson, care însă a amânat recunoașterea până în mai (deși adunarea se întrunise), pentru a vedea dacă aceasta poate funcționa. La 2 mai 1913, însărcinatul cu afaceri american E.T. Williams a prezentat în cadru oficial mesajul președintelui Wilson prin care Statele Unite recunoșteau *de jure* Republica China⁸.

Recunoașterea a însemnat un important succes politic pentru președintele chinez Yuan, care a reușit să stabilizeze momentan situația internă. Marile puteri, în special Japonia, au fost nemulțumite de acțiunea americană. Singura care va recunoaște noua conducere chineză va fi Germania.

Decizia lui Wilson de a acționa independent în recunoașterea președintelui Yuan a avut drept motiv asigurarea unei conduceri puternice pentru China, confruntată cu mișcări de opoziție puternice în zone precum Tibet, Mongolia și Manciuria. Liderul naționalist Sun Yat-sen** nu era privit cu încredere de Washington. Decizia americană a avut la bază și părerile însărcinatului cu afaceri american la Beijing, susținător al lui Yuan. Acțiunea americană și-a atins scopul de a susține China, dar doar pe o perioadă scurtă de timp. Yuan s-a transformat într-un adevărat dictator, ceea ce a dus la căderea sa.

Izbucnirea războiului mondial sporea dificultățile Chinei, conștientă că marile puteri, în special Japonia, vor încerca să profite pentru a-și spori influența. De aceea, ministrul de externe chinez a cerut Washingtonului să intervină pe lângă marile puteri pentru a obține acordul acestora în a nu se angaja în acțiuni ostile pe teritoriul sau în zona maritimă chineză⁹. După proclamarea neutralității, China a încercat să atragă Japonia și Statele Unite într-o colaborare menită să împiedice izbucnirea conflictului în Extremul Orient.

Interesele Japoniei nu coincideau cu dorințele Chinei, niponii vizând posesiunea germană asupra Shantungului. Motivul invocat era existența tratatului anglo-japonez, care obliga Japonia să intervină în ajutorul Marii Britanii, fiind probabilă o acțiune a flotei germane în zona Tsingtao.

* Yuan Shikai, președinte al Chinei între 1913-1915. S-a declarat împărat în 1915, dar a murit un an mai târziu.

** Liderul Kuomintangului, partid naționalist; fondator al republicii, a militat pentru modernizarea Chinei. După o scurtă alianță între Kuomintang și comuniști, între cele două grupări izbucnește un conflict, după moartea lui Sun Yat-sen în 1925.

Guvernul englez, deși inițial reticent, a acceptat intrarea în război a Japoniei de partea Antantei, însă doar cu obiectivul colaborării navale. Până la urmă a cedat în fața presiunilor japonezilor, care doreau și o acțiune interesantă în zona bazei de la Kiaochow. Guvernul japonez, susținut de cel britanic, a avertizat China să nu accepte oferta germană de predare directă a acestei baze către guvernul chinez. China a căutat să obțină Kiaochow prin intermediul Statelor Unite, dar guvernul de la Washington a refuzat propunerea. La 23 august 1914, Japonia a declarat formal război Germaniei, imediat începând operațiunile navale și terestre în posesiunile germane din China.

Poziția americană față de situație a fost exprimată de Robert Lansing în instrucțiunile către ambasadorul Reinsch: „ar fi don quijotesco... să permitem ca problema integrității teritoriale a Chinei să atragă Statele Unite în dificultăți internaționale”¹⁰. Poziția americană nu a însemnat decât accentuarea pericolului japonez, care dorea transformarea Chinei în protectorat. Acest lucru a fost vizibil în impunerea așa-numitelor „Cele 21 de cereri” adresate de Japonia Chinei.

Relațiile dintre Statele Unite și Japonia erau deja tensionate de scandalul declanșat de legile californiene care îi dezavantajau pe imigranții japonezi¹¹. Cererile japoneze, prezentate de ambasadorul japonez la Beijing Eki Hioki direct președintelui chinez la 18 ianuarie 1915 mai mult sub forma unui ultimatum, însemnau de fapt, impunerea unui protectorat japonez¹². Partea japoneză a specificat că aceste cereri trebuie să rămână secrete, dar chinezii l-au difuzat lor pe canale neoficiale, pentru a obține sprijin extern, mai ales american.

Ambasadorul american Paul S. Reinsch a fost informat confidențial despre conținutul general al cererilor și de caracterul lor ultimativ, lucru comunicat imediat la Washington¹³. Deși îngrijorați, Wilson și Bryan erau precauți în a-și exprima poziția față de guvernul japonez¹⁴. Wilson nu dorea să forțeze guvernul chinez să publice *Cererile*, apelând la Londra pentru a obține informații¹⁵, fără a primi vreun răspuns. Forțați de scurgerile de informații către presă, japonezii au prezentat trunchiat *Cele 21 de cereri* guvernului american într-un memorandum, omițând total partea a cincea¹⁶. Departamentul de Stat va primi textul complet de la guvernul chinez câteva zile mai târziu.

Atitudinea precaută a președintelui, exprimată de Wilson la 2 februarie într-o scrisoare către Reinsch, a rămas neschimbată¹⁷. El a respins propu-

nerea lui Robert Lansing de a folosi problema drepturilor japonezilor din California drept monedă de schimb, dar a acceptat ca Bryan să-i trimită ambasadorului japonez o declarație asupra poziției americane¹⁸. Memorandumul recunoștea interesele speciale ale Japoniei în China, dar obiecta asupra manierei în care au fost făcute *Cererile* și asupra mai multor puncte. Impresia generală lăsată însă asupra guvernului japonez a fost că poziția americană este destul de conciliatorie în ceea ce privește primele patru părți ale *Celor 21 de cereri*. La propunerea lui Reinsch, îngrijorat de acest fapt, Wilson l-a instruit pe Bryan să informeze partea chineză că Statele Unite nu și-au pierdut interesul în problema chineză și nici nu și-au abandonat poziția precedentă față de China, așteptând rezultatul negocierilor în curs cu încredere.

Deoarece poziția americană în privința Chinei ar fi părut considerabil slăbită dacă Statele Unite nu s-ar fi consultat cu partenerii europeni și nu și-ar fi exprimat oficial părerea, Wilson a fost de părere că ar fi necesară o circulară către marile puteri. Franța, Marea Britanie și Rusia au fost solicitate ca, împreună cu Statele Unite, să ceară Japoniei și Chinei continuarea negocierilor cu răbdare și prietenie. Între timp însă, Japonia a adresat un adevărat ultimatum Chinei și nu s-a lăsat influențată de demersurile americane.

Poziția japoneză a fost considerabil întărită de impactul problemelor războiului mondial, mai ales de scufundarea *Lusitaniei*^{*}, care a orientat interesul Washingtonului către Europa. Neavând forța internă de a se opune și fără a beneficia de un sprijin substanțial din exterior, China a fost nevoită să cedeze, la 7 mai 1915. Poziția americană exprimată la 11 mai 1915, având la bază ideile lui Lansing, specifica faptul că guvernul Statelor Unite nu poate accepta nici o înțelegere care să aducă prejudicii intereselor americane, integrității teritoriale sau politice a Chinei ori politicii „porților deschise”¹⁹. Nota americană afirma clar poziția Statelor Unite, dar nu era în acord cu recunoașterea „intereselor speciale” făcută anterior de Bryan. Era însă cel mai potrivit lucru pe care îl putea face administrația în circumstanțele momentului: poziția americană era clar definită, dar rezolvarea problemelor era lăsată pentru momentul păcii.

Momentul *Celor 21 de cereri* a sporit considerabil neîncrederea americană față de intențiile japoneze din zona Extremului Orient. Poziția clară de susținere a politicii „porților deschise” și a integrității Chinei a avut, inevitabil, drept rezultat și o atitudine tot mai ostilă a Japoniei față de Sta-

tele Unite. Momentul negocierilor chino-japoneze va fi folosit la Conferința de Pace de la Paris de către delegația chineză, cu sprijinul lui Wilson, pentru a cere recunoașterea drepturilor asupra Shantungului, pe motiv că tratatul din 1915 a fost semnat sub presiune.

Divergențe între Statele Unite și Japonia au apărut și în problema dorinței lui Yuan de a se proclama împărat, în toamna lui 1915. Japonia, deși ea însăși monarhie, vedea în planurile lui Yuan o amenințare la adresa intereselor sale și a încurajat opoziția internă din China pentru a-l determina pe acesta să renunțe. Statele Unite nu s-au opus planurilor lui Yuan, care se transformase într-un dictator, condiționând însă această acceptare de apărarea intereselor americane. Wilson nu a fost de acord ca Statele Unite să se alăture Japoniei și marilor puteri europene în avertismentul adresat lui Yuan de a nu își continua planurile de instaurare a monarhiei²⁰. Viitoarele posibile complicații au fost rezolvate de moartea lui Yuan, în iunie 1916.

Ca și în cazul Americii Latine, politica wilsoniană a fost plină de bune intenții față de China, fără ca aceasta să o ajute. Rezultatul a fost o sporire a dificultăților interne ale fostului imperiu celest și o creștere semnificativă a influenței japoneze. Drept urmare, neîncrederea reciprocă dintre Japonia și Statele Unite s-a accentuat considerabil, Japonia fiind privită tot mai mult ca un posibil inamic al Statelor Unite.

Perspectiva declarării războiului de către americani Germaniei a avut consecințe și asupra delicatelor probleme din Extremul Orient. Japonezii doreau controlul asupra zonei sud-estului asiatic, în același mod în care Statele Unite controlau America Latină. Apelul american către celelalte țări neutre, inclusiv China, de a declara război Germaniei venea în contradicție cu planurile japoneze, exprimate în declarația noului guvern Teruchi la 9 ianuarie 1917²¹.

Guvernul chinez, confruntat cu grave probleme interne, a încercat să obțină de la americani, în schimbul intrării în război contra Germaniei, sprijin financiar pentru a împiedica intrarea sub control străin, ca și o poziție de egalitate la viitoarea conferință de pace. Ambasadorul american la Beijing, Reinsch, ardent susținător al Chinei, a dat asigurări în acest sens, deși nu avea aprobarea Washingtonului. Acest lucru a determinat oficialitățile chineze să anunțe, la 8 februarie 1917, că, dacă americanii vor declara război Germaniei, guvernul chinez va proceda la ruperea relațiilor diplomatice sau chiar la o declarație de război²².

Acțiunea lui Reinsch a provocat îngrijorarea lui Wilson, care nu știa dacă membrii Congresului vor aproba cererile financiare ale Chinei și cum vor reacționa japonezii la acțiunea chineză. De aceea, la 10 februarie 1917, i-a trimis lui Reinsch o notă prin care sfătuia China să se consulte cu marile puteri și în special cu Japonia înainte de a face un pas care putea să o pună în primejdie. De asemenea, informa că Statele Unite nu pot oferi la momentul actual nici o asigurare în ceea ce privește cererile chineze²³. Poziția americană a influențat schimbarea de atitudine a guvernului japonez, care a ajuns la concluzia că nu are nimic de pierdut dacă China intră în război. Aceasta cu atât mai mult cu cât obținuse asigurarea Antantei pentru revendicările sale asupra Shantungului²⁴. Dornic să-și întărească poziția în fața președintelui chinez Li Yuanhong (succesorul lui Yuan), primul ministru Duan Chi-jui (sau Tuan Chi-jui) a negociat în secret acorduri financiare cu guvernul chinez în schimbul intrării în război. Acceptarea împrumutului de către partea japoneză și anunțul Antantei că este de acord cu o ușoară creștere a tarifelor vamale chineze și alte facilități au dus la decizia chineză de a declara război Germaniei și Austro-Ungariei la 4 august 1917.

Statele Unite nu au reacționat pentru împiedicarea acestei acțiuni, deși Lansing și-a exprimat îngrijorarea în legătură cu desfășurarea evenimentelor. La 4 iunie 1917, Departamentul de Stat a adresat o notă Chinei²⁵ prin care atenționa guvernul chinez că intrarea în război contează mai puțin decât unitatea și responsabilitatea guvernului chinez central. Nota nu a avut rezultat, nefiind sprijinită de Antanta. Lansing nu putea trece de hotărârea președintelui, mai ales că relațiile dintre cei doi erau destul de tensionate în acele momente. Era imperios necesar ca Statele Unite să ajungă la o înțelegere în problema Chinei după intrarea Statelor Unite în război²⁶.

După ce la 2 mai discutase cu House, la 12 mai 1917, Aimaro Sato, ambasadorul japonez la Washington, s-a întâlnit cu Robert Lansing, sugerându-i să transmită guvernului său dorința ca o misiune japoneză să fie trimisă în Statele Unite pentru a discuta cooperarea în timpul războiului, ca și problemele din Asia Orientală. În urma notei americane din 4 iunie, guvernul japonez a hotărât trimiterea unei misiuni, condusă de viconte Kikujiro Ishii, fost ministru de externe. Scopul misiunii era de a discuta despre statutul etnicilor japonezi din Statele Unite și definirea relației speciale a Japoniei cu China. Scopul americanilor era de a discuta cooperarea economică și militară americano-japoneză, fiind îngrijorați de posi-

bilitatea trecerii Japoniei dintr-o tabără în alta dacă se ajunge la neînțelegeri grave în problema chineză. Era nevoie de un compromis, greu de obținut datorită poziției lui Wilson referitoare la politica „porților deschise” și la păstrarea unității politice și administrative a Chinei.

Încă înainte de sosirea lui Ishii în Statele Unite, guvernul japonez a încercat să obțină un acord cu privire la recunoașterea intereselor speciale ale Japoniei în China, dar Lansing, susținut de președintele Wilson, nu a aprobat acest lucru²⁷. Statele Unite nu erau de acord ca Japonia să aibă interese politice speciale în China. Guvernul japonez a încercat, de asemenea, să discute cu Elihu Root, cunoscut ca susținător al Japoniei, în drumul de întoarcere al acestuia din misiunea sa în Rusia. Departamentul de Stat ca și președintele nu au fost de acord, Root întorcându-se direct de la Vladivostok în țară.

Ishii a ajuns în Statele Unite la 23 august și s-a întâlnit cu președintele Wilson la Casa Albă, la 6 septembrie. Acesta și-a exprimat din nou poziția cu privire la problemele chineze (atașamentul american față de politica „porților deschise” și suprimarea sferelor de influență), dar i-a spus, în același timp, lui Ishii că ar trebui să discute aceste chestiuni cu Lansing. Șirul convorbirilor Lansing-Ishii a început la 6 septembrie. Discuțiile s-au oprit asupra coordonării efortului de război, mai ales în domeniul naval și al materiilor prime, insulelor germane din nordul Pacificului (Ishii spunându-i lui Lansing despre înțelegerea cu Anglia, despre care acesta fusese informat de britanici) și, bineînțeles, problema chineză²⁸. În aceeași zi, House, la sugestia lui Lansing, încerca să îl convingă pe Wilson de necesitatea unei înțelegeri realiste cu partea japoneză, fără prea mult succes²⁹.

În urma întâlnirii din 22 septembrie 1917, Lansing l-a informat pe președinte despre discuții printr-un memorandum, la 25 septembrie. După ce Wilson și-a dat acordul, Lansing i-a prezentat propunerea declarației comune lui Ishii, la 26 septembrie. Partea japoneză a adus câteva modificări, discuțiile concentrându-se asupra formulării relațiilor chino-japoneze, ajungându-se, la 13 octombrie, la precizarea recunoașterii de către Statele Unite a „relațiilor speciale” dintre Japonia și China. De asemenea, la insistența președintelui Wilson, s-a păstrat formularea despre „suveranitatea” Chinei. Printr-un protocol secret, adoptat la sugestia lui Lansing, se specifica aderarea celor două puteri la principiul „porților deschise” în China, fără a căuta să profite de condițiile speciale existente în China și fără a afecta independența sau integritatea teritorială a Chinei³⁰. La 2

noiembrie, Lansing și Ishii au semnat protocolul, care a fost publicat patru zile mai târziu³¹.

Wilson nu a făcut nici o declarație oficială despre înțelegerea semnată la 2 noiembrie, dar a privit-o ca pe un câștig diplomatic care era în ajutorul Chinei, lucru susținut și de Lansing. Acesta a afirmat oficial că formularea asupra intereselor speciale ale Japoniei în China are același înțeles ca în 1915. În particular, însă, a fost conștient că japonezii nu înțelegeau la fel și vor folosi ambiguitatea textului înțelegerii în scopul extinderii influenței lor în China. Că așa era a fost vizibil chiar la sfârșitul celui an, când japonezii au stabilit o zonă administrativă specială de-a lungul căii ferate Shantung. Politica americană în ceea ce privește China a fost, în continuare, un eșec.

Înțelegerea a fost primită cu dezamăgire în China. Răspunsul oficial, transmis la 12 noiembrie 1917 de ambasadorul Wellington Koo lui Lansing a fost că guvernul chinez nu se simte legat de nici o înțelegere semnată de alte state. China, frământată de grave probleme interne, nu a putut face față presiunilor japoneze.

Aspectele pozitive ale înțelegerii Lansing-Ishii se referă la colaborarea militară în timpul războiului. Semnarea înțelegerii a facilitat această colaborare, îndepărtând suspiciunile americane și permițând Statelor Unite să se concentreze asupra războiului cu Germania. Wilson și politicienii de la Washington considerau că problemele europene sunt mult mai importante, iar hegemonia germană în Europa și Orientul Apropiat și Mijlociu un pericol mai mare. În ceea ce privește aspectele economice, americanii își permiteau să mai aștepte, piețele din alte zone ale lumii având prioritate (chiar cele din Japonia).

Înțelegerea a permis colaborarea navală dintre cele două state în zona Pacificului și a facilitat concentrarea asupra problemelor legate de impactul revoluției bolșevice în zonă.

Revoluția bolșevică a dus la multiple complicații pentru Antanta și pentru politica guvernului american, inclusiv în Extremul Orient. Ideea unui ajutor aliat pentru Rusia a fost discutată la Londra, la o întâlnire anglo-franceză de la Ministerul de Externe din 11 octombrie 1917, dar s-a ajuns la concluzia că nu trebuie folosite trupe japoneze, singurele disponibile. La 3 decembrie 1917, generalul Foch a sugerat, la conferința aliată de la Quai d'Orsay, ca trupe japoneze sau americane să ocupe Vladivostokul și să preia controlul asupra Transsiberianului. Colonelul House, pre-

zent la întrunire, s-a opus³². Două zile mai târziu, sovieticii încheiau armistițiul cu Puterile Centrale.

Încă din decembrie 1917, Marea Britanie și Franța au început discuții cu Japonia pentru o posibilă intervenție la Vladivostok. La 8 ianuarie 1918, guvernul francez a făcut celui american propunerea oficială de a se alătura unei intervenții în Siberia, dar la 16 ianuarie Lansing a respins propunerea, pe motiv că aceasta ar duce la o creștere a sentimentelor anti-occidentale în Rusia. O săptămână mai târziu, la 24 ianuarie, ambasadorii Antantei din Rusia au cerut și ei intervenția occidentală. Britanicii au propus ca Japonia să fie mandată cu ocuparea liniei ferate transsiberiene³³, lucru pe care Lansing l-a respins categoric. De aceea britanicii au căutat să obțină sprijinul prezidențial prin intermediul colonelului House (care însă a refuzat). Părerea lui House era că intervenția nu e practică din punct de vedere militar, poate cauza antagonisme severe în Rusia și că poate duce la îndepărtarea elementelor care se tem de „pericolul galben” și care, altfel, ar fi de partea occidentalilor.

Între timp, reprezentanții militari la Consiliul Suprem de Război au avut o nouă întâlnire la 18 februarie 1918, rezultatul fiind un plan al intervenției în Siberia³⁴, redactat de Tasker Bliss (reprezentantul militar american în Consiliul Suprem de Război). Planul cerea ocuparea Transsiberianului de la Vladivostok la Harbin de către trupe japoneze, după ce Japonia dădea asigurări că va respecta integritatea și suveranitatea politică a Rusiei; administrația căii ferate va fi preluată de membrii Antantei. Răspunsul oficial american la propunerea de intervenție a fost promptă și dură. Bliss urma să le comunice colegilor săi că Statele Unite nu susțin o asemenea acțiune. Cauza este evidentă: președintele era conștient de implicațiile politice și nu dorea să fie prins în înțelegerile partenerilor săi.

În ședința din 28 februarie 1918, Wilson le-a comunicat membrilor cabinetului că intervenția nu este oportună deoarece forțele americane sunt mai necesare în Europa, iar japonezii nu pot oferi materialele necesare trupelor americane, dacă acestea s-ar implica în zonă. Wilson a fost de părere că japonezii trebuie lăsați „să fie învinuiți și să își asume responsabilitatea”³⁵ pentru intervenție.

În această situație complicată, președintele Wilson trebuia să acționeze. La 1 martie, el a redactat o propunere de notă adresată Japoniei prin care era acceptată o intervenție limitată în Siberia³⁶. La sfatul lui House însă, care se temea că președintele și-ar putea periclita poziția la viitoarea

conferință a păcii, precum și la aflarea impasului negocierilor de pace ruso-germane³⁷, președintele și-a modificat atitudinea, nota oficială trimisă Japoniei la 5 martie respingând intervenția³⁸. În consecință, japonezii au anunțat că nu vor participa la nici o acțiune în Siberia fără ajutorul american, dar, la 5 aprilie, după incidentele de la Vladivostok, au debarcat în port 500 de soldați.

La 8 aprilie, reprezentanții militari din Consiliul Suprem de Război au discutat situația din Rusia. Se cerea o intervenție, efectuată de japonezi cu sprijinul trupelor din Legiunea Cehă. Bliss a refuzat, din nou, să semneze pentru o asemenea acțiune, iar fără semnătura lui acțiunea nu putea fi pusă în dezbateră Consiliului Suprem de Război. În aceeași zi, Lordul Reading i-a propus lui Lansing ca marinarii de pe nava *Brooklyn* să fie debarcați la Vladivostok, lucru refuzat de Secretarul de Stat și de Wilson.

Opiniile oficialilor în legătură cu acțiunile americane erau și ele diferite. Fostul atașat militar american la Petrograd, William V. Judson, se opunea unei intervenții militare, mai ales una condusă de japonezi, deoarece aceasta ar însemna posibilitatea ca Rusia să coopereze cu Germania. Consulul general american de la Moscova, Maddin Summers, avea o poziție contrară, dorind o rezistență armată antigermană a elementelor naționaliste ruse în zona Uralilor, sub coordonarea aliată. Unii reprezentanți americani din Rusia erau de acord cu recunoașterea guvernului bolșevic, alții erau de părere că acesta trebuie imediat înlăturat. Asaltat de astfel de mesaje contradictorii, președintelui îi era, evident, extrem de greu să aibă o imagine clară și să ia o decizie corectă și în timp util.

Ofensiva Ludendorff de pe frontul de vest din Europa a schimbat ușor atitudinea americană în ceea ce privește intervenția în Rusia. House a sugerat, în aprilie 1918, că o expediție aliată era acceptabilă pentru americani dacă are încuviințarea guvernului bolșevic³⁹. Inițial, presași de germani în timpul negocierilor de la Brest-Litovsk, bolșevicii au căzut de acord să accepte ajutorul occidental⁴⁰, dar și-au schimbat ulterior opinia.

Ceea ce a schimbat situația referitoare la intervenția aliată a fost problema trupelor cehice din Siberia⁴¹. Britanicii, care susțineau o acțiune mai rapidă, au vrut să profite de ocazia oferită pentru a-i convinge atât pe americani, cât și pe japonezi. Planul era ca Marea Britanie să trimită o forță redusă în sprijinul cehilor, care, în opinia engleză, urma să aibă drept rezultat intervenția japoneză (pentru contracararea creșterii influenței

britanicilor). Americanii, care nu doreau creșterea influenței japoneze în zonă, vor trimite și ele trupe. Partea japoneză nu s-a arătat prea entuziasmată de propunerea britanică de intervenție, chestionând din nou asupra poziției americane.

La 27 aprilie 1917, reprezentanții militari ai Consiliului Suprem de Război au hotărât că trupele cehe pot fi folosite pentru a apăra Siberia de penetrația germană. Ele urmau a fi retrase prin Murmansk și Vladivostok, pentru a ajunge apoi în Franța. Poziția americană a rămas însă neschimbată, în liniile notei din 5 martie, deși Francis îi recomanda lui Lansing la 2 mai 1918 ca Statele Unite să fie de acord cu intervenția, chiar dacă nu recunosc formal guvernul bolșevic⁴². Între timp însă, la 25 mai 1918, a izbucnit revolta cehilor împotriva bolșevicilor, care a dus la ocuparea, în iunie, a unei porțiuni din Transsiberian. Era poziția așteptată de europeni, francezii și britanicii insistând asupra unui ajutor pentru Legiunea Cehă, în special din partea Japoniei. La întrunirea Consiliului Suprem de Război din 5 iunie 1918, miniștrii de externe ai Franței, Marii Britanii și Italiei au hotărât asupra intervenției japoneze, dar după ce aceștia promiteau să respecte integritatea teritorială a Rusiei, să nu amestece în treburile sale interne și să avanseze cât se poate de mult spre vest împotriva germanilor⁴³. Situația Legiunii Ceha a modificat atitudinea americană față de o intervenție, mai ales că în aprilie chinezii și japonezii semnaseră un acord militar și o convenție navală, niponii reușind să își impună controlul asupra căii ferate est-chineze pentru transportul de trupe.

După a șaptea întrunire a Consiliului Suprem de Război, primii miniștri ai Franței, Marii Britanii și Italiei au semnat la 2 iulie un memorandum⁴⁴ adresat președintelui Wilson, cerându-i acordul pentru intervenția în Siberia, care fusese deja aprobată de Japonia (cu condiția participării americane). Această cerere nu era agreată de Departamentul de Război, dar susținută de House. Wilson a fost în final convins, dar pentru expediție cu scopuri limitate. La 6 iulie, problema rusă a fost discutată cu Lansing, Baker, Daniels, generalul March și amiralul Benson⁴⁵. În ciuda opoziției Departamentului de Război⁴⁶, președintele a hotărât trimiterea unei expediții care avea drept scop apărarea depozitelor din Vladivostok și ajutor pentru trupele cehe pentru a ajunge acolo. Lansing a fost însărcinat să discute detaliile acțiunii cu Ishii⁴⁷.

Prin *aide-memoire*-ul din 17 iulie 1918⁴⁸, semnat de Lansing, dar alcătuit, se pare, chiar de Wilson, se preciza poziția americană față de

intervenție. În fapt, președintele, deși se arăta gata pentru o intervenție limitată, lăsa să se înțeleagă că nu este de acord și își dă permisiunea doar forțat de evenimente. Acceptarea de către americani a intervenției urmărea să prevină o încercare a partenerilor săi europeni și a Japoniei de a interveni în complicata situație din Rusia. Astfel, la 23 august 1918, Wilson, într-o notă către Lansing, afirma clar că „noi nu credem că este necesară sau de dorit cooperarea politică în Siberia de Est deoarece nu vom avea nici o acțiune politică de nici un fel acolo”⁴⁹.

La 5 august 1918, rezultatele negocierilor americano-japoneze au fost făcute publice⁵⁰. Japonia își preciza angajamentul de a respecta integritatea teritorială a Rusiei și de a se abține de la orice imixtiune în afacerile sale interne. Intențiile japoneze, după cum știau și americanii, erau de a pune stăpânire pe o parte din Siberia, iar americanii doreau să înlăture această posibilitate prin supravegherea trupelor japoneze.

La 16 august 1917, trupele americane au debarcat la Vladivostok, cu scopul declarat de a-i ajuta pe cehi și de a lupta împotriva foștilor prizonieri de război ai Germaniei și Austro-Ungariei, care puteau fi o primejdie⁵¹. Generalul American William S. Graves, numit comandantul Forței Expediționare Americane în Siberia, a sosit la începutul lui septembrie. Ordinele sale referitoare la misiunea din Siberia erau destul de confuze, Baker înmânându-i doar *aide-memoire*-ul din 17 iulie 1918. Implicarea americană a fost modestă, dar cea japoneză, așa cum se temea Washingtonul, s-a dovedit tot mai semnificativă. Numărul soldaților japonezi trimiși în zonă continua să crească, la 11 august fiind trimise încă trei divizii. Deja la 13 august trupele japoneze se îndreptau către frontiera manciuriană, scopul evident fiind controlul asupra liniei ferate estice chineze. La mijlocul lui octombrie, japonezii, cu sprijinul albgardiștilor, controlau estul Siberiei și au ajuns la gura Amurului. Aceste acțiuni contraveneau flagrant înțelegerii din august, dar americanii nu au reacționat imediat. Lansing, ale cărui sentimente anti-bolșevice erau tot mai accentuate⁵², considera că expediția poate fi folositoare în îndepărtarea roșilor. De asemenea, pe frontul din Europa lucrurile nu erau clare, chiar dacă Puterile Centrale dădeau semne tot mai mari de slăbiciune. Deși Wilson nu împărtășea antibolșevismul lui Lansing, era de acord cu acesta că trupele cehi nu trebuie retrase prea repede și că japonezii nu trebuie împiedicați în încercarea de a „curăța” Transsiberianul. A făcut însă un prim pas, anun-

țând la 26 septembrie 1918 că nu va mai trimite forțe suplimentare în Rusia.

La întâlnirea dintre Lansing și Ishii din 16 noiembrie 1918⁵³, Lansing a exprimat părerea guvernului american că japonezii încălcaseră înțelegerile anterioare, de aceea este necesară instituirea unei comisii interaliatate pentru supravegherea poziției estice a Transsiberianului, în folosul rușilor, nu al vreunei alte puteri. Era o schimbare de ton față de 1917, motivată de poziția diferită a americanilor la sfârșitul războiului. O alianță germano-japoneză nu mai era posibilă acum, forța financiară americană nu era deloc de neglijat, iar americanii dovediseră că își pot construi rapid o forță armată competitivă. De asemenea, Statele Unite puteau fi ajutate de aliații occidentali, eliberați de povara frontului. În aceste condiții, guvernul japonez a anunțat retragerea a aproape 50.000 de soldați, în două tranșe, în viitorul apropiat. În ianuarie 1919 a fost stabilită și Comisia Interaliată de Control dorită de americani. Divergențele asupra problemelor din Extremul Orient și Rusia vor continua în timpul Conferinței de pace.

Intervenția în Siberia a fost târzie și nu și-a atins scopurile, cauzând probleme pentru americani pe termen scurt, dar și pe termen lung, atât pe plan intern, cât și extern. Bolșevicii au câștigat teren în zonă, japonezii și-au extins influența în China, iar în 1919, Congresul a chestionat motivele, metodele și oportunitatea acestei intervenții. De ce Wilson, după ce s-a opus vreme îndelungată, a luat această hotărâre? Au predominat anti-germanismul și presiunile anglo-franceze după tratatul de la Brest-Litovsk, antibolșevismul, interesele în materialele depozitate în zonă sau dorința de a-i ajuta pe cehi? Era Wilson, după cum l-a văzut Victor S. Marmatey, „un provincial american”, iar evenimentele din Rusia „o întâmplare stranie într-o țară îndepărtată și stranie”⁵⁴?

Redeschiderea frontului estic antigerman era, evident, o iluzie. Recuperarea materialelor din nordul Rusiei și din Vladivostok, ca și paza liniei ferate transsiberiene și-au avut și ele importanța, dar secundară. Ajutorarea cehilor a fost mai degrabă ocazia decât cauza. Wilson, deși nu și-a exprimat sentimentele antibolșevice la fel de pregnant ca Lansing, era în mod clar interesat de înlăturarea lor. O intervenție în Siberia, la care să participe toate marile puteri occidentale și Japonia putea însă să fie privită ca o manifestare imperialistă (cel puțin sovieticii așa au privit-o), care să spulbere sprijinul elementelor democratice antibolșevice pentru aliați. În același timp, pasivitatea Occidentului putea să determine elementele mai

conservatoare ruse să accepte din două rele pe cea mai mică, și anume o colaborare cu germanii pentru înlăturarea comuniștilor. Din aceste motive, Wilson a amânat cât a putut o decizie, nu a dorit participarea anglo-franceză și a căutat să obțină o participare japoneză limitată.

A fost încă o decizie în care idealismul wilsonian și realismul politic au căutat să fie în acord, ca în cazul Mexicului, de exemplu, dar a eșuat. Sovieticii nu au uitat prea ușor participarea americană la intervențiile din nord și din Siberia. În 1933, ei au renunțat la pretențiile legate de această temă doar pentru că își doreau extrem de mult recunoașterea, așa că au acceptat explicația prezentată de Cordell Hull, referitoare la intenția americană de a apăra integritatea statului rus în fața expansionismului japonez. Stalin și-a manifestat și el în mai multe rânduri nemulțumirea față de imperialismul american, iar urmașul său, Hrușciiov, le va reaminti americanilor, din nou, de cel întâmplat în 1918-1920.

Programul wilsonian pentru o nouă organizare postbelică a lumii venea în contradicție cu pretențiile japoneze. Dacă în timpul războiului, în ciuda neîncrederii reciproce, cele două părți au reușit să colaboreze ca urmare a înțelegerii Lansing-Ishii, divergențele au reapărut, Japonia dorind satisfacerea cererilor sale referitoare la fostele posesiuni germane din China și insulele Pacificului. Statele Unite nu au recunoscut tratatul chino-japonez din 25 mai 1915, prin care China se angaja să recunoască înțelegerile germano-nipone referitoare la posesiunile germane de după război. Într-o scurtă întâlnire din noiembrie 1918, Wilson i-a promis lui Wellington Koo, unul dintre membrii delegației chineze la Paris, că va susține cauza chineză la conferința păcii.

Membrii *Inquiry* (structura creată de colonelul House în 1917, la indicațiile președintelui, pentru a pregăti participarea americană la Conferința de pace), a cărei secțiune pe problemele Extremului Orient era condusă de Stanley K. Hornbeck, nu erau calificați în ceea ce privește aceste probleme, dar nu susțineau poziția japoneză în zonă. Informațiile pe care își bazau punctul de vedere veneau din Beijing, de la ambasadorul Reinsch, care atrăgea atenția că Japonia încearcă să reducă la tăcere China la Paris.

Într-o telegramă adresată Departamentului de Stat, dar destinată și președintelui, Reinsch avertiza asupra acțiunilor militare japoneze din China, îl îndemna pe Wilson să ia apărarea poporului chinez și susținea că preluarea posesiunilor germane de către Japonia nu are suport legal⁵⁵.

În ceea ce privește prevederile din tratatele secrete pentru zona Extremului Orient, nu se poate spune dacă Wilson a știut de prevederile acestora înainte de Conferința de la Paris⁵⁶. Balfour adusese, la vizita sa în Statele Unite din 1917, textele tratatelor secrete încheiate de Marea Britanie, dar nu și acordul anglo-japonez referitor la Shantung și insulele din Pacific. La întâlnirea cu Lloyd George de la sfârșitul lunii decembrie 1918, lui Wilson i s-a comunicat susținerea britanică pentru cedarea insulelor de la nord de Ecuator care aparținuseră Germaniei, dar nu și despre Shantung.

Spre deosebire de americani, al căror program era destul de general, cel japonez era scurt și clar: preluarea Shantungului, achiziționarea Insulelor Caroline, Mariane și Marshall și înlăturarea clauzelor referitoare la discriminarea rasială, în cazul înființării Ligii Națiunilor. Programul japonez venea în contradicție și cu cel chinez. Acesta prevedea retrocedarea Shantungului către China și anularea tratatelor și acordurilor chino-japoneze încheiate pe baza *Celor 21 de cereri*, suprimarea tuturor drepturilor și privilegiilor speciale ale marilor puteri în China, lichidarea drepturilor politice și economice ale Germaniei și Austro-Ungariei în China⁵⁷.

Wilson nu era încântat de ideea cedării insulelor din Pacific către Japonia, deoarece erau pe direcția către Filipine și Hawaii și puteau constitui o amenințare pentru securitatea americană dacă erau fortificate. Încrederea sa în japonezi scăzuse considerabil după intervenția în Siberia, mai ales în toamna anului 1918. Până la urmă, Wilson a acceptat, deși cu greu, sistemul mandatelor de trei tipuri, A, B și C, la 30 ianuarie 1919. Insulele din Pacificul de Nord care aparținuseră Germaniei intrau sub mandat japonez, în categoria C, aceștia neavând dreptul de a le fortifica.

O altă problemă, care s-a dovedit mai spinoasă, a fost cea rasială⁵⁸. Japonezii au încercat introducerea clauzei egalității rasiale în Pactul Ligii Națiunilor. Deși au crezut că opoziția cea mai mare va veni din partea președintelui Wilson (având experiența legislației americane discriminatorii din California care a provocat tensiuni diplomatice severe în 1913 între cele două state), au avut surpriza ca dominioanele britanice să fie obstacol de netrecut.

La discutarea propunerii japoneze referitoare la introducerea în textul Pactului Ligii Națiunilor a unui amendament referitor la egalitatea rasială, președintele Wilson s-a abținut de la vot. Amendamentul introdus de japonezi nu a fost adoptat. Motivația gestului său din 11 aprilie 1919 a fost

că problema rasială era delicată în Statele Unite și un amendament ar fi stârnit resentimente. De asemenea, nu dorea o dispută între dominioanele engleze și japonezi care să pericliteze crearea Ligii Națiunilor. Era o îndepărtare de la principiile democratice, dar Wilson a cedat extrem de ușor în fața presiunilor.

În sfârșit, problema Shantungului a stârnit vii dispute între delegațiile americană și japoneză. După cum am precizat, Wilson se arătase dispus să susțină China la conferința de pace în această chestiune. Departamentul de Stat acceptase includerea cererilor de retrocedarea în propunerile delegației chineze la conferința păcii⁵⁹.

La ședința Consiliului celor zece din 27 ianuarie 1919, Makino a prezentat cererea predării necondiționate a Shantungului, fostă posesiune germană, către Japonia, cu mențiunea că drepturile asupra acestui teritoriu ar putea fi retrocedate, în viitor, Chinei. Spre surprinderea lor, chinezii, în ciuda promisiunii premierului Lu, au cerut și ei retrocedarea Shantungului, în ziua următoare, bazându-se pe sprijinul american. Japonezii și-au comunicat insatisfacția, spunându-i lui Lansing că atitudinea americană față de Japonia va avea drept consecință deteriorarea raporturilor americano-japoneze⁶⁰. Problema a fost amânată pentru luna aprilie.

Dezbaterile finale asupra problemei Shantungului au început la mijlocul lunii aprilie. Lansing a propus, la 21 aprilie, transmiterea drepturilor germane din zonă către Statele Unite, Marea Britanie, Franța, Japonia și Italia⁶¹. Poziția japoneză a fost clară: dacă cedarea Shantungului către Japonia nu este acceptată, niponii nu vor semna pactul Ligii Națiunilor⁶². Partea chineză a încercat în zadar să obțină anularea tratatelor din 1915 și 1918⁶³ cu Japonia, dar atât britanicii și francezii, cât și Wilson, au invocat sacralitatea tratatelor. Partea chineză a amenințat și ea că nu va semna tratatul de pace, ceea ce s-a și întâmplat.

Chiar dacă Wilson nu credea în valabilitatea tratatelor dintre China și Japonia, nu putea trece peste promisiunile franco-britanice către japonezi. Pentru a asigura participarea niponă în Liga Națiunilor, Wilson a cedat în fața amenințărilor japoneze de retragere de la conferință⁶⁴. El credea că Liga Națiunilor va opri expansionismul japonez în Extremul Orient, dar s-a înșelat amarnic. Președintele a declarat: „Dacă Japonia ar fi părăsit Conferința de pace, aceasta ar fi eșuat... Singura speranță de a crea o lume coerentă era de a fonda Societatea Națiunilor cu Japonia și de a căuta apoi să se asigure o atitudine echitabilă față de chinezi, nu numai din partea

Americii, Angliei, Franței, Rusiei și a tuturor celor care posedau concesiuni în China. Dacă Japonia ar fi părăsit Conferința, pericolul apărea din partea unei alianțe nipono-ruso-germană și reîntoarcerea la vechiul sistem al «echilibrului forțelor» în lume pe o scară mult mai vastă decât înainte»⁶⁵.

Compromisul asupra Shantungului, așa cum era văzut de partea americană, însemna că Japonia urma să cedeze Chinei suveranitatea asupra peninsulei, păstrând privilegiile economice. Japonezii priveau însă problema din punctul de vedere al tratatului din 1915, nefiind forțați să facă cedarea. Poziția wilsoniană era privită la Tokyo ca o încercare de a umili Japonia, mai ales că președintele american nu susținuse principiul egalității rasiale. Rezultatele politicii americane pentru Extremul Orient din 1919 au fost un eșec. Poziția japoneză s-a întărit, chiar dacă americanii au obținut un oarecare succes pe plan financiar în ceea ce privește China⁶⁶; divergențele nipono-americane au crescut. Hotărârile de la conferință nu au prevenit coalizarea germano-japoneză, cu finalul cunoscut din decembrie 1941.

WOODROW WILSON FACING THE PROBLEM OF EASTERN ASIA

- Summary -

The increasing role of the United States in the world at the beginning of the twentieth century made the American implication in the Far Eastern territories a threat to the Japanese. Woodrow Wilson tried to pursue his personal course of *missionary* or *moralistic* diplomacy, only to fail in his first presidential term regarding to China. Japan tried and succeeded in imposing her own terms to a weak China in 1915, due to the American position over the question of Six-Power Consortium.

Wilson gave up his prior policy in 1917, after both China and the United States entered the war, when concluding the Lansing-Ishii Agreement with Japan. It seemed that the policy of mutual collaboration would last, but the Siberian intervention of 1919-1920 and, after that, the Paris Peace Conference, showed the conflicting objectives of the two powers in the Pacific Ocean once again. Wilson failed again in helping China, wanting the Japanese to be a part of his League of Nations. This compromise will be held by the Senate as a proof among others of his wrong policy, for the rejection of the Versailles Treaty of 1919.

Note

¹ Inițial, *Consortiul celor patru*, format din Franța, Marea Britanie, Statele Unite și Germania în urma negocierilor finalizate la 15 aprilie 1911 prevedea un împrumut de 10 milioane de lire sterline, acordat pentru reformarea sistemului monetar, imigrație, agricultură ș.a. Izbucnirea revoluției chineze a determinat reorganizarea Consortiului, la Paris (1913), în el intrând și Rusia și Japonia.

² Josephus Daniels, *The Cabinet Diaries of Josephus Daniels, 1913-1921*, E. David Cronon, ed., University of Nebraska Press, Lincoln, 1963 (în continuare *The cabinet Diaries...*), p. 7-8.

³ Textul declarației în Tien-yi Li, *Woodrow Wilson's China Policy, 1913-1917*, University of Kansas City Press, Kansas City, 1952, p. 37-39. Decizia publicării ei imediate l-a determinat pe Huntington Wilson, care îi ținea locul lui Bryan și care cunoștea problema, să demisioneze.

⁴ *The Cabinet Diaries...*, p. 17. Wilson a recunoscut cu această ocazie și că a fost o greșeală să nu consulte marile puteri în legătură cu decizia americană.

⁵ *Ibidem*, p. 20.

⁶ Bryans către E.T. Williams, Washington, 6 aprilie 1913, U.S. Department of State, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States* (în continuare *FRUS*), 1913, Government Printing Office, Washington, 1920, p. 106-108.

⁷ Ambasada Japonieză către Departamentul de Stat, Washington, 4 aprilie 1913, *ibidem*, p. 109.

⁸ E.T. Williams către Bryan, Beijing, 6 mai 1913, *ibidem*, p. 110.

⁹ Tien Yi Li., *op. cit.*, p. 91-92.

¹⁰ Textul instrucțiunilor în *ibidem*, p. 98-99.

¹¹ Detalii în Arthur S. Link, *Woodrow Wilson and the Progressive Era, 1910-1917*, Harper and Row, New York 1963, p. 85-87.

¹² Cererile erau grupate în 5 părți. Primul se referea la Shantung, al doilea la poziția Japoniei în Manciuria de Sud și Mongolia Interioară de Est, al treilea la societatea Hanicping (implicată în exploatarea minelor de cărbuni și a unor întreprinderi siderurgice în nord-estul Chinei), al patrulea la inalienabilitatea teritoriilor chineze de coastă, al cincilea la dispoziții politice generale. Detalii în Tien Yi Li, *op. cit.*, p. 102-104; Constantin Bușe, Zorin Zamfir, *Japonia, un secol de istorie (1853-1945)*, Editura Humanitas, București, 1990, p. 101-102.

¹³ Reinsch către Bryan, Beijing, 23 ianuarie 1915, *FRUS*, 1915, Government Printing Office, Washington 1924, p. 79.

¹⁴ Bryan către Reinsch, Washington, 28 ianuarie 1915, *ibidem*, p. 80.

¹⁵ Bryan către Page, Washington, 2 februarie 1915, *ibidem*, p. 82.

¹⁶ Textul memorandumului în *ibidem*, p. 83-84. Dispozițiile politice generale din partea a cincea impuneau, de fapt, prezența japoneză în finanțe, armată, învățământ, biserică, economie.

¹⁷ Wilson exprima temerea că orice intervenție sau sfat direct ar face mai mult rău decât bine guvernului chinez, provocând ostilitatea japoneză. P.S. Reinsch, *An American Diplomat in China*, Garden City, New York, 1922, p. 137.

¹⁸ Textul complet al memorandumului din 13 martie în *FRUS*, 1915, p. 105-111.

¹⁹ Scufundarea vasului *Lusitania* (având mai mulți cetățeni americani la bord) de către un submarin german a determinat un grav conflict diplomatic între Statele Unite și Germania, în 1915.

²⁰ Bryan către Guthrie și Reinsch, Washington, 11 mai 1915, *ibidem*, p. 146.

²¹ Memorandum-urile Departamentului de Stat către ambasadele Marii Britanii și Japoniei, 4 noiembrie 1915, *ibidem*, p. 76-77.

²² Declarația sublinia necesitatea ca Japonia să ghideze și să educe China, ca și dorința de a obține recunoașterea intereselor speciale ale Japoniei în China de către marile puteri occidentale. Vezi fragmente din textul declarației în Noriko Kawamura, *Turbulence in the Pacific: Japanese-U.S. relations During World War I*, Praeger Publishers, Westport, 2000, p. 63.

²³ Reinsch către Departamentul de Stat, 7 februarie 1917, Arhivele Naționale ale României (în continuare ANR), Fond SUA, rola 547 (*Records of The Department of State Relating to World War One and its Termination, 1914-1929*, microcopy no. 367), poziția 0671.

²⁴ Noriko Kawamura, *op. cit.*, p. 66-67.

²⁵ Prin acordul secret cu Marea Britanie din 16 februarie 1917, aceasta garanta Japoniei Shantungul și posesiunile germane din insulele de la nord de Ecuator, în schimbul recunoașterii intere-

selor britanice în insulele de la sud de Ecuador și ajutorului naval în Marea Mediterană și Atlanticul de Sud. Garanții asemănătoare au fost obținute de la Franța la începutul lui martie 1917. Vezi Constantin Bușe, Zorin Zamfir, *op. cit.*, p. 106.

²⁵ David Stevenson, *The First World War and International Politics*, Clarendon Press, Oxford, 1991, p. 175; Burton F. Beers, *Vain Endeavor: Robert Lansing's Attempts to End the American-Japanese Rivalry*, Duke University Press, Durham, NC., 1962, p. 80-81.

²⁶ Americanii aveau nevoie de stabilitate în zona asiatică, iar aceasta însemna colaborarea cu Japonia, mai ales că Statele Unite trebuiau să se concentreze asupra războiului din Europa, iar mare parte a flotei fusese mutată în Atlantic.

²⁷ La întâlnirea din 15 iunie, Sato a exprimat dorința guvernului japonez ca Statele Unite să reconfirme nota lui Bryan din martie 1915.

²⁸ Detalii despre discuțiile între Lansing și Ishii în Shusuke Takahara, *The Wilson Administration and the Conclusion of the Lansing-Ishii Agreement*, în www.woodrowwilson.org/symp2000...thewilsonadministration.html, p. 3.

²⁹ Textul scrisorii trimise de House lui Wilson la 6 septembrie 1917, în Burton F. Beers, *op. cit.*, p. 91.

³⁰ *Ibidem*, p. 116; Shusuke Tahara, *op. cit.*, p. 5.

³¹ Textul înțelegerii Lansing-Ishii în Henry Steele Commager, *Documents of American History Since 1898*, vol. 2, 9th ed., Prentice Hall, New Jersey, 1973, p. 133-134.

³² George F. Kennan, *Soviet Historiography and America's Role in the Intervention*, *American Historical Review*, LXV, no. 2, January 1960, p. 310; David R. Woodward, *The British Government and Japanese Intervention in Russia During World War I*, *The Journal of Modern History*, vol. 46, no. 4, December 1974, p. 665.

³³ Cabinetul britanic discuta planul intervenției la Vladivostok pentru a veni în ajutorul cazacilor pe direcția Caucaz – Rusia de Sud. *Page către Departamentul de Stat*, Londra, 25 ianuarie 1918, *ANR, Fond SUA*, rola 556, poziția 0725-0726.

³⁴ David F. Trask, *The United States in the Supreme War Council: American War Aims and Inter-Allied Strategy, 1917-1918*, Wesleyan University Press, Middletown, 1961, p. 104-105.

³⁵ Franklin K. Lane, *The Letters of Franklin K. Lane, Personal and Political*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1922, p. 266-267.

³⁶ Constantin Bușe, Zorin Zamfir, *op. cit.*, p. 109.

³⁷ Troțki i-a trimis o scrisoare lui Wilson, cerându-i să oprească ceea ce el numea „complotul germano-japonez”. *Ibidem*, p. 109. Lenin dăduse ordin ca demobilizarea armatei să fie amânată și ca să fie pregătită aruncarea în aer a unor puncte strategice.

³⁸ David Stevenson, *op. cit.*, p. 211.

³⁹ Deși Statele Unite nu au recunoscut *de facto* guvernul bolșevic (acest lucru s-a întâmplat în 1933), Rusia își păstra statutul de asociat.

⁴⁰ *Note from Trotsky Comissar for War to Colonel Robins for Transmission to the American Government Concerning the Attitude of the Allied if the Soviet Congress Should Refuse to Ratify the Brest-Litovsk Treaty*, 5 martie 1918, www.marxist.org/archive/trotsky/works/1918/gov.htm. Nota conține și îngrijorarea sovieticilor referitoare la posibilitatea ca japonezii să ocupe Vladivostokul, cerând Statelor Unite să ia măsuri în această eventualitate.

⁴¹ Legiunea Cehă, care din punct de vedere tehnic aparținea armatei franceze, număra aproximativ 50.000 (sau chiar mai mult) de oameni, care aveau drept scop să ajungă la Vladivostok de-a lungul Transsiberianului și de acolo, spre Europa. Legiunea era alcătuită din foști prizonieri de război din armata austro-ungară. Inițial, bolșevicii au fost de acord să le permită deplasarea spre Pacific, după ce i-au dezarmat, lăsându-le doar arme de apărare (la cererea Germaniei). Ulterior însă, au încercat să îi forțeze să sprijine cauza bolșevică, de aici izbucnind incidente. Revolta a început la Celiabinsk, cehii punând rapid mâna pe importante puncte ale Transsiberianului, iar la 20 iunie pe Vladivostok, de unde i-au înlăturat pe bolșevici.

⁴² Francis către Lansing, 2 mai 1918, în www.marxist.org/history/ussrgovernment/foreign-relations/may/2b.htm. Francis nota că „Rusia trece printr-un vis sau orgie din care este posibil să se trezească în orice zi, dar cu cât așteptăm mai mult de acum încolo, cu atât mai mult vor câștiga germanii teren”.

⁴³ David R. Woodward, *op. cit.*, p. 679.

⁴⁴ Frazier către Secretarul de Stat, Paris, 2 iulie 1918, <http://secretwar.hhsweb.com/swc.htm>.

⁴⁵ *The Cabinet Diaries...*, p. 317-318.

⁴⁶ Generalul March, exprimând poziția Departamentului de Război, s-a opus, precizând că rezultatele militare ale acțiunii sunt nesemnificative, iar Japonia va aduce mai mult de 70 000 de soldați, cât cerea Wilson. Peyton C. March, *The Nation at War*, Doubleday, Doran & Co., Inc., Garden City, 1932, p. 124-126.

⁴⁷ Faptul că Lansing a discutat doar cu japonezii a iritat guvernul britanic, care susținea ideea din ianuarie și care, în acest timp, căuta să obțină trupe din Canada. Londra nu a aflat de decizia americană decât la 10 iulie, dintr-o telegramă a Lordului Reading. Vezi Gaddis Smith, *Canada and the Siberian Intervention, 1918-1919*, *The American Historical Review*, LXIV, no 4, July 1959, p. 868.

⁴⁸ Vezi textul la www.lib.byu.edu/~rdh/wvi/1918/archangl.html. Se preciza că Statele Unite se opun unei intervenții extensive în Rusia. Scopul intervenției este ajutorul pentru Legiunea Cehă. Dacă planul intervenției se va pune în aplicare, trebuie să se fie date asigurări privind faptul că nu vor exista ingerințe asupra suveranității politice, afacerilor interne și integrității teritoriale ale Rusiei.

⁴⁹ Wilson către Secretarul de Stat, 23 august 1918, <http://secretwar.hhsweb.com/lansing82318.htm>.

⁵⁰ Textul comunicatului de presă din 5 august în <http://secretwar.hhsweb.com/press.htm>. Se preciza încă o dată că o intervenție militară ca cea propusă de aliații europeni pentru restabilirea frontului de est nu este posibilă.

⁵¹ Se estimează că numărul prizonierilor de război, eliberați după tratatul de la Brest-Litovsk, era de aproximativ un 1,5 milioane. Aliații se temeau că aceștia pot fi folosiți ca un fel de coloană a V-a de către Germania.

⁵² Lansing a încercat să îl convingă pe Wilson să numească o comisie pentru refacerea zonei siberiene și, de asemenea, să facă o declarație publică prin care să lărgască scopurile corpului expediționar american la lupta antibolșevică, justificată de atrocitățile comise de comuniști. Wilson a dezaprobat declarația, dar la 18 septembrie a creat o comisie care să organizeze distribuirea de ajutoare în Siberia. Vezi Burton F. Beers, *op. cit.*, p. 136-137.

⁵³ Vezi Noriko Kawamura, *op. cit.*, p. 109.

⁵⁴ Victor S. Mametey, *The United States and East Central Europe, 1914-1918: A Study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda*, Princeton University Press, Princeton, 1957, p. 297.

⁵⁵ Reinsch către Polk, Beijing, 6 ianuarie 1919, *FRUS*, 1919, *The Paris Peace Conference*, vol. I, U.S. Government Printing Office, Washington, 1942-1947, p. 151-158.

⁵⁶ Breckenridge Long notează în jurnalul său despre înțelegerea nipono-britanică la 26 februarie 1919, menționând că membrii delegației americane au aflat de aceasta la Paris. Vezi www.nv.cc.va.us/home/Versailles/archives/Long.html.

⁵⁷ C-tin Bușe, Z. Zamfir, *op. cit.*, p. 117.

⁵⁸ Detalii în Sidney Osborne, *The Japanese Peril*, MacMillan, New York, 1921, p. 62-71.

⁵⁹ Burton F. Beers, *op. cit.*, p. 152.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 156.

⁶¹ Detalii în *ibidem*, p. 157-158. Lansing a încercat să îl convingă pe Wilson să nu facă nici o concesie Japoniei, inclusiv prin intermediul lui Bliss.

⁶² Tasker Bliss către Nellie Bliss, 28 aprilie 1919, www.nv.cc.va.us/home/cevans/Versailles/archives/Bliss_42819.html. Bliss își exprimă temerea că se vor face concesii, lucru cu care nu este de acord.

⁶³ La 24 septembrie 1918 s-a încheiat un nou tratat între China și Japonia prin care erau reconfirmate concesiile din 1915.

⁶⁴ Membrii comisiei americane nu erau de acord cu cedarea în problema Shantungului. Tasker Bliss atribuie poziția președintelui influenței lui House. Tasker Bliss către Nellie Bliss, 1 mai 1919, www.nv.cc.va.us/home/cevans/Versailles/archives/Bliss_50119.html. De asemenea, este de părere că dacă nu s-ar fi folosit negocieri secrete, asemenea cedare „rușinoasă” nu s-ar fi întâmplat. Tasker Bliss către Nellie Bliss, 1 mai 1919, www.nv.cc.va.us/home/cevans/Versailles/archives/Bliss_50819.html.

⁶⁵ Apud C-tin Bușe, Z. Zamfir, *op. cit.*, p. 120-121.

⁶⁶ La 20 octombrie 1920, după lungi negocieri, începute în vara anului 1918, a fost creat un nou consorțiu financiar în China, în care au intrat Marea Britanie, Franța, Statele Unite și Japonia. Prin acesta, japonezii renunțau la „drepturile speciale” din Manciuria de Sud și Mongolia Orientală, în schimbul drepturilor asupra căii ferate din sudul Manciuriei. Evoluțiile politice din China vor face însă nulă activitatea consorțiului.

Răzvan Locovei

ACTIVITATEA MISIUNII MILITARE ROMÂNE ÎN SIBERIA (DECEMBRIE 1919 – MAI 1921)

Participarea românilor din fosta monarhie austro-ungară la operațiunile militare ale primului război mondial a creat, la sfârșitul acestuia, un episod cu o semnificație aparte, consumat în Siberia. Contribuția foștilor prizonieri austro-ungari de origine română la formarea unităților de voluntari și activitatea acestora din anul 1917 este cunoscută.

După o statistică din perioada imediat postbelică, în Monarhia Austro-Ungară ar fi trăit 2.979.614 supuși români¹. Dintre aceștia, au fost chemați sub drapelul chesaro-crăiesc, la începutul războiului, în anul 1914, un număr de 484.347². Pe fronturile de apus, italian și de răsărit au ajuns 449.796 de soldați³.

Conform unor estimări din anul 1916, de pe urma desfășurării operațiunilor militare în care a fost implicată monarhia dualistă pe frontul de est, în lagărele rusești au ajuns, în 1916, peste 100.000 de prizonieri de origine română⁴. Intrarea Regatului României în război, în vara anului 1916, a determinat o parte a prizonierilor români din Rusia să ceară încorporarea lor în armata română, pentru a lupta împotriva germanilor și austro-ungarilor⁵. O primă intervenție a guvernului român determina autoritățile țariste să consimtă, în octombrie 1916, la schimbarea a 15.000 de prizonieri germani și austrieci cu 15.000 de prizonieri ardeleni⁶. Drept punct de concentrare a acestora a fost stabilit lagărul de prizonieri de la Darnița, pe teritoriul ucrainean. Din țară a fost trimis locotenent-colonelul Gh. Pietraru, pentru studierea situației la fața locului, iar mai apoi acesta s-a implicat direct în acțiunea de recrutare a voluntarilor.

Ca urmare a unor noi intervenții ale autorităților românești pe lângă cele ruse, precum și a misiunii generalului Constantin Coandă, din 3/16 aprilie 1917, pe lângă *Stawka*, se obținea aprobarea de constituire a Corpului de voluntari români din Rusia⁷. În mai 1917, autoritățile ruse își

dădeau acordul pentru recrutarea a 5.000 de voluntari, însă numai din circumscripția militară Moscova, iar Comandamentul Corpului de Voluntari a fost mutat la Kiev⁸.

La 2 iunie 1917 primul transport de voluntari (1.400 de militari) pleca spre Iași, iar după sosirea la destinație, la 8 iunie, i se rezerva o primire triumfală în capitala Moldovei, din partea oficialităților guvernamentale⁹. După depunerea jurământului și încadrarea lor cu ofițeri români, au fost trimiși în zona Moara de Vânt, pentru instrucție¹⁰. Voluntarii aflați în țară au fost repartizați la regimentele 5 Vânători, 2, 3, 19 și 26 Infanterie, iar în vara lui 1917 au participat la luptele de la Mărășești, mai ales în sectorul Zăbrăuți – Fitionești¹¹.

În noiembrie 1917, s-a constituit la Hârlău Corpul separat al voluntariilor ardeleni și bucovineni, sub comanda colonelului Olteanu¹². Aceștia au fost implicați, între altele, în dezarmarea rușilor și la ocuparea Basarabiei, în 1918¹³. După statisticile militare românești, în intervalul iunie 1917 – ianuarie 1918 au sosit în țară 8.513 voluntari ardeleni și bucovineni¹⁴.

După încheierea Păcii de la București, din mai 1918, în virtutea clauzelor militare dictate de Puterile Centrale, corpurile de voluntari au fost desființate oficial, fiind trecute la Ministerul Domeniilor¹⁵. La remobilizarea armatei, în octombrie 1918, Corpul Voluntarilor a fost rechemat sub arme și pus, la 3/16 decembrie 1918, la dispoziția Consiliului Dirigent. După încheierea misiunii lor, au fost din nou demobilizați.

În cele ce urmează, ne-am propus să ne ocupăm de situația românilor care au fost surprinși de evenimentele din 25 octombrie/7 noiembrie 1917 în Rusia.

Lovitura de stat bolșevică a pus capăt guvernului Kerenski, propulșând la conducerea statului Consiliul Comisarilor Poporului, în frunte cu Lenin. Ca urmare a pacifismului interesat al Sovietelor, se încheia Tratatul de la Brest-Litovsk, din 3 martie 1918. Pacea separată, pe lângă clauzele înrobitoare pe care le-a impus Rusiei¹⁶, a destabilizat situația militară pe toate fronturile europene, deoarece Puterile Centrale căpătau acces la resursele rusești și își vedeau eliberate forțele din Răsărit, pentru a le utiliza apoi pe frontul occidental. Destrămarea armatei imperiale ruse a creat pentru aliatul român o situație fără ieșire¹⁷, iar deteriorarea completă a relațiilor diplomatice tăia calea de retragere către țară foștilor prizonieri de origine română rămași în Siberia. Sfârșitul operațiunilor militare pe frontul occidental, la 11 noiembrie 1918, nu schimba cu nimic datele proble-

mei create de prezența a numeroase grupuri alogene în Siberia, care trebuiau evacuate și repatriate.

În cursul anului 1919 au fost evacuați din Siberia, de către cercurile interesate din diverse state europene, 14.436 de cehi, circa 3.000 de italieni și 875 de militari de diverse naționalități. Situația etnicilor români blocați în Siberia a ajuns în atenția autorităților din țară, ea fiind discutată, pe tot parcursul anului 1919, de către Vaida-Voevod, delegatul român la Conferința Păcii, cât și de Voicu Nițescu, președintele Consiliului Național al Voluntarilor români din Siberia¹⁸.

O chestiune care se pune cu acuitate, în legătură cu evacuarea românilor, consta în identificarea mijloacelor de transport pentru aceste trupe. Dată fiind situarea lor geografică, transportul maritim părea a fi calea cea mai potrivită, motiv pentru care s-au angajat discuții cu baronul Kondo, șeful societății de transporturi maritime Nippon Yusen Kaisha¹⁹. Generalul francez Janin²⁰ propunea ca mijloacele de repatriere să fie comune pentru cehi și români.

Cu toate eforturile depuse, în condițiile în care adoptarea unei hotărâri întârzia, iar avansul trupelor bolșevice în Siberia se producea rapid, românii aflați în regiune au ajuns să se confrunte cu un pericol serios: să li se taie orice cale de retragere și, după caz, ori să fie nimiciți de trupele Armatei Roșii, ori, dimpotrivă, să devină pentru acestea un cadou nesperat, numai bun pentru colonizarea zonei. În final, autoritățile din țară au ajuns la concluzia că numai trimiterea în zonă a unui delegat al guvernului român ar mai putea salva situația.

Alegerea a căzut asupra lui Victor Cădere²¹, aflat în acel moment la Paris, care se bucura de încrederea autorităților din țară, dar și a lui Voicu Nițescu, șeful corpului de voluntari români din Siberia²². Într-o scrisoare din ianuarie 1920, Voicu Nițescu anunța pe Victor Cădere că, întrucât francezii au cerut ca de repatrierea românilor să se ocupe un ofițer superior, ministrul de război urma a face demersurile necesare pentru avansarea sa la gradul de maior²³.

Numirea oficială a lui Victor Cădere în funcție s-a făcut prin Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 3154/31 decembrie 1919²⁴. Pentru a-și putea îndeplini misiunea în bune condiții, trimisul român a primit scrisori de acreditare pe lângă toate instituțiile politice și militare din statele Antantei, care aveau de-a face, într-un fel sau altul, cu problema repatrierii: Ministerul de Război al Franței, Misiunea Franceză din Siberia, *War Office*,

Misiunea Britanică, Ministerul de Externe și autoritățile japoneze, daneze cehoslovace și americane (cu acestea din urmă lua contact prin intermediul Legației României din Washington)²⁵.

Între timp, știrile din presa internațională deveneau tot mai alarmante în legătură cu situația din Siberia și a trupelor străine staționate acolo. Ziarul francez „Le Matin”, din 29 ianuarie 1920, anunța capturarea amiralului Kolceak, ceea ce a determinat acceptarea de către populația siberiană a regimului bolșevic; din aceeași sursă s-a mai putut afla că cehii dețineau în zonă 120 de eșaloane (cca 150.000 de oameni), de-a lungul Transsiberianului și de existența a cca 4.000 de români și 1.000 de iugoslavi la est de Irkutsk²⁶. Ziarul „The Times”, din aceeași dată, anunța că Nikolsk, un important punct feroviar de lângă Vladivostok, și Blagosestchensk, pe Amur, au căzut în mâinile bolșevicilor, iar generalul Janin, șeful Misiunii militare franceze, a autorizat predarea, de către cehi, în mâinile bolșevicilor, a amiralului Kolceak²⁷.

La 15 februarie 1920, maiorul Cădere sosea la Washington, unde a fost informat, de *State Department* și *Intelligence Office*, că ar mai fi „2.500 de români în jurul Irkutsk-ului și că, în ciuda faptului că bolșevicii ajunseseră stăpânii Siberiei, trupele naționale se mai puteau retrage spre Vladivostok”²⁸. Conform unui principiu stabilit de Consiliul Suprem Aliat, vapoarele americane urmau a lua pe cehi, iar cele engleze pe polonezi și pe români; prizonierii rămași în afara organizațiilor militare Aliate urmau a fi excluși de la repatriere²⁹.

La 16 martie 1920, maiorul Cădere sosea la Tokyo, unde a obținut noi informații de la Ministerul de Externe și Marele Stat Major japonez. Potrivit acestor știri, „românii se retrăgeau în coada coloanei, în număr de circa 2.500, la 28 martie 1920 se găseau la vest de Cita, iar în jurul datei de 12 aprilie 1920 urmau a fi trecuți spre Mancuriu”³⁰. Diplomatul român a cerut omologilor săi japonezi să-și instruiască trupele în spiritul unei atitudini prietenești față de români. Tot din aceeași sursă s-a mai putut afla că românii au fost permanenți în coada coloanei, purtând, în februarie 1920, lupte de ariergardă cu trupele bolșevice, precum și că „s-au putut evacua singure, după trecerea lor pe teritoriul chinez”³¹. În privința repatrierii românilor, maiorul Cădere s-a interesat de posibilitățile preconizate de amiralul Lay, atașatul naval englez, iar în final a încercat o acțiune de evacuare pe cont propriu, care a eșuat³².

Din Tokyo, maiorul Cădere a plecat către Siberia, ajungând la destinație în februarie 1920 și a luat legătura cu generalul Janin, de la care a căutat să obțină știri recente despre situația românilor. Mai apoi a preluat, pe baza înputernicirilor pe care le avea, responsabilitatea asupra conaționalilor săi, prizonieri sau voluntari, luând și decizia înființării unei baze românești, ce urma a fi organizată după normele date de comandantul bazei franceze, generalul Lavergne³³.

Următorul pas, după preluarea comenzii, a fost acela de a da o nouă organizare Misiunii române. Maiorul Cădere a desemnat pe locotenent-colonelul Petrovski în funcția de șef de stat major al Legiunii, pe sublocotenentii Alevara și Rusu ca adjutanți, pe maiorul Brândușanu la Demobilizare, pe căpitanul Comșa și sublocotenentul Popan la Intendență și pe sublocotenentul Șandru la Secția Culturală³⁴. Pentru adunarea prizonierilor de război au fost trimiși emisari în regiunile unde se bănuia prezența acestora: la Cita³⁵, în Manciuria³⁶, la Harbin³⁷ și Habarovsk³⁸ (Tabelul cu ofițerii Misiunii române din Siberia: vezi *Anexa I*).

Pornind de la situația militarilor români aflați în Siberia în acel moment, aceștia puteau fi încadrați în două categorii: foștii prizonieri, care și-au oferit serviciile, devenind astfel voluntari în Legiunea română, și ceilalți, care, din motive diverse, au rămas cu statutul lor inițial (acela de prizonieri). Din documentele studiate, rezultă că au funcționat patru centre de triaj ale prizonierilor: Cita, Harbin, Habarovsk și unul în Manciuria.

Centrul de triaj de la Cita s-a înființat pe 29 aprilie 1920 și era condus de un ofițer ajutor, cu misiunea de a face cercetări în Transbaikalia și Siberia Centrală; își desfășura activitatea sub protecția comandamentului japonez din regiune³⁹. Avansul bolșevicilor a determinat retragerea centrului de acolo, grija pentru prizonierii români ce continuau să vină din interiorul Siberiei revenind delegatului Crucii Roșii Germane, care s-a purtat „foarte corect și binevoitor” față de aceștia⁴⁰.

Centrul de triaj de la Harbin s-a înființat la 27 aprilie 1920 și avea un ofițer șef și un depozit de echipament și alimente⁴¹. Avea ca scop preluarea prizonierilor din lagărele chinezești, fiind implicat și în cercetarea situației militarilor și civililor basarabeni care căutau acum protecție românească. În august 1920, odată cu debutul Serviciului de evacuare al prizonierilor aparținând Puterilor Centrale, din rațiuni economice, acțiunea Misiunii române s-a contopit cu acesta.

Centrul de la Habarovsk a funcționat numai în august și septembrie 1920, dar n-a putut aduna românii aflați de-a lungul Amurului, deoarece legăturile cu aceștia erau tăiate de avansul trupelor bolșevice⁴². Au fost identificate colonii de români în jurul Habarovsk-ului, care s-au adresat inițial consulatelor franceze și japoneze pentru repatriere, fiind îndrumate, în cele din urmă, la Misiunea română.

Prin ordin confidențial, maiorul Victor Cădere dispunea formarea fondului de repatriere (din sumele alocate de guvernul român, vinderea patrimoniului Legiunii, colectarea banilor siberieni sau rusești aflați la prizonieri, donații) și constituirea unui depozit de alimente și de echipament⁴³. La 5 mai 1920 s-a înființat, la Vtoraia Recica, într-o fostă cazarmă a armatei țariste, pusă la dispoziție de comandamentul francez, un punct de concentrare al prizonierilor⁴⁴. O imagine asupra situației etnice, sociale și religioase a foștilor prizonieri s-a putut realiza pe baza studiului statistic efectuat pe un eșantion de 1.000 de persoane. Din punct de vedere etnic, 57,75% erau români, 13,42% maghiari, 11,41% nemți, 6,63% ruși, iar în ce privește confesiunea, 45% ortodocși, 22,30% uniți, 14,85% romano-catolici, 9,82% protestanți și 6,63% mozaici⁴⁵. Din punct de vedere ocupațional, în ordinea importanței numerice, 68,85% erau agricultori, 11,10% meseriași, 6,65% funcționari, 3,63% comercianți, 3,63% studenți, 2,64% zilieri și 1,32% învățători; din punctul de vedere al stării civile, 61,20% erau necăsătoriți și 38,30% căsătoriți⁴⁶.

O constatare deloc liniștitoare pentru șeful Misiunii române a fost făcută pe măsura acumulării știrilor, potrivit cărora populația românească din Siberia era cu mult mai mare decât se aștepta, ceea ce îndeparta șansele unei repatrieri complete. Astfel, din momentul sosirii Misiunii la Harbin și apoi la Vladivostok, au început să vină delegați din localități precum Timoteeva, Bogatovka, Alexeeva, Tetriakova, Habarovsk, Bălci-nești, Zămbreni, Lohănești, Dunai, Novoa Basarabia, Teiul, toți cerând protecție românească și repatriere⁴⁷.

Explicația pentru prezența basarabenilor în Siberia trebuie căutată în politica de colonizare practică de către autoritățile țariste în perioada de dinainte de război. După cum se știe, necesarul de populație din Siberia era completat prin colonizare judiciară (deportări pe diverse termene în regiuni izolate, în regim penitenciar sau de libertate controlată), sau prin mijloace deschise; în cazul din urmă, militari „moldoveni”, aflați cu stațiul în zonă, erau ademeniți de obicei cu pământ gratuit sau alte avantaje.

Cifrele indicate în rapoartele studiate le considerăm cu totul aproximative, în condițiile în care autoritățile bolșevice n-au binevoit să dea nici un fel de relații; vreo 7.000 de familii (cca 30.000-35.000 de persoane), pe linia Amurului și Primorskaia, în jurul Omsk-ului și probabil la Irkutsk și Semi-palatinsk⁴⁸. În jurul Habarovsk-ului au mai fost găsiți vreo 800-1.000 de coloniști lipoveni din Dobrogea, unii din ei posesori ai livretului militar și a altor acte emise de autoritățile române, care se îndeletniceau cu pescuitul pe Amur⁴⁹. Situația unei bune părți a basarabenilor era, după cum rezultă din documente, „mizerabilă, pentru că niciodată pământul siberian n-a putut fi cultivat ca în Basarabia, iar pe de altă parte, revoluția rusească, desele prădăciuni ale bandelor armate, devalorizarea monedei, crearea armatelor contrarevoluționare, i-a adus pe toți la sapă de lemn [...]. Cei care ar fi în stare de tot mizerabilă, alcoolici, aruncați afară din case, familii cerșind de lucru și alungați cu ocară de rușii care-i trimiteau în țara lor, ar fi cam de 500 de persoane, din care cea mai mare parte la Vladivostok sau prin împrejurimi [...]. În afară de aceștia, un număr de 2.000-2.500 de persoane ar fi gata oricând de plecare, dacă li s-ar de de veste să-și lichezeze puținul ce au [...]”⁵⁰. Tot din rapoarte, s-a mai constatat că cea mai mare parte a basarabenilor și-a păstrat limba și obiceiurile românești, motiv pentru care era de dorit repatrierea lor.

Activitățile curente desfășurate în cadrul Misiunii pot fi reconstituite, în linii mari, din documentele consultate. La 10/23 mai 1920 sosea din țară generalul Găvănescu, pentru a inspecta Misiunea; cu această ocazie, în fața catedralei din Vladivostok a avut loc ceremonia remiterii drapelului către Legiunea Română de Vânători Transilvăneni și Bucovineni⁵¹.

Secția culturală a organizat prelegeri pe teme militare, economice, politice, literare și sanitare, iar analfabeții au fost școlarizați cu concursul învățătorilor ardeleni din rândul prizonierilor. Rostul unei astfel de instituții era mai mult decât necesar, deoarece, după o îndelungată ședere în Siberia, oamenii dobândiseră o manieră aparte de a percepe realitatea, iar condițiile extreme de viață, suportate timp îndelungat, în război și prizonierat, începeau să-și facă simțite efectele. Secția culturală era continuatoarea celei a Legiunii Române și prin ea s-a dorit crearea unui mediu românesc, care să familiarizeze foștii prizonieri cu noua stare de lucruri din țară și pentru a le facilita adaptarea după repatriere⁵². Pentru copiii personalului civil aflat la Misiune s-a organizat și o grădiniță, după normele clasei I primare, iar pentru informare au fost tipărite ziarele „Gazeta Transilva-

nici", la Ekaterinburg, „Neamul Românesc” și „Țara Noastră”, la sediul Misiunii⁵³.

Misiunea și-a organizat și un serviciu de justiție, care a judecat 37 de cauze, din care opt au fost expediate în țară pentru executarea pedepsei⁵⁴.

Materialele care au aparținut Legiunii române au fost lichidate la Vladivostok, aducând venituri importante, efectele noi au fost expediate în țară, iar ceea ce a rămas, adică alimente și bani, au fost date, la cererea Misiunii Sârbe și Consulatului Franței, prizonierilor iugoslavi, guvernul urmând a șterge datoria⁵⁵. Pe tot parcursul șederii în Siberia, hrana soldaților s-a făcut după standardele Misiunii române, adică 75 bani/zi de persoană; echiparea s-a făcut în funcție de nevoi, iar prizonierii au primit soldă⁵⁶.

Ambulatoriul spitalului a tratat atât pe prizonierii români de la Misiune, cât și pe străinii care l-au solicitat (ruși, chinezi, japonezi și coreeni), adică 2.324 de cazuri până la 20.01.1921, iar materialele sanitare valoroase au fost repatriate⁵⁷.

În linii generale, retragerea românilor și a celorlalte armate străine din Siberia, care au reușit să rupă contactul cu trupele bolșevice și să se retragă la timp, s-a făcut dinspre vestul către estul Siberiei, urmând rețeaua feroviară ce avea ca punct terminus portul Vladivostok.

Printre primii repatriați au fost și membrii Legiunii române, îmbarcați în tren spre Vladivostok. Din raportul căpitanului Milovan rezulta că Statul Major al batalioanelor 1 și 2 se afla Pervaia Recica, batalionul de rezervă se afla la Vtoraia Recica, unde urmau să sosească trenurile blindate „Horia” și „Mărășești”, împreună cu spitalul de campanie⁵⁸. În total s-au format cinci eșaloane, cu două trenuri de luptă, care alcătuiau ariergarda trupelor Aliate⁵⁹. Un pericol serios a apărut după sosirea la gara Pogranicinaia, în condițiile în care cehoslovacii, care controlau mișcarea pe căile ferate, au încercat să întârzie mișcarea eșaloanelor românești, pentru a le amâna sosirea la Vladivostok, și a grăbi astfel repatrierea conaționaliilor lor⁶⁰. În aceste condiții, căpitanul Milovan a declarat comandantului ceh de la Pogranicinaia, că, în caz de piedici în transport, își va procura vagoanele necesare cu forță⁶¹. La 18 mai 1920, eșaloanele Legiunii ajungeau la Vladivostok, iar la 25 mai și 1 iunie 1920 au fost îmbarcate pe navele „Trans-os-Montes” și „Huntsgreen”⁶², care soseau în țară în iulie 1920.

Au existat cinci mari căi prin care s-au realizat repatrierile: de către Aliați, iar mai apoi, în condițiile încheierii transporturilor prizonierilor Antantei, prin Crucea Roșie Germană, Crucea Roșie Internațională, prin „mijloace proprii” și prin Crucea Roșie Ungară (vezi situația îmbarcărilor pe nave – *Anexa 2*).

Crucea Roșie Germană intervenea, în septembrie 1920, pentru repatrierea prizonierilor germani; au îmbarcat și români, cca 1.200 de persoane, transportul costând 306.474 de yeni, din care s-au achitat 148.906 yeni, restul urmând a se compensa cu sumele datorate guvernului român⁶³.

Crucea Roșie Ungară a mai obținut patru vapoare, prin intermediul lor repatriind aproximativ 700 de maghiari. După 1918 aceștia ar fi trebuit să devină supuși români, dar, agitați de curente iredentiste cu care au venit în contact, au refuzat orice contact cu Misiunea română⁶⁴.

După noi dispute cu cei dornici de repatriere, maiorul Victor Cădere a mai obținut, prin Crucea Roșie Internațională, 149 de locuri pentru 151 de persoane pe vaporul „dr. Pierre Benoit”, plecat, la 12 martie 1921, spre Trieste, precum și încă 104 locuri pe nava „Peiho”, cu destinația Genova⁶⁵. Prin „mijloace proprii”, eventual cu ajutorul comunităților de origine, s-au mai evacuat 317 persoane⁶⁶.

În total, între 15 aprilie 1920 și 11 mai 1921 au fost evacuate 4.725 de persoane⁶⁷, adică cea mai mare parte a foștilor prizonieri români de război din Siberia care au putut fi identificați în timp util. În țară a fost expediată întreaga Căderie a Misiunii, cuprinzând 4.170 de acte neconfidențiale, 638 de acte confidențiale, buletine de informații și ordine de bătaie, predate la Ministerul de Război⁶⁸.

Într-o zi de duminică, 29 mai 1921, Victor Cădere pleca din Vladivostok, pe ruta Harbin – Vtoraiia Recica – Okeanska – Pekin – Nankin, iar la Shanghai s-a îmbarcat pe vaporul „Paul Lecat”, cu destinația Paris⁶⁹.

Activitatea de repatriere desfășurată în intervalul aprilie 1920 – mai 1921 de către Misiunea Militară română din Siberia a constituit o întreprindere remarcabilă, date fiind condițiile financiare vitrege de după război, distanța extrem de mare până în țară, alături de adversitatea fățișă manifestată de autoritățile bolșevice instalate după 1917 la cârma Rusiei. Cu mijloace materiale și financiare reduse, înfruntând adesea pericole considerabile, personalul misiunii, mai ales ofițerii din centrele de triaj ale prizonierilor, au reușit să repatrieze o parte din populația românească din Siberia. O evacuare completă n-a fost posibilă nici în cazul celorlalte națiuni

aflate în regiune; după estimările șefului Misiunii române, în Siberia Centrală ar mai fi rămas vreo 8.000 de polonezi, 8.000 de maghiari, 2.000 de iugoslavi, un număr nedeterminat de cehi și de germani și aproximativ 500 de români, în jurul Irkutsk-ului⁷⁰.

Cercetarea documentelor privitoare la activitatea Misiunii, aflate în Arhivele Militare Române, cât și a însemnărilor șefului de misiune, aflate la B.C.U. Iași, ne-au condus la concluzia că nu s-au putut repatria toți românii din Siberia, acțiunea limitându-se numai la aceia care au putut fi identificați la timp. Sub stăpânirea Sovietelor au mai rămas 30.000-35.000 de coloniști români în Extremul Orient siberian și acei prizonieri care, fiind surprinși de avansul trupelor bolșevice, nu s-au mai putut retrage. Față de aceștia, unul dintre martorii oculari scria, în 1929, că „o pioasă îndatorire [...] obligă pe guvernânții de azi și de mâine ai Țării, să nu uite pe acei coloniști români – să le dea un ajutor moral, cel puțin – oțelindu-i în credința vredniciei și a tăriei Neamului din care fac parte. Când nădejde din sufletul lor se va stinge, nu vom mai avea români în Extremul Orient rusesc”⁷¹.

ANEXA 1

Extras din Raportul General al Misiunii Militare române în Siberia, nr 3.154/31.12.1920, prezentat de Victor G. Cădere (la A. M.R.B, fond 948 microfilme, rola P II 1.768, dosar 215, fila 4).

OFTIERII MISIUNII ROMÂNE PENTRU REPATRIEREA PRIZONIERILOR DIN SIBERIA:

lt.col. Petrovski Alexandru, șef de Stat Major
cpt. Țurcan Ciprian, comandant de punct de concentrare
cpt. Molnar Tibor, comandant de punct de concentrare

ȘEFII BIROULUI SERVICII:

cpt. Comșa Emanoil, șef Serviciului de Intendență
cpt. Bogdan Gavril, șeful Serviciului de Triaj, la Harbin
lt. Onișca Gheorghe, șeful Biroului de Înregistrare
lt. Bufeia Elie, șef Secție Culturală și ofițer de legătură
lt. Herlea Remus, șef de Centru de Triaj, la Cita
lt. medic Ghețea Ion, șeful Serviciului Sanitar
slt. Popan Augustin, la Serviciul Intendență
slt. Rusu Liviu, șeful Biroului Adjudantură
slt. Păușan Andrei, la Serviciul Intendență
slt. Șandru Augustin, la Secția Culturală

OFIȚERI AJUTORI:

lt. Lugojan Filaret	slt. Jireada Dionisie
lt. Vasilache Ioan	slt. Gribinișan Vasile
lt. Cojocaru Axente	slt. Mureșan Iuliu
lt. medic Herțioaga Coriolan	slt. Vulpe Iuliu
lt. medic Bergleiter Alfons	slt. Medic Asnaș Dumitru
slt. Alevera Raul	slt. Ududec Traian
aj.slt. Oros Ioan	

ANEXA 2

Situația îmbarcărilor pe nave pentru evacuare. Extras de la A.M.R.B., fond 948, microfilme, rola P II 1.768, dosar 215, filele 31-33.

PRIN INTERMEDIUL AMIRALITĂȚII BRITANICE:

Nava „Trans os Montes”, cu destinația Constanța	clasa I	85
	cls. a II-a	50
	cls. a III-a	50
	Locuri pentru soldați	1.539
	TOTAL:	1.724
Nava „Huntsgreen”, cu destinația Constanța	cls. I	80
	cls. a II-a	91
	cls. a III-a	75
	Locuri pentru soldați	874
	TOTAL:	1.120
Nava „President Grant”, cu destinația Trieste	cls. I	3
	Locuri pentru soldați	117
	TOTAL:	120
Nava „Antilochus”, în martie 1920	57 de invalizi români	

PRIN INTERMEDIUL CRUCII ROȘII GERMANE:

Pe nava „Kaiku Maru”, cu destinația Trieste, îmbarcați la 25 noiembrie 1920:
968 de pasageri, pe 943 de locuri
Pe nava „Gujarat”, îmbarcați pe 2 martie 1921: 159 de persoane, pe 152 de locuri

THE ACTIVITY OF ROMANIAN MILITARY MISSION IN SIBERIA
(DECEMBER 1919 - MAY 1921)

- Summary -

Besides the reglementation of peace, one of the most important problems for the belligerent countries, after 18th November 1918, consisted in the necessity of identifying and repatriating the

former war prisoners. If this issue could be clarified by most European countries according to international laws, the situation of the war prisoners from Russia gave rise to further problems.

The Bolshevik *coup d'état* in November 1917 that put an end to the Old Regime from Russia and brought to office The Council of the Commissioners of the People, led by Lenin, had as collateral results not only the breaking out of the civil war, but also the complete isolation of the Soviets until the beginning of the third decade of the 20th century. Moreover, after the world war, Siberia became a real mosaic of nationalities belonging both to Entente states and Central Powers.

The advance of the Red Army from the western to the eastern region of Russia brought about the withdrawal of the allogeneous nations from Siberia, together with the remnants of Kolchak's army and a part of the Russian population which did not accept any compromise with the Soviet regime. Among them there were thousands of Romanians from Ardeal and Bucovina, former Austro-Hungarian prisoners, who – after 1918 – had become citizens of the Greater Romania.

As far as the Romanians were concerned, after several attempts on repatriating people between 1918-1919, the authorities from Bucharest came to the conclusion that only the sending of a representative of the Romanian Government to Eastern Siberia could work out that problem. It was Victor Cădere who was chosen and he was in France at that time. Through the Journal of the Board of Ministers on 31st December 1919, Victor Cădere was sent to mission, carrying letters of accreditation for French, British, Japanese, Danish, Czech and American political and military authorities.

After a diplomatic tour which included Washington and Tokyo as well, during which he gathered information from Foreign and War Offices of these countries on the Romanians situation in Siberia, the major Cădere reached to destination in April 1920. The repatriation activity took place from April 1920 till to the end of May 1921.

During this period of time, the Romanian subjects were identified with the help of four repatriating centres. They were organised in echelons and sent to Vladivostok by train, where they where to be embarked for repatriation. This action didn't lack armed conflicts and other difficulties brought about by the local situation and we cannot say it was completely successful because of rapid advancement of the Bolshevik troops and of the limited material and human resources that Victor Cădere had at his disposal.

Until the 29th May 1921, when Victor Cădere left Eastern Siberia, there were evacuated and sent to Romania a number of 4,725 Romanians, together with many materials belonging to the Volunteers Corps and to the Military Romanian Mission. The research showed that there were many Romanian prisoners left in Siberia, besides people of different nationalities, who were unable to withdraw in time. Among them there was a number of 30,000-35,000 Romanians from Basarabia, whose existence was unknown at the beginning and who were colonised in the region before the First World War by the tsarist authorities.

Note

¹ Teodor V. Păcășian, *Jertfele românilor din Ardeal, Bănat, Crișana, Sătmăr și Maramurăș, aduse în războiul mondial*, Sibiu, Editura Asociațiunii, 1923, pagina 19.

² *Ibidem*, p. 20.

³ *Ibidem*.

⁴ *Istoria militară a poporului român. Evoluția organismului militar românesc de la cucerirea independenței de stat, până la înfăptuirea Marii Uniri din 1918. România în anii primului război mondial* (în continuare *Istoria Militară...*), coordonatori Ștefan Pascu, Ștefan Ștefănescu, ș.a., vol. V, București, Editura Militară, 1988, p. 532.

⁵ *România în anii primului război mondial* (în continuare *România în anii...*), coordonatori Vasile Milea, Ștefan Pascu, ș.a., București, Ed. Militară, 1987, vol. II, p. 502.

⁶ *Ibidem*, p. 504.

⁷ *Istoria militară...*, vol. V, p. 533.

⁸ *Ibidem*, p. 535.

⁹ Ion Clopoțel, *Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România*, Cluj, Editura Societatea de Măine, 1926, p. 138.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *România în anii...*, p. 510-511.

¹² I. Clopoțel, *op. cit.*, p. 138.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Istoria militară...*, vol. V, p. 535.

¹⁵ I. Clopoțel, *op. cit.*, p. 139.

¹⁶ Între clauzele deosebit de severe trebuie amintite cele teritoriale, care au consfințit cedarea a 800.000 de km² în raport cu frontierele din 1914, respectiv abandonarea Ucrainei, a oricăror pretenții asupra Finlandei și a Țărilor Baltice, concesiile teritoriale în favoarea Turciei (Nicolas Werth, *Istoria Uniunii Sovietice de la Lenin la Stalin*, București, Ed. Corint, 2000, p. 15-16).

¹⁷ România a fost obligată să încheie armistițiul de la Focșani, din 26 noiembrie/ 9 decembrie 1917 și apoi pacea separată de la București, în condiții deosebit de severe, la 24 aprilie/ 7 mai 1918.

¹⁸ Arhivele Militare Române, București (în continuare: A.M.R.B.), fond 948, microfilme, rola P II 1.768, dosar 215, fila 9.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Între anii 1918 și 1920 a fost comandantul Corpului al II-lea de voluntari români din Siberia.

²¹ Victor G. Cădere s-a născut la Buhalnița, în județul Neamț, pe 22 iulie 1891. După obținerea licenței în drept, la Universitatea din Iași, și-a continuat studiile în Franța, devenind agregat în drept privat și apoi diplomat în științe politice la Paris. A urmat cariera de avocat, pe 4 martie 1926 a devenit profesor de procedură civilă la Universitatea din Oradea, iar mai apoi la Cluj. În 1929 a fost ales deputat, a ocupat funcția de secretar general la Justiție și Interne, iar între august 1938 și februarie 1939 a fost rezident regal al Ținutului Dunărea. În afară de cariera de jurist, Victor Cădere a mai rămas cunoscut și ca diplomat. Astfel, în 1919 a fost delegat al României la Conferința păcii de la Paris, între 1920 și 1921 a fost șeful Misiunii române din Siberia, mai apoi ministru plenipotențiar la Belgrad (1936-1938), iar de la 1 februarie 1939 ambasador la Belgrad (Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea. Material românesc, oameni și înfăptuiri*, Cugetarea - Georgescu Delafras, București, 1940).

²² La început, în legătură cu alegerea delegatului român ce urma a fi trimis în Siberia, mai exista o altă candidatură, respectiv aceea a prințului Valentin Bibescu și a soției acestuia, atrăși, după cum se pare, de mirajul unei călătorii în Orient. La opoziția fermă a lui Voicu Nițescu, alegerea s-a făcut în persoana lui Victor Cădere.

²³ Biblioteca Centrală Universitară Iași, fond manuscrise, V 170/2 f. 6 (în continuare: B.C.U. Iași, fond mss.).

²⁴ A.M.R.B., fond microfilme, rola P II 1.768, dosar 215, f. 9.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Idem*, dosar 214, f. 6.

²⁷ *Ibidem*, f. 4.

²⁸ *Idem*, dosar 215, f. 14.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² În aprilie 1920, s-a adresat prințului Carol, aflat în țară, în scopul achiziționării unui vapor japonez nou, ce urma a fi folosit la evacuare; presupunem că cerea de la prințul moștenitor fie sumele necesare, fie o intervenție, la nivel înalt, pe lângă autoritățile în drept să-l ajute în demersul său. Din calculul economic sumar, rezulta că un vapor japonez nou costa 2.240.000 yeni (8.000 tone x 280 yeni/tonă), transportul a cca 5.000 de persoane costa 1.750.000 yeni, iar în 3-4 curse la Vladivostok, inclusiv transport de marfă, vaporul nu numai că s-ar fi amortizat complet, dar ar fi

continuat să deservească statul român „cel puțin 20-25 de ani”. La solicitările sale n-a primit nici un răspuns (Ibidem).

³³ Ibidem.

³⁴ Idem, dosar 214, f. 11.

³⁵ Lt. Herlea Remus, de la Legiunea Română.

³⁶ Lt. Cojocariu Axinte.

³⁷ Lt. Urian Samoil.

³⁸ Lt. Vaida Corneliu.

³⁹ B.C.U. Iași, fond mss., V 170 /1, f. 52.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem, f. 54.

⁴² Ibidem, f. 59.

⁴³ A.M.R.B, fond 948 microfilme, rola P II 1.768, dosar 214, f. 31-32.

⁴⁴ Localul era prevăzut cu dormitoare, popotă și brutărie, iar efectivul a crescut treptat, de la două companii la două batalioane; baza materială s-a dezvoltat din ceea ce a rămas de la Misiunea română (B.C.U. Iași, fond mss, V 170/1, filă nenumărată).

⁴⁵ A.M.R.B, fond 948, microfilme, rola P II 1.768, dosar 214, f. 54.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ B.C.U. Iași, fond mss., V 170/1 (Capitolul V, Secția a III-a, filă nenumărată).

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem (Capitolul IV, Serbările Misiunii Române și inspecția generalului Găvănescul).

⁵² B.C.U. Iași, fond mss., V 170/1 (Capitolul IV, f. 1).

⁵³ A.M.R.B, fond microfilme, rola P II 1.768, dosar 215, f. 75.

⁵⁴ Între cauzele judecate trebuie amintite „un atentat cu revolverul asupra ofițerilor, un proiect de atentat contra valorilor Misiunii, un furt urmat de vindere de grenade și cazul unui soldat care, trimis la poștă cu 938 de yeni, pentru a plăti niște telegrame, și le-a însușit fără drept [...]” (Ibid.).

⁵⁵ Ibidem, f. 43.

⁵⁶ Ibidem, f. 65.

⁵⁷ Ibidem, f. 72.

⁵⁸ Idem, dosar 214, f. 18.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Ilustrativă în acest sens este telegrama cifrată din 15 mai 1920 a cpt. Milovan, în care atrage atenția asupra întârzierii deplasării eșaloanelor românești: „organele cehoslovace din Pogranicina și Nikolsk au sîstat trimiterea eșaloanelor noastre spre est de locul destinat nouă, la Pervaia Recica [...] Mi se pare o manevră pentru a pune mîna pe vapoarele [destinate românilor, n.ns.] și întârzierea noastră la imbarcare” (Ibidem, f. 20).

⁶¹ Idem, dosar 215, f. 24.

⁶² Navele Amiralității britanice.

⁶³ A.M.R.B, fond 948, microfilme, rola P II 1.768, dosar 215, f. 33.

⁶⁴ Ibidem, f. 34.

⁶⁵ Ibidem, f. 38.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Ibidem, f. 60.

⁶⁹ B.C.U. Iași, fond mss., V 170/2, f. 97.

⁷⁰ Idem, V 170 /1, f. 4.

⁷¹ Elie Bufnea, *Voluntarii români în Siberia*, Brașov, Tipografia A. Mureșianu, Branisce & Co., 1928, p. 68.

Dumitru Ivănescu

VICTOR CĂDERE ȘI MISIUNEA SA ÎN SIBERIA (1920-1921)

În timpul primului război mondial, Regatul României a avut un aliat pe care nu contase inițial: corpurile de voluntari ardeleni, bucovineni și băănățeni. Unii dintre ei au luptat alături de armata acestui regat, iar alții au intrat în rândurile armatelor aliate în Siberia, pe Piave, sau în Franța.

În Italia, Marele Stat Major și președintele Consiliului de Miniștri, Orlando, au acceptat ca prizonierii români din armata austro-ungară să se adune în orașelul Cittaducale, pentru a alcătui o legiune de voluntari. Ei au luptat la Ponte di Brento, unde au primit și drapelul românesc în prezența generalului Díaz. Din acest moment, legiunea românească a fost recunoscută oficial, în cadrul ei s-au format mai multe unități de voluntari, care s-au distins pe frontul italian.

În Franța, în anul 1918, s-a constituit, la îndemnul lui Traian Vuia, Comitetul Național al românilor din Ardeal și Bucovina. Acest comitet, pe lângă o intensă acțiune de propagandă a intereselor românești dusă în cadrul cercurilor politice franceze, a organizat o legiune de voluntari, instruită de ofițeri francezi în fortul „Le Souci”. Printre acești voluntari se găseau și soldați ai armatei române, luați prizonieri de germani și aduși ca muncitori pe frontul francez.

În Statele Unite se formau, ca rezultat al acțiunii întreprinse de Vasile Stoica și Vasile Lucaciu, unități de tineri ardeleni, veniți ca muncitori înaintea începerii războiului și care se pregăteau să participe la lupte pe frontul francez ca Legiune română în cadrul armatei Statelor Unite. Însă, cel mai mare contingent de prizonieri din armatele austro-germane se afla în Rusia.

La sfârșitul lunii decembrie 1916 au sosit la Darnița, lângă Kiev, cca 250 de ofițeri și 1.200 de gradați, din cei 120.000 de prizonieri români din armata austro-ungară aflați pe teritoriul Rusiei¹. Declarația de război adresată Austro-Ungariei de către România a făcut ca peste 40.000 de prizo-

nieri să ceară înrolarea în armata română. Abia la 23 februarie 1917, lt.col. C. Pietraru a fost însărcinat cu organizarea Corpului voluntarilor români, operațiune dificilă datorită atât inexistenței unei convenții între guvernele rus și român care să reglementeze statutul acestor prizonieri, cât și evenimentelor politice prin care trecea Rusia la acel început de an 1917; e vorba de revoluția din februarie.

Colonelul Pietraru, împreună cu generalul Coandă, șeful misiunii militare române pe lângă Marele Cartier General Rus, reușesc, în aprilie 1917, să obțină din partea ministrului de război Gucicov promisiunea verbală de a accepta recrutarea unui număr de 30.000 de voluntari, urmând ca o convenție în acest sens să fie încheiată ulterior cu Marele Stat Major Rus. Din nefericire, generalul Romanovsky a limitat numărul recrutărilor doar la 5.000, iar cei recrutați trebuiau selecționați numai din circumscripția militară a Moscovei. La 5 mai, ofițerii și soldații din Darnița au fost mutați la Kiev. Concomitent, de la Iași au sosit șase comisii de recrutare, subordonate colonelului Pietraru. În intervalul 5 mai – 3 iunie 1917 au fost echipați 116 ofițeri și 1.250 de gradați și soldați, care la 3 iunie 1917 au plecat spre Iași, unde au ajuns în ziua de 6 iunie. Sosirea voluntarilor la Iași a însemnat un eveniment deosebit, la care au luat parte Vintilă Brătianu, ministru de război, generalii Prezan, Cristescu, Petala, Vlădescu, scriitorul Octavian Goga ș.a., eveniment urmat, a doua zi, de depunerea jurământului în fața regelui Ferdinand. La această ultimă solemnitate au mai luat parte și reprezentanții tuturor armatelor și țărilor aliate. Ei au format primul Corp de voluntari români ale cărui unități au luptat corp la corp cu oastea Regatului la Mărășești².

În intervalul 27 iunie – 20 august 1917, cele șase comisii de recrutare care au activat în circumscripția Moscova au reușit să selecționeze 1500 de oameni, ulterior trimiși direct la Iași. În intervalul de timp precizat s-a înființat la Kiev un organ de propagandă, ziarul „România Mare”, principala sursă de informare pentru prizonierii români aflați pe întreg teritoriul Rusiei. La 22 august 1917, atașatul militar român la Petrograd a anunțat Corpul voluntarilor din Kiev că Marele Stat Major Rus a permis, în fine, recrutarea celor 30.000 de militari promiși în primăvară. De asemenea, pentru a facilita această acțiune, Marele Stat Major Rus a detașat, pe lângă comandamentul Corpului de voluntari român, pe generalul Larionov, comandant de brigadă. Doar de la această dată, 22 august 1917, se poate vorbi de o recrutare serioasă și sistematică. În afara celor șase comisii

amintite deja, au activat, în diferite centre de pe întreg teritoriul Rusiei, ofițeri special trimiși în vederea recrutării.

Această libertate de mișcare a făcut ca în lagărul de la Kiev să sosească zilnic câte 200 de voluntari. La 23 octombrie 1917 un ordin telegrafic, confirmat ulterior de Marele Stat Major Român, a blocat activitatea Corpului de voluntari. Declanșarea revoluției bolșevice la Petrograd a influențat și procesul de recrutare a voluntarilor. La Kiev, unde începuse să se organizeze Republica Ucraineană, românii au primit sprijinul necondiționat al noilor autorități, fapt ce a determinat reluarea acțiunii de recrutare a voluntarilor, inițiativă definitiv stopată după ce, în decembrie 1917, armatele bolșevice s-au apropiat de Kiev. Pentru a evita eventualele măsuri represive ale bolșevicilor, ofițerii și voluntarii românii din restul Rusiei au primit ordin să se ducă la Novocerkavsk, pe Don, unde cazacii opuneau o serioasă rezistență bolșevicilor și unde, de fapt, se concentrău toate elementele ostile bolșevismului.

La 26 ianuarie 1918, trupele bolșevice au intrat în Kiev, fapt ce a pecetluit soarta acțiunilor desfășurate de către români. Depozitele românești cu efecte militare din Kiev au fost devastate, iar cei 500 de voluntari care se aflau în lagăr, în frunte cu generalul Coandă și colonelul Pietraru, s-au travestit în prizonieri, ca să scape de furia bolșevicilor. Arhiva Corpului și o însemnată sumă de bani au fost depuse la consulatul norvegian. După ce relațiile cu bolșevicii au intrat într-o normalitate relativă, activitatea Corpului de voluntari a fost reluată parțial și pentru o scurtă durată de timp.

Așteptând la Kiev să înceteze luptele pe frontul românesc, ca să poată trece în Basarabia, o schimbare de situație (alianța între ucraineni și austro-germani și marșul trupelor acestora către capitala Ucrainei) a determinat comandamentul Corpului de voluntari să hotărască expedierea românilor aflați în Kiev. Fiecare ofițer a primit un avans de 1.000 ruble și solda pe două luni, iar soldații hrana în bani pe 15 zile, cu ordinul de a merge în Basarabia, în fapt de a găsi orice soluție pentru a părăsi Rusia. La 20 februarie, cu puțin timp înainte ca orașul Kiev să fie ocupat de trupele germane și austro-ungare, 15 ofițeri și cca 500 de soldați au părăsit localitatea îndreptându-se spre Chișinău și Iași³.

După aprecierea celor care au participat la evenimente, activitatea Corpului de voluntari români, în intervalul iunie 1917 – ianuarie 1918, a însemnat trimiterea în țară a 396 de ofițeri și 9.721 de soldați⁴, din cei cca 120.000 de prizonieri de origine română, adică 8,43%. Ce s-a întâmplat

cu restul, cercetătorul poate găsi răspuns la această întrebare în arhiva lui Victor Cădere, cel împuternicit de către statul român să aducă în patrie voluntarii și prizonierii aflați în Extremul Orient.

Dacă acțiunea de recrutare a voluntarilor români din Rusia a întâmpinat, de la început, greutăți din partea autorităților, ea a trebuit să înceteze total atunci când aliata noastră a căzut pradă bolșevismului, iar armatele Puterilor Centrale au ocupat Ucraina, întrerupând orice legătură cu România. În aceste împrejurări, ofițerii ardeleni, conferențieri răspândiți prin diferite localități din Rusia, s-au întors cum au putut în țară. Cei mai mulți însă au preferat să împărtășească soarta masei mari de soldați români, rămași în lagăre și grupe de voluntari, mai ales că se ivise posibilitatea de a continua lupta pe frontul francez, așa cum făgăduise generalul Berthelot la trecerea sa prin Rusia (martie 1918) diferiților reprezentanți ai naționalităților ce doreau eliberarea de sub dominația austro-ungară⁵.

Comisiile de recrutare venite din țară, conduse de col. Pietraru, lt.col. Potropopescu, dr. Voicu Nițescu ș.a., după o consfătuire ce a avut loc la Moscova, în mai 1918, cu mai mulți ofițeri voluntari (cărora liderul internaționalistilor comuniști austro-ungari aflători în Rusia, publicistul Bella Kuhn, le-a propus o colaborare pentru o acțiune comună împotriva regimului politic existent în monarhia dualistă)⁶, au hotărât să se grupeze la Samara. Această din urmă localitate trebuia să devină centrul de adunare al voluntarilor, pentru a se constitui în unități militare, care să intre în luptă pe frontul francez. Tot la Samara, un congres al ofițerilor români aflați pe teritoriul Rusiei urmărea să pună bazele unei organizații puternice care să reprezinte cauza românească aici și apoi în Franța.

Trebuie precizat că în Rusia se afla și un important corp de voluntari cehoslovaci de peste 50.000 de oameni. Acest corp, ce făcea parte din armata rusă, se afla, după descompunerea acesteia din urmă, în drum spre Franța, dispersat de-a lungul magistralului transsiberian, de la Volga începând; primele eșaloane erau la Vladivostok, iar ultimele în orașul Samara. Voluntarii români, dornici să plece pe frontul francez, erau primiți în aceste eșaloane până la Vladivostok, unde urmau să fie imbarcați ca unitate separată. În ultimele zile ale lunii mai 1918, cehii au început acțiunile lor împotriva bolșevicilor pe Volga, la ele participând și voluntari români aflați în eșaloanele cehesți⁷.

Cu guvernul român din Iași legătura nu mai era posibilă, iar în urma cunoscutelor tensiuni dintre Soviete și România ministrul Diamandi a fost

silit să plece din Petrograd. El a încredințat protecția intereselor românești legației Norvegiei, dar reprezentanții consulari norvegieni – deși aveau toată bunăvoința – nu puteau interveni util în favoarea ardelenilor care, formal, erau supuși austro-ungari.

După întrunirea de la Moscova, ofițerii români din fosta armată austro-ungară au început, din primăvara anului 1918, acțiunea de identificare și recrutare printre prizonierii aflați în diferite lagăre. Ei erau răspândiți de la Kiev până la Samara, Kurgan, Irkuțk, Petropavlovsk, Vladivostok, unii se găseau și în China. S-a hotărât ca orașul Celiabinsk, unde se găsea grupul cel mai important condus de dr. Voicu Nițescu⁸, să devină reședința Corpului voluntarilor români. Un comitet de acțiune, condus de dr. Voicu Nițescu, a adresat prizonierilor români un apel în care se spunea: „Această pace făcută cu sila (e vorba de tratatul de la București) pe noi românii ardeleni, bucovineni, maramureșeni, bănățeni, nu ne mulțumește și din cauza aceasta Corpul voluntarilor români a hotărât să plece pe frontul francez pentru a lupta și mai departe contra dușmanilor noștri”⁹.

La Celiabinsk, în ziua de 3 august 1918, a avut loc Conferința Națională a intelectualilor români din Ardeal și Bucovina. Ea a ales un Comitet Național Român, ca for suprem politic și militar executiv al românilor originari din Transilvania și Bucovina, aflați pe pământul Rusiei, format din patru persoane, sub președinția dr. Voicu Nițescu. Acest comitet a fost recunoscut ca atare atât de generalul Janin, comandantul forțelor aliate din Siberia (1918-1920), de celelalte misiuni diplomatice și militare, cât și de Consiliul Național Cehoslovac, prin contractul încheiat între cele două părți la 24 august 1918¹⁰. Conform acestui contract încheiat cu cehoslovacii și semnat de dr. Voicu Nițescu, dr. N. Nedelcu, Simion Goran și Corneliu Vaida, Comitetul Național Român formează și organizează Corpul Voluntarilor Români, al cărui scop, clar precizat în contract, era lupta împotriva puterilor centrale. „Comitetul Național Român – se spune în document – își ia însărcinarea de a organiza din prizonierii transilvăneni și bucovineni aflați pe teritoriul Rusiei un Corp de voluntari români, cu scopul de a lupta pentru eliberarea părților române ale Austro-Ungariei și alipirea lor la România liberă”¹¹.

Din aceste împrejurări a rezultat, după mai multe dispute interioare și greutăți determinate de contextul evenimentelor, formarea în Rusia centrală a Corpului al doilea de voluntari, care mai târziu va fi cunoscut sub denumirea de Legiunea română. Efectivele sale ajungeau la cca. cinci mii

de oameni; în Kurgan se organizase un batalion, alte cinci batalioane se aflau la Petropavlovsk, sub comanda lui Cornel Vaida. Ceva mai târziu, în Corp s-au încadrat mai mulți ofițeri, care făcuseră parte din primul corp de voluntari români și reușiseră să se strecoare printre fronturile rusești până în Siberia, iar ulterior s-a alăturat și grupul de la Vladivostok, condus de Victor Braniște, și câțiva ofițeri ai armatei române¹². Corpul voluntarilor români a devenit o unitate credibilă și s-a trecut la alcătuirea primelor două regimente, cu toată lipsa ofițerilor superiori, căci în armata austro-ungară românii ajungeau greu în funcții de comandă.

Din luna august 1918, la Vladivostok au început debarcări de trupe aliate, în conformitate cu planul Consiliului Suprem Aliat de a ajuta armata rusă în războiul intern contra bolșevicilor. În vestul Siberiei, frontul dinspre Urali se afla sub comanda generalului Bolderiev și a amiralului Kolciak. E cazul să precizăm că împrejurările au făcut ca Legiunea Română din Siberia să intre în subordinea generalului Janin, care avea ca misiune, după încheierea armistițiului la 11 noiembrie 1918, să organizeze contingentele alogene din Siberia (cehi, poloni, români, iugoslavi) pentru ca împreună cu armata amiralului Kolciak să învingă pe bolșevici¹³.

În luna octombrie a apărut manifestul împăratului Carol al Austro-Ungariei către „popoarele” dublei monarhii. Replica românească din Siberia a fost o mare adunare națională la Celiabinsk la 16/29 octombrie, când s-a declarat solemn ruperea provinciilor românești de Austro-Ungaria și s-a trimis regelui Ferdinand următoarea telegramă: „Miile de români din Rusia, originari din Austro-Ungaria, organizați într-un puternic Corp de voluntari, au aclamat pe Majestatea Voastră ca rege al tuturor românilor. La 29 octombrie, ei au proclamat desfacerea pământurilor românești de Austro-Ungaria și alipirea lor la România... Românii subjugați din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș, Sătmăr, Bihor, Bucovina sunt mândri de a fi de aici înainte supușii credincioși ai Majestății Voastre, iar Corpul voluntarilor români și Comitetul Național Român din Rusia așteaptă ca împreună cu vitejii lor frați din Regat să încoroneze pe Majestatea Voastră cât mai curând la Alba Iulia”¹⁴. Telegrama cu un conținut similar au fost trimise guvernului român la Iași, legațiilor române din Paris, Londra, Washington, Roma, Tokyo, Berna, centrelor românești din Praga, Salonic, New York, Cleveland, Philadelphia etc., și președintelui Statelor Unite, Wilson¹⁵.

Despre existența acestor unități de voluntari români, hotărâți să continue a activa pentru dezmembrarea monarhiei dualiste, avea cunoștință atât guvernul francez, cât și Comitetul Național Român, constituit la Paris după semnarea tratatului de la București și recunoscut de guvernul francez ca reprezentant al poporului român. Comitetul Național Român a trimis, în octombrie 1918, prin consulatul francez de la Vladivostok, o telegramă voluntarilor români, semnată de Vasile Lucaciu, pentru a le încuraja inițiativele. O lună mai târziu, Comitetul Național Cehoslovac a cerut insistent soldați pentru întărirea armatelor ruse ale amiralului Kolciak, aflate într-un stadiu alarmant de destrămare. Se preconiza folosirea contingentelor alogene și chiar a prizonierilor germani, austrieci și unguri. Acest nou obiectiv de luptă nu putea fi însă popular unităților naționale din Siberia care, văzând marele război terminat, insistau pentru o întoarcere cât mai grabnică în patrie. Pe tot parcursul anului 1919 s-au depus eforturi pentru evacuarea voluntarilor și prizonierilor din Siberia, dar numai ca rezultat al inițiativelor particulare a statelor interesate. În acest fel, au fost evacuați 14436 cehi, cca. 3 mii italieni și 875 de diverse naționalități¹⁶.

Problema repatrierii românilor a fost dezbătută în 1919, atât la București cât și la Paris, prin stăruințele constante ale dr. Vaida Voievod, ministru delegat la Conferința de pace, și dr. Victor Nițescu, președintele Corpului voluntarilor români din Siberia. Repatrierea reprezintă epilogul activității voluntarilor români din Siberia. Organizați în trei batalioane bine echipate, lor li se încredinșase sectorul Taiset, Zima, Tulun, Nijniudinsk, pentru paza transsiberianului. Românii au format ariergarda eșaloanelor cehești, care refuzau să mai lupte în Rusia și se îndreptau într-un ritm alert spre Vladivostok. Poziția ingrată pe care o aveau românii i-a adus, în mai multe rânduri, în conflict direct cu trupele bolșevice¹⁷.

Se pot enumera, printre încercările autorităților române de a obține vapoare pentru transportul voluntarilor și prizonierilor, discuțiile purtate cu baronul Konda, președintele societății de vapoare japoneze Nippon Jusen Kaiasha, apoi propunerile de a utiliza mijloacele de repatriere folosite de cehi, pentru care se și făcuse aranjamentele necesare cu guvernul cehoslovac. Pe aceste considerațiuni, guvernul român, prin jurnalul Consiliului de miniștri nr. 3154 din 31 decembrie 1919, a hotărât trimiterea maiorului Victor Cădere ca delegat al său, cu depline puteri, pentru repatrierea voluntarilor și a prizonierilor aflați în Siberia. „Consiliul de miniștri – se spune în acest jurnal – luând în deliberare referatul domnului președinte al

Consiliului, încuviințează ca repatrierea celor 15.000 de prizonieri aflați în Siberia să se facă în cel mai scurt timp posibil. În acest scop, aprobă ca suma de 100.000 dolari, care a fost colectată de dl. comandor Pantazzi în calitate de comisar al guvernului român în America, dintr-un impozit special impus pe pașapoartele românilor și care se află depus la Banca Guaranty Trust Co., să fie întrebuințat pentru acoperirea cheltuielilor de repatriere¹⁸. Șefului misiunii i s-a acordat calitatea diplomatică cerută de asemenea împrejurări, iar dr. Vaida Voievod, președinte al Consiliului de miniștri și ministru de externe, a făcut scrisorile necesare de acreditare pe lângă Ministerul de război francez, pentru Misiunea militară franceză în Siberia, pe lângă Ministerul de război englez, pentru Misiunea britanică, pe lângă Ministerul de externe japonez, pe lângă autoritățile daneze, cehoslovace și prin intermediul Legației române la Washington, pe lângă autoritățile americane¹⁹.

Înainte de a arăta în ce mod a îndeplinit misiunea încredințată de statul român să rememorăm câteva dintre reperele cele mai sugestive ale biografiei celui ce a fost profesorul și diplomatul Victor Cădere. Născut la 22 iulie 1891 la Buhalnița, județul Neamț, Victor Cădere a luat licența (1918) și doctoratul în drept la Universitatea din Iași. Viitorul colaborator a lui Titulescu la Liga Națiunilor era diplomat în științe politice la Paris de drept privat. O parte din cariera sa a fost dedicată învățământului superior, Victor Cădere fiind profesor de procedură civilă la Facultatea de Drept din Oradea (4 Martie 1926) și apoi, în aceeași calitate, la Facultatea de Drept din Cluj. Cea mai mare parte din viața sa a fost dedicată carierei politice și diplomatice: delegat al României la Conferința de Pace de la Paris, 1919, ministru plenipotențiar al României la Varșovia, deputat (1929), secretar de stat la Justiție și Interne, ministru plenipotențiar la Belgrad (1936-1938), rezident regal al ținutului Dunărea (august 1938-1 februarie 1939) și ambasador al României la Belgrad de la 1 februarie 1939. Datorită activității sale științifice, publicistice și diplomatice a fost ales președinte de onoare al F.I.D.A.C.-ului, membru în Societatea de Legislație din Paris, membru al Societății de geografie americană din New-York ș.a.

Când i s-a încredințat misiunea amintită, Victor Cădere se afla la Paris ca membru al delegației române la Conferința de pace. El a primit, din partea atașatului militar la Paris o scrisoare a președintelui de Consiliu și ministru de război francez, Clemanceau, din 8 octombrie 1919 în care se spunea că generalul Janin organiza retragerea metodică a contingentelor

alogene; în acest plan, contingentul român era prevăzut pentru evacuare cel din urmă, după trupele cehoslovace și poloneze. Evacuarea prizonierilor, rămași prin lagăre, nu putea fi luată în considerare decât după repararea corpurilor de voluntari care au luptat sau au participat la menținerea ordinii în Siberia. Totodată, ministrul de război francez dispunea ca generalul Janin să pună în libertate ofițerii români (printre ei și membrii ai CNR), reținuți prin unele localități din Siberia (Tomsk)²⁰.

În acest timp, deși majoritatea delegațiilor țărilor participante la elaborarea tratatelor de pace activau la Paris, lucrările principale – o dată puse la punct – erau discutate cu șefii delegațiilor interesate la Londra, sub președinția lui Lloyd George, președintele Consiliului de miniștri britanic, care era acum și președintele Conferinței de pace. Delegația română prezidată de dr. Alexandru Vaida Voievod a fost invitată pentru rezolvarea problemelor în desfășurare: semnarea tratatelor de pace, chestia Basarabiei etc. Pentru a completa informațiile și recomandările de care avea nevoie, Victor Cădere a plecat împreună cu delegația română la Londra. Prin mijlocirea atașatului militar, col. Rosetti, a luat legătura cu ministrul de război englez, cu atașatul militar japonez și cu delegația cehoslovacă.

La Ministerul de război britanic a primit informații despre situația din Siberia, la data de 12 ianuarie 1920. În acel moment, acolo se aflau cca 30.000 militari japonezi, răspândiți în toată regiunea dintre Baikal și Mare, sub comanda generalului de armată Oi, 8.000 de americani, sub comanda generalului Graves, cca 50.000 cehoslovaci sub comanda generalului Ceček, 12.000 de chinezi, vreo 3.000 de italieni, care se pregăteau să plece acasă, cca 12.000 de polonezi, 800 letoni, 1.500 sârbi, 2.700 voluntari români, care în drumul lor spre Irkuțk păzeau linia ferată și formau ariergarda eșaloanelor ce se retrăgeau spre est²¹.

De contingentele alogene se ocupa Misiunea franceză sub comanda generalului Janin, care era în drum spre Irkuțk; la Vladivostok funcționa și misiunea britanică condusă de generalul Blair. Situația era confuză; la data de 30 ianuarie se confirmaseră primele știri despre prăbușirea frontului din Siberia. Amiralul Kolciak împreună cu miniștrii săi fuseseră predați gârșilor roșii, care pătrunseseră în Irkuțk. O încercare de restabilire a situației nu dăduse nici un rezultat. Trupele alogene refuzau să participe la luptele interne, iar armatele albe rusești se destrămuau.

Era evident că situațiilor voluntarilor români rămași în ariergardă, în acest context, devenise mult mai grea. Cu toate acestea, de la Ministerul

de război britanic Victor Cădere promise asigurări că contingentele alogene își puteau continua retragerea spre est. Pentru facilitarea misiunii sale i s-a înmănat o scrisoare către generalul Blair și către atașaii militari britanici din Washington și Tokyo, care urmau să-l țină la curent cu situația din Siberia și cu hotărârile Consiliului superior aliat în chestiunea repatrierii. În privința vapoarelor, nu era nimic definitiv. Victor Cădere a cerut ca în planul de transport pe mare, care se pregătea atunci, contingentul român să fie luat în lotul englez. Această propunere, care comporta și anumite angajamente financiare, a fost adoptată și stăruitor sprijinită de Vaida Voievod și a fost principial admisă de Lloyd George²².

Cum concursul armatei japoneze, care avea unități până la Irkutk, era deosebit de prețios, în conversațiile purtate la Londra cu atașatul militar al ambasadei japoneze Victor Cădere i-a expus obiectul misiunii sale, cu rugămintea de a transmite superiorilor săi dorința guvernului român, ca armata japoneză să înlesnească retragerea românilor spre est. Colonelul Itami Matsuo a arătat multă înțelegere și i-a înmănat împuternicitului român o scrisoare de acces către ministrul de război al guvernului japonez, în care menționa și cererea pentru concursul armatei japoneze. La delegația cehoslovacă, Victor Cădere a găsit multă bunăvoință, dar cehii erau preocupați în primul rând de problemele proprii; ei obținuseră de la guvernul Statelor Unite, prin Masařik, un credit de 12 milioane dolari, afectat închirierii de vapoare²³.

Plecarea misiunii de repatriere spre Siberia, condusă de Victor Cădere, a avut loc din Paris, la sfârșitul lunii ianuarie 1920, atunci când telegramele arătau ruina regimului Kolciak și succesele tot mai mari ale bolșevicilor. Pentru că împrejurările se arătau tot mai potrivnice, misiunea a ținut să ajungă cât mai curând în contact cu românii din Siberia și cu generalul Janin, ceea ce s-a întâmplat în ziua de 15 aprilie 1920, la Harbin. De la această dată și până la 11 mai 1921, misiunea română în Siberia a repatriat cca 5.000 de supuși români²⁴.

La plecarea Misiunii, informațiile căpătate de la Ministerul de război francez, ca și de la Ministerul de război englez, nu erau deloc încurajatoare, deoarece tocmai atunci (27-29 ianuarie 1920) soseau primele rapoarte despre catastrofa amiralului Kolciak. Sosit la Washington (15 februarie 1920), Victor Cădere a aflat de la Departamentul de stat american, ca și de la Intelligence Office, că deși bolșevicii ajunseseră stăpânii Siberiei, trupele naționale aliate se puteau retrage totuși cu mari dificultăți către

Vladivostok. Despre români se știa că s-ar găsi în număr de 2.500 în jurul Irkuțkului. Pentru repatrierea trupelor din Vladivostok în Europa, pe mare, conform principiului hotărât de Consiliul Suprem Aliat, vapoarele americane aveau să îmbarce cehi, iar vapoarele engleze celelalte contingente alogene²⁵.

Ajuns la Tokyo, la 15 martie 1920, după ce a fost prezentat Ministerului de externe japonez, Ministerului de război și Marelui Stat Major, Victor Cădere a căpătat primele informații concrete despre situația din Siberia. A aflat că românii se retrăgeau în coada coloanei, în număr de cca 2.500, și că la data de 28 martie se găseau la vest de Cita, iar că cel mai târziu la 12 aprilie urmau să fie trecuți spre Manciuria. El a cerut acestor autorități să instruiască comandamentele japoneze din Siberia ca să asiste în mod prietenos pe români în orice împrejurare, deși faptic trupele Legiunii române, după luptele de ariergardă din februarie 1920, s-au putut salva singure, până la trecerea pe teritoriul chinez. Tot în Tokyo a luat legătura cu șeful Misiunii italiene (colonelul Filippi), care tocmai se întorcea din Siberia, unde încheiase repatrierea conaționalilor săi. De asemenea, în Tokyo a aflat de la atașatul naval englez (amiralul Dey) că la sfârșitul lunii martie se va afla în Vladivostok reprezentantul amiralității britanice, pentru reglarea chestiunii vapoarelor engleze ce urmau să transporte contingente alogene, dar că la data de 29 martie programul de evacuare, ce trebuia stabilit în acord cu Misiunea franceză, nu era cunoscut. De la Tokyo a înștiințat pe generalul Janin despre sosirea sa și a acceptat invitația acestuia de a-l întâlni la Harbin. Victor Cădere a plecat din Tokyo la 19 aprilie 1920, după ce detașase la Vladivostok pe slt. Raul Alevra ca ofițer de legătură al Misiunii române pe lângă zona franceză²⁶.

La întâlnirea de la Harbin cu generalul Janin, din ziua de 25 aprilie 1920, s-au stabilit următoarele²⁷:

1. accesul la toate informațiile privind trupele Legiunii române și pe comandantul Legiunii, colonelul ceh Kadlec;

2. preluarea răspunderii trupelor prin înființarea unei zone române, care trebuia să funcționeze la Vladivostok, în strânsă legătură cu comandamentul francez, după normele date de baza franceză, comandată de generalul Lavergne (care prelua răspunderea Misiunii franceze în Siberia după plecarea generalului Janin);

3. acceptarea unui regim preferențial pentru trupele române la evacuare, ca unele ce duseseră grele lupte de ariergardă. Această dispoziție s-a

tradus în practică prin mișcarea rapidă a eșaloanelor Legiunii române pe linia Manciuria și apoi mai târziu prin concursul constant și prietenesc dat de generalul Lavergne;

4. chestiunea prizonierilor propriu-ziși, despre soarta cărora generalul Janin a declarat că nu se ocupă, rămânând a fi rezolvată în întregime de Misiunea română.

Misiunea română din Siberia a folosit pentru evacuarea voluntarilor și a prizonierilor mai multe căi:

- transportul pe calea ferată;
- transportul pe mare de la Vladivostok la porturile europene;
- transportul pe baza contractelor încheiate cu Crucea Roșie germană;
- transporturile mijlocite prin Crucea Roșie internațională;
- evacuarea pe cont propriu.

La sosirea lui Victor Cădere în Extremul Orient rusesc, trupele române ajunseseră în retragerea lor pe linia transsiberiană până la gara Manjuria. Legiunea era învagonată în cinci eșaloane cu două trenuri blindate și, ca unitate de luptă autonomă, forma ariergarda trupelor aliate ce, după un plan stabilit în linii generale de comandamentul francez, se retrăgeau spre Vladivostok, unde urmau să fie îmbarcate pe vapoare, în ordinea stabilită de Consiliul suprem aliat la Paris, în 1919. Atât în ordinea de îmbarcare pe vapoare, cât și în ordinea evacuării pe linia ferată, românii li se ofe-
rise ultimul loc, cu toate că greul luptelor de ariergardă duse de dânsii, precum și vechimea între trupele voluntare formate în Siberia, le-ar fi creat un prețios titlu pentru a fi repatriați înaintea altor unități²⁸.

Imediat după ce generalul Janin, comandantul forțelor aliate în Siberia, i-a predat lui Victor Cădere răspunderea unităților române, acesta a reușit să obțină două vapoare engleze, care trebuiau să sosească la finele lunii mai, și prin eforturi susținute a reușit să aducă întreaga Legiune română la Vladivostok într-un termen relativ scurt. Demersurile întreprinse de șeful Misiunii române, făcute și susținute cu energie, au avut rezultatul dorit și eșaloanele Legiunii au sosit la Vladivostok la 18 mai 1920, iar în 25 mai și în 1 iunie 1920 trupele au fost îmbarcate pe vapoarele „Trass o Montes” și „Huntsgreen”, cu care au sosit în țară în luna iulie 1920²⁹.

Am amintit mai sus că, în urma deciziei Consiliului Suprem aliat, din octombrie 1919, totalul trupelor voluntare din Siberia urma să fie transportat de americani și de englezi. Legiunea română era repartizată în lotul englezesc. Vapoarele destinate Legiunii române, „Trass o Montes” și

„Huntsgreen”, dintre cele mai bune, aveau o capacitate de cca 3.100 de pasageri. În ziua de 25 mai 1920, pe vaporul „Trass o Montes” au fost îmbarcate 1.724 de persoane. După unele dispute avute cu cehii, maiorul Victor Cădere, sprijinit de generalul Lavergne și comandorul Murdoch (reprezentantul amiralității britanice), a îmbarcat la 1 iunie pe vaporul „Huntsgreen” 1.120 de persoane. La insistențele reprezentantului român, care s-a plâns că nu a putut îmbarca pe toți membrii Legiunii, s-a reușit, la 25 august, obținerea a încă 120 de locuri pe vaporul american „President Grant”. La cifrele menționate mai înainte, mai trebuie adăugat un grup de 57 invalizi care a fost transportat la 3 martie 1920 cu vaporul „Antilohus”, la Ragusa, ceea ce face ca primul transport de voluntari români să însumeze 3.021 de persoane³⁰.

În luna septembrie 1920, aliații au încheiat repatrierea voluntarilor și prizonierilor și orice încercare de a mai aduce vreun vapor aliat spre Vladivostok a fost zadarnică. Tot acum începuse însă evacuarea prizonierilor de război ai Puterilor Centrale. Crucea Roșie maghiară reușise, sub protecția Comitetului american de Cruce Roșie, să aibă la dispoziția sa patru vapoare. Pe aceste vapoare s-au repatriat cca 700 unguri, supuși români, care îndotrinați împotriva României au refuzat orice contact cu Misiunea română.

Crucea Roșie germană lucra independent încă din martie 1920, închiriind vapoare de marfă în Japonia, pe care le transforma pentru transportul prizonierilor. Misiunea Română se găsea la începutul lunii noiembrie 1920 într-o poziție foarte critică, având cca 1.200 de prizonieri concentrați și neavând suficiente fonduri pentru repatrierea lor. Atunci, profitând de împrejurarea că Crucea Roșie germană, care organizase un mare vapor de cca 3.000 de pasageri, nu avea un număr suficient de oameni concentrați, Victor Cădere a încheiat un contract pentru ocuparea locurilor libere, plătind cu bani numai jumătate din costul lor, iar jumătatea rămasă de plată urmând a fi creditată guvernului român. Astfel, la 25 noiembrie, au putut fi expediați pe vaporul „Kaikyū Maru”, la Trieste, un număr de 968 de persoane, care au ocupat 943 de locuri. După plecarea acestui vapor, nu s-a mai ivit nici o posibilitate de transport până în luna februarie 1921, când Crucea Roșie germană a închiriat un vapor englez („Gujarat”) în condiții foarte avantajoase. Pe acest vapor Victor Cădere a reușit să obțină 152 de locuri, pe care au fost transportate 159 de persoane, îmbarcate în ziua de 2 martie 1921. În concluzie, prin contractele încheiate cu Crucea Roșie germană, Misiunea română a putut repatria 1.127 de persoane³¹.

Aminteam mai sus că maghiarii reușiseră să monopolizeze în favoarea lor activitatea Comitetului american de Cruce Roșie. Orice încercare de a extinde acțiunea americană și asupra altor prizonieri nu a avut succes. Având informații că această misiune era condusă de dr. Nansen, ca reprezentant al Ligii Națiunilor, după mai multe intervenții și o moțiune de protest, Victor Cădere a reușit să schimbe interpretarea americană în problema repatrierii prizonierilor din Siberia și, în consecință, a obținut drepturi și pentru prizonierii români de a fi repatriați pe vapoarele Ligii Națiunilor. Astfel, pe vaporul „Dr. Pierre Benoît”, în ziua de 12 martie, s-au îmbarcat 151 de persoane, cu destinația Trieste, iar pe vaporul „Peiho”, în ziua de 11 aprilie, au fost îmbarcate 108 persoane. Din informațiile obținute de Victor Cădere, plata vaporului „Dr. Pierre Benoît” a fost făcută cu fonduri americane, iar pentru vaporul „Peiho” au contribuit parțial fonduri americane și parțial fonduri colectate din Europa. În rezumat se poate spune că prin Crucea Roșie internațională șeful Misiunii române a reușit să repatrieze 259 de persoane³².

În afară de transporturile organizate de Misiune română, o parte din foștii prizonieri de război sau civili supuși români au putut să se evacueze independent, fie ajutați de comunitățile lor naționale (sașii), fie prin mijloace proprii. Totalul celor evacuați în acest mod a însumat 317 persoane³³, ceea ce a făcut ca în intervalul 15 aprilie 1920 – 11 mai 1921 Misiunea română să reușească aducerea în patrie a 4.724 de persoane³⁴. Voluntarii din Corpul II au ajuns în portul Constanța. Aici, după o scurtă și se pare inutilă carantină (cei sosiți cu atâta trudă fiind suspectați de idei bolșevice), au fost primiți cu toate onorurile de către comandantul Corpului 5 de armată³⁵.

Misiunea lui Victor Cădere nu însemna și aducerea tuturor românilor din Siberia. Guvernul nostru se angaja ca în cel mai scurt timp să contacteze autoritățile sovietice pentru a putea declanșa schimbul de prizonieri.

În încheiere, ne îngăduim să atragem atenția asupra a două chestiuni care privesc activitatea Corpului de voluntari ardeleni, bucovineni și bănațeni din Siberia. În primul rând, opțiunea acestor voluntari de a se înrola sub steagul țării, sprijinind-o în momentele ei critice. Ni s-a reproșat, în mod injust, de către aliații noștri, că prin tratatul de la București (mai 1918) am părăsit armatele aliate, uitându-se că a existat o unitate românească, Legiunea de voluntari din Siberia, care a ținut steagul național în rândul trupelor ce au continuat confruntarea cu Puterile Centrale. Și în al

doilea rând, același Corp de voluntari a hotărât, la Celiabinsk, în octombrie 1918, desfacerea pământurilor românești de Austro-Ungaria și l-au proclamat pe Ferdinand rege al tuturor românilor.

VICTOR CĂDERE AND HIS MISSION IN SIBERIA (1920-1921)

- Abstract -

On 6th of June 1917 in Iași had arrived the First Military Corp formed on a voluntary basis by inhabitants from Transylvania, Bucovina and Banat composed by 116 officers and 1,250 soldiers. All of them, former Austro-Hungarian enlisted soldiers, were recruited from the P.O.W. camps in Russia at that specific time Romania's ally. The recruiting action continued even after the above-mentioned date and during June 1917 – January 1918. Another 396 officers and 9,721 soldiers had return on the Romanian soil. All these men represented 8.43% from the grand total of 120,000 P.O.W. interned in Russian camps.

The events on the frontline and especially the Bolshevik revolution from October 1917 has impeded the wishes of many ethnic Romanian P.O.W. to return and fight together with the allied Entente forces. In this specific condition a second Romanian Military Corp was formed on Russian territory later called the Romanian Legion. According with the plans of the Allied Supreme Council the Romanian Legion was put under the command of the French general Janine and was involved together with Kolciak troops against the Bolsheviks during the Russian civil war.

During 1919 many actions were developed in order to bring home the Romanian voluntary forces as well as the ethnic Romanians P.O.W. The Romanian State commissioned with this mission major Victor Cădere. At the time of his mission V. Cădere was in Paris as a Romanian delegate at the Peace Conference. Later on he became a political figure, a diplomat and professor at the Law faculty and also a member of Nicolae Titulescu's team at the League of Nations. His journey in the Far East as well as his contacts with French, English, American and Japanese officials are one of the topics presented in this study. Also, a great part of the present paper is dedicated to his successful mission of bringing back more than 5,000 ethnic Romanian from the Far East up to Constanța Harbor.

Note

¹ Petru Nemoianu, *Corpul voluntarilor români în Rusia*, Tipografia „Națională”, Lugoj, 1921, p. 6.

² *Ibidem*, p. 16.

³ A.N.I., Colecția prof. Victor Cădere, dosar 2, f. 12.

⁴ Petru Nemoianu, *op. cit.*, p. 27.

⁵ B.C.U. „Mihai Eminescu”, Arhiva Victor Cădere, mapa I (Raport general al Misiunii române în Siberia), p. 51.

⁶ A.N.I., Colecția prof. Victor Cădere, dosar 2, f. 17.

⁷ *Ibidem*, dosar 19, f. 4.

⁸ Voicu Nițescu, *Douăzeci de luni în Rusia și Siberia*, vol. III, București, 1932, p. 11.

⁹ A.N.I., Colecția prof. Victor Cădere, dosar 19, f. 10.

¹⁰ *Ibidem*, dosar 1, f. 6-8; dosar 2, f. 25-26 v și dosar 19, f. 11.

¹¹ *Ibidem*, dosar 19, f. 12. Pentru organizarea celui de-al doilea Corp de voluntari români, sub comanda dr. Voicu Nițescu, vezi C. Kirițescu, *Războiul pentru întregirea României*, vol. III, p. 533; Voicu Nițescu, *Douăzeci de luni în Rusia și Siberia*, vol. III, București, 1932; Victor Cădere, *Politica României în marele războiu (1914-1924)*, București, 1929.

¹² *Ibidem*, dosar 19, f. 13.

¹³ B.C.U. „Mihai Eminescu”, Arhiva Victor Cădere, mapa II (Însemnările șefului de misiune), p. 2-3.

¹⁴ A.N.I., Colecția prof. Victor Cădere, dosar 19, f. 14.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ B.C.U. „Mihai Eminescu”, Arhiva Victor Cădere, mapa I, f. 2.

¹⁷ A.N.I., Colecția prof. Victor Cădere, dosar 19, f. 18.

¹⁸ *Ibidem*, dosar 6, f. 2.

¹⁹ *Ibidem*, f. 4-6.

²⁰ B.C.U., Arhiva Victor Cădere, mapa II, f. 2.

²¹ *Ibidem*, f. 3.

²² *Ibidem*, f. 4.

²³ *Ibidem*, f. 4-5.

²⁴ *Ibidem*, mapa I, f. 3.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, f. 4.

²⁷ *Ibidem*, f. 4-5.

²⁸ *Ibidem*, f. 11.

²⁹ *Ibidem*, f. 13.

³⁰ *Ibidem*, f. 14-19.

³¹ *Ibidem*, f. 20-22.

³² *Ibidem*, f. 37-39.

³³ *Ibidem*, f. 39-40.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ A.N.I., Colecția prof. Victor Cădere, dosar 19, f. 18.

Ovidiu Buruiană

DEMISIA CABINETULUI VINTILĂ I.C. BRĂȚIANU
(NOIEMBRIE 1928)

IMPLICAȚIILE UNEI SCHIMBĂRI GUVERNAMENTALE

La 3 noiembrie 1928, Vintilă I.C. Brătianu prezenta Înaltei Regențe demisia Cabinetului pe care-l prezidase vreme de un an, din noiembrie 1927, după moartea fratelui său Ion I.C. Brătianu. Prin acceptarea actului de către factorul constituțional se încheia brusc o perioadă importantă a vieții politice interbelice, caracterizată de atotputernicia partidului Brătienilor. Plecarea de la putere a liberalilor fusese dorită de o mare parte a elitei politice și culturale a României acelor timpuri, temătoare de tensiunea tot mai accentuată a relațiilor din spațiul politic. Spectrul radicalismului își găsea tot mai adesea loc în discursul public, ca un pericol pentru existența Statului român de la 1918. Menținerea liberalilor la putere semnifica, multor observatori ai scenei politice, ilegitimitatea, o primejdie națională în condițiile boicotului național-tărănist. Nichifor Crainic aprecia că „ardelenii ținută la periferia vieții politice puteau să ducă la o sciziune internă după pilda vie și dureroasă a Iugoslaviei”¹. Pentru M. Manoilescu², puterea deținută de liberali apărea ca o uzurpare. „Marea masă merge constant cu naționalii ardeleni și cu țărăniștii. Și constat că i se refuză orice drept de manifestare, orice control asupra guvernării prin participarea efectivă la ea” afirmă, în epocă, cunoscutul om politic procarlist. „Anormalitatea politică fără ieșire”, „umilirea politică” pe care o exercita Ionel Brătianu, era dublată – după Manoilescu – de „dictatura economică absurdă și neinteligibilă a lui Vintilă” [Brătianu], motiv general de nemulțumire. Neliniștea era nota dominantă și pentru Gala Galaction³, care se întreba cu îngrijorare asupra viitorului, în legătură cu „economia politică a lui Vintilă Brătianu sau cu antisemitismul dr. Anghelescu” (dr. C. Angelescu, desigur, *n.ns.*).

Contestarea guvernării liberale⁴ devenise generalizată în societatea românească. Adunarea de la Alba Iulia, organizată de Partidul Național-Țărănesc, a dat măsura impopularității guvernului, deși obiectivul ei asumat, răsturnarea guvernului, eșuase lamentabil [guvernul ocupându-se de reînvoarea la casele lor a participanților la întrunire].

Dar atunci când demisia s-a produs, uimirea a fost sentimentul dominant pentru români alături de ușurare și satisfacție. Schimbarea a venit pe neașteptate, imprevizibilă ca o lovitură politică sau ca o revoluție. Deși retrospectiv vorbea de „lunga agonie” a Cabinetului, de „o guvernare în care nu mai era nimic viu”⁵, „a unor condamnați care-și găseau apropiată vremea ispășirii”⁶, în toamna lui 1928 „nimic nu vădea – pentru Nicolae Iorga – că se apropie o dezlegare”⁷. Și pentru liberali surpriza a fost imensă. Constantin Argetoianu, situat la vârful puterii, unul din cei trei capi ai guvernului cum singur se autodesemna, ministru titular la moment al Departamentului Agriculturii și Domeniilor, interimar la Ministerul de Externe, reclamă faptul de a nu fi consultat înainte ca această decizie să devină aproape publică⁸. Situație similară și cu cea a ministrului Justiției, Stelian Popescu, pe care telegrama surprinzătoare a demisiei („nu se prevedea acest eveniment” afirmă ministeriabilul) l-a aflat în noiembrie 1928 la Paris, într-un scurt concediu pentru probleme familiale⁹. Cu atât mai mult, cei care slujeau altarul liberalismului românesc în provincie erau convinși, cu puține zile înainte de eveniment, că guvernarea va continua. Ineficiența și epuizarea aparentă a național-țărăniștilor în acțiunea lor delegitimantă a guvernului liberal, concursul Regenței și voința puterii de până atunci a liberalilor susțineau provocarea adresată de „Liberalul”, oficiosul organizației ilfovene a Partidului Național Liberal, că „și în anul 1930 partidul se va găsi tot la cârma țării”¹⁰. Surprinderea a fost mare și pentru național-țărăniști, ca față de o putere ce le venea de nicăieri, din moment ce au avut nevoie de 2 zile, după numirea lui Iuliu Maniu ca președinte al viitorului Consiliu de Miniștri, pentru a oferi lista guvernului¹¹. Stabilirea raportului dintre *demisie* și *demitere* în desemnarea evenimentelor din acea toamnă a anului 1928 constituie, de altfel, una din mizele demersului nostru.

Demisia guvernului Vintilă Brătianu se înscria însă unei tradiții, deși liberalilor le era dificil să invoce încălcarea reprezentativității politice și arbitrarul instituției monarhice (Rege, Regență)¹². La nivelul conducerii afacerilor statului, mutația politică a avut după 1918 mai curând un caracter revoluționar. Alexandru Vaida Voevod, în 1920, generalul Averescu,

în 1921 și 1927, au acuzat brutalitatea actului înlocuirii guvernului și nerespectarea mecanismului constituțional.

Sistemul politic al României Întregite, surprins în dinamica sa, face obiectul prezentului studiu. Dar nu descrierea în ansamblu a arhitecturii politice din perioadă interesează aici; analiza sfârșitului guvernării liberale relevă un moment important în devenirea politică a sistemului din acei ani de final a ceea ce istoricii au desemnat ca fiind *perioada brătienistă*. Istoria căderii unui guvern, motivațiile care au făcut posibilă această desfășurare a evenimentelor, este ceea ce urmărim cu predilecție. Încadrabilă tehnologiei de înlocuire a „locatarilor” puterii, demisia din noiembrie 1928 a reprezentat o ruptură față de logica „particulară” a jocului democratic din România (postbelică). Accederea Partidului Național-Țărănesc la putere modifica în mod semnificativ sociabilitatea politică românească de după război, modalitatea în care era gândit sistemul, funcționarea lui, formele legitimității, tehnica obținerii puterii, contraputerea etc. Părăsind conducerea afacerilor statului, Partidul Național Liberal își asuma – pentru prima oară în mod real – statutul de minoritate în sensul puterii. Această identificare a condus, finalmente, la instituționalizarea opoziției. Singura opoziție politică verificată s-a suprapus, până în acel moment, antiliberalismului guvernamental. După 1928, liderii partidului au fost nevoiți să instrumentalizeze atitudini, comportamente, să adopte și să adapteze (într-o măsură mai mică au inventat) practici politice menite să „convingă” de justețea solicitării puterii în societate. Mai puțin vizibil, insidios chiar în condițiile în care a scăpat istoricilor perioadei, dispuși mai curând să explice sistemul politic într-o manieră generalizantă, procesul și-a consumat în toamna lui 1928 unul din momentele sale fundamentale.

Gestul oarecum singular al demisiei, realizat de premierul liberal Vintilă Brătianu, comportă cauze și implicații ce depășesc înlocuirea mecanică a deținătorilor puterii politice și conjunctura anului 1928. Paul Ricoeur afirmă, în *Eseuri de hermeneutică*, că „orice dominație, orice sistem de control social, vrea să se justifice și o face recurgând la noțiuni capabile să treacă drept universale”¹³. La nivelul anului 1928, formulele liberale deveniseră neatractive; „capacitatea guvernamentală” tradițională a Partidului Național Liberal, abilitatea sa managerială, credința în liberalism ca „purător al ordinii și stabilității”, vehicul al înnoirilor sociale și înfăptuitor al dezideratelor comunității naționale se erodaseră în fața contradiscursului național-țărănist. Semnificațiile normative ale „canonului”

liberal, termenii și interpretările conflictului politic („acțiune națională”, „partid de guvernământ”, „opозиție legală”, „popularitate”, „democrație”, „parlamentarism”, „presă națională” etc.) prin care liderii liberali au încercat să fundamenteze discuția din spațiul public, fapt al omologării lor, nu reușiseră să invalideze reprezentările concurente ale adversarilor. Contextul politic, social și economic devenea esențial în explicarea realității, înlocuind competiția discursurilor.

Toamna anului 1928 a găsit Partidul Național Liberal la putere, în pofida previziunilor negative exprimate de diferiți actori publici, oameni politici și ziariști interesați, privind căderea iminentă a guvernului¹⁴. Cabinetul Vintilă Brătianu dădea, din contra, impresia stabilității, întărit fiind de neputința campaniei de contestare violentă din primăvară (1928), purtată de Partidul Național-Țărănesc. „Rezistența cetățenească” și corolarul ei, întrunirea de la Alba Iulia din mai 1928, nu aduseseră rezultatul scontat de inițiatorii ei, diminuând mai mult credibilitatea politică a național-țărăniștilor. Voința liberalilor de a-și perpetua puterea rămăsese întreagă, iar atitudinea Regenței – care nu se lăsase intimidată de presiunea străzii¹⁵ – dădea speranțe de continuitate. Deschiderea lucrărilor Parlamentului la data stabilită prin Constituție (15 octombrie), împotriva profețiilor ziarelor de opoziție precum că forul legislativ va fi prorogat¹⁶, și anunțarea prin intermediul Mesajului Regal a unui vast program menit – după liberali – să conducă la unificarea, consolidarea și reorganizarea statului pe toate terenurile¹⁷, constituiau un semnal al normalității reînstituite.

Textul liberal denotă această încredere în imposibilitatea schimbării guvernului, apelând dialectic la elementele canonului liberal ce desemnau Partidul Național Liberal ca „partid al competențelor”, cel care construise România modernă. Împrejurările prin care trecea țara erau prea grele și nu se puteau lăsa la cârma țării oameni nepricepuți, fără experiență. Modificarea raportului puterii era plasată în spațiului ludicului, a „rămășagului” rămănerii la putere până la sfârșitul mandatului. Într-o examinare a situației politice, prilejuită de consfătuirea majorităților parlamentare, Vintilă Brătianu declara la 16 octombrie 1928 că Partidul Național Liberal este victima incapacității și greșelilor adversarilor, obligat să rămână la guvern, la datorie... „nu pentru plăcerea noastră, ci pentru serviciile pe care le putem aduce țării în momente încă de mare greutate, dacă nu chiar de primejdie”. Partidul urma să se retragă de la conducerea afacerilor publice de bună voie, așa cum se retrăsese în 1926 Ion I.C. Brătianu la sfârșitul

primei etape a operei de consolidare, „atunci când vor fi timpuri liniștite, când țara va intra într-o perioadă de siguranță și de liniște care să permită să se facă și alte încercări”¹⁸. Dar în pofida discursului performativ adoptat în Parlament sau în presa pe care o patronau, liderii liberali conștientizau enormele dificultăți politice, economice și sociale cu care guvernul și partidul se confruntau, lipsa unui suport politic real în planul guvernării sau la nivel public.

Actul demisiei lui Vintilă Brătianu și a Cabinetului său are un trecut al lui, extrem de zbuciumat, care a implicat – cumulativ și simultan – uzura tot mai evidentă a guvernului, slăbiciunea partidului, distanțarea Regenței de poziția liberală (una izolată sub raport intern și extern), neîncrederea liderului liberal în sistemul pe care îl caucionea, criza economică resimțită de societatea românească în 1928, suprapusă secetei din vara celui an și imposibilității încheierii împrumutului de stabilizare, problema Carol, contestarea monopolului liberal asupra puterii de către național-țărăniști în numele unei noi sociabilități politice mai democratice.

Timpul de început al disoluției guvernării liberale, al istoriei înlăturării liberalilor de la putere, urmează morții lui Ion I.C. Brătianu. Sfârșitul unui lider politic de asemenea suprafață, a cărui activitate deținuse valențele ctitoririi unei țări și a unei societăți, a avut repercusiuni asupra întregului organism social, în toate articulațiile sale. Liberalii au suportat acut șocul, atât în registrul guvernamental, cât mai ales la nivelul partidului. Identificarea stabilită între structurile liberale și șeful sacralizat de până atunci explică dezorientarea din cadrul partidului pe parcursul anului 1928. Decesul lui Ion. C. Brătianu priva liberalismul românesc de un simbol și de legitimitate¹⁹. Inducea discontinuitatea într-o ordine devenită „firească” a lucrurilor. „Partidul Liberal pierduse – va spune Pamfil Șeicaru – acea siguranță interioară care-i dădea curajul să nesocotească opinia publică”²⁰. Moștenirea politică a lui Ionel Brătianu era uriașă și dificil de acceptat. Iorga o desemna ca pe un sistem pentru care Vintilă Brătianu „nu înțelegea a-și lua răspunderea”²¹. Majoritatea liberalilor reprezentau însă viitorul lor politic prin fidelitate față de linia trasată de fostul lider. Coeziunea partidului și, implicit, a guvernului trebuia să fie asigurată mai curând prin substituirea marelui om dispărut de către colaboratorii săi apropiați, frațele său Vintilă și I.G. Duca, decât prin rediscutarea socializării liberale²².

Însă legendara disciplină liberală a avut de suferit în condițiile dispariției unei personalități atât de dominante, precum cea a lui Ionel Bră-

tianu, care își asumase toate responsabilitățile în cadrul partidului și guvernului. Deși stabilită în unanimitate²³ și confirmată cu rapiditate la nivel local printr-o delegare a atribuțiilor Congresului general al partidului (forul care alegea în conformitate cu Statutul structura de conducere a formațiunii)²⁴, mulți considerau președinția lui Vintilă Brătianu drept una provizorie, I.G. Duca și Gheorghe Brătianu reprezentând probabilii adversari pentru ocuparea golului lăsat de Ionel Brătianu²⁵.

I.G. Duca a aspirat, nemărturisind acest fapt în epocă, la șefia Partidului Național Liberal imediat după moartea fostului său îndrumător politic care l-a pregătit pentru această funcție, rulându-l pe la diferite departamente (pentru a cunoaște mai bine problemele de stat). Din această postură, de prezumtiv succesor al marelui Brătianu la conducerea partidului, adoptase acte fundamentale pentru țară (precum decretul lege pentru expropriere în 1919) și fusese delegat cu organizarea imediat postbelică a liberalilor, la nivelul structurii politice sau programatice a partidului²⁶. Stimat pentru corectitudinea sa, puterea de muncă, pentru darul lui de a se împăca cu toată lumea²⁷, „om cult, abil, inteligent, expansiv, un mare talent oratoric [...], o vastă experiență politică și de guvernare, fiind cel mai apropiat și îndelung colaborator al lui Ionel Brătianu...”²⁸, I.G. Duca întruchipa o soluție pentru viitorul Partidului Național Liberal încă din anii '20, după cum preconizează Dimitrie Drăghicescu²⁹. Problema coeziunii, a unității partidului, a continuității, era însă esențială din perspectiva acțiunii viitoare. Sprijinindu-l pe Vintilă Brătianu, I.G. Duca declara, în Comitetul Executiv, că „în partid n-a existat niciodată luptă pentru șefie”³⁰. Duca a fost tentat de șefia partidului și a guvernului, în pofida asigurărilor pe care ni le dă nouă că nici prin minte nu-i trecuse să o ia înaintea lui Vintilă pe care îl stima atât de mult³¹. Afirmția lui este indirectă în *Memorii*, făcută prin intermediul Regentului Gh. Buzdugan. Nemulțumit de intransigența lui Vintilă Brătianu și neîncrezător în politica lui economică, care ridica prea multe ostilități peste hotare, înaltul demnitar insinua că hotărârea de a-l alege președinte pe fratele marelui dispărut „va fi regretată ulterior de liberali”. Duca concluziona că neîncrederea reală a lui Buzdugan în Vintilă Brătianu „reprezenta un nou izvor de greutate pentru noi în calea tot mai spinoasă ce ne aștepta de acum încolo”³².

Șef peste noapte al partidului, în împrejurări critice pentru gruparea liberală, acceptând cu greutate și doar din datorie noua postură³³, Vintilă Brătianu era lipsit pentru această sarcină – în viziunea observatorilor –

atât de calitățile unui bun comandant, cât și de ucenicia necesară³⁴. Stâlp economic al partidului, perceput ca atare, cu mentalitatea specialistului, cu perspective limitate și deprinderea muncii migăloase, intransigent, refractar nuanțelor, sincer și direct, lipsit astfel de calitățile de negociator și moderator care să împace curente, ambiții, veleități, noul președinte liberal spera să impună respect și ascultare prin exemplul său de muncă și efort³⁵. Conducerea lui Vintilă Brătianu nu era astfel una tocmai comodă. Onest și muncitor, el repudia însă orizonturile mari ale omului de stat, legându-se de amănunt³⁶.

Retrospectiv, Amedeu Bădescu afirma că dualismul puterii, formula Vintilă Brătianu-președinte, I.G. Duca-secretar general nu a fost soluția cea mai fericită³⁷, neoferind suficientă încredere, neexercitând autoritatea necesară în partid și în guvern. Mult timp, simpli factori de execuție, locotenenți ai „marelui comandant”³⁸, noii lideri de după noiembrie 1927 nu au fost capabili să dea un sens nou acțiunii liberalilor. Sentimentul că „odată cu dispariția șefului de neînlocuit vremurile de glorie ale partidului se terminau” predomina în rândurile liberale, susține A. Bădescu³⁹. Partidul a rămas dezorientat, afirma și Sterie Diamandi în epocă, nereușind să-și mai revină⁴⁰. Într-o analiză cu conotații marxiste, Amedeu Bădescu extindea dezorientarea produsă de decesul lui Ionel Brătianu la întreaga burghezie; alături de partidul liberal, aceasta „își pierduse șeful, coeziunea, creditul, sensul și conștiința rolului său istoric în viața și evoluția poporului român”⁴¹. Fenomenul de disociere și de spargere a solidarității petrecut în rândurile burgheziei mici, mijlocii și mai ales mari se suprapunea – potrivit aceluiași observator – decesului liderului. Părăsirea formațiunii de către mari mase de aderenți ai partidului, dar și de elemente din afară (armată, aparatul administrativ, din finanțe și viața economică, din intelectualitate etc.), „înfeudate” lui Ionel Brătianu și reprezentând până în noiembrie 1927 osatura hegemoniei Partidului Național Liberal și a familiei Brătianu⁴², indica o nouă fază politică pentru liberali.

Absorbit de chestiunile economice, noul lider a fost mai puțin atent la declinul politic al Partidului Național Liberal⁴³. Majoritatea articolelor ce reflectă activitatea lui Vintilă Brătianu în perioada de după noiembrie 1927 privesc de altfel economia și mai puțin politica și partidul liberal, lăsate pe seama lui I.G. Duca.

Indiferent de amploarea dorinței secretarului general al Partidului Național Liberal, I.G. Duca, sau de șansele celui alt pretendent autopropus,

C. Argetoianu, sub forma regretului unei „sume de liberali” care-l vedeau drept singurul capabil să preia succesiunea lui Ionel⁴⁴ la șefia partidului, presa adversarilor a speculat multiplele și disparatele voci care se ridicau în partid și în guvern ca pe o luptă pentru putere la nivelul conducerii, identificând – mai ales spre sfârșitul anului 1928 – tendințe și direcții de acțiune contrare⁴⁵. Două tabere se înfruntau, în viziunea observatorilor vieții politice de la noi, cu privire la viitorul partidului. Schematismul, simplificarea sunt evidente, criteriul deosebirilor fiind atitudinea față de guvernare. Menționarea lor are menirea de a reliefa aspectul disputelor din societatea liberală, deoarece – la momentul actual al cercetării – nu putem confirma separarea pozițiilor. O primă direcție, spre care se îndreaptă, de altfel, simpatiile ziarului „Dreptatea”, cuprinde vechii liberali (V. Sassu, Leonte Moldovanu, Constantin Banu, dr. C. Angelescu, I.I. Niculescu-Dorobanțu etc.), care înclinau spre stabilirea de raporturi normale între partide și o ordine de succesiune a partidelor la putere; plecarea de la putere pentru refacerea „competințelor” (deziderat pentru V. Brătianu), în vederea venirii la cârma statului după inevitabila uzură a național-țărăniștilor, apărea astfel drept calea de urmat. O a doua tabără cuprindea pe miniștrii de „colaborare” (C. Argetoianu, Stelian Popescu) care și-au asociat pe I.G. Duca în încercarea prelungirii cu orice preț a guvernării⁴⁶. Un război ne este înfățișat între cele două facțiuni, cu victorii temporare (precum cea a lui I.G. Duca, care a făcut să fie numit președinte de consiliu ad-interim și conducător al partidului, în dauna dr. C. Angelescu, în momentul în care Vintilă Brătianu a plecat la cură la Royat – vara anului 1928), replieri, stratageme⁴⁷. Organizațiile județene urmau această disoluție și luptă internă a centrului. Dizidențele, excluderile, reprimirile caracterizau viața de partid locală, interesele lideri putând fi cu greu reconciliate. Este cazul organizațiilor din Teleorman⁴⁸, Constanța⁴⁹, Oltenia⁵⁰, Satu Mare⁵¹ sau Prahova⁵², aflate mereu în atenția presei adverse liberalilor pentru a le sublinia fragilitatea la guvernare, lipsa oricărui suport politic real.

Dincolo de aceste supoziții ale adversarilor, dificultățile din teritoriu și-au găsit reflectarea și în presa centrală a partidului⁵³, denotând situația precară din cadrul Partidului Național Liberal, greutatea de a păstra disciplina și coeziunea formațiunii. Animositățile în cadrul partidului au izbucnit însă la nivel central în vara și toamna lui 1928, în legătură cu afacerea terenurilor petrolifere de la Dîmbovița. Pe parcursul ultimului an, câțiva politicieni (în principal deputații de Dîmbovița, Gr. Tolea și I.

Irimescu-Cândești, dar și Istrate Micescu, Toni Iliescu, I. Manolescu-Strunga) și primari, în complicitate cu organele administrative și silvice, făcuseră acte de concesiune fictivă (de la diferiți țărani) asupra unor terenuri petrolifere lăsate în părăsire și neglijate. Ulterior, aceste terenuri au fost consolidate în baza legii [minelor din 1924]. Prof. Mrazec, ministrul Industriei, a cerut ca terenurile să fie restituite Statului⁵⁴. Inițial, chestiunea a fost plasată în registrul derizoriului unei campanii opoziționiste de vară, plină de insinuări și invențiuni⁵⁵. Mobilizarea național-țărănistă în a prezenta cazul ca pe un proces moral al Partidului Național Liberal⁵⁶, refuzul ministrului Justiției Stelian Popescu, sprijinit de Vintilă Brătianu, de „a închide ochii”, au dat – pentru liberali – o dimensiune nedorită faptelor. Vocile lui I.G. Duca (paradoxal, cel însărcinat de Vintilă Brătianu – ca având cel mai mare contact cu parlamentarii liberali – să-i determine să restituie perimetrele însușite), C. Argetoianu, dr. C. Angelescu etc. au demonstrat discordanțele din interiorul partidului, semn al uzurii⁵⁷. Guvernul a fost silit, la începutul lunii septembrie 1928, să defere afacerea instanțelor judiciare, asigurate de lipsa oricăror ingerințe politice. Liberalii au putut să pozeze, finalmente, în echidistanți, democrați, deoarece „statul sesizase pagubele pe care le suferise în patrimoniul lui de terenuri petrolifere”⁵⁸. Urmările au fost însă dramatice pentru guvern, o falie producându-se între miniștri. Stelian Popescu și L. Mrazec, acuzați de amplexarea scandalului, s-au situat pe o poziție de adversitate totală față de ministrul Comunicațiilor, Constantin Dimitriu, șeful organizației dâmbovițene. Deși, procesul nu a fost finalizat (național-țărăniștii vorbind de o mușamalizare pentru a menține unitatea partidului), repercusiunile asupra actului guvernării au fost majore. Sarabanda amenințărilor cu părăsirea guvernului a accentuat instabilitatea regimului. Prof. Mrazec nu și-a mai ocupat efectiv postul după vacanță, el fiind tot mai mult suplinat de Ioan Nistor, ministrul Lucrărilor Publice. „Criza petroliferă” dovedise incapacitatea succesorilor lui Ion I.C. Brătianu de a menține conflictul intern din partid la un nivel rezonabil. Continua luptă pentru poziții ministriabile, Istrate Micescu pentru Justiție, Victor Antonescu (de la Paris) și M. Oromolu (aflat la Berlin) dorind Finanțele⁵⁹, Chirculescu Ministerul Muncii etc., în condiția imposibilității remanierii, a întărit convingerea societății privind provizoriul liberalilor la putere.

Într-un context confuz, retragerea de la conducerea Afacerilor Externe (pe 30 iulie 1928) a lui N. Titulescu, o personalitate de mare anvergură

națională și internațională, reprezenta o pierdere de capital simbolic irecuperabilă pentru guvern. Liberalii au păstrat tăcerea asupra unui subiect care le afecta în mod direct credibilitatea. Motivele răcelii lui Titulescu față de conducătorii politici liberali pendulează între principialitate și oportunism meschin. Raoul Bossy, la moment secretar al Regenței, afirmă în *Amintirile* sale că demisia s-a datorat unei discuții cu regentul Buzdugan, care l-a pus la curent pe ministrul de Externe cu intențiile de viitor ale Înaltei Instituții. N. Titulescu a dorit să se retragă dintr-o afacere care începuse să devină nerentabilă, în ideea de a nu fi legat de liberali și a-și rezerva puțința de a intra ulterior, „ca tehnician la externe”, într-un eventual Minister național-țărănist⁶⁰. Curent de opinie mai larg, infirmat însă de C. Argetoianu. De acord cu propoziția că demisia lui Titulescu nu era justificată prin nimic (V. Brătianu – altfel foarte econom cu banul public – insistând să-i fie satisfăcute toate exigențele, până la cele de ordin financiar și care atârnamu greu), atentul observator politic vedea în Titulescu ambiția înaltă de a deține un rol european sau de a se întoarce la București ca prim-ministru⁶¹. Oficial, ministrul a invocat dezacordul asupra modalității încheierii împrumutului, N. Titulescu considerând că drumul cel mai sigur pentru obținerea acordului de împrumut trece prin Geneva, pe la Societatea Națiunilor⁶². În culise, presa de opoziție specula însă și asupra antagonismului dintre ministrul de Externe și I.G. Duca, manifestat prin încercarea ultimului de a coborî de pe soclu pe „marele european”. Oficioasele guvernamentale, „Viitorul” și „L'Independance Roumaine”, au tratat revenirea în țară a orgolioasei personalități ca pe un simplu fapt divers, prin note anodine⁶³. Nemulțumirea era reciprocă, potențată cu elemente personale: Titulescu se considera pus într-o situație umilitoare prin excluderea lui de la negocierile privind împrumutul, desolidarizându-se public de acesta în presa din Italia și Franța, la care se adăuga afacerea tulburărilor studențești antisemite de la Oradea Mare (din decembrie 1927)⁶⁴. Părăsirea ministerului de către Titulescu a cunoscut formalități juridice neobișnuite (fostul ministru primea un lung concediu de 6 luni cu reluarea postului său de ambasador la Londra)⁶⁵, care marcau o anume lealitate față de guvernul din care făcuse parte. Vintilă Brătianu s-a grăbit să accepte orice soluție care nu implica demisia directă și, implicit, rediscutarea legitimității sale în fața Regenței ca și cabinet de „colaborare”, așa cum denominase, în iunie 1927, Ion I.C. Brătianu formula includerii în echipa de conducere a unor independenți, tehnicieni sau neliberali⁶⁶. După

o scurtă asumare a responsabilității de către V. Brătianu, Constantin Argetoianu a primit interimatul Externelor la 15 august 1928⁶⁷. Criza politică rămânea însă deschisă, în pofida încercării primului ministru de a conferi încredere sistemului prin plecarea sa anuală (care s-a prelungit nepermis pentru liberali în acel an) la băile din Royat. Impresia acută de singurătate a puterii anunța apropiata cădere, deși guvernul liberal nu s-a confruntat în vara și în toamna anului 1928 cu impunătoare manifestații opoziționiste, cum se întâmplase în luna mai a aceluiași an la Alba Iulia.

Mai curând punctuale⁶⁸, acțiunile național-țărăniști au evidențiat climatul de instabilitate economică și politică pe care-l cunoștea societatea românească. Seceta și dezastrul recoltei agricole (mai ales în Basarabia), imposibilitatea exportului de cereale și, implicit, lipsa devizelor, nu au putut fi escamotate ca subiecte de dezbatere publică în vara celui an. Asigurările oferite de Constantin Argetoianu, ministrul Agriculturii și Domeniilor, în ședința Consiliului de Miniștri, privind disponibilul de cereale (200.000 de vagoane), au fost formale⁶⁹. Liberalii au minimalizat gravitatea situației, prezentând-o ca pe o nouă polemică politicianistă național-țărănișă. Falsificarea intenționată a unor aspecte agricole dorea – după liberali – să încurajeze specula, ilicitul și să împiedice împrumutul extern destinat stabilizării monetare⁷⁰. Criza însă era cât se poate de reală, iar Consiliul de Miniștri din 1 septembrie 1928, prezidat de I.G. Duca, a aprobat importul de porumb, prin intermediul mai multor bănci, pentru ajutorarea regiunilor bântuite de secetă⁷¹.

Registrul financiar a fost principalul asumat de partid în discursul guvernamental. Prezența șefului liberal Vintilă Brătianu, economist și finanțist, în fruntea Cabinetului, dar și identificarea problemelor din societatea românească ca fiind de natură economică au impus această temă ca prioritară pentru liberalilor. Era, totodată, o modalitate de a eluda contestarea politică. „Biruința politicii financiare a partidului” a reprezentat cuvântul cheie al luărilor de poziție liberale și o miză a discuției publice. Stabilizarea monetară era un fapt după liberali, ea trebuind întărită prin cea legală. „Pășind încet și metodic, din aproape în aproape, s-au evitat salturile periculoase, dar făcând ca fiecare zi să fie mai bună decât cea de ieri” declara Vintilă Brătianu la Camera⁷². Spre deosebire de alții – național-țărăniști, averescani, care au încercat stabilizarea ca pe o politică disperată în mijlocul unei situații anormale –, liberalii se prezentau opiniei publice ca oameni ai faptelor concrete, cu înfăptuiri migăloase și nu cu teorii. Dincolo

de viitoarea prosperitate (inerentă), realizările economice liberale aveau consecințe în planul imediat al identității, al mândriei, al demnității naționale. Deveneau aspecte ale mobilizării națiunii în jurul politicii partidului. La starea prezentă, românii se ridicaseră singuri, fără sprijin extern. Nu făcuseră apel la Societatea Națiunilor, care discută mai ales cu țările disperate, impunându-le condiții grele. Aveau nevoie de credit extern, dar nu se îndreptaseră spre el ca paraliticii care cerșesc ajutor⁷³. O dată în plus, liberalii au încercat să prezinte propriul interes ca pe unul național. Obținerea împrumutului a fost însă anevoioasă pentru cabinetul V. Brătianu, determinând finalmente – sub multiple aspecte – căderea guvernului. Constată cu o mare miză politică în societatea românească, pusă în centrul acțiunii legitimante, realizarea acordului privind acordarea de către un grup de bănci occidentale (Banque de Paris et de Pays Bas, grup financiar american Blair, banca Hambros și Lazare Brothers etc) a unui împrumut de stabilizare era o temă a negocierii puterii pe relația cu Regența și cu opoziția. Tratatul cu bancheii străini – purtate de Victor Antonescu și Tancred Constantinescu (ultimul, cel care caucionase, ca ministru al Industriilor, legea minelor din 1924) – au avansat însă greu (motivul fiind obligația înlăturării legilor restrictive capitalului străin, corectarea programului *prin noi înșine*), iar acordarea împrumutului, anunțată în repetate rânduri de guvernul liberal ca fiind „apropiată”, întârzia mereu deși „tratatul erau pe calea cea bună”⁷⁴. Național-țărăniștii au vorbit în aceste condiții de „șarlatania premierului”⁷⁵, de „narcoticul împrumutului” administrat opiniei publice și factorilor politici, o modalitate a liberalilor de a se face necesari la guvernare și de a deturna atenția de la gravele probleme interne⁷⁶. Deși la 19 iulie 1928 se semnase la București o convenție în baza căreia urma să se încheie în toamna aceluiași an – la 15 noiembrie – un acord definitiv privind 250 milioane dolari, în mai multe tranșe⁷⁷, izolarea crescândă în plan extern a guvernului liberal era o realitate dovedită în condițiile grele ale acordării împrumutului, ce implicau controlul veniturilor statului. „România sub curatelă”, „Cele dintâi îngenuncheri” au clamat național-țărăniștii⁷⁸, iar în presa străină, mai ales engleză și germană, puține au fost articolele favorabile României⁷⁹.

Stabilizarea financiară nu se oprea însă numai la lege, ci ea necesita ani mulți de continuitate pentru aplicarea ei, pentru ca mersul liniștit al țării să fie asigurat și să se realizeze înzestrarea, declara în octombrie 1928 Vintilă Brătianu⁸⁰. O perioadă de liniște politică și socială, pe care Parti-

dul Național Liberal nu mai avea capacitatea să o impună, era condiția dezvoltării.

Eșafodajul politic și social al liberalilor la putere s-a clătinat tot mai mult pe parcursul toamnei lui 1928, în condițiile pierderii de substanță a Partidului Țărănesc-dr. N. Lupu (a cărui membri se îndreptau decis spre Partidul Național-Țărănesc, neacceptând „țărănism cu botniță liberală”⁸¹) și a raportului negativ al Uniunii Generale a Industriașilor din România (dominat de liberali) față de viitorul sectorului industrial⁸².

Slăbiciunea partidului și guvernului era ilustrată prin incapacitatea lui de a negocia un acord politic care să implice o colaborare minimală la guvern; ideea unui guvern de tranziție, care să patroneze încheierea acordului de împrumut, condus de Barbu Știrbey nu a convins pe nimeni. Experiența apropiată făcea această formulă imposibilă. O. Goga afirma, la Constanța, că „Ministeriul național” era o stratagemă prin care „liberalii să uzeze de celelalte partide, pentru a reveni ei după ce vor face dovada incapacității celorlalte”⁸³. Pentru Vintilă Brățianu, o asemenea formulă („un bloc național în fața străinătății”⁸⁴), prezentată ca fiind cerută și de partenerii externi, reprezenta o modalitate de continuitate a sistemului politic, pe care ei îl caționau, prin păstrarea lor în proximitatea puterii. Memoriile trimise pe 10 octombrie⁸⁵ și pe 1 noiembrie de șeful guvernului către Regență insistă asupra solidarizării naționale ca o condiție indispensabilă consolidării financiare. Partidul Național Liberal era dispus să se retragă de la putere, să accepte chiar un guvern dominat de național-țărăniști, în situația asigurării continuității operei economice de guvernare liberale. Demersul nu era însă asumat de întreaga conducere a partidului, conștientă de fragilitatea șanselor unui guvern de coaliție. Alexandru Lapedatu îi mărturisea lui Iorga, la 1 noiembrie 1928, că înțelegea faptul că Regența a luat angajamente față de național-țărăniști și nu le mai poate retrage. Ministeriul de Coaliție era, astfel, sabotat din interior chiar de către Instituția care era interesată – teoretic – să-l impună⁸⁶. I.G. Duca sugera, mai realist, un cabinet național-țărănesc, „obligat” însă să continue politica liberală⁸⁷. Însă Regența nu a putut și nu a dorit, în contextul crizei Partidului Liberal din toamna anului 1928 și a provizoratul dominant la nivelul guvernului, să ofere garanțiile de continuitate cerute de liderii liberali, desemnându-l pe Vintilă Brățianu doar să parafaze convenția de împrumut și să supună legea de stabilizare votului Parlamentului. Aplicarea măsurilor propriu-zise urmau să revină altui guvern. Ceea ce liderul liberal nu a acceptat⁸⁸.

Partidul Național-Țărănesc se găsea, la începutul lui noiembrie 1928, în proximitatea puterii politice. Manifestările lui publice diminuaseră în amploare și discurs, dar național-țărăniștii demonstraseră faptul că nu mai pot fi ținuți departe de guvernare. Campania opoziționistă din primăvara aceluiași an arătase factorilor constituționali forța partidului, faptul că reprezentau o alternativă coerentă sub raport structural și doctrinar la Partidul Național Liberal, și înlăturase clișeele privind natura partidului cu care liberalii saturaseră reprezentările actorilor politici (național-țărăniștii ca fiind incapabili de guvernare, adepții luptei de clasă, ai revoluției ca modalitate de transformare socială etc.). Virgil Madgearu arăta, de altfel, imediat după Alba-Iulia, că „scopul nostru a fost atins. Am demonstrat Regenței că suntem singurul partid popular cu adânci rădăcini în masele populare și simpatizați de marele public care așteaptă de la noi îndreptarea stării mizerabile de azi. Străinătății i-am dovedit că suntem un partid puternic, de ordine și iubit de Țară”⁸⁹. Într-un expozeu politic, ținut la clubul Partidului Național-Țărănesc din București, secretarul general al național-țărăniștilor afirma că la Alba-Iulia „se trăsesse un semnal de alarmă împotriva războiului civil” ca modalitate de schimbare în ordinea puterii⁹⁰.

Considerată la „cel dintâi examen în fața națiunii”⁹¹, Regența se afla sub o formidabilă presiune morală. Dinspre țărăniști, datorită Înaltei Instituții era aceea de a lăsa neatins viitorului Rege patrimoniul de tradiții constituționale, agonisit de strămoșii Săi⁹². Factorul constituțional – în dorința de a se proiecta în conștiința contemporanilor ca o instituție independentă, element important de creștere a prestigiului, și de a restabili raporturile normale între partide – nu mai putea trece asupra popularității național-țărăniște. „Ceea ce-și îngăduia regele Ferdinand nu-și putea permite Regența, obligată fiind să înlăture bănuiala că n-ar fi decât o creație a Partidului Liberal”⁹³ spunea ulterior Pamfil Șeicaru. Această voință a membrilor Regenței de a transforma instituția în arbitru imparțial al vieții publice era dublată de interesele mai puțin vizibile ale lui Gh. Buzdugan, singurul membru al Regenței „care-și permitea să aibă o opinie și să îndrăznească o îndrumare politică”⁹⁴. Președintele Înaltei Curți de Casație și Justiție apărea drept o creație a lui Ionel Brătianu, care însă „nu se putea obișnui să-l trateze ca pe un Regent, ci mai mult ca o făptură a lui”⁹⁵. Resentimentele au fost uriașe, Buzdugan a lipsit de înmormântarea liderului liberal⁹⁶ și „de a doua zi nu a încetat a lucra în vederea aducerii la putere a național-țărăniștilor”⁹⁷. Sentimentului amestecat față de liberali i s-au

suprapus influențele venite din partea familiei. „Fiii lui – cu promisiuni de mari avantaje, care au și urmat – îl montau zilnic pentru național-țărăniști” afirma în perioadă Elie Miron Cristea, patriarhul României⁹⁸. Această răsturnare de poziție a factorului constituțional, cu urmări din cele mai neplăcute pentru puterea liberală, l-a determinat pe Vintilă Brătianu să încerce schimbarea componenței și structurii instituției. Încercarea de propulsare a prințului Nicolae, cu care avea foarte bune relații, după mărturia celui din urmă⁹⁹, ca „prim regent” sau dorința de a o implica pe Regina Maria, ea însăși nemulțumită de rolul marginal deținut în materie de decizie socială, în treburile statului¹⁰⁰ au dat dimensiunea răspunsului liberal la această transformare esențială pentru viața publică. În toamna lui 1928, acutele dificultăți politice, economice și sociale l-au hotărât pe Regentul Gheorghe Buzdugan în direcția unei rezolvări a succesiunii liberalilor la putere. Era o modalitate convenabilă de a oferi satisfacție opiniei publice și de a consolida Instituția pe care o domina. Marile serbări aniversare de la Constanța (se împlinea o jumătate de secol de la anexarea Dobrogei), a căror strălucire nu a înșelat pe nimeni¹⁰¹, au prilejuit o conversație particulară – aprinsă după majoritatea mărturiilor, preferându-se chiar insulte¹⁰² – privind viitorul puterii între premierul liberal și Regent. Vintilă Brătianu a cerut, o dată în plus, garanții de continuitate a operei liberale, dovada principală a bunei credințe a național-țărăniștilor fiind participarea lor la un guvern de concentrare care să încheie împrumutul¹⁰³. Răspunsul lui Buzdugan a determinat concluziile lui Vintilă Brătianu, care a preferat – decât să i se ceară formal demisia de către regenți – să depună el mandatul.

Demisia guvernului condus de Vintilă Brătianu, voluntară sau mai puțin¹⁰⁴, a venit la 3 noiembrie 1928. După tatonări scurte și „formale”, care l-au implicat pe Nicolae Titulescu și ideea de Minister Național, Regenta încredința lui Iuliu Maniu responsabilitatea alcătuirii noului cabinet ministerial. Național-țărăniștii atingeau, în sfârșit, puterea la 10 noiembrie același an. Criza politică, de legitimitate a actului guvernării, părea să-și fi găsit rezolvarea. Bucuria populară a însoțit schimbarea în ordinea puterii.

Două lecturi, previzibile prin apelul la valorile națiunii și ale datoriei, au intrat în competiție în descrierea momentului. Național-țărăniștii au asimilat evenimentul, prin prisma identificării lor cu națiunea, ca pe o vreme a întronării libertăților și drepturilor poporului românesc, a sfârșitului bunului plac, al aservirii viclene și treptate a principalelor instituții națio-

nale¹⁰⁵. M. Sevastos scria, în acele clipe de exaltare, chiar de o „eră nouă”, o rupere cu trecutul prin introducerea altei practici. Viața reală a maseselor, a regimului popular, rupsesse cadrul stabilit de Brătieni la dimensiunile clubului liberal. „Era nouă” reprezenta o perioadă de libertăți și dreptate, făurită de popor după voința lui, o eră fără samavolnicii, fără cenzură, fără stare de asediu. Omenia, cultura și civilizația apuseană aveau să predomine spiritul asiatic al liberalilor¹⁰⁶. La Cluj, Ion Mihalache asemeuia venirea la putere a Partidului Național-Țărănesc cu Învierea, cu resurecția, iar pe Iuliu Maniu cu Meșterul Manole al națiunii române, cel care construiește o viață nouă poporului¹⁰⁷.

Lectura liberală privilegia „terenul exclusiv al intereselor superioare ale statului”, ideea de „bloc național al energiilor constructive” în vederea realizării dezideratelor românești, la momentul respectiv împrumutul de stabilizare, „responsabilitatea”. Într-un raport asupra guvernării, prezentat la Senat, Vintilă Brătianu menționa drept cauză principală a retragerii liberalilor de la putere incapacitatea de a se ajunge la un cabinet național, condiție a unei politici coerente de viitor¹⁰⁸. În pofida discursurilor afirmative, privind chiar posibilitatea revenirii la putere după modelul anului 1926, unii lideri liberali erau intimidați de realitatea unei forțe politice, de popularitatea Partidului Național-Țărănesc care nu putea fi comparată cu popularitatea spontană a generalului Averescu. Fapt a fost redat de I.G. Duca, în discursul rostit cu prilejul răspunsului la Mesajul Regal din decembrie 1928¹⁰⁹.

Aceste explicații oferite ascund sfârșitul sistemului de putere pe care Vintilă Brătianu îl moștenise de la predecesorul său ilustru, fără însă a-l putea gestiona. Fostul prim-ministru își vedea, totodată, înfirmarea în mare măsură a politicii economice pe care o patronase vreme de 20 de ani¹¹⁰. Era sfârșitul unei sociabilități politice, considera liderul liberal, deși momentul și modalitatea demisiei l-au determinat pe Constantin Argetoianu să considere că Vintilă era atins în momentul respectiv de boala care l-a dus în mormânt doi ani mai târziu¹¹¹. Marele banchet (de 300 de tacâmuri) oferit în onoarea fostului premier de deputații și senatorii liberali, în pofida consternării la aflarea deciziei, pe 6 noiembrie 1928¹¹², nu reușea să ascundă realitatea că partidul intra, poate pentru o lungă perioadă, în opoziție.

Alegerile din decembrie 1928 aproape că au măturat formațiunea liberală din Parlament. Deși înfrângerea era previzibilă, după uzura produsă de guvernare, amploarea ei (doar 6,5% din totalul voturilor, și 13 parla-

mentari) a zdruncinat Partidul și a grăbit adaptarea la sociabilitatea democratică. În asumarea noului model, liberalii au înțeles însă că această popularitate putea să le devină fatală național-țărăniștilor. Speranțele pe care ei le treziseră deveniseră ipotecă asupra Partid Național-Țărănesc. Un țăran din Vlașca, cu 20 de pogoane de pământ voia să devină sergent de stradă. I se urâse cu munca și dorea să se mai odihnească, că a venit partidul la putere¹³. Partidul Liberal cedase puterea în noiembrie 1928 și se construia ca opoziție în așteptarea inevitabilelor contraziceri la guvern ale unui partid ce promisese transfigurarea societății românești.

VINTILĂ BRĂȚIANU GOVERNMENT'S RESIGNATION (NOVEMBER 1928)
THE CONNOTATIONS OF AN ADMINISTRATION REMOVAL

- Summary -

Vintilă Brătianu government's resignation, in November 1928, meant more than a change of rule in inter-war Romania. The liberals' moving off the government had some implications over the entire political system: the model of power in society, parties' representative level, opposition etc. The reasons for resignation somehow forecast this major change in the logic of power. The political parties' appeal against the government, especially that of National-Peasant Party, was doubled by the increasing role of public opinion (through press and civil manifestations) in the adoption of political decisions. Further more, it should be taken into consideration the wish of High Regency for it not to be taken as a partizan institution, as it had been established during king Michail's minority, that was after King Ferdinand's death (june 1927). These reasons forecast the democratization of inter-war political system, by imposing some opposition's customs and changing the power's ratio in society.

Note

¹ Nechifor Crainic, *Zile albe-zile negre, Memorii (I)*, Ediție îngrijită de Nedic Lemnar, Casa Editorială „Gândirea”, București, 1991, p. 208.

² Mihail Manoilescu, *Memorii*, ediție îngrijită, prefață, note și indice de Valeriu Dinu, vol. I, Editura Enciclopedică, București, p. 130; vezi și Apostol Stan, *Iuliu Maniu. Naționalism și democrație. Biografia unui mare român*, Editura Saeculum I.O., București, p. 172.

³ Gala Galaction, *Jurnal*, vol. III, ed. a II-a, ediție îngrijită și note de Teodor Virgolici, Editura Albatros, București, p. 207.

⁴ Guvernul era unul liberal, în pofida prezenței în Cabinetul Ion I.C. Brătianu (și ulterior Vintilă Brătianu) a unor „specialiști”, tehnicieni precum Constantion Argetoianu la Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Stelian Popescu la Justiție, Ludovic Mrazec la Industrie și Comerț, Nicolae Titulescu la Ministerul Afacerilor Străine și a unor membri ai Partidului Țărănesc, dr. N. Lupu fiind ministru al Muncii, Cooperăției și Ocrotirilor Sociale. De altfel, în toamna lui 1927, unii din miniștrii menționați au intrat în Partidul Liberal (C. Argetoianu și L. Mrazec).

⁵ Nicolae Iorga, *România contemporană de la 1904 la 1930. Supt trei regi. Istorie a unei lupte pentru un ideal moral și național*, ediție îngrijită, note și comentarii de Valeriu Răpeanu și Sanda

Răpeanu, Ed. Pro, București, p. 362; Idem, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, ediție îngrijită de Valeriu Răpeanu și Sanda Răpeanu, Ed. Minerva, București, 1976, p. 731.

⁸ Idem, *Istoria românilor*, București, 1939, vol. X, *Întregitorii*, p. 456.

⁹ N. Iorga, *România contemporană...*, p. 364.

¹⁰ Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. al-VIII-lea, partea a VII-a (1926-1930), ediție și indice de Stelian Neagoe, Ed. Machiavelli, București, 1997, p. 255-256.

¹¹ Stelian Popescu, *Amintiri*, îngrijire de ediție, prefață și note de Ioan Opriș, Ed. Albatros, București, 2000, p. 288.

¹² Ion Cireșu, *Opera sănătoasă a Partidului Liberal continuă*, „Liberalul”, III, 9, 28 octombrie 1928.

¹³ C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 257.

¹⁴ Situația instituției monarhice în centrul mecanismului schimbării democratice guvernamentale a conferit sistemului politic și societății stabilitate, continuitatea operei executivului. În același timp însă, a făcut ca arbitrarul să domine, adeseori, reprezentativitatea politică. Rolul de arbitru suprem, apropiat de rege, era o necesitate, după P.P. Negulescu, *Partide politice*, ediție îngrijită, prefață și note de Nicolae Gogoneaș și Ioan C. Ivanciu, Ed. Garamond, București, f.a., p. 358, deoarece în țările cu regim constituțional, în care opinia publică nu există sau este prea divizată, alternativa pentru desemnarea guvernanților ar fi forța.

¹⁵ Paul Ricoeur, *Eseuri de hermeneutică*, traducere de Vasile Tonoio, Ed. Humanitas, București, 1995, p. 277-278.

¹⁶ La 30 martie, acel an, Nicoleta Iorga afirmase, în fața unui Vintilă Brătianu, care nu voia să admită faptul, că „guvernul lui nu apucă toamna”, *Memorii (Agonia Regală și Regenta)*, vol. V, Ed. „Naționala” S. Ciornei, București, 1935, p. 279; C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 253; un ziar liberal de provincie considera că toată vara pescuitorii în apă tulbure, în frunte cu național-țărăniștii, au tot strigat pe la răspântii căderea guvernului liberal”, Ion Cireșu, *art. cit.*

¹⁷ Iorga, *op. cit.*, p. 279; Ioan Scurtu, *Istoria Partidului Național-Țărănesc*, ediția a II-a, Ed. Enciclopedică, București, p. 90; *Național-țărăniștii s-au retras iarăși din Parlament*, în „Viitorul”, anul XXI, nr. 6026, miercuri 21 martie 1928.

¹⁸ În *Data fatală se apropie*, „Dreptatea”, anul II, nr. 289, sâmbătă 29 septembrie 1928, se pune problema dacă guvernul va putea obține decretul de convocare a Parlamentului, fără nici o realizare sigură și serioasă în materie de împrumut, după farsa din Iulie care a pus înaltă Regentă într-o situație atât de delicată.

¹⁹ *Opera constructivă. Sesiunea ordinară a Corpurilor Legiuitoare*, „Viitorul”, anul XXI, nr. 6200, marți 16 octombrie 1928; programul legislativ liberal includea legi de organizare a învățământului, unificarea Codului Penal și comercial, modificarea legii administrative, organizarea poliției și jandarmeriei, legile de organizare a ministerelor, legea contabilității și a controlului preventiv al banului public, legea pescăriilor și cea a viticulturii; vezi și *Mesajul Regal. Marea operă de consolidare națională*, „Viitorul”, anul XXI, nr. 6201, joi 18 octombrie 1928.

²⁰ *Luminoasă expunere a d-lui prim-ministru Vintilă Brătianu*, „Viitorul”, anul XXI, nr. 6201, joi 18 octombrie 1928; vezi și Vasile Cetină, *Liberalii rămân la putere*, „Liberalul”, anul III, nr. 8, 7 octombrie 1928 sau Ion Cireșu, *art. cit.*

²¹ O analiză mai amplă asupra urmărilor pentru Partidul Național Liberal ale dispariției lui Ion I.C. Brătianu în studiul nostru, *Partidul Național-Liberal la sfârșitul anului 1927*, în *Istorie și conștiință. Profesorului Ion Agrișoroi la a 65-a aniversare*, Ed. Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 2002, p. 330-343.

²² Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor naționale, țărăniști și național țărăniști*, partea I, partea a II-a, ediția a II-a, îngrijire, Note, Postfață Victor Frunză, Ed. Victor Frunză, București, 2000, p. 231.

²³ Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, p. 455.

²⁴ Un ieșan, *Continuatorul*, în „Mișcarea”, an XXI, nr. 274, Sâmbătă, 3 Decembrie 1927.

²³ *Noul șef al Partidului național liberal. D-l Vintilă Brătianu, „Viitorul”, XX, 5933, joi 1 decembrie 1927; I.G. Duca declara, cu prilejul ședinței comitetului executiv, că „în partidul național-liberal nu poate exista câmp liber pentru intrigă”, Partidul național-liberal își continuă opera, în idem.*

²⁴ Era un semn al dorinței liberalilor de a evita posibilitatea discuției în partid. Întârzierea decizională putea afecta inițiativa liberală în plan public; *Manifestarea politică din Giurgiu. Comemorarea fostului Prim-ministru. Ratificarea noului președinte al Partidului național-liberal, „Viitorul”, anul XX, nr. 5937, luni 5 decembrie 1927.*

²⁵ I. Scurtu, Gh. Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, Ed. Paideia, București, p. 182.

²⁶ Ioan Scurtu, *Ion I.C. Brătianu. Activitatea politică*, Ed. Museion, București, 1992, p. 101-102; I. Scurtu, Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 182; Ion Agrigoroaiei, *România interbelică*, vol. I, Ed. Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 2001, p. 160-161.

²⁷ C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 77.

²⁸ ANIC, fond Amedeu Bădescu, *Scurti istoric al Partidului Național-Liberal Român*, vol. I, 1928-1934, f. 10, apud Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea I, 1918-1933, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 460-462; pentru caracterizarea lui I.G. Duca a se vedea Sterie Diamandi, *Galeria oamenilor politici*, București, Ed. Gesa, 1991, p. 152-155.

²⁹ D. Drăghicescu, *Partide politice și clase sociale*, București, 1922, p. 74-76.

³⁰ „Viitorul”, an XX, nr. 5933, joi, 1 Decembrie 1927.

³¹ I. Gh. Duca, *Amintiri politice*, vol. III, Jon Dumitru-Verlag, München, 1982, p. 224.

³² *Ibidem*, p. 224-225.

³³ *Noul șef al Partidului național liberal. D-l Vintilă Brătianu, „Viitorul”, XX, 5933, joi 1 decembrie 1927; „Mișcarea”, anul XXI, nr. 271, miercuri 30 noiembrie 1927.*

³⁴ Sterie Diamandi, *op. cit.*, p. 137.

³⁵ *Vieța și opera lui Vintilă I.C. Brătianu Văzute de prietenii și colaboratorii săi*, Așezământul Cultural Ion C. Brătianu, XXXII, București, Imprimeriile „Independența”, 1936; I. Scurtu, Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 182.

³⁶ Pamfil Șeicaru, *Construcții pe nisip. Politica aistorică*, Iași, Ed. Fidos, 1998, p. 43.

³⁷ Amedeu Bădescu, *op. cit.*, f. 10.

³⁸ P. Ghiață, *Ionel Brătianu*, București, Ed. Clujana, 1946, p. 8-9.

³⁹ Amedeu Bădescu, *op. cit.*, p. 10.

⁴⁰ Sterie Diamandi, *op. cit.*, p. 92.

⁴¹ Amedeu Bădescu, *op. cit.*, p. 10.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Ștefan Păun, *Sistemul politic al României în secolul XX. Evoluția Partidului Național-Liberal în perioada 1918-1928*, Ed. Fundației Culturale „D. Bolintineanu”, București, 2000, p. 100.

⁴⁴ C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 169.

⁴⁵ *Destrămarea partidului liberal*, în „Dreptatea”, anul II, nr. 161, duminică 29 aprilie 1928.

⁴⁶ *Guvernul la răscruce*, în „Dreptatea”, anul II, nr. 107, joi 23 februarie 1928.

⁴⁷ *Criza internă a partidului liberal*, în „Dreptatea”, anul II, nr. 231, luni 23 iulie 1928.

⁴⁸ Unde se confruntau N. Racotă și Victor Antonescu, ultimul sprijinit de o facțiune takistă intrată în partid, *Se decompun*, în „Dreptatea”, anul II, nr. 69, sâmbătă 7 ianuarie 1928.

⁴⁹ La inițiativa d-lui V. Andronescu, fost primar și senator în exercițiu, a d-lui Roman, fost prefect, senator, și a d-lui deputat Popa, cel mai mare proprietar din județ, se hotărâse eliminarea din organizația Constanța a fostului ministru V. Sassu, șeful organizației, și numirea în această funcție a lui Istrate Micescu, decanul baroului Ilfov. Acesta însă a amânat acceptarea până ce după ce organizația centrală va hotărâ asupra ratificării. Ceea ce, finalmente, nu s-a întâmplat; în „Dreptatea”, anul II, nr. 71, miercuri 11 ianuarie 1928.

⁵⁰ Disputa incluzând aici pe Gh. Tătărescu, ce încearcă să iasă de sub tutela d-lui C. Neamțu, directorul Băncii Olteniei, în „Dreptatea”, anul II, nr. 149, joi 12 aprilie 1928.

⁵¹ Scandal între liberalii sătmăreni, în „Dreptatea”, anul II, nr. 243, luni 6 august 1928.

⁵² *Armonia liberală e... deplină*, în „Dreptatea”, anul II, nr. 293, joi 4 octombrie 1928; exista o dizidență foarte activă aici cu Spirea Sorescu, senator, fost prefect (1922-1926), M. Dumitrescu, fost ministru, și Ionescu-Quintus, vice-președinte al Camerei Deputaților.

⁵³ Tudor Rădoi, *Partidul Național Liberal în Mehedinți (1875-1947)*, Ed. de Sud, Craiova, 1999, p. 60; în unele județe, atitudinea „independentă” a unor membri a fost sever sancționată, în interesul unității și disciplinei de partid. Este cazul județelor Dâmbovița, în „Viitorul”, an XX, nr. 5944, marți, 13 decembrie 1927, și Constanța, unde unele notabilități locale (Virgil Andronescu, fost primar și senator în exercițiu, Paul Dobrescu, căpitan Stelian Stănescu și Gr. Roșu au fost excluși pentru fapte repetate de tulburare, nedisciplină și nedemnitate prin decizia comitetului județean, în „Viitorul”, an XXI, nr. 5982, duminică 29 ianuarie 1928, confirmată de direcțiunea centrală a partidului, în „Viitorul”, an XX, nr. 5992, vineri 10 februarie 1928; ordinea și disciplina menținute în cadrul Partidului liberal, după moartea lui Ion I.C. Brătianu, sunt caracteristicile evidențiate de o lucrare apărută în perioadă în vestul Europei cu privire la viața politică din România (*Politics and Political Parties in Roumania*, with 20 Photographs and a Genealogical Tree, 1936, International Reference Library Publishing Co., London, p. 156. Dar nu mai era vorba despre o coeziune spontană și spirituală care singură putea menține dinamismul marelui partid.

⁵⁴ Stelian Popescu, *op. cit.*, p. 273-275.

⁵⁵ O nouă „campanie” național-țărănistă, „Viitorul”, anul XXI, nr. 6151, duminică 29 august 1928.

⁵⁶ Presa apropiată de Partidul Național-Țărănesc s-a întrecut în a acorda largi spații „celelalte mari escrocherii din România”, „panamaul petrolifer”, „fraudele petrolifere dela Dâmbovița”, „vâslă petroliferă”.

⁵⁷ Stelian Popescu, *op. cit.*, p. 274.

⁵⁸ *Noua campanie. Un proces moral pe marginea unor fraude*, „Viitorul”, anul XXI, nr. 6164, marți 4 septembrie 1928; Stelian Popescu, *op. cit.*, p. 274-275.

⁵⁹ În jurul visatei remanieri, în „Dreptatea”, anul II, nr. 276, vineri 14 septembrie 1928.

⁶⁰ Raul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică (1918-1940)*, vol. I. 1918-1937, ediție și studiu introductiv de Stelian Neagoe, Ed. Humanitas, București, 1993, p. 147; există și varianta că Regenta s-a gândit la Titulescu ca la viitorul ministru al Cabinetului de colaborare. În acest caz, credibilitatea lui politică nu trebuia grevată de o colaborare cu liberalii.

⁶¹ C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 202-203.

⁶² Stabilizarea și conflictul Vintilă Brătianu-Titulescu, în „Dreptatea”, anul II, nr. 113, joi 1 martie 1928.

⁶³ Percepția era, evident, a ziarștilor țărăniști. După „clarificarea” situației, în „Dreptatea”, anul II, nr. 207, luni 25 iunie 1928.

⁶⁴ Idem; Nicolae Penescu, *Calvarul unui ministru*, în „Dreptatea”, anul II, nr. 119, joi 8 martie 1928.

⁶⁵ Articolul *Misterul Titulescu*, din „Dreptatea”, anul II, nr. 271, de sâmbătă 8 septembrie 1928 radiografiază opiniile divergente unor ziare („Adevărul”, „Monitorul Oficial”, „Viitorul”, „Independența”, „Universul”) cu privire la situația Ministerului de Externe.

⁶⁶ *Plecarea d-lui Titulescu*, în „Dreptatea”, anul II, nr. 239, joi 2 august 1928; *Criza de guvern este deschisă*, în „Dreptatea”, anul II, nr. 248, duminică 12 august 1928.

⁶⁷ Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Guverne și guvernanți (1916-1938)*, Ed. Silex, București, 1996, p. 62.

⁶⁸ Liberalii au vorbit de *Bluff-ul „conferințelor regionale”* de la Iași, București, Chișinău și Craiova ale Partidului Național-Țărănesc, în „Viitorul”, anul XXI, nr. 6195, miercuri 10 octombrie 1928; Convocarea la circula Sidoli (anterior sala de spectacole a sindicatului ziarștilor, sală de dans), în paralel cu sesiunea extraordinară a Parlamentului (legată de votarea unor legi privind împrumutul extern), a unui rol al parlamentarilor național-țărăniști, desemnare a unei Românie pa-

ralele, alternative la cea „oficială”, liberală, a fost intens caricaturizată de presa liberală ca exhibiții vesele de vară. „Parlamentul lui Cațavencu”, desemnarea liberală, reprezenta de fapt o consolare pentru partizanii decepționați în urma eșecului „campaniei de răsturnare” și, la un alt nivel, o acțiune de sabotare a împrumutului prin calomnierea realității țării (fiscalitatea excesivă, distrugerea autonomiei locale, a agriculturii, acuza la adresa guvernului de autocratism, polițienism, brigandaj economic).

⁶⁹ *Recolta din acest an în lumina realităților*, „Viitorul”, anul XXI, nr. 6150, duminică 19 august 1928; *O situație catastrofală în regiunile înfometate din Basarabia*, în „Dreptatea”, anul II, nr. 246, vineri 10 august 1928; Pompiliu Ionițescu, *Criza agriculturii*, în „Dreptatea”, anul II, nr. 250, miercuri 15 august 1928; *Guvernul, seceta și populația*, în „Dreptatea”, anul II, nr. 254, duminică 19 august 1928.

⁷⁰ *Național-țărăniști falsifică intenționat situațiunea agricolă a țării*, „Viitorul”, anul XXI, nr. 6137, vineri 3 august 1928; *Național-țărăniștii alarmează populația și străinătatea*, „Viitorul”, anul XXI, nr. 6149, vineri 17 august 1928.

⁷¹ *Consiliul de miniștri de ieri*, în „Dreptatea”, anul II, nr. 265, duminică 2 septembrie 1928; Vintilă Brătianu însuși a donat un vagon de cereale.

⁷² *D-I Vintilă I. Brătianu vorbește la Cameră despre situațiunea financiară a țării*, în „Viitorul”, anul XXI, nr. 6041, sâmbătă 7 aprilie 1928.

⁷³ *Faptele care vorbesc. Biruința politicii financiare a partidului național liberal*, „Viitorul”, anul XX, nr. 5953, vineri 23 decembrie 1927.

⁷⁴ Asupra tratatelor privind împrumutul de stabilizare, a se vedea Gh.M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate. 1823-1933*, Tipografia Ziarului „Universul”, București, 1933, p. 604-631; Gh. Buzatu, *O istorie a petrolului românesc*, Ed. Enciclopedică, București, 1998, p. 216-226; A. Călinescu, *Însemnări politice. 1916-1939*, ediție îngrijită și prefată de Dr. Al.Gh. Savu, Ed. Humanitas, București, 1990, p. 81.

⁷⁵ În „Dreptatea”, anul II, nr. 288, vineri 28 septembrie 1928.

⁷⁶ *Narcoticul împrumutului*, în „Dreptatea”, anul II, nr. 137, joi 29 martie 1928.

⁷⁷ Gh. Buzatu, *O istorie a petrolului românesc*, p. 218.

⁷⁸ *Condițiunile împrumutului*, în „Dreptatea”, anul II, nr. 175, vineri 18 mai 1928; în „Dreptatea”, anul II, nr. 180, joi 24 mai 1928; în „Dreptatea”, anul II, nr. 191, joi 7 iunie 1928; Iorga, *România contemporană*, p. 364; Elie Miron Cristea, *Note ascunse. Însemnări personale (1895-1937)*, ediție îngrijită, notă asupra ediției Maria și Pamfil Bilițiu, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1999, p. 122.

⁷⁹ *Presa engleză și noi sau: cum se compromite o țară*, în „Dreptatea”, anul II, nr. 241, sâmbătă 4 august 1928; *Aprecierile presei germane asupra guvernului Vintilă Brătianu*, în „Dreptatea”, anul II, nr. 291, luni 1 octombrie 1928.

⁸⁰ *Luminoasa expunere a d-lui prim-ministru Vintilă Brătianu*, în „Viitorul”, XXI, 6201, joi 18 octombrie.

⁸¹ *Sfârșitul aventurii lupiste*, în „Dreptatea”, anul II, nr. 72, joi 12 ianuarie 1928; *Tragicul sfârșit al farsei lupiste*, în „Dreptatea”, anul II, nr. 73, vineri 13 ianuarie 1928.

⁸² *Industriașii despre „Opera de consolidare a liberalilor”*, în „Dreptatea”, anul II, nr. 210, vineri 29 iunie 1928.

⁸³ Iorga, *Memorii...*, p. 310.

⁸⁴ *Luminoasa expunere...*

⁸⁵ Stelian Popescu, *op. cit.*, p. 278-288; ANIC, fond Casa Regală, Regentă – Mihai, ds. 12 / 1928, f. 1-20, în I. Scurtu, *Istoria Partidului Național-Țărănesc*, p. 101.

⁸⁶ Iorga, *op. cit.*, p. 311.

⁸⁷ Patru păzitori ai ideilor liberale urmau să fie numiți în guvernul astfel format: I. Lapedatu, Crăsnaru, Rătescu și gen. Olteanu, în *ibidem*, p. 305, Idem, *Orizonturi mele...*, p. 730.

⁸⁸ Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 226.

⁸⁹ ANIC, fond Brătianu, ds. 468, f. 40-41; presa străină, germană, gîndea rezultatele întrunirii

într-un mod similar, ANIC, fond familial Brătianu, ds. 111, Ministerul Afacerilor Străine, Direcțiunea Presei și Informațiilor (14.V.1928), f. 9.

⁹⁰ *Expozeul politic al D-lui Virgil Madgearu*, în „Dreptatea”, anul II, nr. 209, joi 28 iunie 1928.

⁹¹ *Expozeul politic al D-lui Virgil Madgearu cu privire la situația politică actuală*, în „Dreptatea”, anul II, nr. 148, miercuri 11 aprilie 1928.

⁹² *Datoria Regenței*, în „Dreptatea”, anul II, nr. 105, luni 20 februarie 1928.

⁹³ Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, p. 230; patriarhul scria în *Memoriile sale* că le-ar fi spus liberalilor că s-a isprăvit cu aceea ca liberalii să fie copii desmierdați ai Coroanei. Regența urma să trateze toate partidele la fel”, *op. cit.*, p. 122.

⁹⁴ C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 255.

⁹⁵ I.G. Duca, *op. cit.*, p. 231.

⁹⁶ „Stigmatul ingratitudinii” va spune I.G. Duca, în *Ibidem*.

⁹⁷ R. Bossy, *op. cit.*, p. 145.

⁹⁸ Elie Miron Cristea, *op. cit.*, p. 122; fiul cel mare al lui Buzdugan a devenit, după alcătuirea guvernului Maniu, director la Banca Națională, apoi ministru plenipotențiar și decorat cu ordinul „Steaua României” în grad de mare ofițer, distincție ce se acorda dregătorilor în vârstă; vezi și R. Bossy, *op. cit.*, p. 145.

⁹⁹ Prințul Nicolae de Hohenzollern, *În umbra Coroanei României*, Documente, amintiri și comentarii editate de Gh. Buzatu în colaborare cu Stela Cheptea și Sorin Pârvu, Iași, Ed. „Moldova”, 1991, p. 57.

¹⁰⁰ Ioan Scurtu, *Criza dinastică din România (1925-1930)*, Ed. Enciclopedică, București, 1996, p. 166; ziarul „Viitorul” va scrie în acele zile articole elogioase la adresa Reginei; pentru Prințul Nicolae, vezi și Iorga, *op. cit.*, p. 310; Vintilă Brătianu – „într-o chestie de familie, a vorbit cuminte, ca tatăl său în momentele cele mai bune”.

¹⁰¹ N. Iorga, *Istoria românilor*, p. 456.

¹⁰² Prințul Nicolae, *op. cit.*, p. 59; Constantin I. Nicolaescu (președinte în 1928 al Senatului), *Retragerea din 1928, în Vieța și opera lui Vintilă I.C. Brătianu...*, p. 601; Iorga, *Orizonturile...*, p. 731; M. Rusenescu, I. Saizu, *Viața politică în România. 1922-1928*, Ed. Politică, București, 1979, p. 239.

¹⁰³ R. Bossy, *op. cit.*, p. 148.

¹⁰⁴ Iorga afirmă că aproape i s-a impus demisia lui Vintilă Brătianu, în condițiile asigurărilor date în taină național-țărăniștilor, *România contemporană*, p. 364; necesitatea schimbării i s-a comunicat într-o formă aproape brutală, Idem, *Orizonturile mele...*, p. 731.

¹⁰⁵ *Isbânda Națiunii*, în „Dreptatea”, an II, nr. 326, duminică 11 noiembrie 1928.

¹⁰⁶ M. Sevastos, *Era nouă*, în idem

¹⁰⁷ *Discursul d-lor prim-ministru Iuliu Maniu și ministru Ion Mihalache la Arad*, în „Dreptatea” an II, nr. 350, duminică 9 decembrie 1928.

¹⁰⁸ *În drumul consolidărei naționale. Retragerea guvernului liberal – o nouă lecție politică*, „Viitorul”, anul XXI, 6218, miercuri 7 noiembrie 1928; *Cauzele demisiunii guvernului. Declarațiile făcute de către d-l Vintilă Brătianu la consfătuirea majorității, consfătuire ce a avut loc la Senat în ziua de 3 Noiembrie 1928*, Idem; *În slujba intereselor țării. De ce s-a retras guvernul național-liberal. Două concepții*, „Viitorul”, anul XXI, 6219, miercuri 7 noiembrie 1928.

¹⁰⁹ Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, p. 243.

¹¹⁰ Victor Slăvescu, în *Note și însemnări zilnice*, vol. I, *Octombrie 1923 – 1 ianuarie 1938*, ediție îngrijită, cuvânt înainte și indice de Georgeta Penelea-Filitti, Ed. Enciclopedică, București 1996, p. 46, afirmă că „era impresionant să auzi pe Vintilă Brătianu vorbind de falimentul politicii sale”.

¹¹¹ C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 256.

¹¹² Idem, *op. cit.*, p. 256-257.

¹¹³ Nechifor Crainic, *op. cit.*, p. 209.

Ionel Sârbu

ROMÂNIA ȘI RELAȚIILE SOVIETO-GERMANE
(APRILIE – MAI 1939)

În tot cursul lunii aprilie, Bucureștii au urmărit cu atenție politica Uniunii Sovietice și au manifestat, în continuare, dorința de a-și menține politica de bună vecinătate. R. Hoare informa pe Halifax despre conținutul discuției purtate cu regele Carol al II-lea, care îi relatase că, „în caz de nevoie, guvernul român va accepta ajutorul rusesc”. În același timp, diplomatul englez credea că a face ajutorul anglo-saxon dependent de acela sovietic, „ar fi dezastruos aici, precum și la Varșovia”¹. Într-o convorbire purtată cu Litvinov, Dianu a constatat la acesta „o atitudine amicală și înțelegătoare”. Șeful diplomației sovietice credea că Anglia și-a oferit asistența ei cu două condiții: 1) să oblige România a se apăra; 2) alianța cu Polonia să fie extinsă și față de Germania. Dar, a adăugat Litvinov, „Polonia face dificultăți cum a făcut și la Londra și, de aceea, nu se poate merge înainte”².

N. Dianu s-a întâlnit și cu ministrul turc acreditat la Moscova, care i-a relatat că este posibilă o apropiere sovieto-germană, „dacă U.R.S.S.-ul continuă să fie neglijată și nemulțumită”³. Ambasadorul turc a mai vorbit despre pericolul pe care-l prezenta, pentru unitatea Înțelegerii Balcanice, tactica engleză de a se înțelege individual cu unii din membrii acestui organism, ceea ce părea să fie și opinia comisarului sovietic pentru Afacerile Străine.

În anii 1936-1937 au avut loc contacte între agenți sovietici și elemente din sferele industriale și militare germane. Unul dintre agenții însărcinați să sondeze terenul Germaniei a fost David Kandelaki⁴; activitatea sa este relevată într-un raport al Comisiei americane, însărcinată cu cercetările și interogatoriile care au avut loc în Germania după 1945. Kandelaki, prieten din tinerețe a lui I.V. Stalin, a purtat, în anii 1936-1937 – era atașat comercial la Berlin, din ordinul acestuia – negocieri secrete pentru a se

ajunge la un acord cu Germania. Hitler a respins, atunci, avansurile Kremlinului. Dar Kandelaki și-a reluat rolul la începutul anului 1939, când a intrat în legături strânse cu Wilhelmstrasse⁵. Imediat după încheierea acordului anglo-polon, din 6 aprilie 1939, au avut loc mai multe sondaje reciproce. Ribbentrop l-a însărcinat pe unul din colaboratorii săi, Peter Kleist, să ia contact cu diplomați ai ambasadei sovietice din Berlin⁶. Este vorba de întâlnirile lui Kleist cu Astahov și Schnurre. Celui din urmă, Astahov i-a spus: „Nu credeți dumneavoastră, că s-ar putea utiliza negocierile economice, în curs, între cele două țări ale noastre, pentru a normaliza și chiar ameliora relațiile noastre politice satisfăcătoare?”. Partenerul german s-a întrebat, deîndată, care era semnificația reală a acestui avans, la care i-a răspuns cu simpatie, dar foarte discret⁷. La 17 aprilie 1939 a avut loc întâlnirea Merekalov-Weizsäcker, la cererea ambasadorului sovietic. Merekalov solicita livrarea comenzilor sovietice de la uzinele „Škoda”, rămase în suspensie după ocuparea Cehoslovaciei. De fapt, Merekalov a spus că furniturile respective, „nu aveau decât o importanță minimă”. În fapt, era „un criteriu destinat să verifice” dacă germanii doreau, realmente, „să cultive și să extindă relațiile economice cu Rusia”. Deoarece secretarul de stat de la Ministerul Afacerilor Externe al Germaniei, Weizsäcker, a remarcat că zvonurile unui acord aerian anglo-franco-sovietic creaseră o atmosferă favorabilă furnizării de material pentru Rusia, Merekalov a profitat pentru a orienta conversațiile spre chestiunile politice și a declarat: „Politica rusă nu a deviat niciodată de la linia dreaptă. Divergențele ideologice nu au putut să-și exercite nici o influență asupra relațiilor ruso-italiene și ele nu au fost pentru Germania, nici mai puțin în trecut, o piatră de încercare. Rusia Sovietică nu a exploatat contra Germaniei dezacordurile care există astăzi între ea și democrațiile occidentale, și ea nu a încercat niciodată această dorință. Rusia nu vede nici o rațiune de a nu întreține cu Germania relații normale care ar putea să se amelioreze mereu”⁸. Diplomatul german nu a refuzat să respecte contractul „Škoda”. El a lăsat, pentru moment, chestiunea în suspensie, pentru o examinare detaliată.

Puțin timp după, Schnurre anunța pe Astahov că cererea ambasadorului Merekalov, din 17 aprilie, fusese favorabil rezolvată, și că instrucțiunile se transmisese în această direcție⁹. În primăvara anului 1939, presa din Berlin și cea de la Moscova au încetat atacurile reciproce¹⁰.

La mijlocul lui aprilie, Saracioglu a comunicat guvernului sovietic clarificațiile lui Gafencu, Moscova mulțumind pentru mesaj. Ministrul turc

era convins că, în fața pericolului de război, reprezenta o necesitate ca, între România și Turcia, pe de o parte, și U.R.S.S. pe de alta, să existe relațiuni cât se poate de amicale și să se evite atitudini și declarații care creau bănuieli sau erau cotate drept jignitoare¹¹. W. Seeds anunța pe Halifax că „guvernul de la Moscova era gata să ia în considerare orice propunere concretă în legătură cu Polonia și România”¹².

În după amiaza zilei de 14 aprilie 1939, Ivan Maiski, într-o audiență la Halifax, a comunicat că Moscova „s-a pregătit să ia în considerație acordarea de ajutor României”. Guvernul sovietic dorea să afle opiniile Cabinetului Majestății Sale cu privire la „cele mai bune metode prin care ar putea fi acordat un astfel de ajutor și la rolul pe care diferitele puteri l-ar fi avut pentru a ajuta România”¹³. Halifax a mulțumit pentru mesaj și a declarat că el nu știa care va fi reacția guvernului sovietic pentru o declarație unilaterală. Secretarul de stat al Foreign Office-ului a răspuns că problema ar fi întotdeauna aceeași, ori de unde ar veni atacul. Londra intenționase, înainte de a acorda garanții României, să chestioneze guvernele polon și turc, dar Parisul s-a gândit că pericolul asupra României „presa” și acesta a fost „motivul” acordării garanțiilor din 13 aprilie. Maiski a aprobat acțiunea britanică și a constatat că România „se afla într-un pericol mai mare decât Polonia”, motiv pentru care garanțiile vor „consolida situația”¹⁴. Foreign Office-ul aprecia că opiniile sale și cele ale guvernului sovietic erau, în general, aceleași.

Ministrul român de la Moscova a fost însărcinat, la mijlocul lunii aprilie, să comunice guvernului sovietic „asigurarea politicii Bucureștilor de bună vecinătate, leală și amicală”¹⁵. Dianu constata că Uniunea Sovietică manifestase o îngrijorare, „sinceră sau prefăcută”, pentru „conținutul secret și întinderea convenției economice cu Germania”. În convorbirile purtate cu ambasadorul Angliei și Franței, acreditați la Londra, Dianu ținea să sublinieze că: 1) Sovietele sunt mult mai mult îngrijorate de amenințarea germană ce se apropie decât lasă să se vadă; 2) cu cât trece timpul și frontul rezistenței se organizează, cu atât înțelegerea cu Sovietele va fi mai laborioasă – de aici, diplomatul român vedea caracterul urgent al încheierii acestei înțelegeri; 3) Uniunea Sovietică nu trebuia să se aștepte la o propunere din partea Turciei, României și eventual, Poloniei, aceasta fiind o greșeală și o imposibilitate¹⁶.

N. Dianu anunța Bucureștii, la 23 aprilie 1939, că vicecomisarul sovietic pentru Afacerile Străine, în drum spre Turcia, va trece prin București.

Înainte de plecare, V. Potemkin s-a întâlnit cu Dianu și i-a arătat că numirea unui titular al Legației sovietice de la București era „iminentă”. Potemkin a declarat că România, vecină cu U.R.S.S. și care stăpânește gurile Dunării, ca și Turcia care controlează Strămtorile, prezentau, în situația internațională de atunci, „prea mare interes pentru Soviete pentru ca aceasta să nu renunțe la atitudinea anterioară”¹⁷. Vizita lui Potemkin în Turcia nu avea un program dinainte stabilit. Ea era, însă, legată de tratativele anglo-franco-turce și, în special, de condiția pusă de Anglia de a se ajunge la un acord cu Moscova¹⁸.

După două zile, la 25 aprilie 1939, Potemkin pleca spre Turcia și a fost condus printre alții de ambasadorul turc Apaidin, precum și de N. Dianu. Potemkin „s-a abținut” de la discutarea cu Apaidin „a scopurilor concrete” ale călătoriei sale.¹⁹

Anunțarea trecerii lui Potemkin prin București a provocat reacția Germaniei care, prin consilierul legației, Steltzer, a protestat într-o audiență la secretarul general al Ministerului Afacerilor Străine. Diplomatul român a menționat că nu înțelege pentru ce Potemkin și-a ales această cale și că, în timpul șederii la București, de 24 ore, nu vor avea convorbiri politice²⁰. Referitor la acest episod, regele Carol al II-lea nota: „Nu trebuie să fiu în panică față de acesta, chiar dacă nu ne este simpatic. El este reprezentantul unui vecin, și dacă vrea să stăm de vorbă nu-l putem refuza. Sunt, totuși, de părere să se evite, întâlnirea în acest moment, până la întoarcerea lui de la Ankara”²¹. Proxima vizită a lui Potemkin la București intriga și cercurile Legației germane în capitala României²².

Deschiderea negocierilor, care a condus la încheierea pactului sovieto-german din 23 august 1939, pare a fi fost dirijată, mai degrabă, prin intermediul N.K.V.D., decât pe căile diplomatice²³. M. Litvinov, partizan al securității colective și evreu, reprezenta un obstacol în calea convorbirilor cu Berlinul. La 4 mai 1939 s-a comunicat schimbarea sa din postul de comisar pentru Afacerile Străine și înlocuirea cu V.M. Molotov; la acea vreme Dekanozov și Lozovski erau numiți comisari adjuncți.

Schimbarea lui M. Litvinov de la conducerea diplomației sovietice a avut un larg ecou internațional. Carol al II-lea nota: „Cine știe ce consecințe poate avea, unii zic că ar fi în legătură cu o schimbare de atitudine, poate o apropiere de Germania. Nu-mi vine a crede astăzi, cu toate că această ipoteză n-o exclud”²⁴. Dianu relata, de la Moscova, că schimbarea lui Litvinov, „comentată și interpretată divers în corpurile diplomatice”, ar fi

„de ordin politic”. Se credea că Moscova va adopta o politică de neutralitate, va continua negocierile tripartite sau va căuta „să se înțeleagă cu Germania”.²⁵

Însărcinatul cu afaceri sovietic la București, Pavel Kukoliev, informa, la 6 mai 1939, Narkomindelul despre modul cum presa românească a reacționat la schimbarea lui Litvinov. Kukoliev considera că majoritatea ziarelor folosesc știri provenite de la corespondenți de peste hotare. Trei ziare, însă, aprecia Kukoliev, – „Universul”, „Curentul” și „România” – au comentat evenimentele. Directorul „Universului”, I. Lugoșianu, își punea câteva întrebări, între care și aceea potrivit căreia U.R.S.S. „vrea să se apropie de Germania”²⁶. La rândul său, Pamfil Șeicaru credea că Moscova „merge spre o apropiere economică de Germania”, într-un mod asemănător gândind și redactorul ziarului „România”, Paleologu.

Și în Anglia înlocuirea lui Litvinov a reținut atenția cercurilor diplomatice și a presei. Ministrul Tilea transmitea Bucureștilor, că schimbarea lui Litvinov se datora – opinia aparținea ambasadorului Maiski – „întârzierii” răspunsului englez la propunerea făcută de U.R.S.S. la 17 aprilie 1939²⁷. În rândurile opoziției britanice circula opinia greșită că eventuala trecere a Uniunii Sovietice „la o politică externă de izolare și oportunistă” trebuia atribuită, în primul rând, „refuzului” polono-român de a intra într-o coaliție mutuală²⁸.

Miniștrii marilor puteri acreditați la Moscova au fost și ei impresionați de înlocuirea lui Litvinov, ei văzând în asta un semnal de schimbare a politicii externe sovietice. Astfel, ambasadorul englez de la Moscova, Sir W. Seeds, se gândea la posibilitatea unei „politici sovietice de izolare”, mai conformă cu discursul din martie al lui Stalin²⁹. Germanul Tippleskirsch, care momentan îl înlocuia pe ambasadorul von Schulenburg, o considera o manifestare a „liniei” fixate de I.V. Stalin la 10 martie 1939³⁰. Ambasadorul italian Rosso lega măsura lui Stalin de voința acestuia de a nu lăsa Uniunea Sovietică să fie antrenată „în complicitatea unei manevre antitotalitare”³¹.

În seara de 5 mai 1939, însărcinatul cu afaceri sovietic la Berlin, Astahov, abordându-l pe Schnurre, în chestiunea demisiei lui Litvinov, „încerca să știe, fără a poza chestiunile directe, dacă acest eveniment nu ar fi cauzat o schimbare” în poziția Reich-ului față de Uniunea Sovietică³².

Câteva zile mai târziu, atunci când partea germană l-a întrebat pe Astahov dacă nu era vorba de o nouă orientare a politicii externe a Moscovei,

diplomatul sovietic a răspuns că aceasta depindea de alte state „și, mai ales, de Germania”³³. Hitler și colaboratorii săi au fost și mai emoționați la înlocuirea lui Litvinov. Imediat, cancelarul a chemat pe ambasadorul de la Moscova, Schulenburg, și pe atașatul militar Koestring. Dar Schulenburg nu a putut veni imediat, deoarece era reținut de ceremoniile organizate în onoarea șahului, la Teheran, iar generalul Koestring se afla în misiune în Extremul Orient. Un alt diplomat german a ajuns, totuși, la Berchtesgaden. Este vorba de Hilger, care a prezentat un raport asupra „semnificațiilor” înlocuirii lui Litvinov. Hitler era neîncrezător în acesta și îl considera drept „filorus”, favorabil colaborării cu Moscova. Hilger a amintit de discursul lui Stalin din martie 1939, opinând că stăpânul Kremlinului a voit să reacționeze la „presiunile periculoase ale lui Litvinov în vederea unei înțelegeri cu Anglia și Franța”³⁴. Cancelarul a înțeles că Uniunea Sovietică dorea să modifice raporturile cu Germania, și el gândea că aceasta „s-ar putea produce începând cu îndepărtarea lui Litvinov și s-ar manifesta mai mult în urma acesteia”³⁵.

Von Schulenburg va lua avionul pentru München la 9 mai 1939. Înainte de a pleca de la Teheran, el s-a întreținut cu ministrul italian din capitala Iranului, care a informat Consulta asupra „confidențelor” pe care i le făcuse ambasadorul german: „Contele Schulenburg mi-a spus că demisia lui Litvinov era neprevăzută, cu toate că ultimul discurs al lui Stalin (cel din 10 martie) lăsa să se întrevadă o schimbare a politicii externe a U.R.S.S.-ului. El a adăugat că nu încerca să facă promisiuni, dar că, de mai mult timp, U.R.S.S. caută să se apropie de germani; dacă aceasta nu s-a realizat până acum, greșeala s-a datorat Germaniei”³⁶.

Presa sovietică, de la începutul lui mai 1939, nu a comentat călătoriile diplomatice efectuate de Gafencu³⁷. Ministrul român de la Moscova, printr-o telegramă expediată Externelor, încerca să descifreze „intențiile” sovieticilor, ca urmare a schimbării titularului Comisariatului Afacerilor Străine. Întâlnindu-l pe Molotov, noul șef al diplomației sovietice i-a declarat că era normal ca acesta să se retragă (*n.n.* – Litvinov) și să facă loc la tineri³⁸. În același timp, ca o dovadă a continuității politicii sovietice – a continuat Molotov – este faptul „că ne menținem contrapropunerile făcute Angliei”³⁹. Ajuns în vizită protocolară la Molotov, ambasadorul Poloniei l-a întrebat pe acesta dacă „Sovietele înțeleg a garanta și frontiera Basarabiei”. Șeful Narkomindel-ului a răspuns că această chestiune privea raporturile româno-sovietice. Diplomatul polon credea că problema nu este de actualitate deoarece un răspuns „similar” primise de la Litvinov.

În zilele următoare, Dianu observa, din nou, o răceală a Moscovei față de România; în schimb, „o atitudine amicală și unele atențiuni față de polonezi”⁴⁰.

Noul șef al diplomației sovietice era tot mai interesat de conținutul alianței româno-polone, dacă aceasta juca și împotriva Germaniei. Gafencu ruga pe Dianu să păstreze cea mai desăvârșită rezervă cu privire la interpretarea tratatului româno-polon⁴¹.

LA ROUMANIE ET LES RELATIONS SOVIETO-ALLEMANDES

- Résumé -

L'occupation de la Tchécoslovaquie amena la Roumanie à suivre avec inquiétude les relations entre l'Union Soviétique et l'Allemagne. Le remplacement, au Ministère de l'Extérieur, de M. Litvinov par V.M. Molotov – action qui préparait le terrain pour la signature du pacte soviéto-allemand du 23 août 1939 – attira l'attention des milieux diplomatiques et de la presse de Roumanie. Par un télégramme envoyé à Bucarest, le ministre roumain de Moscou essayait de déchiffrer „ses intentions” des Soviétiques, à la suite du remplacement du titulaire de l'Extérieur. On remarqua un refroidissement de Moscou vis-à-vis de la Roumanie, en même temps qu’„une attitude amicale” envers la Pologne.

Note

¹ D.B.F.P., Third Series, vol. 5, 1939 (telegama nr. 115, 12 aprilie 1939, R. Hoare către F.O.).

² Arh. M.A.E., fond 71, U.R.S.S., vol. 86, 1939, f. 215-216 (telegama nr. 994, 14 aprilie, de la Moscova, semnată Dianu).

³ *Ibidem*, f. 216-217.

⁴ V. Suvarine, *Staline*, Paris, Plon, 1940, p. 46, 60.

⁵ Gen. W.G. Kritinsky, *Agent de Staline*, Paris, Cooperation, 1940, p. 39-40.

⁶ P. Kleist, *Entre Hitler et Staline (1939-1945)*, Paris, Plon, 1953, p. 9-13.

⁷ A. Rossi, *Le Pacte germano-sovietique. L'Histoire et la Mythe*, Paris, Preuves, 1954, p. 53.

⁸ *Ibidem*, p. 54.

⁹ *Nazi-Soviet Relations 1939-1941. Documents from the Archives of the German Foreign Office*. Department of State, Washington D.C., 1948, p. 3 (Memorandumul Schnurre din 5 mai 1939).

¹⁰ A. Rossi, *op.cit.*, p. 41.

¹¹ Arh. M.A.E., fond 71, U.R.S.S., vol. 86, 1939, f.222 (telegama nr. 721, 15 aprilie 1939, de la Ankara, semnată Stoica).

¹² D.B.F.P., Third Series, vol. 5, p. 198 (telegama nr. 63, 14 aprilie 1939, de la Moscova, semnată Seeds).

¹³ *Ibidem*, p. 201.

¹⁴ *Ibidem*, p. 202.

¹⁵ Arh. M.A.E., fond 71, U.R.S.S., vol. 86, 1939, f. 235 (telegama nr. 1033, 20 aprilie 1939, de la Moscova, semnată Dianu).

¹⁶ *Ibidem*, f. 236-237.

¹⁷ *Ibidem*, f. 244-245 (telegama nr. 1051, 13 aprilie, de la Moscova, semnată Dianu).

- ¹⁸ *Ibidem* (telegrama nr. 783, 24 aprilie, de la Ankara, semnată Stoica).
- ¹⁹ *Documenti Vneșnei*, Pervaia Kniga, p. 311-312 (document nr. 215).
- ²⁰ Arh. M.A.E., fond 71, U.R.S.S., vol. 86, 1939, f. 248-249.
- ²¹ Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune*, București, Editura Silex, 1995, I, p. 337.
- ²² Arh. M.Ap.N., fond 5417, dosar f.n., 1939, Poziția 898, f. 4 (Documentul Acțiunea germană în România, aprilie, 1939).
- ²³ Ch. Andrew, Ol. Gordievski, *K.G.B. Istoria secretă a operațiunilor sale secrete*, București, Editura AJI, 1994, p. 172.
- ²⁴ Carol al II-lea, *op. cit.*, p. 345.
- ²⁵ Arh. M.A.E., fond 71, U.R.S.S., vol. 86, 1939, f. 296 (telegramă decodificată nr. 1210, de la Moscova, 5 mai, semnată N. Dianu).
- ²⁶ *Documenti Vneșnei*, Kniga pervaia, t. XXII, p. 341 (documentul nr. 283).
- ²⁷ Arh. M.A.E., fond 71, U.R.S.S., vol. 86, 1939, f. 303 (telegrama nr. 792, 6 mai 1939, Tilea către Externe).
- ²⁸ *Ibidem*.
- ²⁹ D.B.F.P., Third Series, vol. 5, 1939, p. 412-413.
- ³⁰ *Nazi-Soviet Relations, 1939-1941*, M.S. Stari Department, 1948, f. 2-3.
- ³¹ M. Toscano, *L'Italia e gli accordi tedesco-sovietici dell'agosto 1939*, Firenze, 1953, p. 25-26.
- ³² *Nazi-Soviet...*, p. 3.
- ³³ *Ibidem*, p. 4.
- ³⁴ G. Hilger, A.G. Meyer, *The Incompatible Allies*, New York, Macmillan, 1953, p. 295-296.
- ³⁵ A. Rossi, *Le Pacte germano-soviétique, L'Histoire et la Mythe*, Paris, „Preuves”, 1954, p. 50.
- ³⁶ M. Toscano, *op. cit.*, p. 28-29.
- ³⁷ Arh. M.A.E., fond 71, U.R.S.S., vol. 86, 1939, f. 308 (telegramă decodificată nr. 1279, 9 mai, de la Moscova, semnată Dianu).
- ³⁸ *Idem*, Polonia, vol. 60, 1939, f. 214 (telegrama nr. 1282).
- ³⁹ *Ibidem*.
- ⁴⁰ *Idem*, U.R.S.S., vol. 86, 1939, f. 314 (telegrama nr. 1305, 11 mai, de la Moscova, semnată Dianu).
- ⁴¹ *Idem*, Polonia, vol. 60, 1939, f. 267-368 (telegrama nr. 1317, 12 mai, de la Moscova, semnată M. Toscano, *op. cit.*, p. 28-29).

Dorin Dobrinu

„MAREA NEDREPTATE”. OCUPAȚIA SOVIETICĂ
ȘI DEPORTAREA ETNICILOR GERMANI
DIN ROMÂNIA ÎN URSS (1945-1949)*

Din motive ideologice, istoricii români nu au putut scrie timp de decenii despre ocupația sovietică și situația minorității germane din România la sfârșitul celui de-al doilea război mondial. Abia după 1989 această temă a fost descoperită și s-au întreprins cercetări pentru recuperarea/reconstituirea faptelor, iar pe baza acestora s-au încercat explicații diverse. În studiul de față atingem un subiect sensibil, care a afectat profund minoritatea germană din România: deportarea în Uniunea Sovietică la sfârșitul celui de-al doilea război mondial. Vom avea în vedere îndeosebi conjunctura internațională, rolul factorului politic intern și extern, pregătirea ridicării, drumul spre locurile de deportare, timpul deportării (condițiile de locuire, „disciplina”, relațiile cu administrația și cu populația locală, munca, foamea, boala, moartea, relațiile dintre deportați, „timpul liber”, sărbătorile), repatrierea și amintirea suferinței. Sursele noastre sunt arhivistice, memorialistice și (indirect) de istorie orală, apelul la ultimele două tipuri de izvoare fiind impus de necesitatea de a face loc vocii celor supuși deportării, anonimi fără excepție.

1. Situația politică a minorității germane din România
până la 23 august 1944

După încheierea primei conflagrații mondiale, germanii care locuiau în Basarabia, Bucovina, Transilvania (sașii și landlerii), Banat (șvabii bănățeni), Crișana (șvabii sătmăreni) și Maramureș (țipțerii) au devenit cetățeni ai statului român. Ei s-au alăturat celor care erau cetățeni dinainte de

* Studiul de față reprezintă textul dezvoltat al conferinței susținute la *Centrul de Istorie a Transilvaniei*, de pe lângă Facultatea de Istorie a Universității București, la 4 martie 2003.

1918, răspândiți în marile orașe și, în colonii rurale, în Dobrogea. Conform recensământului din 1930, în România existau 745.421 de germani, adică 4,1% din totalul populației. După maghiari, ei erau minoritatea cea mai numeroasă¹. În perioada interbelică, populația germană a participat la viața politică a țării îndeosebi prin Partidul Germanilor din România, devenit apoi Partidul German, care nu era altceva decât o uniune a parlamentarilor acestei minorități².

Dacă în primii ani interbelici speranțele cetățenilor români de limbă germană au fost mari, în scurtă vreme, printre altele și datorită inabilității administrației românești, aceștia s-au distanțat de statul român³. Schimbările din Reich (1933 – venirea naziștilor la putere) au exercitat o influență și asupra etnicilor germani din România, ideile național-socialiste câștigând tot mai mult teren, pentru ca la sfârșitul anilor '30 – începutul anilor '40 să se înregistreze o dependență aproape totală față de Berlin. În noiembrie 1940, liderul „Comunității naționale a germanilor din România” a devenit Andreas Schmidt, sub conducerea căruia avea să aibă loc o centralizare instituțională. Ca urmare a înțelegerilor dintre autoritățile de la București și conducătorii naziști ai germanilor autohtoni (susținuți de Berlin), la 21 noiembrie 1940 fost publicat un decret-lege prin care se prevedea constituirea Grupului Etnic German din România (*Die Deutsche Volksgruppe in Rumänien*). Devenit persoană juridică de drept public, GEG a ajuns să îi încorporeze pe aproape toți etnicii germani din România și să vorbească în numele lor. Liderii germani moderați au fost înlăturați, ei nemaiercând nici o influență după 1940⁴.

În baza unor înțelegeri încheiate de guvernul german la 5 septembrie 1940 cu guvernul sovietic, iar la 22 octombrie același an cu guvernul român, peste 150.000 de germani din Basarabia, nordul Bucovinei (intrate în vară în componența URSS), sudul Bucovinei și Dobrogea (sub autoritatea Bucureștilor) urmau să plece în Reich. Până în vara anului 1943, din aceste teritorii aveau să emigreze în Germania 214.630 de persoane care s-au declarat de etnie germană (Basarabia, 93.329; Bucovina, 95.770; Dobrogea, 15.440; Vechiul Regat, 10.091)⁵. Prin arbitrajul de la Viena (30 august 1940), 70.000 de etnici germani din nordul Ardealului ajungeau sub autoritatea guvernului maghiar, în vreme ce între granițele României rămăneau 540.000⁶. Pe parcursul războiului, la început din proprie inițiativă, individual sau în grupuri mici, unii dintre etnicii germani au plecat în Germania pentru a intra în structurile militare ale acestei țări sau pentru a

lucra în industria de armament. Pe baza unei înțelegeri încheiate de București cu Berlinul la 12 mai 1943, minoritarii germani din România aveau să fie recrutați pe scară largă pentru trupele germane. La sfârșitul anului 1943, 54.000 dintre ei erau în unitățile Waffen SS, alți 15.000 în Wehrmacht, în Organizația Todt și în industria de armament. Se apreciază că pe fronturile Reichului au murit circa 8.000-9.000 dintre etnicii germani din România înrolați în SS, ceea ce înseamnă peste 15% din numărul total al celor încorporați⁷.

2. Măsuri administrative împotriva etnicilor germani din România (23 august – decembrie 1944)

Anii 1940-1944 au reprezentat perioada autonomiei maxime pentru etnicii germani din România, dar situația lor privilegiată avea să se schimbe radical după 23 august 1944. După această dată, statul român s-a aflat, *de facto* și *de jure*, în stare de război cu cel de-al III-lea Reich. Tot atunci a intrat sub ocupație sovietică. Aceasta a constituit punctul de plecare al știrbirii independenței de mișcare a autorităților române, inclusiv în ceea ce privește situația minorității germane. Prin Convenția de Armistițiu din 12 septembrie 1944, României i-au fost impuse împovărătoare obligații politice, militare și economice. De asemenea, sarcini de ordin polițienesc au fost prevăzute împotriva criminalilor de război, a organizațiilor prohitleriste și a supușilor germani și maghiari⁸.

În momentul schimbării alianțelor se aflau în România 195.000 de sași în Ardeal și 240.000 de șvabi în Banat⁹, alți germani fiind risipiți în cuprinsul Vechiului Regat. Dacă Berlinul a avut încă din primăvara anului 1944, când a fost ocupată Ungaria ca răspuns la încercarea de a părăsi Axa, un plan privind evacuarea populației germane din Ardealul de Nord, nimic pregătit nu a existat pentru evacuarea etnicilor germani din România. Precipitarea evenimentelor la sfârșitul lunii august – începutul lunii septembrie 1944 nu au permis decât unui număr mic de sași și șvabi să se salveze¹⁰. Până în noiembrie 1944 reușiseră să ajungă în Austria 42.000 de etnici germani din Ardealul de Nord (anterior sub administrație maghiară) și 12.500 din Banat¹¹.

Etnicii germani rămași au fost suspectați atât de noile autorități de la București, cât și de sovieticii care făceau legea în România, împotriva majorității luându-se măsuri severe de ordin administrativ, care mergeau de la urmărire și până la internare¹². În paralel unele partide politice și presa

internă – nu doar de stânga – au purtat o virulentă campanie împotriva etnicilor germani¹³. Autoritățile române au dispus la 28 august 1944 ca toți civilii germani supuși străini sau din GEG să se prezinte la Comisariatele Poliției de Siguranță pentru a fi înregistrați. Cei „periculoși” aveau să fie reținuți, iar cei dispăruți de la domiciliu urmau să fie înscrși în tabele separate¹⁴. Grupul Etnic German a fost desființat la 7 octombrie 1944 (legea nr. 485), ca urmare a prevederilor Convenției de armistițiu¹⁵. Administrația românească emisese încă din august ordine pentru arestarea liderilor GEG și a tuturor etnicilor germani care se opuneau noii politici a guvernului. Astfel a procedat Inspectoratul General al Jandarmeriei, prin ordinul telefonic nr. 43.599 din 25 august 1944¹⁶, pentru ca pe 27 august aceeași instituție să emită un alt ordin telefonic, nr. 43.617, prin care organismele în subordine, în conformitate cu ordinul nr. 12.500 al Ministerului Afacerilor Interne, trebuiau să facă investigații cu privire la situația civililor cu cetățenie străină sau membri ai GEG, bărbați și femei de peste 16 ani¹⁷. Până la 12 octombrie 1944, Inspectoratul General al Jandarmeriei arestase și expediasse în lagărul de la Târgu Jiu 246 de cetățeni români de origine etnică germană, considerați „foști conducători și militanți principali” ai GEG. În Banat operațiunea de arestare nu era încă încheiată din cauza luptelor¹⁸. Potrivit unor surse documentare, cei mai mulți dintre liderii GEG sau în orice caz cei mai importanți reușiseră să se retragă împreună cu trupele germane în august 1944. În lagărele înființate de români ajunseseră puțini¹⁹. Alte verificări/înregistrări, arestări, internări – așa-numitele „îngrădiri administrative” – aveau să se facă în lunile următoare²⁰.

La 31 octombrie 1944, generalul V.P. Vinogradov, locțiitorul președintelui Comisiei Aliate (Sovietice) de Control din România, înainta o notă primului-ministru al României, generalul Constantin Sănătescu, în care cerea, între altele, întocmirea și înaintarea către Comisie a unor tabele și date informative în cifre, privind cetățenii români de origine germană sau maghiară²¹. În lunile care au urmat, autoritățile române au realizat tabele cu cetățenii români de etnie germană, pe care le-au înmănat sovieticilor²². Spre exemplu, la 31 decembrie 1944, Ministerul Afacerilor Interne, Subsecretariatul de Stat al Poliției, comunica ordinul nr. 32.137 către Inspectoratele Regionale de Poliție (Craiova, Timișoara, Alba-Iulia, Sibiu, Pitești, București, Galați și Constanța), care conținea indicațiile guvernului cu privire la internarea persoanelor de origine etnică germană²³. La 3 ianuarie 1945, s-au transmis instrucțiuni inspectoratelor și legiunilor de

jandarmi (nr. 51.093) – dar și inspectoratelor de poliție (nr. 51.349), conform cărora urmau să fie ridicați toți etnicii germani între 17-45 de ani, bărbații, și 18-30 de ani, femeile, mai puțin cele care aveau copii sub un an. Trebuiau făcute tabele exacte cu etnicii germani apți pentru ridicare, planul de colectare și deținere. Adunarea avea să se facă simultan pe teritoriul fiecărei unități polițienești²⁴, urmărindu-se împiedicarea evaziunilor.

3. Adunarea „na rabotu”/pentru „munca de reconstrucție”

În timpul și la sfârșitul celui de-al doilea război mondial s-au produs în Estul și Sud-Estul Europei mari mișcări de populație. Milioane de persoane, aparținând mai tuturor națiunilor din această parte a continentului, au fost dislocate sub presiunea factorilor politico-militari. În afară de dislocarea unor mase mari de oameni, nevoiți să-și părăsească locurile de baștină pentru a se refugia din calea Armatei Roșii aflată în ofensivă sau obligați de către Wehrmachtul în retragere să facă acest lucru, alte sute mii aveau să plece în sens invers, înspre interiorul Uniunii Sovietice. Există o veche tradiție rusească a dislocărilor/deportărilor unor grupuri mari. După ce în 1940-1941 fuseseră deportați sute de mii de polonezi, baltici, basarabeni, bucovineni și germani sovietici (mai ales cei de pe Volga), în 1943-1944 au fost dislocate integral populațiile considerate infidele, cum s-a întâmplat cu cecenii, ingușii, tătarii din Crimeea, karaceaii, balkarii și calmucii, plus grupuri importante de greci, bulgari, armeni din Crimeea, turci mesheți, kurzi și hemșini din Caucaz, ucraineni, baltici ș.a.m.d. A fost o experiență importantă pentru serviciile represive sovietice²⁵. În ultimele luni ale războiului aveau să fie deportați germani din Ungaria, Iugoslavia (încă din noaptea de Crăciun a anului 1944²⁶), România, Bulgaria, Cehoslovacia, Polonia și țările baltice. Cifrele vehiculate în legătură cu numărul celor deportați (bărbați și femei) în URSS nu concordă, ele variind de la 360.000 la 870.000, din care o mare parte nu aveau să se mai întoarcă. În același timp, naționaliștii și comuniștii autohtoni deopotrivă s-au dedat la crime împotriva populației germane. Pot fi (au și fost) găsite explicații pentru toate aceste grozăvii, nu însă și justificări²⁷. Etnicii germani din România au fost printre primii supuși dislocării din locurile lor natale. Aceasta chiar înainte ca tunurile să tacă.

Decizia de deportare a etnicilor germani a aparținut Uniunii Sovietice, care era vioara întâi în Comisia Aliată de Control din România. Trebuie precizat de la început că măsura nu a fost prevăzută în armistițiul semnat

la 12 septembrie 1944, în fapt chiar ordinul de deportare fiind o încălcare de către sovietici a înțelegerii²⁸. Sovieticii au invocat un singur motiv: „mobilizarea pentru muncă”²⁹. Și în documentele oficiale românești pentru deportarea germanilor se utiliza formula „ridicare pentru muncă de folos obștesc”³⁰ sau „ridicare pentru muncă de război”³¹. De ce au fost „aleși” tocmai etnicii germani pentru deportare? Cel mai probabil sovieticii au luat în calcul mai multe considerente: curentul antigerman foarte puternic la Kremlin și în rândurile populației URSS (deportarea a fost, în acest caz, o manifestare a stigmatului etnic³²); posibilitatea de a-și identifica și izola mai ușor victimele; obținerea de forță de muncă aproape gratuită; a evita creșterea resentimentelor în sânul unor națiuni (identificate etnic) din zonă, inclusiv cea română, dacă s-ar fi deportat masiv membri ai acestora.

Reconstituirea cauzelor deportării germani conține încă unele pete albe. La sfârșitul anului 1944-începutul anului 1945 s-a derulat o tentativă de scoatere a României de sub ocupația sovietică și readucerea ei în Axă, cu participarea serviciilor de informații germane, a Grupului Etnic German și a Mișcării Legionare. Este vorba de așa-numita acțiune „Parașutist” sau „23 august invers”³³. Rămâne încă deschisă problema dacă a existat sau nu o legătură directă între activitățile legionarilor și germanilor în iarna 1944-1945 și deportarea etnicilor germani în URSS³⁴, cu alte cuvinte dacă dislocarea a fost (și) o măsură preventivă a Moscovei, pentru a se împiedica o surpriză în spatele Armatei Roșii, care înainta spre inima Germaniei. Până în acest moment nu deținem informații punctuale care să ne permită afirmarea acestui lucru. Înclinăm totuși să credem că a fost doar o întâmplare ridicarea germanilor din România concomitent cu derularea planurilor germano-legionare³⁵. Desigur, măsura luată nu putea decât să slăbească și mai mult suportul pe care l-ar fi putut primi partizanii progermani în teritoriu, în special în regiunile cu populație germană semnificativă³⁶.

Conform documentelor interne disponibile, interesul sovieticilor față de situația etnicilor germani a crescut la sfârșitul lunii decembrie 1944. Dintr-un act emis de organismele polițienești române aflăm mai multe despre pregătirea și desfășurarea ridicării. Pe 24 decembrie 1944, la Chestura de Poliție Brașov se prezenta un maior sovietic (Leontiev), însoțit de un colonel român (Lupescu) din Jandarmerie, solicitând punerea la dispoziție a datelor cu privire la cetățenii români de origine germană care

locuiau în orașul de la poalele Tâmpiei. Ofițerul sovietic a cerut pentru a doua zi întocmirea tabelelor nominale cu toți sașii din Brașov. Pentru încheierea la timp a operațiunii, au fost concentrați funcționari români de la diverse instituții de stat (Administrația Financiară, Curtea de Apel, Tribunal etc.), cu mașini de scris, însă inventarierea s-a realizat „defectuos”. Se trecuseră persoane care erau de multă vreme înrolate în unitățile militare germane sau se retrăseseră cu acestea, cei dispersați în diverse locuri sau concentrați pentru „lucru obștesc” ori în armata română, cei internați în lagăre încă din toamnă. În plus, mai fuseseră incluse și persoane care erau de altă origine etnică (evrei, maghiari sau români), dar aveau nume cu rezonanță germană. La Brașov fuseseră trecute 17.240 de persoane în tabele, din care sovieticii și-au extras datele necesare, ulterior pomind pe teren la verificări³⁷.

Pe 6 ianuarie 1945, președintele Comisiei Aliate de Control din România a înaintat un ordin (nr. 031) către primul-ministru român prin care solicita ca în perioada 10-20 ianuarie 1945 să fie „mobilizați pentru muncă toți locuitorii germani apti de muncă indiferent de cetățenia lor”, adică bărbații între 17-45 de ani și femeile între 18-30 de ani. Femeile care alăptau copii până la un an erau scutite de mobilizare. Conform aceleiași note, cei „mobilizați” aveau să fie folosiți la lucru după instrucțiunile date de Înalțul Comandament Sovietic. Ei trebuiau să aibă asupra lor îmbrăcăminte de iarnă, bocanci, lenjerie de pat, obiecte de bucătărie, tacâmuri și hrană pentru 15 zile, dar greutatea totală nu putea depăși 20 de kg. Există precizarea că deportaților avea să li se permită primirea și trimiterea corespondenței poștale. Se admitea ca autoritățile române să alcătuiască liste cu cei pe care îi dorea exceptați de la deportare, liste ce urmau a fi înaintate Comisiei Aliate de Control³⁸. Dispozițiile pentru deportare erau cunoscute însă de autoritățile române încă înainte de emiterea notei de mai sus. În consecință, ele luaseră măsuri de identificare și concentrare a celor deportabili³⁹. Deportaiții înșiși confirmă că ridicarea s-a făcut pe baza unor liste întocmite din timp⁴⁰.

Guvernul român a încercat să obțină din partea Comisiei Aliate (Sovietice) de Control exceptarea unor categorii de la deportare. Pe 8 ianuarie 1945, Inspectoratele Poliției de Siguranță au fost înștiințate că se exceptau: femeile căsătorite cu români, copiii cu tată român și mamă minoritară, infirmii, cei incapabili de muncă, bolnavii complet netransportabili (era însă necesar un certificat medical de la medicul primar al orașului sau

al județului), soțiile de origine etnică română. Erau însă supuși deportării copiii cu tată minoritar și mamă româncă, specialiștii din întreprinderi sau din fabricile de stat și particulare, membrii partidelor de extremă stângă⁴¹. Printr-un ordin telefonic, din 10 ianuarie 1945, au fost exceptați și germanii apatrizi din Vechiul Regat, stabiliți în țară înainte de 1916, care erau înrudiți cu „familiile cunoscute românești” [posibilă trimitere chiar la familia regală, dacă avem în vedere că principesa Ileana era căsătorită cu Anton de Habsburg, *nota D.D.*] ori făcuseră mari investiții de capital, întemeiaseră întreprinderi industriale sau case de comerț. S-a mai prevăzut neridicarea din întreprinderi a specialiștilor indispensabili⁴². De asemenea, printr-un alt ordin telefonic al Direcției Generale a Poliției, din 18 ianuarie 1945, au fost exceptați de la deportare călugării și călugărițele de origine germană⁴³. Primul-ministru, Nicolae Rădescu, a dat dispoziții Ministerului Afacerilor Interne, prin adresa nr. 3.271/17 ianuarie 1945, să nu fie ridicați ofițerii, subofițerii, maiștrii militari și soldații de origine etnică germană, activi și de rezervă, care se aflau sub armă⁴⁴.

Primele ridicări s-au produs în zona Satu Mare – care în acel moment se afla sub administrație militară sovietică, anterior în componența Ungariei –, puține în decembrie 1944 și pe 1-2 ianuarie 1945, însă masiv pe 3 ianuarie 1945. Un al doilea val de deportări în aceeași regiunea a avut loc pe 15 ianuarie 1945. Însă deportări s-au făcut în regiunea amintită în fiecare zi a lunii ianuarie 1945, iar unele trimiteri în URSS aveau să aibă loc tocmai în mai 1945, adică la câteva luni de la încheierea oficială a operațiunii⁴⁵.

Detalii despre preparativele pentru ridicare deținem cu privire la situația de la Brașov. Pe 6 ianuarie 1945 a avut loc o „conferință” la prefectura județului, de față fiind prefectul (colonelul Zaharia), maiorul Leontiev, alături de alți șapte ofițeri sovietici, comandanții legiunilor de jandarmi Brașov și Trei Scaune, precum și comandanții circumscripțiilor 1-6 din oraș. Potrivit datelor deținute de români, urmau să fie ridicați 1.753 de sași, dar sovieticii stabiliseră 3.721, neadmițând negocieri. Brașovul a fost împărțit în șase sectoare, fiecare având un „centru de colectare”. Sectoarele erau conduse de câte un ofițer sovietic și de șeful circumscripției respective. S-au format 200 de echipe, compuse din cinci membri fiecare: un polițist, un jandarm și un soldat român, alături de care participau doi militari sovietici. Operațiunea de ridicare a început la Brașov în dimineața (ora 5⁰⁰) zilei de 11 ianuarie 1945. Cei reținuți au fost adunați mai întâi în

cele șase centre de colectare, de unde au fost transportați cu camioanele la lagărul provizoriu, instalat la Flotila de bombardament, patru km depărta-re de Brașov. S-a remarcat că sovieticii preluaseră de la început conducere-sectoarelor și a echipelor. În noaptea de 11/12 ianuarie 1945, deporta-ții au fost urcați în vagoane. Un general sovietic, Spasenco, prezent la operațiune, și-a manifestat nemulțumirea pe 12 ianuarie pentru numărul mic al celor reținuți, față de datele pe care le aveau oamenii săi. Autorită-țile polițienești înregistraseră încă din prima zi aspecte care contraveneau dispozițiilor inițiale. Unii dintre etnicii germani fuseseră luați de pe stradă sau din întreprinderile unde lucrau, neavând asupra lor nici echipamentul și nici alimentele precizate în acte, cum s-a întâmplat la Brașov. De ase-menea, au fost ridicate persoane sub și peste vârstele prevăzute, precum și de alte origini etnice. Fuseseră luați și specialiștii din fabrici, ceea ce avea să creeze, neîndoielnic, greutăți în producție. Obiecțiile făcute de partea română în legătură cu ultima categorie au fost puțin luate în considerare, doar un mic număr de cereri fiind satisfăcute. Prefectul și șeful Chesturii Brașov au dat un comunicat – difuzat prin 200 de afișe și prin ziarele lo-cale – prin care îi îndemnau pe etnicii germani care se încadrau în preve-derile oficiale să se prezinte la circumscripțiile indicate. Până pe 16 ianu-rie 1945 fuseseră ridicate la Brașov 1.727 de persoane, neînregistrându-se cazuri de rezistență. Pentru depistarea celor dispăruți se ordonaseră cerce-tări și punerea sub urmărire⁴⁶. Potrivit unor date ulterioare, din orașul Bra-șov au fost deportați peste 2.000 de sași, iar din județul cu același nume 2.978⁴⁷.

În capitala României reținerile au început în noaptea de 10/11 ianuarie 1945⁴⁸. Pentru arestarea etnicilor germani din circumscripția 31 poliție București au fost constituite 11 echipe, conduse de ofițeri de poliție și agenți, însoțiți de doi delegați ai NKVD. Au fost ridicate 57 de persoane, dintre care 30 de bărbați și 27 de femei. Trei dintre bărbați împliniseră deja 45 de ani, iar una dintre femei avea sub 18 ani, care cu toate insisten-țele românilor nu a putut fi exceptată⁴⁹. Un german bucureștean își amin-tea: „Au sosit noaptea pe la două și jumătate. Au înconjurat casa și curtea și au urcat scările. Nu m-am dezmeticit bine când au și bătut la ușă: «În numele legii, deschide!» Erau mulți: comisarul Negritu, doi polițai, trei jandarmi, patru ruși și un căpitan rus. Veneau să mă ridice. «Na Sibir?» [rus.: «În Siberia?», *nota D.D.*], m-am adresat într-o rusă stălcită unui rus. A răspuns sec: «Niet, na rabotu.» [rus.: «Nu, la muncă.», *nota D.D.*]⁵⁰.

Potrivit unui raport întocmit de poliție, din București au fost ridicați în noaptea de 10/11 ianuarie 1945, în total, 8.500 de germani, îmbarcați în 64 de vagoane staționate în gara Băneasa; în zilele următoare numărul celor ridicați a ajuns la circa 15.000⁵¹, deși cifrele par mult prea mari. Potrivit reconstituirilor de după 1989, din București au fost deportați aproximativ 4.000 de cetățeni români de origine germană. Din primul transport plecat din gara Băneasa au făcut parte inclusiv femei însărcinate⁵².

Germanii închiși în lagărul de la Târgu-Jiu au fost urcați în trenuri în noaptea de 13/14 ianuarie 1945 și de acolo aveau să ajungă într-un alt lagăr, de această în Donbas⁵³. Din Constanța și comunele din județ au fost ridicate aproximativ 300 de persoane de origine etnică germană sau cu nume germane⁵⁴. Arestarea etnicilor germani din Valea Jiului s-a produs la 18 ianuarie 1945, sute de bărbați, femei și adolescenți fiind adunați la Petroșani și aruncați în subsolul unei școli⁵⁵.

În Banat, ridicările s-au făcut cu mari desfășurări de forțe. Conform unui raport al „organelor” de poliție, din 12 ianuarie 1945, trupele sovietice staționate în sud-vestul României încercuiau localitățile cu populație germană, după care ridicau femeile între 18-36 de ani și bărbații între 18-56 de ani, îi îmbarcau în vagoane și îi expediau în URSS⁵⁶. Se remarcă urcarea cu mult a limitei superioare a vârstei până la care puteau fi ridicați oamenii, cu șase ani la femei și 11 ani la bărbați. Probabil o explicație veridică a luării unor persoane sub și peste limitele de vârstă inițiale ar fi că unii dintre cei deportabili, îndeosebi bărbații veniți din concentrare, se ascuseseră. Pentru a completa numărul, au fost luate femei, unele lăsând acasă mai mulți copii mici, sau băieți de 16 ani, așa cum s-a întâmplat și în Transilvania⁵⁷. S-au înregistrat cazuri când adolescente germane de 17-18 ani, eleve de liceu, fugeau noaptea (ridicării) disperate pe stradă și se aruncau în brațele ofițerilor români implorându-i: „Sunteți români, sunteți mai cu suflet, mai manierați, vă stăm la dispoziția dvs., nu ne lăsați, salvați-ne”⁵⁸. Din comuna Lovrin, județul Timiș-Torontal, au fost ridicați și trimiși în URSS 328 de etnici germani⁵⁹. În același județ, comuna Stamora-Germană avea 984 de locuitori germani, din care au fost deportați 83⁶⁰; comuna Alioș avea 334 de germani în ianuarie 1945, fiind deportați 17 bărbați și 24 de femei. În total 41 de persoane sau 12% din localnicii de etnie germană⁶¹.

În mediul rural arestările au fost făcute de regulă noaptea, pe baza listelor de la primării, de către echipe mixte, formate dintr-un jandarm, un

civil român și un militar sovietic⁶². Oamenii au fost adunați în unele zone prin baterea tobei, cum se proceda de obicei când autoritățile aveau de făcut anunțuri, de această dată sub pretextul votării, trierea fiind făcută de români și ruși⁶³. Comunitățile rurale au fost crunt lovite prin ridicarea oamenilor valizi, deseori rămânând acasă doar copiii, bătrânii și bolnavii. Spre exemplu, din satul Saschiz, județul Târnava Mare, au fost deportate odată 95 de persoane, femei și bărbați⁶⁴.

Ridicarea pentru deportare, realizată de patrulare româno-sovietice, asistate de civili, a fost resimțită de către etnicii germani ca o acțiune brutală. Maria Balasch își amintește astfel momentul: „Aceștia [soldații ruși și români, *nota D.D.*], care aveau misiunea de a ne ridica din casele noastre, s-au purtat cu mine ca și cu un animal. Era noapte când au dat buzna în casă. Abia am reușit să mă îmbrac, m-au tratat cu o brutalitate de nedescris, nelăsându-mă nici o clipă să-mi împachetez strictul necesar”⁶⁵. Totul s-a făcut în condițiile debusolării, cei deportabili neștiind ce se va întâmpla, unde sunt duși și care avea să fie soarta lor⁶⁶ sau comunicându-li-se că aveau să lipsească „două, maximum trei zile, pentru verificarea actelor”⁶⁷. În aceste condiții oamenii nu au putut să-și ia cu ei decât puține lucruri „strânse în grabă”⁶⁸, insuficiente pentru lungul drum și deportarea care aveau să urmeze. Cei ridicați au fost transportați în mașini spre lagărele provizorii, păzite de soldați ruși⁶⁹. Desigur, scenele petrecute atunci conturau tragedia unui întreg grup etnic. Cum își aminteau peste decenii deportații: „era jale mare”⁷⁰, „femeile plângeau”⁷¹.

Conform unor surse documentare, exceptând cercurile de extremă stângă, populația românească, îndeosebi din Ardeal, a manifestat compătimire față de ridicarea etnicilor germani. În afară de rațiunile umane și economice, românii se temeau că după germani va veni rândul lor, mai ales că se colporta zvonul că rușii ar fi cerut României 800.000 (sau 1.600.000) de oameni pentru muncă. Diferența care rămânea după deportarea germanilor ar fi trebuit acoperită cu etnici români⁷². Unele victime prezintă situații sensibil diferite. Într-un sat de lângă Sighișoara (Saschiz), cei luați de acasă au fost depuși în curtea școlii, „unde ne păzeau români și țigani cu furci și cu bâte, de parcă eram niște criminali”, își amintea un sas⁷³. Potrivit unei deportate, în momentul ridicării românii s-au purtat chiar mai rău decât aveau să o facă rușii în lagărele din URSS: „[românii] s-au purtat ca dușmani și doar nu le făcusem nimic rău”⁷⁴. În anumite situații cei care au ajutat la ridicarea sașilor au fost premilitarii români⁷⁵. Rămâne de cercetat

atitudinea populației majoritare față de deportarea etnicilor germani, existând însă destule informații că unii au fost încântați că sașii și șvabii, care trăiau în grupuri compacte, au fost deportați, considerând că astfel își vor putea însuși bunurile lor. Ceea ce s-a și întâmplat de altfel în anii postbelici, guvernul Groza punând în practică un amplu proiect de inginerie socială în zonele tradițional germane. În primele ore sau zile ale ridicării, oricum până în momentul urcării în vagoane, circulau zvonuri că reținuții vor fi duși în spatele frontului pentru câteva luni, în scopul îngrijirii răniților⁷⁶, în vreme ce altora li s-a transmis că vor face timp de trei săptămâni „muncă de reconstrucție”, însă fără a li se indica destinația⁷⁷.

Deși măsura în ansamblul ei era făcută în pofida oricărui respect al dreptului, au existat numeroase încălcări chiar ale prevederilor inițiale. Spre exemplu, în localitățile rurale din jurul orașului Sibiu au fost ridicate „în mod sistematic” persoane care aveau cu un an sub vârsta indicată în ordinele oficiale sau cu doi ani peste; la fel s-a procedat și în orașul Sibiu în prima zi. În aceeași regiune, după terminarea operațiunii au fost ridicați locuitori care nu erau pe listele de deportare, indiferent de vârsta lor, în locul celor care nu se aflau la domiciliile lor sau erau concentrați⁷⁸. Nu au scăpat de deportare nici etnicii germani concentrați în armata română în cadrul detașamentelor de lucru. Sovieticii au interpretat că acestea nu erau unități militare și i-au ridicat pe germani, expediindu-i în URSS⁷⁹.

Măsurile luate de sovietici și români au creat în rândurile populației germane „o stare de spirit disperată”, care a dus la „prăbușirea moralului” acesteia, după cum se consemna în nota-sinteză *Ridicarea minoritarilor germani din România* (16 ianuarie 1945)⁸⁰. Pentru a scăpa de deportare etnicii germani au căutat diverse soluții, de la fugă, mobilizarea la unități românești, opunerea de rezistență și mergând până la sinucidere. Evident, apelul la cea din urmă formă de „evaziune” exprima deznădejdea extremă a celor care au recurs la ea. Până la 16 ianuarie 1945, deci la doar cinci zile de la începerea acțiunii de deportare, se înregistraseră 41 de sinucideri⁸¹. Cazuri numeroase reușite sau tentative de sinucidere (prin spânzurare, otrăvire ș.a.m.d.), a unor indivizi izolați sau chiar a unor familii întregi, cu copii cu tot, s-au înregistrat îndeosebi la Sibiu, Brașov și Alba Iulia⁸². Spre exemplu, la Sibiu au fost găsiți spânzurați în podul casei dr. Julius Schuller împreună cu soția sa, iar în locuință se aflau cadavrele celor trei copii ai lor, decedați prin otrăvire⁸³. Un alt caz de sinucidere a unei familii s-a înregistrat la Brașov (dr. Adrian Sterli cu soția și doi copii)⁸⁴.

La Alba Iulia, o femeie încercase să se sinucidă în momentul în care urma să fie predată delegatului sovietic⁸⁵.

Unii dintre cei vizați pentru deportare s-au salvat ori au încercat să o facă prin redescoperirea/reasumarea unei mai vechi identități. Spre exemplu, unii dintre șvabii din Banat erau descendenți ai coloniștilor francezi colonizați în secolul XVIII de austrieci. La jumătatea secolului XIX, ei erau asimilați de germani în privința limbii, dar păstrau amintirea originii. În perioada interbelică s-au făcut unele demersuri, prin reprezentantul Franței la București, pentru recuperarea pierdutei identități franceze. As-censiunea nazismului, constituirea GEG, războiul ș.a.m.d. au eliminat aceste preocupări. Însă în 1945 a spune, a considera că ești/a fi considerat francez putea fi diferența între viață și moarte. Spre exemplu, pe baza originii franceze trecute în actele interbelice sau mai vechi, la care s-au adăugat intervențiile unor persoane din guvernul român sau reprezentanți ai Franței, au scăpat de deportare 300 de persoane din comuna Tomnatic, județul Timiș-Torontal, în vreme ce locuitorii înregistrați ca germani au fost duși în Uniunea Sovietică⁸⁶. Unii dintre șvabii din zona Satu Mare au încercat să evite deportarea invocând apartenența la etnia maghiară. Ei fuseseră într-adevăr germani la origine, dar cunoscuseră un proces de asimilare din punct de vedere lingvistic și al conștiinței identitare, în vreme ce își păstraseră religia catolică. Sovieticii s-au ghidat însă nu după ceea ce declarau șvabii că sunt, ci după numele lor, care în general erau germane⁸⁷. Alți etnici germani au reușit, individual, desigur, și cu complicitatea unor autorități locale, să-și schimbe numele germane în nume specifice românilor⁸⁸, sau pur și simplu nu au fost trecuți pe liste⁸⁹. Cetățenii români care aveau nume cu rezonanță germană, dar aveau o slabă identificare cu spațiul cultural-lingvistic german sau nici una, au stat ascunși în lunile care au urmat loviturii de la 23 august 1944, inclusiv în ianuarie 1945. Spre exemplu, sociologul Henri H. Stahl și-a găsit adăpost la o familie de români din București, atunci când îl căutau rușii pentru a-l deporta în URSS, întrucât „se spunea” că era neamț (tatăl său, alsacian de origine, venise în România în urmă cu decenii bune)⁹⁰. Alte persoane aflate în situații asemănătoare nu au putut însă ocoli deportarea⁹¹. S-au înregistrat și cazuri de femei germane pentru care s-au aranjat căsătorii formale cu români în vederea evitării trimeriei în Rusia⁹², deși sovieticii nu prea țineau cont de astfel de subterfugii⁹³.

După cum aminteam, au fost ridicate nu doar persoane de origine etnică germană, ci și de alte naționalități, inclusiv români, cum s-a întâmplat în Ardealul de Nord. Conform unui document, la 8 ianuarie 1945, din comuna Sanislău, județul Satu Mare, au fost ridicați 414 locuitori, bărbați și femei, majoritatea români. Ei au fost imbarcați în aceleași trenuri cu etnicii germani. Cazuri similare se petrecuseră în localitățile Careii Mari, Tășnad, Ciumești ș.a.⁹⁴. Potrivit altor surse, de fapt cei mai mulți dintre locuitorii deportați din Sanislău erau șvabi (mulți sau cei mai mulți maghiarizați, dar care păstrau vechile nume germane), însă 94 erau într-adevăr români, alți 76 fiind maghiari⁹⁵. Eroarea din primul document menționat se datorează probabil faptului că guvernul de la București nu-și exercita în acel moment autoritatea în nord-vestul Transilvaniei, informațiile sale fiind fatalmente inexacte. Deportarea câtorva sute de etnici români odată cu etnicii germani era amintită și în scrisoarea pe care regele Mihai I a trimis-o la 24 ianuarie 1945, în mod neoficial, președintelui Statelor Unite ale Americii, Franklin D. Roosevelt⁹⁶.

Întrucât unii dintre germani reușiseră să se ascundă sau să evadeze în cursul ridicării sau al transportului⁹⁷, pentru a umple golurile militarii sovietici care escortau trenurile cu deportați au recurs la reținerea altor persoane pe traseu, în mod evident arbitrar. Spre exemplu, la 17 ianuarie 1945 trecea prin gara Ghidigeni, județul Tutova, un tren cu deportați germani, iar o santinelă sovietică a ridicat cu forța din stație un soldat român, pe care l-a urcat într-un vagon. În nota întocmită de jandarmerie se preciza că se mai înregistraseră cazuri când militari sau civili români fuseseră incluși în trenurile cu deportați germani care plecau spre Uniunea Sovietică⁹⁸. La Focșani rușii au prins un adolescent evreu de 14 ani pe care l-au urcat în trenul cu deportați din același motiv: un german fugise și aveau nevoie ca numărul să fie complet⁹⁹. În închisorile românești ale anilor '40-'60 circula o anecdotă sinistă cu referire la arestările arbitrare făcute de sovietici în perioada postbelică: „un preot ar fi evadat dintr-un convoi strâns de ruși dintr-un oraș, iar santinelele, dând de un alt preot pe stradă, l-ar fi băgat cu forța în rânduri; la mirarea nacialnicului că nu corespunde numele, soldații au răspuns cu inocență – popă a fugit, popă am adus!”¹⁰⁰.

Numărul germanilor din România deportați în URSS nu se cunoaște cu exactitate, în literatura de specialitate menționându-se cifre diverse, însă aproape toate sub semnul aproximației¹⁰¹. Într-un raport al Inspectoratului General al Jandarmeriei-Direcția Siguranței și Ordinii Publice, din 14

februarie 1945, numărul germanilor trecuți pe listele de deportare era de 64.419; în momentul realizării acelui act erau deportați 46.540, alți 11.924 erau exceptați, 3.604 dispăruți, 2.339 își schimbaseră domiciliul, iar 12 decedaseră. Cifra totală de mai sus rezultă și dintr-un raport al aceleiași organism polițienesc realizat la 12 noiembrie 1945¹⁰². În timpul întrevederii dintre contraamiralul Bogdenko, ajutor al președintelui Comisiei Aliate (Sovietice) de Control în România, și A.P. Pavlov, consilier politic al aceleiași comisii din partea URSS, pe de o parte, și generalul C.V.R. Schuyler, reprezentantul militar al SUA în organismul amintit, pe de altă parte, desfășurată la 14 februarie 1945 la București, primul punct (din opt) de pe ordinea de zi atinge problema deportării germanilor din România în Uniunea Sovietică. Reprezentanții sovietici au afirmat că în acel moment operațiunea era încheiată și fuseseră expediți dincolo de Prut 69.000 de etnici germani, alte 11.000 de persoane de aceeași origine fiind lăsate în România în baza „cererii speciale” a guvernului acestei țări¹⁰³. În raportul pe care, la 1 mai 1945, generalul Schuyler îl expedia către Comitetul Mixt al Șefilor de Stat Major (SUA), cu privire la situația din România și Bulgaria, se considera că „aproximativ” 70.000 de germani din România fuseseră deportați în Rusia¹⁰⁴. În ancheta demografică realizată de Institutul Național de Statistică la 15 august 1949 erau menționați ca deportați 70.148 de germani¹⁰⁵.

4. Intervenții interne și externe

În mod normal, nemulțumiri față de deportare au exprimat etnicii germani. În februarie 1945, ei au înaintat un memoriu colectiv guvernului României. Măsura luată împotriva membrilor familiilor lor era numită „*Marea Nedreptate*” (subl. în text), care se făcuse fără ca să aibă vreo culpă. Autorii memoriului accentuau că germanii nu erau străini în România, ci „*cetățenii statului român, leali, cinstiți și corecți*” (subl. în text). Întrucât nu se știau vinovați, atât cei duși în URSS, cât și cei rămași acasă, se cerea repatrierea deportaților¹⁰⁶.

Proteste notabile față de măsura ridicării etnicilor germani au venit mai ales din partea unor personalități proeminente ale vieții politice românești. C.I.C. Brătianu, președintele Partidului Național Liberal, a înaintat (9 ianuarie 1945) un memoriu către primul-ministru al României, generalul Nicolae Rădescu, în care protesta față de deportarea la muncă a minorității germane. Liderul liberal era foarte categoric: „Noi nu ne putem face

instrumente de executare a unor măsuri împotriva unei întregi categorii de cetățeni români, în totalitatea ei, indiferent de originea lor etnică și fără a deosebi dacă se găsesc sau nu printre ei criminali de război. Se revine astfel, pe altă cale, la distincțiunile rasiale a căror desființare a fost una din condițiunile armistițiului¹⁰⁷.

Și generalul Nicolae Rădescu, primul-ministru al României, a trimis (13 ianuarie 1945) o notă către generalul Vinogradov, în care sesiza că cei aproape jumătate de milion de germani din România erau stabiliți de vreme îndelungată în țară, că erau „atât de integrați în complexul de viață al neamului românesc încât alcătuiesc o adevărată parte organică a acestuia”. Se insista asupra faptului că „smulgerea” (cuvântul era utilizată chiar în memoriu) lor din țară ar fi afectat toate ramurile de activitate: aparat de stat, armată, industrie, comerț, bănci, agricultură. De asemenea, era semnalată datoria guvernului român de a veghea asupra tuturor supușilor săi, oricare ar fi fost originea lor etnică, precum și suferința ce ar fi însoțit strămutarea în plină iarnă a unei populații întregi la o mare depărtare de casele ei, precum și despărțirea familiilor. Importanța acestui document este evidentă, mai ales prin partea sa finală, care transformă, practic, nota într-un protest. Rădescu amintea că „guvernul român este ținut de tratatele pe care le-a iscălit, de conștiința răspunderilor sale și de Convențiunea de Armistițiu însăși (art. 2 și 6) să adopte punctul de vedere pe care îl exprimă în această notă și nu poate să fie de acord cu măsurile cerute de Comandamentul Sovietic” (subl. D.D.)¹⁰⁸.

Față de deportarea cetățenilor români de origine etnică germană nu au reacționat numai lideri de partide sau primul-ministru, ci și șeful statului român. La 24 ianuarie 1945, regele Mihai I a trimis, după cum aminteam, o scrisoare președintelui SUA, determinată de atitudinea reprezentanților Armatei Roșii în România. Scrisoarea era însoțită de un memoriu care cuprindea opt puncte amănunțite, între care unul (al șaptelea) și despre deportarea etnicilor germani, destul de asemănător în conținut și formă cu cel al generalului N. Rădescu. Se sublinia că era vorba de „cetățeni” care „constituie o parte din existența reală a națiunii române, de care sunt legați în întregime și, prin urmare, a-i lua fie și pentru o scurtă perioadă din gospodăriile lor ar perturba într-un mod foarte serios toate ramurile de activitate ale țării”. Se atrăgea atenția că măsura ar fi afectat economia românească, inclusiv efortul de război. Nu erau eludate nici considerațiile de natură umanitară¹⁰⁹.

Observatorii români ai acestei triste realități nu au rămas insensibili față de ceea ce se întâmpla conaționalilor lor de etnie germană. Spre exemplu, Constantin Rădulescu-Motru, care a ținut un jurnal amănunțit în acea perioadă, nota la 11 ianuarie 1945 despre cererea sovieticilor de a le fi dați cetățenii români de origine germană¹¹⁰. Pentru ca peste câteva zile, la 15 ianuarie, același autor să facă aprecieri tulburătoare asupra realității politice existente în țară în acel moment: „Trăim de la o zi la alta într-o completă nesiguranță. Comandamentul rusesc vrea să ridice și să transporte în Transnistria pe toți cetățenii români de origine germană (sași și șvabi), pe toți legionarii și simpatizanții lor, pe toți cetățenii de origine maghiară, adică o treime din populația Ardealului. Se zvonește că guvernul român a protestat la Londra. Nimeni însă nu se așteaptă la o soluție favorabilă nouă”. Explicația autorului era laconică, dar sugestivă: „Trăim într-un stat fără conducere proprie”¹¹¹. Un tânăr locotenent român de pionieri, care a fost martor la deportările de la Reșița, nota și el că a fost „o măsură atroce”¹¹².

Deși decizia de deportare a aparținut Moscovei și a implicat autoritățile române ca executante, interes față de această operațiune au manifestat și Aliații anglo-americani. Constantin Vișoianu, ministrul român de externe, într-o discuție avută la 3 ianuarie 1945 cu Burton Y. Berry, reprezentantul politic al SUA la București, a oferit informații despre cererea reprezentanților sovietici de a deporta în URSS pe cetățenii români de origine germană, ceea ce era împotriva voinței guvernului român¹¹³. Pe 12 ianuarie 1945, Berry îl înștiința pe Vișoianu că guvernul american nu fusese anunțat de guvernul sovietic de intenția de a deporta în URSS pe etnicii germani din România. Oricum, guvernul american dezaprobase măsura deportării, aceasta depășind acțiunile în vederea asigurării liniștii și securității spatelui frontului sovietic¹¹⁴. În același sens, generalul american C.V.R. Schuyler expedia, tot pe 12 ianuarie 1945, o scrisoare generalului Vinogradov, vicepreședintele Comisiei Aliate (Sovietice) de Control din România. Întrucât guvernul american nu fusese înștiințat despre proiectul deportării unor cetățeni români și, în consecință, nu-și dăduse acceptul, generalul Schuyler își exprima dezacordul față de măsura luată. Mai mult, cerea oprirea imediată a deportărilor aflate în curs, până când o discuție completă asupra acestei probleme avea să aibă loc între Washington și Moscova¹¹⁵.

Între Washington și Londra a avut loc în ianuarie 1945 un schimb de mesaje pe subiectul deportării etnicilor germani din România în URSS. Americanii au transmis o telegramă către Foreign Office pe 18 ianuarie 1945, în care insistau asupra faptului că operațiunea, așa cum fusese planificată de către sovietici, era mai degrabă un mijloc de a aduna reparații. Concluzia guvernului SUA era că deportările nu aveau „justificare legală în cadrul armistițiului”. De asemenea, guvernul american trebuia să țină cont și de propria opinie publică, care nu putea admite că guvernul sovietic se deda la un proiect de muncă forțată în care erau incluși, fără discriminare, cei nevinovați ca și cei vinovați¹¹⁶. Răspunsul Foreign Office-lui la telegrama Washingtonului a fost dat pe 30 ianuarie 1945. În rezumat, britanicii nu-și propuneau să conteste dreptul Moscovei de a pretinde deportarea etnicilor germani din România. La aceasta contribuia și acordul pe care Londra și-l dăduse ca germani din Reich să fie trimiși la muncă forțată în URSS. Drept urmare, britanicii aveau cel mult să explice că acțiunea deportării a fost întreprinsă fără ca ei să fie consultați¹¹⁷. Poziția Marii Britanii față de problema avută în vedere reiese și mai clar dintr-o minută personală a primului-ministru Winston Churchill către ministrul de externe din propriul cabinet. Observând linia activă care începuse să fie luată împotriva deportării etnicilor germani din România în URSS, pentru muncă, Churchill afirma: „nu înțeleg de ce rușii ar greși dacă cer ca 100 sau 150 de mii din acești oameni să lucreze în subteranul lor”. În opinia sa, trebuia ținut minte că „am promis să lăsăm destinul României în mare măsură în mâinile rușilor”. Mai mult, nu considera că era o greșeală ca sovieticii „să ia români de orice origine doresc, ca să lucreze în minele rusești, în lumina celor întâmplare”¹¹⁸. Cinism, realism? Probabil că ambele. Oricum, spre deosebire de americani, britanicii nu au protestat la nivel înalt față de ceea ce a reprezentat cea mai mare tragedie pentru germanii din România.

Cu toate că la nivel oficial nu s-au înregistrat proteste ale Londrei față de deportările efectuate de sovietici în rândurile populației germane din România, britanicii au fost foarte bine informați chiar de oamenii lor cu privire la ce se întâmpla pe teren. O echipă de observatori englezi a fost prezentă la Sibiu și a văzut modul în care s-au făcut reținerile, fără efectuarea unor trieri cum se promisese. Potrivit unor informații, deși observatorii ar fi protestat față de urcarea în vagoane fără a se face o selecție și au reclamat reîntoarcerea la Sibiu a trenurilor plecate, solicitarea lor a rămas

fără rezultate pozitive¹¹⁹. Ivor Porter, cunoscut agent englez parașutat în România în timpul războiului, capturat de români și eliberat la 23 august 1944, l-a trimis în ianuarie 1945 pe pictorul George Tomaziu, agent acoperit al Intelligence Service-ului, la Brașov pentru a face o anchetă neoficială asupra modului în care decurgeau operațiunile de ridicare a etnicilor germani. Tomaziu avea să noteze în memoriile sale sinuciderile la care au recurs sașii pentru a scăpa de deportare, confiscarea bunurilor, expedierea spre URSS, ceea ce avea să distrugă comunitatea sașilor: „Trei zile mi-am petrecut la Brașov, notându-mi dramele care mi-au fost relatate. Într-o noapte am putut rămâne, departe de gară, în plin câmp, în apropierea unui tren pregătit în vederea acelor transporturi, până ce a fost umplut cu grupuri de sași, bărbați și femei între 16 și 40 de ani. Întrucât vagoanele erau de obicei folosite la transportul animalelor, erau prevăzute (fiind iarnă) cu o mică sobă și ceva lemne. Când turma de oameni era bine îndesată, ușile erau închise și se trăgeau zăvoarele. S-a întâmplat ca din grupurile conduse spre tren, unii să evadeze. Paznicii, amenințând cu puștile lor mitralieră (le spuneau «balalaica») completau numărul cu oameni luați la întâmplare din gări și de pe străzi¹²⁰.

5. Situația celor rămași acasă

Datorită refugierii din fața Armatei Roșii și îndeosebi din cauza deportărilor în URSS, în comunitățile germane din România rămăseseră mai ales copiii, bătrânii și cei incapabili de muncă¹²¹. În zilele ridicării se petrecuseră în localitățile din țară „scene tragice”, părinții fiind despărțiți de copii, care au rămas „în voia sorții”¹²². Unii dintre bărbații care se înrolaseră în unitățile SS, Wehrmacht sau în Organizația Todt aveau să se întoarcă acasă după terminarea războiului, dar ei au fost incluși de autorități în „batalioane de muncă” forțată și utilizați în minele de cărbuni și la construirea de căi ferate și tuneluri în România. Se înregistraseră evadări, în vreme ce alții se „răscumpărau” și deveneau fugari¹²³. Deportările, concentrările și trimerile în lagărele interne pentru muncă, abuzurile administrației acestora, la care se adăugau confiscarea terenurilor agricole și a altor bunuri, induseseră populației germane din Transilvania „un mare dezechilibru moral”, după cum se menționa într-un document întocmit de serviciile de informații ale statului român în 1946¹²⁴.

Culmea cinismului, la 6 februarie 1945, adică atunci când ridicarea și expedierea etnicilor germani în Uniunea Sovietică era *grosso modo*

încheiată, guvernul de la București a emis *Legea nr. 86 pentru Statutul Naționalităților Minoritare*. Capitolul 1, *Dispozițiuni generale*, conținea câteva prevederi importante: „*Toți cetățenii români sunt egali în fața legii și se bucură de aceleași drepturi civile și politice, fără deosebire de rasă, naționalitate, limbă sau religie*” (subl. D.D.) (articolul 1); „*Se interzice cercetarea originii etnice a cetățenilor români, în vederea stabilirii situațiunii lor juridice* (subl. D.D.) (articolul 1)”. Articolele 3, 4 și 5 nu făceau decât să întărească articolul 1¹²⁵.

Cu toate acestea și chiar în pofida legii de mai sus, discriminarea avea să ia amploare după 6 martie, odată cu instalarea guvernului Petru Groza, când împotriva minorității germane s-au luat dure măsuri administrative: concentrarea în lagăre românești de muncă forțată a celor cu vârste cuprinse între 16-45 de ani¹²⁶ și privarea de drepturi politice, mai ales de cel electoral între 1946-1950¹²⁷. S-au adăugat aspectele economice (confiscarea sistematică și în proporții de masă a bunurilor pe care le dețineau germanii: terenurile agricole – reforma agrară din 1945 a fost îndreptată în bună parte împotriva lor¹²⁸ –, proprietățile industriale și chiar locuințele¹²⁹, pierzându-se astfel rodul muncii unor generații întregi). Spre exemplu, în 1945 în județul Brașov se inventariaseră bunurile sașilor din mediul rural și fuseseră „expropriați” [„expropriere” devenise în anii postbelici un eufemism pentru confiscare] toți absenteiștii sau cei prezenți. Nu au fost exceptați decât 3-4% din locuitorii germani, cunoscuți că nu fuseseră „hitleriști”. În locul sașilor alungați din propriile case au fost „împroprietăriți” românii merituosi și care au luptat în contra fascismului¹³⁰. Acestea erau tertipurile autorităților, care considerau că toți membrii GEG fuseseră hitleriști și drept consecință li se puteau confisca bunurile și interzice drepturile politice. Regimul instalat la 6 martie 1945 își realiza astfel și o bază de sprijin la sate, creând și întreținând în același timp un conflict suplimentar în România. Toate acestea sunt chestiuni sensibile, puțin cercetate, care ating comportamentul majorității, dar și al altor minorități, implicate în marginalizarea și jefuirea etnicilor germani.

6. Drumul spre lagăr

Perioada de după ridicare și până la întoarcerea în țară o putem reconstitui îndeosebi prin apelul la mărturiile supraviețuitorilor dezastrului de acum mai bine de jumătate de secol. Desigur, situațiile nu sunt identice, fiind influențate de modul în care au fost reținuți etnicii germani,

comportamentul soldaților ruși care îi păzeau, lungimea drumului, destinația ș.a.m.d. După ridicare germanii au fost concentrați pentru formarea transportului. Îmbarcarea în vagoane – potrivit unor surse ar fi fost puse la dispoziție 5.000¹³¹, iar deportații își amintesc că erau de vite¹³² sau de marfă¹³³ – s-a făcut în dezordine: „Am fost urcați de-a valma în vagoane [...], la un loc bărbați, femei și tineri, despărțindu-se în nebunia care a fost soț și soție, tineri de părinți, fără ca bestiile cu chip de om, care ne păzeau, să fie sensibilizate de strigătele și plânsetele celor care se căutau. Vagoanele fuseseră aduse așa cum se nimerise, cu ușile defecte, cu scânduri rupte, în care oamenii erau înghesuiți cu zecile, abia se mai putea respira. Această îngrămădire de oameni necăjiți a pornit spre nedorita și îndepărtată țară a rușilor”¹³⁴. Conform datelor disponibile, trenurile cu deportați au ieșit din România pe la granița de est. Până la Râmnicu Sărat¹³⁵ sau Iași¹³⁶ au mers cu vagoane românești (în care în general încăpeau 30 de oameni), aici făcându-se transbordarea în vagoane rusești, cu o capacitate uneori mult mai mare (între 90-120 de persoane), dar acestea „parcă [...] erau mai prăpădite ca ale noastre, mai rupte, mai reci, de parcă purtaseră cu ele gerurile Siberiei. La acest gând am tresărit; un fior rece mi-a fulgerat trupul. Oare ne duceau în Siberia?”, își amintea un „călător” fără voie¹³⁷. Condițiile în care s-a desfășurat lungul drum spre lagăr sunt descrise în culori sumbre. În general, vagoanele erau lipsite de orice amenajare: neîncălzite în luna ianuarie, pe un frig cumplit¹³⁸, fără instalații sanitare¹³⁹, deportații primind apă potabilă doar în timpul opririi trenului¹⁴⁰ (aceasta mai era procurată foarte rar de la instalația de apă pentru locomotivă¹⁴¹, din zăpada acoperită cu funingene, de pe marginea vagonului¹⁴² sau promoroaca lipită de pe pereții acestuia¹⁴³). S-au înregistrat cazuri când vagoanele aveau priciuri („paturi” înguste și suprapuse), dar peste tot era „mare murdărie”¹⁴⁴. Cum rememora o femeie: „Ne-au dus în vagoane de vite și ne-au încuiat. Eram 45 în vagonul nostru. Eram așa de îndesați că nu ne puteam întoarce nici pe-o parte, nici pe alta. Un bărbat a făcut cu o secure mică o gaură în vagon, că n-aveam WC. Ușa nu s-a mai deschis până n-am trecut dincolo de graniță”¹⁴⁵. În alte situații erau câte 100 de oameni în vagon¹⁴⁶, iar odată închise au fost cazuri când vagoanele au rămas așa timp de două săptămâni, până în Uniunea Sovietică, deportații neprimind nimic de mâncare după ce se terminase ceea ce luaseră de acasă¹⁴⁷. Un martor: „Răbdam de foame, de sete, de frig și acestea începeau să ne marcheze pe toți. Chipurile noastre arătau jalnic; nespălați, cu

rufele neschimbate [...], nebărbieriți, cu aspect de oameni ai peșterilor, ne îngrozeam privindu-ne unii pe alții”¹⁴⁸. Realitățile din timpul transportului au fost descrise și cu formule simple: „a fost tare rău”¹⁴⁹, „era groaznic”/ „o groază”¹⁵⁰ sau „un chin”¹⁵¹. Oamenii s-au umplut de păduchi, mulți s-au îmbolnăvit de dizenterie, iar unii nu au mai apucat să ajungă la destinație, murind pe drum și dând încă un prilej de meditație pentru supraviețuitori¹⁵².

După o călătorie care a durat două-trei săptămâni, cei mai mulți dintre deportați au ajuns în Donbas. Aici aveau să întâlnească și prizonieri de război germani și români, aflați într-o stare accentuată de degradare fizică¹⁵³. Smulși din mediul lor etnic-lingvistic, cultural, religios și profesional, germanii din România s-au confruntat cu o lume nouă, ostilă. Impac-tul a fost deosebit de dur: „Am ajuns la destinație, în orașelul Krasnodon, își amintea un deportat, după 15 zile, primiți de populația locală cu urlete de ură, amenințări cu moartea și pietre aruncate, ceea ce a făcut ca spaima cuibărită și așa în inimile noastre să crească la nesfârșit”¹⁵⁴. Întrucât cei mai mulți germani au fost deportați în zona Donbas, denumirea aceasta a ajuns să semnifice generic spațiul concentraționar, suferința și umilința, „O geografie a răului, subterană nu numai prin muncile care s-au săvârșit acolo, ci subterană și prin poziția la care ființa umană a fost supusă”¹⁵⁵. Aflat în partea de sud-est a Ucrainei, Donbasul era/este o zonă industrială care se baza/bazează pe bogate zăcămintele de fier, mangan, huilă etc. Aici aveau să-și petreacă deportații următorii ani, mulți dintre ei dispărând în sinistrul loc ales de Moscova.

Nu toți deportații au ajuns în Donbas. Spre exemplu, mulți din Vișeu de Sus, Sighet, Câmpulung la Tisa, Satu Mare, Carei, Cluj, Bistrița, Brașov, Reșița, dar și din Bucovina (erau și ruteni și români luați „din greșea-lă”) au avut ca destinație orașul Orsk din Ural, unde au ajuns după o călătorie de 47 de zile cu trenul, în condiții groaznice. Spre deosebire de cei trimiși în alte locuri, cei de la Orsk au fost mai bine tratați, exceptând hrana foarte săracă în calorii. Chiar și populația rurală i-a întâmpinat mai bine, o explicație fiind și situarea departe de punctul maxim al înaintării armatei germane în 1941-1942¹⁵⁶.

7. Timpul deportării

Mărturiile care ne stau la dispoziție oferă o imagine a situației germanilor în perioada deportării. Deși nu exclusiv, cele mai multe din aspectele

pe care le vom avea în vedere în continuare fac referire la realitățile din Donbas.

Condițiile de locuire și echipamentul. Odată intrați în sistemul concentraționar sovietic oamenii s-au văzut în fața unor situații de viață înimaginabile anterior. Lagărele erau formate din barăci recent sau pe loc construite de deportați, înconjurare cu sârmă ghimpată și păzite de soldați ruși, bărbații fiind separați de femei¹⁵⁷. Descrierea precarității condițiilor nu diferă substanțial de la un deținut la altul. „Amenajarea lagărului era extrem de rudimentară: niște scânduri aruncate unele peste altele. Unii dintre noi mai aveau, din fericire, pături sau perne. Când ne sculam dimineața, eram gata îmbrăcați, pentru că noaptea era un frig crunt. Din cauza asta, dormeam toți pe acele scânduri lipiți unul de celălalt. / În primul an ne-a fost foarte greu. Din cauza precipitațiilor și zăpezilor abundente aveam tot timpul picioarele înghețate, hainele și încălțăminte erau ude, am tremurat tot timpul”¹⁵⁸. O altă victimă: „Primii doi ani de zile au fost și cei mai grei. Locuiam [...] în barăci de paie, câte 40-50 într-o cameră, dormind pe saci umpluți cu paie și fiind devorati de milioane de ploșnițe, de care n-am putut scăpa decât abia peste doi ani”¹⁵⁹. Pavilioanele erau de regulă neîncălzite, singura sursă de căldură fiind deseori cea umană, nu însă fără probleme, aerul devenind în scurtă vreme irespirabil¹⁶⁰. Celor care munceau în mină li s-au dat galoși și salopete, în schimb cei care făceau munci domestice nu au primit nimic¹⁶¹. Munca abrutizantă, frigul, presiunea psihică au determinat în rândurile majorității deportaților „o stare de apatie, de disperare, de îndobitocire”. Aceasta s-a manifestat și prin „renunțarea la o minimă igienă corporală – nespălați, neprimeniți, plini de păduchi”. Dovedind o mai mare sensibilitate și solidaritate, primele care s-au revoltat împotriva acestei stări de lucruri au fost femeile. Exemplul lor a fost decisiv și pentru ceilalți deținuți¹⁶².

„Disciplina”. Relațiile cu administrația lagărelor și cu localnicii. În lagăre și la locul de muncă fusese instituită o „disciplină de fier”. Încercarea – oricât de mică – de a încălca această „disciplină barbară” a fost pedepsită cu asprime. Mai ales încercarea de a evada din lagăr era rezolvată cu mijloace punitive¹⁶³. În primul an de petrecut în Donbas mulți deportați au dispărut fără urmă: unii evadați fuseseră prinși și împușcați, îngroșați cine știe unde; alții au fost prinși și neavând acte de identitate (reținute în locurile din care fugiseră) erau duși în alt lagăr, unde șefii erau bucueroși să-și poată completa numărul de deținuți, care scădea permanent din

cauza deceselor și dezertărilor. Erau rare cazurile de evadați care reușiseră să scape de urmăritori și să ajungă în cele din urmă în România¹⁶⁴, unde însă ajungeau în închisorile regimului comunist autohton. Datorită slăbirii capacității de muncă, deținuții erau considerați „sabotori” și bătuți până la sânge cu răngi de fier¹⁶⁵.

Administrația lagărelor era asigurată de NKVD¹⁶⁶, care se ocupase și de ridicarea germanilor din România. Pentru a fi eficient, orice sistem represiv încearcă să obțină colaborarea unora dintre „supuși”. În lagărele din Uniunea Sovietică unde erau deportați etnicii germani din România, NKVD-ul a căutat să-și recruteze o rețea informativă din rândul prizonierilor. Procedeele variau de la un ofițer la altul. În cazul celor mai „diplomați”, celui vizat pentru recrutare se căuta mai întâi a i se induce sentimentul urii față de „fasciști”, considerați preponderenți între deportați, apoi era invitat să ofere informații pentru depistarea acestora, în fapt despre tot ce se întâmpla în lagăr. În schimbul colaborării, care se consfințea printr-o declarație scrisă, i se promitea o întoarcere rapidă acasă¹⁶⁷. Existau însă ofițeri brutali, care amenințau direct cu represalii în cazul refuzului de a furniza informațiile solicitate sau încercau să provoace „compromiterea” sau cel puțin „șicanarea” refractarilor¹⁶⁸. Unii dintre cei vizați nu rezistau propunerilor/presiunilor făcute de ofițerii NKVD (supranumiți „albaștrii” datorită benzii de această culoare pe care o aveau la chipiu) și ajungeau informatori¹⁶⁹.

Sovieticii care îi supravegheau, șefi și simpli paznici, sunt descriși diferit de deportați. Potrivit unora dintre aceștia, supraveghetorii ruși erau severi, „fără a face totuși acte de brutalitate”¹⁷⁰, în vreme ce alții subliniază că se politizau relațiile deportaților cu populația locală¹⁷¹, sau îi prezintă ca „diabolici”¹⁷², ultimele păreri fiind totuși mai rare. Desigur, s-a manifestat și un anume dispreț – i-am putea spune tradițional – al rușilor față de România și români, de care au avut parte și deportații. Spre exemplu prin cuvintele: „*Mamaliga malako, Rumânie daleko*” [rus.: „Mămăligă și lapte, România-i departe”]¹⁷³. Relațiile cu administrația s-au îmbunătățit pe parcurs, această schimbare fiind determinată în unele cazuri și de venirea la conducerea lagărelor a unor echipe moderate, diferite față de primele, puse pe jaf și chiverniseală¹⁷⁴.

În Ucraina s-au dat lupte grele în timpul celui de-al doilea război mondial între forțele sovietice și cele ale Axei, distrugerile de bunuri materiale și suferințele populației civile fiind uriașe, inclusiv în Donbas. Dacă la

sosirea în lagăre deportații fuseseră întâmpinați cu furie de localnici, treptat aceștia și-au dat seama cine sunt noii veniți: „niște bieți oameni amărâți, trimiși la muncă forțată”. Relațiile s-au normalizat mai mult sau mai puțin, în condițiile îngrădirilor vieții de lagăr¹⁷⁵. În schimbul banilor sau bunurilor, deportații reușeau să cumpere unele alimente de la ruși din localitățile învecinate¹⁷⁶.

Munca. Scopul declarat al deportării fiind „munca de reconstrucție”, germanii au fost utilizați în mine, cariere de piatră și de nisip, fabrici, la căile ferate, reconstrucția drumurilor și a caselor, în colhozuri, la curățirea drumurilor de zăpadă etc. Deși obișnuiți cu munca – hărnicia germană, alături de disciplină, rigoare, a devenit proverbială – deportații au fost utilizați în domenii în care, cei mai mulți, nu aveau o pregătire prealabilă. Fără îmbrăcăminte și încălțăminte adecvate, oamenii lucrau „ca niște sclavi”¹⁷⁷. În general „a fost o muncă foarte grea, din zorii zilei până noaptea târziu. Eram extrem de obosiți, eram flămânzi tot timpul și ne era frig”¹⁷⁸. În minele de cărbuni se efectua o muncă brută, în condiții rudimentare, „la adâncimi de sute de metri, în galerii care arareori depășeau înălțimea de 60-70 cm și în care munciai întins pe spate, cu praful de cărbuni pătrunzând în toate orificiile”¹⁷⁹, împingând cu spatele vagoane cu 500-800 kg de cărbuni¹⁸⁰. Aceiași deținuți în anumite perioade sau alții aduceau lemne grele de stejar (o esență nu doar tare, ci și foarte grea) în galerii, cărate în spate¹⁸¹. Nici la suprafață munca nu era mai ușoară. Se lucra sub cerul liber, „pe un ger care depășea minus 30 de grade și sub un crivăț necrușător, care se năpustea asupra noastră, venind din stepa nemărginită”¹⁸². Germanii din Vișeu de Sus, deportați în zona orașului Orsk, Ural, au lucrat într-o fabrică de crom-nichel și tratamentul lor a fost acceptabil (adică la fel cu cel de care beneficia populația sovietică „liberă”), în schimb frigul era deseori de -60°C¹⁸³.

Cei care aveau o capacitate de muncă scăzută erau trimiși în colhozuri, dar primeau hrană mai puțină și mai slabă caloric¹⁸⁴. S-au înregistrat însă și situații incredibile, spre exemplu femeii puse de ruși să tragă la plug¹⁸⁵. Unii deportați, desigur foarte puțini, au prestat munci mai ușoare, cum ar fi în infirmeriile lagărelor sau croitorie. În schimbul unor cadouri (spre exemplu bijuteriile avute asupra lor), unele deportate nu au fost trimise în mină, ajungând la bucătării sau lucrând pentru familiile ofițerilor sovietici¹⁸⁶.

Foamea. Asemeni tuturor deținuților din sistemele totalitare ale secolului XX, etnicii germani din România au resimțit din plin foamea, care,

combinată cu munca până la epuizare, a avut consecințe tragice. Mărturiile sunt unanime și zguduitoare în acest sens. „Mâncarea era foarte slabă. La ora cinci dimineața ne-am sculat și am mers la cantină, în pivniță. Pe jos era pământ. La mese farfuriile erau din doză de conservă. Era o apă în care s-a[u] fiert roșii și castraveți verzi. Asta era supă. Am primit jumătate de kilogram de pâine neagră, acră, că ne-a făcut răni în gură. Pâinea era pentru toată ziua. Nu am mai primit mâncare decât când am venit seara de la lucru. Seara am primit tot supă și o lingură de caș[ă]. Câteodată am mai primit pește mic, cu cap cu tot. Prima dată am rupt capul și l-am aruncat, dar după aceea l-am mâncat cu cap cu tot. Câteodată era o bucătică de carne de cal, ne-au și spus că e de cal. Am slăbit așa de tare, că dacă m-am dezbrăcat să mă spăl m-am speriat – eram numai oase. Bărbații au avut un gât cum e mâna mea. Au și murit atunci foarte mulți”, se destăinuia o femeie¹⁸⁷. O altă victimă își amintea: „Mâncarea consta dintr-o ciorbă din foi de varză sau gogonele murate, o lingură de arpacaș și o bucătică de pâine, a cărei mărime varia după locul de muncă, și care era făcută din țărâțe, neagră și udă, lipicioasă. Pâinea era cea mai prețioasă valoare de schimb – era cartelată și pentru ruși – și cei mai mulți își vindeau jumătate din rație, pentru a-și asigura hrana zilnică”¹⁸⁸. În alte cazuri arpacașul nu este amintit ca făcând parte din meniu. În schimb, apar sfecla furajeră și uleiul, „o linguriță la zece oameni”¹⁸⁹. Potrivit altor mărturii, uleiul ajungea la comandantul și ofițerii care îi păzeau pe deținuți¹⁹⁰. Din cauza lipsurilor alimentare, în scurt timp deportații au devenit distrofici, „niște schelete umane îmbrăcate în zdrențe, cu privirea obosită și fără speranță”¹⁹¹. Laconic, o femeie preciza: „Foamea, asta ne omora pe acolo”¹⁹². Pentru a-și procura un supliment de hrană, deportații și-au vândut treptat din haine¹⁹³. Schimbul nu era însă prea ușor de făcut, deoarece localnicii erau chiar mai săraci decât deportații¹⁹⁴. Alții furau sfeclă furajeră de pe câmp, nu fără riscuri („alimentul” provoca diaree)¹⁹⁵, sau lucrau pentru ruși „liberi”, fiind plătiți și putând astfel să-și completeze resursele¹⁹⁶.

Asemenea lagărelor de concentrare naziste, și în Gulag domnea principiul conform căruia cine nu-și îndeplinea norma zilnică nu primea rația de pâine, care oricum era destul de mică¹⁹⁷. Mult mai bine o duceau șefii de echipă, care uneori dispuneau de delicatese (spre exemplu cafea și cozonac) în condițiile unei înfometări generalizate, ei fiind însă, cel puțin în unele cazuri, folosiți de administrație pentru supravegherea deținuților¹⁹⁸.

Se pare că situația unora dintre deportații în Donbas a cunoscut o minimă îmbunătățire în vara anului 1947, când au fost transferați în lagăre

mai mari și li s-au dat cartele de hrană, ca urmare a muncii zilnice. Deținuților le era interzis să cumpere numai pâine, deși unii ar fi dorit acest lucru. Există un magazin în incinta lagărului, dar produsele desfăcute acolo, spre exemplu conservele, erau foarte scumpe¹⁹⁹.

Boala și moartea. Din cauza muncii fizice grele, a frigului și a înfometării mulți dintre deportați au murit²⁰⁰. Un fost deportat își amintea că la 21 de ani, pe care i-a împlinit în lagăr, a ajuns să aibă 35 de kg.²⁰¹ Datorită condițiilor precare din lagăre au apărut bolile epidemice, care au luat și ele un mare tribut de vieți omenești²⁰². Jean Schafnuth își amintea de epidemia de dezinterie care a izbucnit în vara lui 1946: „Oameni pe care-i cunoscusem în deplinătatea puterilor deveniseră niște schelete, ale căror oase numai pielea gălbejită le împiedica să se risipească. Slabi încât nu se mai puteau ține pe picioare, se târau pe jos, în patru labe. Conștienți de starea lor, de faptul că puteau îngrozitor (căci nu puteau să-și stăpânească nevoile firești și nici nu mai aveau puterea să se spele), se retrăseseră în fundul curții, lângă latrină, unde zăceau lănczind până își dădeau ultima suflare. Nici o încercare nu poate descrie imaginea asta de infern, de neputință a lor, cât și a celorlalți, incapabili să-i ajute din lipsă de medicamente”. Aceasta a fost perioada cu cei mai mulți morți în lagăr²⁰³. „După primii doi ani [de lagăr, D.D.] eram tare slăbită. Am pierdut și menstruația. Am avut și puroi în burtă, apoi multe furuncule pe picioare. Dacă ne îmbolnăveam, nu erau medicamente”, rememora o deportată²⁰⁴. Totuși, o altă femeie își amintea că existau preparate medicale: „Dacă se îmbolnăvea cineva îți dădea un singur fel de medicament, tabletă sau praf, orice boală aveai”²⁰⁵. Paraziții (păduchi, ploșnițe) și râia erau o prezență obișnuită²⁰⁶.

Din cauza condițiilor de lucru, accidentele făceau parte din cotidian în minele de cărbuni: trupuri zdrobite de vagoaneți ieșiți de pe șine, mâini și picioare tăiate de roți, explozii ale unor „pungi” de gaz metan soldate cu zeci de victime. Alți deportați se îmbolnăveau de plămâni din cauza prafului inhalat sau de tifos exantematic, boală a mizeriei, de regulă fatală, mai ales în relație cu distrofia și dizenteria²⁰⁷.

Ce se întâmpla cu morții ne spune un martor: „Pe mort îl puneau într-un sicriu, îl duceau până la groapă și acolo îl scoteau [...] și îl băgau în pământ. Aduceau sicriul înapoi pentru altul care murea”²⁰⁸. De regulă cadavrele erau aruncate în groapa comună dezbrăcate, întrucât pătura și hainele trebuiau predate la magazia lagărului²⁰⁹. În lagărul Engels, în Donbas,

primul cimitir a fost făcut în stepă, deportații din București „inaugurându-l” la două săptămâni după sosire. Pământul era atât de înghețat încât pentru a se face gropi s-a folosit dinamită, iar când a venit dezghețul cadavrele au ieșit la suprafață, începând să plutească. Doar după proteste cimitirul a fost reamenajat, acolo fiind îngropați circa 600 de deportați germani²¹⁰.

Într-un raport întocmit de dr. Otto Apel la 27 februarie 1947, numărul celor decedați în deportare – aceasta era departe de a se fi încheiat – era apreciat ca fiind de 10%²¹¹. Conform unor estimări recente, bolile contagioase, subalimentația și accidente au cauzat moartea a circa 15-20% dintre deportați²¹², fiind propusă chiar cifra de 11.000 de morți²¹³. Se consideră că din cei peste 4.000 de șvabi sătmăreni deportați ar fi „dispărut” în Gulag aproape 1.000²¹⁴. Amploarea dezastrului iese și mai bine în evidență dacă avem în vedere comunitățile rurale bine încheiate. Spre exemplu, din comuna Foieni, județul Satu Mare, au murit în Donbas 84 de deportați; din Șandra, Satu Mare, trei; din Tiream, Satu Mare, 28; din Căpleni, Satu Mare, 46; din Urziceni, Satu Mare, 72 (22 în 1945, 10 în 1946, 40 în 1947)²¹⁵. Potrivit unui deportat, din localitatea Urziceni, județul Satu Mare, și din alte sate din zonă ar fi murit 600 de persoane care lucrau la o fabrică de mercur în Donbas²¹⁶. Din Ferdinandsberg [Oțelu Roșu], județul Caraș, au fost deportați aproximativ 150 de germani, 14 murind în Gulag²¹⁷; din comuna Lovrin, județul Timiș-Torontal, au murit 55 de persoane (din 328 deportate)²¹⁸, iar din comuna Stamora-Germană, același județ, 14 (din 83)²¹⁹. Doar de pe o singură stradă din Saschiz, județul Târnava Mare, au decedat nouă oameni la minele din Donbas²²⁰. În pofida condițiilor ceva mai bune, și la Orsk, în Ural, au murit destui deportați. Spre exemplu, din cei 86 de *fipteri* din Vișeu de Sus șapte nu și-au mai revăzut locurile natale²²¹.

Legăturile între deportați și corespondența cu familiile. Informațiile cu privire la relațiile dintre deportați sunt contradictorii. Unii susțin că împărțându-se aceeași soartă, legăturile între ei s-au strâns, certurile fiind rare²²², în vreme ce alții amintesc existența unor dese conflicte între deportați, datorită condițiilor grele de viață și înșingurării²²³. De regulă au încercat să se grupeze după cunoștințe și rudenie²²⁴. S-au încheiat prietenii care au durat ani de zile, inclusiv după repatriere. Au avut loc chiar căsătorii, neoficiale, născându-se și copii, uneori din relațiile cu rușii, deși femeile însărcinate erau trimise acasă, datorită inaptitudinii de a munci²²⁵. În ordinul nr. 031/6 ianuarie 1945 al Comisiei Aliate de Control din

România, prin care erau ridicați etnicii germani, se prevăzuse dreptul acestora de a scrie și de a primi scrisori și colete poștale²²⁶. Cu toate acestea, legăturile cu cei rămași acasă aproape apar foarte rar relațiile deportaților. „În cinci ani, cât am fost în lagăr, o singură scrisoare am primit de acasă și nu știam ce s-a mai întâmplat cu ai mei. Dar m-am bucurat că erau în viață: ce mai aveau, cum arătau, nu mai conta”²²⁷. Într-un alt lagăr după mai bine de doi ani de la sosirea în Donbas deportaților li s-a spus că pot scrie acasă, „dar nu mult”. O femeie avea să observe curând că scrisorile lor ajungeau la coșul cu hârtii. Pentru a reuși să trimită și să primească vești din țară, o altă deținută a recurs la serviciile unei rusoai²²⁸.

„*Timpul liber*”. Sărbătorile. Deportajii lucrau în ture, existând prevederea ca a șaptea zi să fie liberi, ceea ce însă nu se respecta²²⁹. „Sărbătorile religioase nu le-am ținut de loc, deoarece nici nu le știam. Sărbătorile comuniste le sărbătoream prin muncă, în loc de 8 ore lucram 12, iar ca recompensă primeam puțină vodcă și o felie de pâine cu margarină”²³⁰. Alții au reușit să sărbătorească uneori Crăciunul, după ce se întorseseră de la muncă, împodobind un brad, în loc de bomboane punând bucăți de pâine învelite în hârtie și cântând colindele tradiționale „cu gândul la cei dragi de acasă”²³¹. În vederea destinderii atmosferei, deportajii au făcut echipe artistice (de teatru, cântece, dansuri etc.), la care participau inclusiv cei din administrația lagărelor cu familiile²³².

8. Repatrierea și amintirea suferinței

Cei care au scăpat din deportare, datorită în primul rând voinței de a supraviețui²³³, s-au considerat fericiți: „A fost tare greu în Rusia. Am făcut muncă tare grea toți. Toți am suferit de foame, de frig și de boli și muncă foarte grea. Mulți au rămas pe-acolo, nu-i mai știe nimeni. Noi am fost dintre cei norocoși, care am putut să ne întoarcem”²³⁴. Potrivit unor surse, s-ar fi întors în România 40.000 dintre etnicii germani deportați²³⁵. Un prim lot a revenit la sfârșitul lunii octombrie 1945. Înainte de 1948 au fost trimise în țară doar persoanele în incapacitate de muncă: bolnavi și mame cu copii născuți în lagăre²³⁶. În septembrie 1947 erau înregistrați oficial ca întorși în România 9.039 de cetățeni români de origine germană, 470 de persoane de altă origine decât germană și 48 de cetățeni germani²³⁷. Intrarea în România s-a făcut în multe cazuri pe la Sighetu Marmației, după ce de cealaltă parte a graniței se efectuase o verificare după liste a foștilor deportați, urcați apoi în vagoane de vite. Autoritățile

române le dădeau foi de drum și le transmiteau germanilor că sunt liberi, uneori fiind semnalate adevărurile oficiale cu mențiunea că participaseră la „munca de reconstrucție”²³⁸. Alții au intrat în România prin lagărele de triere de la Iași și Focșani, după o perioadă de carantină²³⁹. Cum arătau deportații la întoarcerea în România aflăm din mărturiile lor sau ale celor care i-au văzut. Imaginea unui deportat întors în 1946 așa cum s-a păstrat în memoria fiicei lui: „Era îmbrăcat în haine militare rusești, roase de vreme și care atârnav pe el la întâmplare. În picioare purta o pereche de ghetescalciolate, aceleași cu care plecase de acasă. Pe cap avea o căciulă rusească din pâslă, iar gâtul îl avea înfășurat cu un prosop în chip de fular. Purta barbă și, sinceră să fiu, nu-i stătea rău. Totuși, aspectul lui era jalnic. Slăbise foarte mult și tâmpile începuseră să-i încărunească. Cu toată bucuria revederii, figura lui avea săpată în ea cutele tristeții, a suferinței și a mizeriei din lagăr”²⁴⁰. Primii deportați întorși din Rusia aveau de transmis acasă numeroase mesaje din partea celor rămași în lagăre, ținând cont de faptul că exista o slabă corespondență²⁴¹.

Majoritatea deportaților s-au întors abia la sfârșitul anului 1949, după aproape cinci ani²⁴². În unele cazuri, cei veniți cu ultimul transport au fost întâmpinați acasă prin tragerea clopotelor, în semn de bucurie²⁴³. Totuși, suferințele nu s-au încheiat, în întreaga istorie postbelică germanii din România având parte de o tratare discriminatorie. Luați în evidențele Securității, ei au fost mereu supravegheați. Când au ajuns acasă, deportații din mediul rural nu mai dețineau nimic: pământul lor fusese dat la români și țigani, care în fapt doriseră ca germanii să nu se mai întoarcă. În casele lor stăteau membri ai etniilor menționate sau muncitori de la gospodăriile agricole de stat²⁴⁴. Unii deportați au fost duși în lagărele și minele din România²⁴⁵, în vreme ce alții scăpați din Gulag au fost expediați în zona de ocupație sovietică din Germania²⁴⁶. Au fost și cazuri de persoane deportate ca germani, dar care în lagăre s-au declarat cehi sau slovaci, iar sovieticii i-au trimis în Cehoslovacia²⁴⁷. Dacă luăm cifra de 69.000-70.000 ca număr total minim al deportaților, iar de aici scădem 40.000, cei reînțorși în România, și 11.000, morți în lagăre, avem 51.000-52.000 de persoane. Reiese o diferență de 18.000-19.000 de persoane care au supraviețuit Gulagului și au ajuns în Germania.

Consecințele trecerii prin sistemul concentraționar s-au văzut de-a lungul întregii vieți la cei care se întorseseră din Uniunea Sovietică, sănătatea fiindu-le iremediabil afectată. În afară de faptul că unii au decedat pe

drumul reînțarcerii sau la scurt timp după ajungerea acasă, alții au murit în anii următori. Spre exemplu, numai în Reșița au fost identificați 120 de deportați morți de silicoză. În același timp, statutul de fost deportat a reprezentat o piedică în calea ascensiunii sociale, în spiritul discriminărilor care au caracterizat societatea românească în anii comunismului²⁴⁸. Ceea ce li s-a întâmplat etnicilor germani din România la sfârșitul celui de-al doilea război mondial nu putea să nu lase urme. Deportarea din 1945 a rămas în memoria celor care au trăit-o ca o „dramă”²⁴⁹, ca o perioadă „sombrie și neagră”, „tragice evenimente”, „lucruri de neînțeles, pe cât de îndepărtate, pe atât de absurde”²⁵⁰ sau ca vremea „infernului”²⁵¹. „Ceea ce s-a întâmplat cu noi nu se poate vindeca, nu se poate uita”, preciza un martor²⁵². Multă vreme deportații practic nu au putut prezenta public tragedia ale cărei victime au fost, ceea ce ar fi avut cel puțin un rost terapeutic. O părere general întâlnită la victime: „Au venit să ne ia [...], că rușii au cerut muncitori din România și românii ne-au dat pe noi pe 5 ani, să îndreptăm ce-a stricat războiul în Rusia”²⁵³. Conform deportaților, acest argument le-a fost transmis de către sovietici în 40 de lagăre²⁵⁴. S-a emis însă opinia că aceasta este „o prejudecată”, decizia deportării aparținând exclusiv Kremlinului²⁵⁵.

O parte a etnicilor germani avea să mai cunoască încă o deportare. Este vorba de acțiunea inițiată de autoritățile române în 1951 (Decizia Ministerului Afacerilor Interne, nr. 200 din 18 iunie 1951), prin care se urmărea îndepărtarea de pe granița cu Iugoslavia a persoanelor indezirabile: „chia-buri” de diferite naționalități, inclusiv români, germani, sârbi, macedo-români, basarabeni și bucovineni colonizați/stabiliți în zonă după 1940/1944. Numărul germanilor deportați în Bărăgan a fost de 4.680, conform unor date ale Securității²⁵⁶.

Prin decret, în 1954 celor deportați, însă diferențiat, li s-au înapoiat casele sau au fost ajutați să-și construiască noi locuințe, dar situația lor economică nu a mai revenit niciodată la starea dinaintea deportării și confiscărilor. Din anii '50 ai secolului XX deportaților li s-a socotit perioada petrecută în URSS ca vechime în muncă²⁵⁷.

Alți etnici germani scăpați din Gulag s-au așezat, alături de cei plecați direct din România, în recent creată Republică Democrată Germană, dar mai ales în Republica Federală Germania ori în Austria. Continua astfel procesul de distrugere a familiilor²⁵⁸. Deceniile următoare aveau să stea sub semnul reunificării familiilor germane, ceea ce s-a realizat nu fără

lungi așteptări și intervenția guvernelor, îndeosebi a celui de la Bonn, chiar în forma răscumpărării oamenilor.

9. Concluzii

Dintr-o perspectivă mai largă, cea de-a doua conflagrație mondială și deportarea în URSS au reprezentat începutul sfârșitului pentru germanii din România. Trimiterea spre est a germanilor a fost o consecință directă a ocupării României de către Armata Roșie după 23 august 1944. Etnicii germani erau cetățeni ai statului român, iar deportarea și toate celelalte măsuri luate împotriva lor au reprezentat aplicarea unor măsuri punitive generale, în virtutea deformatelor justificări a existenței unei culpe colective a etnicilor germani. Acuzațiile generalizante – „hitleriști”, „fasciști”, „criminali de război” – erau aruncate cu ușurință asupra unei întregi populații. Culpabilizarea colectivă a constituit justificarea pentru ceea ce a rămas în istorie drept „deportarea etnicilor germani din România în Uniunea Sovietică”.

Prin dreptul forței atât de des folosit de statul care ocupase România, germanii din această țară au achitat cu libertatea, cu munca și chiar cu viața lor nota de plată a unui război care a măcinat atâtea destine. Deportarea s-a realizat ca urmare a discreționarismului autorităților sovietice în raport cu cele române, primele dispunând, cele din urmă executând, chiar dacă uneori nu fără comentarii. Foamea, bolile, moartea cauzată de mizerie și accidente de muncă, speranțele, micile bucurii (îmbunătățirea hranei, sărbătorile, primirea unor scrisori de acasă) mai sunt încă purtate în memoria lor de supraviețuitori.

„THE GREAT INJUSTICE”. THE SOVIET OCCUPATION AND DEPORTATION OF GERMANS FROM ROMANIA TO USSR (1945-1949)

- Summary -

The transportation of ethnical Germans to Soviet Union at the end of the second World War deeply affected the German minority from Romania. According to diverse sources, we should take into consideration the international context, the time of deportation (housing conditions, „discipline”, relationships with administration and natives, labour, starvation, illness, death, relations among deported persons, „free time”, feasts), repatriation and remembrance of pain.

The first part deals with political realities of German minority from Romania up to 23rd of August, 1944, along with a great part of this population's gliding to Nazism at the end of 30^s, which led to setting up The German Ethnical Group in 1940. The second section probes into radical change of German ethnics' situation after 23rd of August, 1944, when, between Germany and

Romania the state of war occurred, and The Red Army was commanding in Bucharest. The period between August and December 1944 belongs to the so-called „administrative obstruction”, which means making some census, doing away with The German Ethnical Group, enclosure of some Germans into camps (e.g. Târgu Jiu) etc.

The German ethnics' transportation is discussed during the third section. The decision of deportation belonged to the Soviet Union, harmonised with Russian-Soviet tradition and spread on a much larger territory, as during the last months of the war were deported Germans from Hungary, Yugoslavia, Romania, Bulgaria, Czechoslovakia, Poland and Baltic Countries. The reason invoked by the Soviets was „mobilisation for labour”, and Romanian official documents also used similar syntagms („transportation for working in public use”, or „transportation for war labour”). The deportation had been done by an order (n° 031/January 1945) given by The Control Allied (Soviet) Committee in Romania. The German ethnics aged 17-45 were deported, men, aged 18-30, women, excepting some categories. The operation was done by Soviet occupation authorities in collaboration with the Romanian ones, though many violations of initial orders had been registered. Although the exact number of deported German ethnics is not really known, the existing data estimate that almost 70,000 were taken to Soviet Union. In order to put an end to deportation, or at least to some discretionary usage, there were some internal protests (from German minority, parties' leaders, prime-minister, king) or external ones (especially from the Americans), all unsuccessful, facts which are to be discussed during the fourth part. A short section (the fifth) deals with the situation of those who remained at home, especially children, elders and sick men, and those who managed to hide themselves or came back from Germany at the end of the war. The German ethnics from Romania were cast out during the post-war years, as they had no political rights (e.g. electoral ones), their agricultural plots of land, industrial properties and even their houses being confiscated, with few exceptions.

After deportation the German ethnics were amassed in gathering centres, and short after they were got on cattle and goods trucks and sent away to Gulag, under terrifying circumstances. The majority arrived to Donbas, an industrial region in South-Eastern Ukraine, but some of them were sent to Ural, where, however, the conditions were better (part six). To the time of deportation was given a greater space (the seventh section). As deportation was an unusual experience, the victims were influenced by many factors: housing conditions and equipment, „discipline”, relationships with administration and natives, labour, starvation, illness and death, relations among them, „free time”, feasts. To each of these aspects an undersection had been dedicated. The savage housing conditions, hard labour (in mine, civil engineering, factories, kolkhozes etc.), extremely bad food, lack of medication etc. brought to the deported men enormous pain. According to some sources, about 11.000 of them died in Soviet Union.

The eight and final section deals with repatriation and remembrance of pain. The deported men unfit for labour came back between 1945-1947, but a greater part returned in 1949. About 40.000 entered Romania, while almost 18.000-19.000 were sent to Germany, on the Soviet occupation territory. Those who came back home found their houses occupied by other ethnics, their properties confiscated, etc. The survivors permanently carried the signs of the tragedy they were forced to live in: incurable affected health, social marginalization during totalitarian regime, and some of them were the victims of another deportation, this time in Bărăgan. To all these, there was added the preoccupation for reunifying their families, a fact which, during the next decades, led to mass emigration to Germany. The second World War and deportation to USSR represented the beginning of the end for the Germans from Romania.

Note

¹ Sabin Mănuila și D.C. Georgescu, *Populația României*, București, 1937, p. 50-59.

² Ștefan Delureanu, „Germanii din România înainte și după 1945”, în *Revista istorică*, tom VIII, nr. 1-2/1997, p. 7.

³ Anneli Ute Gabanyi, „Istoria germanilor din România”, în 22, nr. 47, 21-27 noiembrie 2000, p. 13; Cornelius Zach, „Deportarea în Rusia și emigrarea germanilor”, în 22 plus, nr. 152, 18 februarie 2003, p. VII.

⁴ Ștefan Delureanu, *op. cit.*, p. 9-10; Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni. 1918-1944*, Sibiu, Editura Hora, 2001, p. 236-238. Vezi și Florian Banu, „Grupul Etnic German din România – organizație de tip totalitar”, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 30-31, 1-2/2001, p. 24-37.

⁵ Dumitru Șandru, „Minoritarii germani din România în anii 1940-1944”, în *Itinerarii istoriografice. Profesorului Leonid Boicu la împlinirea vârstei de 65 de ani*, Iași, Fundația Academică „A.D. Xenopol”, 1996, p. 535-543; Dorel Bancoș, *Social și național în politica guvernului Ion Antonescu*, București, Editura Eminescu, 2000, p. 108-118; Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române (1938-1944)*, Ediție și studiu bio-bibliografic de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1994, p. 145.

⁶ Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 144-145; Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 227.

⁷ Dorel Bancoș, *op. cit.*, p. 205-211; Cornel I. Scafeș, Horia Vl. Șerbănescu, Ioan I. Scafeș, Cornel Andone, Ioan Dănilă, Romeo Avram, *Armata Română. 1941-1945*, București, Editura R.A.I., 1996, capitolul „Cetățeni români în armate străine (diviziile Waffen SS, «Armata națională», diviziile de voluntari din U.R.S.S.)”, p. 204-208; Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 258-264.

⁸ Vezi textul *Convenției de armistițiu între Guvernul român, pe de o parte, și Guvernele Uniunii Sovietice, Regatului Unit și Statelor Unite ale Americii, pe de altă parte*, în *România – marele sacrificat al celui de-al doilea război mondial. Documente*, vol. I, coordonator: Marin Radu Mocanu, București, Arhivele Statului din România, 1994, p. 310-314.

⁹ Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 267.

¹⁰ Claudiu Mihail Florian, „Situația etnicilor germani din Transilvania. 23 august-12 septembrie 1944”, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 22-23, 1-2/1999, p. 74-77.

¹¹ Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 267.

¹² Vezi Claudiu Mihail Florian, *op. cit.*, p. 68-79; Dumitru Șandru, „Politica statului român față de minoritatea germană și maghiară. 1944-1946”, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 22-23, 1-2/1999, p. 80-97; Marcela Sălăgean, *Administrația sovietică în Nordul Transilvaniei (noiembrie 1944-martie 1945)*, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română – Centrul de Studii Transilvane, 2002, p. 104-105.

¹³ Dorin Dărbăban, „Contextul istoric și începutul prigoanei împotriva șvabilor”, în *Satu Mare. Studii și comunicări*, XIII, 1996, p. 236-237.

¹⁴ *Deportarea etnicilor germani din România în Uniunea Sovietică. 1945*, culegere de documente de arhivă întocmită de Hannelore Baier, Sibiu, Forumul Democrat al Germanilor din România, 1994, p. 32 (document de la ASRI, fond „D”, dos. 3577, f. 10) (în continuare se va cita: *Deportarea...*).

¹⁵ *Monitorul Oficial*, nr. 233, 8 octombrie 1944, apud Florian Banu, *op. cit.*, p. 34.

¹⁶ Dumitru Șandru, „Politica statului român...”, p. 82 (document de la DJAN Bihor, fond „Inspectoratul de Jandarmi Oradea”, dos. 40/1944, f. 20).

¹⁷ *Ibidem* (documente de la DJAN Bihor, fond „Inspectoratul de Jandarmi Oradea”, dos. 40/1944, f. 21; ANIC, „Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala”, dos. 90/1944, f. 1).

¹⁸ ANIC, fond „Inspectoratul General al Jandarmeriei”, dos. 112/1944, f. 39. Vezi și Smaranda Vultur (coordonator), *Germanii din Banat prin povestirile lor*, Cu două studii introductive de Rudolf Gräf și Valeriu Leu, Prefață de Smaranda Vultur, București, Editura Paideia, p. 350 (mărturie: Eva Pascu, n. Ollinger, Steierdorf, Caraș-Severin) (în continuare se va cita: *Germanii din Banat...*).

¹⁹ ASRI, fond „D”, dos. 3186, f. 54; *Ibidem*, dos. 9049, vol. 3, f. 175.

²⁰ Dumitru Șandru, „Politica statului român...”, p. 82-89.

²¹ *Deportarea...*, p. 33-34. (document de la ANIC, fond „Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinet Militar Sântătescu-Rădescu”, dos. 1898/1944-1945, f. 14). Tabelele erau cerute în limba rusă.

²² *Ibidem*, p. 36 (document de la ASRI, fond „D”, dos. 3331, f. 174).

²³ *Ibidem*, p. 37-38 (document de la ASRI, fond „D”, dos. 3194, f. 157).

²⁴ Dumitru Șandru, „Deportarea germanilor din România în Uniunea Sovietică”, studiu introductiv la *Deportarea...*, p. 8.

²⁵ Nicolas Werth, „Un stat împotriva poporului său. Violențe, represiuni, teroare în Uniunea Sovietică”, secțiunea „Fața nevăzută a victoriei”, în Stéphane Courtois, Nicolas Werth, Jean-Louis Panné, Andrzej Paczkowski, Karel Bartošek, Jean-Louis Margolin, *Cartea neagră a comunismului. Crime, teroare, represiune*, București, Editura Humanitas, Editura Fundației Academiei Civice, 1998, p. 204-218; Jean-François Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Traducere de Silvia Albișteanu și Ana Zbarcea, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 16, 47.

²⁶ Din Ungaria au fost deportați în URSS 30.000 de germani, iar din Iugoslavia un număr egal (Ștefan Delureanu, *op. cit.*, p. 15). Trenurile cu deportații din Iugoslavia au tranzitat prin România. În noaptea de 2/3 ianuarie 1945, dinspre Jimbolia sosiseră în gara Timișoara două trenuri, fiecare cu 50 de vagoane, adăpostind câte 600 de etnici germani (bărbați, femei și copii) din regiunea Bacia. Garniturile erau însoțite de militari sovietici, destinația fiind Transnistria (Notă informativă a Inspectoratului de Poliție Timișoara, Serviciul Poliției de Siguranță, către directorul general al Poliției de Siguranță, ASRI, fond „D”, dos. 3186, f. 60).

²⁷ Karel Bartošek, „Cealaltă Europă victimă a comunismului”, secțiunea „Europa Centrală și de Sud-Est”, în Stéphane Courtois, Nicolas Werth, Jean-Louis Panné, Andrzej Paczkowski, Karel Bartošek, Jean-Louis Margolin, *Cartea neagră a comunismului...*, p. 365-368; Andrei Marga, „Deportarea sașilor transilvăneni”, în 22, nr. 18, 6-12 mai 1997, p. 12; Richard Wagner, *Popoare în derivă. Europa de Est la răscruce de epoci*, București, Editura Kriterion, 1994, p. 77-78. În afară de cei deportați în Uniunea Sovietică, se aproximează că 15.000.000 de germani s-au refugiat ori au fost alungați în masă din zonele locuite de ei în estul Germaniei (Prusia orientală, Pomerania, Silezia superioară) sau în țările din centrul și estul Europei (Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia, Ungaria și România), vezi István Deák, Jan T. Gross, Tony Judt (coordonatori), *Procese în Europa. Al doilea război mondial și consecințele lui*, Traducere de Lucian Popescu, București, Editura Curtea Veche, 2003, p. 375.

²⁸ Renate Weber, „Recrutarea la muncă forțată în Uniunea Sovietică”, în 22 plus, nr. 152, 18 februarie 2003, p. III.

²⁹ *Deportarea...*, p. 40 (document de la National Archives Washington 740.00119 Control (Romania)/ 1-1345).

³⁰ ASRI, fond „D”, dos. 3186, f. 170.

³¹ *Ibidem*, f. 169, 171.

³² Smaranda Vultur, „Deportările germanilor din Banat între stigmat și avataruri identitare”, în 22 plus, nr. 152, 18 februarie 2003, p. V.

³³ Pentru acest subiect, vezi Dorin Dobrințu, „Începuturile rezistenței armate anticomuniste în România”, în *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” Iași*, tom XXXIV, 1997, p. 111-136, în special p. 114-125.

³⁴ Theodor Schieder (ed.), *The fate of the Germans in Rumania*, Bonn, 1961, p. 79.

³⁵ Opinie exprimată de Fritz Cloos, „Bericht zur Lage der Deutschen in Rumänien 1943-1945”, în Karl M. Reinert, Fritz Cloos, *Zur Geschichte der Deutschen in Rumänien 1943-1945*, Im Verlag der Arbeitsgemeinschaft für Südostdeutsche Volks- und Heimatforschung, Bad Tolz, 1988, p. 190, apud Alexandru Popescu, *România și cele trei războaie mondiale în arhive diplomatice germane și austriece*, Cuvânt înainte de Ion Bulci, Iași, Editura Institutul European, 2002, p. 308.

³⁶ Istoricul canadian Perry Biddiscombe observa o legătură între rezistență și decizia sovieticălor de a-i deporta pe etnicii germani, în Perry Biddiscombe, „Prodding the Russian Bear: Pro-Ger-

man Resistance in Romania, 1944-1945", în *European History Quarterly*, vol. 23, no 2, April 1993, p. 212.

³⁷ ASRI, fond „D”, dos. 3186, f. 132-136. Vezi și *Deportarea...*, p. 74-78.

³⁸ *Deportarea...*, p. 40 (document de la National Archives Washington 740.00119 Control (Rumania)/1-1345).

³⁹ Vezi ordinul nr. 32.137/31 decembrie 1944 al Ministerului Afacerilor Interne, Subsecretariatul de Stat al Poliției, Cabinet, către Inspectoratele Regionale de Poliție (*Ibidem*, p. 37-38). De asemenea și ordinul nr. 32.475-S din 3 ianuarie 1945 al Direcției Generale a Poliției, Direcția Cabinet, către Inspectoratul de Poliție Galați (*Ibidem*, p. 38-39).

⁴⁰ Ignaz Fischer, „Date despre deportarea în Rusia a etnicilor germani din Banat”, în *Analele Sighet*, vol. 2, 1995, p. 416; Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, „Am fost deportate în Donbas (Mărturie)”, în *Sovietizarea nord-vestului României (1944-1950)*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1996, p. 317-318 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare).

⁴¹ *Deportarea...*, p. 41 (document de la ASRI, fond „D”, dos. 3194, f. 162). Vezi și ASRI, fond „D”, dos. 3186, f. 134.

⁴² *Ibidem*, p. 42.

⁴³ *Ibidem*, p. 44 (document de la ASRI, fond „D”, dos. 3194, f. 160).

⁴⁴ *Ibidem*, p. 46 (document de la ASRI, fond „D”, dos. 3194, f. 161).

⁴⁵ Doru Radosav, *Donbas. O istorie deportată*, volum editat de Landsmannschaft der Sathmarer Schwaben in der Bundesrepublik Deutschland e. v., Ravensburg, 1994, p. 19-20; Dorin Dărbăban, „Acțiunea de deportare a șvabilor sătmăreni – 1945”, în *Satu Mare. Studii și comunicări*, XIV, 1997, p. 280-282.

⁴⁶ ASRI, fond „D”, dos. 3186, f. 132-133. Vezi și *Deportarea...*, p. 75-78.

⁴⁷ ASRI, fond „D”, dos. 9049, vol. 3, f. 176.

⁴⁸ *Cartea Albă a Securității*, vol. I, 23 august 1944-30 august 1948, s.l. [București], Serviciul Român de Informații, 1997, p. 54.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 159 (document de la ASRI, fond „D”, dos. 3578, f. 13).

⁵⁰ Christa Richter, „Noaptea de calvar din ianuarie '45 – evocată la întâlnirea foștilor deportați germani din București”, în *România liberă*, nr. 747, 16 septembrie 1992, p. 5 (mărturie: Andrei Tauber, București).

⁵¹ *Deportarea...*, p. 72 (Nota sinteză *Ridicarea minoritarilor germani din România*, document de la ASRI, fond „D”, dos. 3260, f. 84-89). Vezi și *Cartea Albă a Securității*, vol. I, p. 54.

⁵² Christa Richter, *op. cit.*, p. 5.

⁵³ Vezi și *Germanii din Banat...*, p. 350 (mărturie: Eva Pascu, n. Ollinger, Steierdorf, Caraș-Severin).

⁵⁴ Alexandru Mihalcea, „Calvarul germanilor dobrogeni: Gheorghe Clain și Dumitru Hess”, în *Memoria*, nr. 40/41, 3-4/2002, p. 123.

⁵⁵ Edith Oravecz, *Țărul morții. Jurnalul unui deportat german*, Brăila, Editura Vascoremo Company, 1996, p. 8.

⁵⁶ *Cartea Albă a Securității*, vol. I, p. 54. Vezi și *Deportarea...*, p. 69-70 (document de la ASRI, fond „D”, dos. 3260, f. 82-83); *Germanii din Banat...*, p. 303 (mărturie: K.C., Gărbăna, Caraș-Severin), 337 (mărturie: Stefanie Reitmyer, Armeniș, Caraș-Severin); Elisabeta Frisch, „Mărturie ale deportării”, în *Memoria*, nr. 43, 2/2003, p. 109.

⁵⁷ „Deportările sașilor din România”, în *Memoria*, nr. 18/1996, p. 63 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare) (în continuare se va cita: „Deportările sașilor...”).

⁵⁸ *Deportarea...*, p. 70 (document de la ASRI, fond „D”, dos. 3260, f. 82-83).

⁵⁹ „Lovrin după 1944. O cuvenită reparație”, în *Memoria*, nr. 40/41, 3-4/2003, p. 140 (informație de la Fr. Schuttack). Vezi tabelele cu numele celor deportați, în *Ibidem*, p. 141-145.

⁶⁰ „Germani din comuna Stămora-Germană, victime nevinovate ale comuniștilor”, în *Memoria*, nr. 43, 2/2003, p. 114, 117-118 (informație de la Franz Schuttack). Este redat și un tabel cu numele deportaților și limitele cronologice ale deportării, în *Ibidem*, p. 117-118.

⁶¹ Elisabeta Frisch, *op. cit.*, p. 109.

⁶² *Deportarea...*, p. 71 (Nota sinteză *Ridicarea minorităților germani din România*, document de la ASRI, fond „D”, dos. 3260, f. 84-89); ASRI, fond „D”, dos. 3168, f. 134; „Deportările sașilor...”, p. 63 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare); *Germanii din Banat...*, p. 303 (mărturie: K.C., Gârâna, Caraș-Severin), 309 (mărturie: Maria Tremmel, Gârâna, Caraș-Severin).

⁶³ Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 317 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare); Dorin Dărăban, „Acțiunea de deportare...”, p. 281; Vasile Dăbală, „Deportarea în Uniunea Sovietică a etnicilor germani din Vișeu de Sus”, în *Maramureș, vatră de istorie milenară*, Cluj-Napoca, Editura „Dragoș-Vodă”, 1998, p. 219.

⁶⁴ „Deportările sașilor...”, p. 64 (mărturie: Dorothea Hertel, Saschiz, Târnava Mare).

⁶⁵ Maria Ballasch, „Cinci ani de neînțeles”, în *Analele Sighet*, vol. 2, 1995, p. 419.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ Jean Schafhutl, „Krasnodon – lagărul 1210”, în *Analele Sighet*, vol. 2, 1995, p. 423.

⁶⁸ *Ibidem*. Maria Ballasch a avut timp să-și ia doar „câteva lucruri” (Maria Ballasch, *op. cit.*, p. 419), în timp ce Jean Schafhutl a avut asupra sa „o cămașă de schimb, o pâine, o jumătate de kilogram de zahăr și un volum de versuri de Minulescu” (Jean Schafhutl, *op. cit.*, p. 423).

⁶⁹ *Deportările sașilor...*, p. 63 (mărturie: Sara Theil, Saschiz-Târnava Mare); Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 317 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău-Satu Mare), 319 (mărturie: Magdalena Steinbinder, Beltiug-Satu Mare).

⁷⁰ *Ibidem*, p. 63 (mărturie: Dorothea Gutovski, Saschiz, Târnava Mare).

⁷¹ *Ibidem*, p. 64 (mărturie: Andrei Zikeli, Saschiz, Târnava Mare).

⁷² *Deportarea...*, p. 73-74, 81-85 (document de la ASRI, fond „D”, dos. 3260, f. 84-89, 155-165).

⁷³ *Deportările sașilor...*, p. 64 (mărturie: Andrei Zikeli, Saschiz, Târnava Mare).

⁷⁴ *Ibidem*, p. 65 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare), vezi și p. 71 (mărturie: Sara Klemens, Saschiz, Târnava Mare).

⁷⁵ *Ibidem*, p. 64 (mărturie: Sara Klemens, Saschiz, Târnava Mare).

⁷⁶ Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 319 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare).

⁷⁷ *Ibidem* (mărturie: Magdalena Steinbinder, Beltiug, Satu Mare).

⁷⁸ *România și armistiul cu Națiunile Unite. Documente*, vol. II, coordonator: Marin Radu Mocanu, București, Arhivele Statului din România, 1995, p. 170-171 (document de la ANIC, fond „Președinția Consiliului de Miniștri”, dos. 624, f. 3);

⁷⁹ *Deportarea...*, p. 47-48 (documente de la ANIC, fond „Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinetul Militar Sănătescu-Rădescu”, dos. 1898, f. 66-67, 114).

⁸⁰ *Ibidem*, p. 71 (document de la ASRI, fond „D”, dos. 3260, f. 84-89).

⁸¹ *Ibidem*, p. 73.

⁸² ASRI, fond „D”, dos. 3186, f. 80, 82, 169-171. Existența cazurilor de sinucidere la Brașov i-au fost relatate și lui George Tomaziu, trimis de britanici pentru a observa neoficial desfășurarea operațiunilor de ridicare a germanilor (George Tomaziu, *Jurnalul unui figurant. 1939-1964*, Traducere de Mariana și Gabriel Mardare, Prefață și postfață de Gabriel Mardare, București, Editura Univers, 1995, p. 155).

⁸³ ASRI, fond „D”, dos. 3186, f. 169, 80, 82, 170-171.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 170-171.

⁸⁵ *Ibidem*, f. 169, 171.

⁸⁶ *Germanii din Banat...*, p. 253-263 (mărturie: Hans Damas, originar din Tomnatic, județul Timiș-Torontal). Vezi și Smaranda Vultur, „Deportările germanilor din Banat...”, p. V.

⁸⁷ Doru Radosav, *op. cit.*, p. 28-29; Dorin Dărăban, „Acțiunea de deportare...”, p. 280-281.

⁸⁸ Alexandru Mihălcea, *op. cit.*, p. 122.

⁸⁹ *Germanii din Banat...*, p. 379 (mărturie: Carol Bereznyak, Reșița, Caraș-Severin).

⁹⁰ Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie. Interviu cu Henri H. Stahl (1985-1987)*, București, Editura Paideia, 2000, p. 81, 225.

⁹¹ Christa Richter, *op. cit.*, p. 5; Alexandru Mihalcea, *op. cit.*, p. 120-126.

⁹² *Germanii din Banat...*, p. 359 (mărturie: Eva Pascu, n. Ollinger, Steierdorf, Caraș-Severin).

⁹³ *Deportarea...*, p. 82 (document de la ASRI, fond „D”, dos. 3260, f. 155-165).

⁹⁴ *România. Viața politică în documente. 1945*, coordonator: Ioan Scurtu, București, Arhivele Statului din România, 1994, p. 169 (document de la ANIC, fond „Direcția Generală a Poliției”, dos. 2/1945, f. 48). Vezi și Bujor Dulgău, Lucian Cucuiet, „Drama unei etnii. Deportarea șvabilor sătmăreani”, în *Sovietizarea nord-vestului României (1944-1950)*, Satu Mare, Editura Muzicului Sătmărean, 1996, p. 288.

⁹⁵ Doru Radosav, *op. cit.*, p. 28-29 (documente de la DJAN Satu Mare, fond „Prefectura Județului Satu Mare nr. 14”, dos. 18/1945, f. 88, 119-120, 123); Dorin Dărăban, „Acțiunea de deportare...”, p. 280. Conform unei mărturii, din localitatea Sanislău urmau a fi deportați 400 de șvabi, dar cum nimeni nu se declara german conducerea comunei (primarul era român) a decis să plece 200 de șvabi și maghiari și 200 de români, inclusiv două fiice ale primarului (Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 317 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare).

⁹⁶ Mircea Ciobanu, *Convorbiri cu Mihai I al României*, București, Editura Humanitas, 1991, în „Addenda. Documente”, p. 256.

⁹⁷ Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 317 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare).

⁹⁸ *Cartea Albă a Securității*, vol. I, p. 160-164 (document de la ASRI, fond „D”, dos. 7071, f. 139). Vezi și *Germanii din Banat...*, p. 385 (mărturie: Gottfried Imling, Oțelu Roșu [Ferdinandsberg], Caraș-Severin).

⁹⁹ Doru Radosav, *op. cit.*, p. 31.

¹⁰⁰ Alexandru Mihalcea, *op. cit.*, p. 123.

¹⁰¹ Cifrele propuse: „circa” 69.000 de persoane (Dinu C. Giurescu, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, București, Editura All, 1996, p. 124); „aproximativ”, „circa” 70.000 (Rudolf Gräf, „Germanii din Banat sau istoria între două emigrări”, studiu introductiv la *Germanii din Banat...*, p. 28; Cornelius Zach, *op. cit.*, p. VII); 75.000 (Ștefan Delureanu, *op. cit.*, p. 15; Anneli Ute Gabanyi, *op. cit.*, p. 14); „circa” 80.000-100.000 (Alexandru Popescu, *op. cit.*, p. 167).

¹⁰² *Cartea Albă a Securității*, vol. I, p. 54.

¹⁰³ *Misiunile lui A.I. Vișinski în România (Din istoria relațiilor româno-sovietice). Documente secrete*, colegiul de redacție al ediției române: Radu Ciuceanu (responsabil), Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Vitalie Văratec, traducerea în limba română: Alexandru Birlădeanu, Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Vitalie Văratec, București, Editura Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului, 1997, p. 117, telefonograma lui A.P. Pavlov către Comisariatul Poporului pentru Afacerile Străine al URSS, 14 februarie 1945 (document de la AVP RF [Arhiva Politicii Externe a Federației Ruse], fond 0125, op. 33, mapa 127, dos. 5, f. 10-13).

¹⁰⁴ Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Sovietizarea României. Percepții anglo-americe (1944-1947)*, București, Editura Iconica, 1993, p. 152 (document de la Arhivele Naționale Washington, D.C., RG 43, EAC, Mosley, Box 14).

¹⁰⁵ *Cartea Albă a Securității*, vol. I, p. 54. Vezi și *Deportarea...*, p. 115 (document de la ANIC, fond „Președinția Consiliului de Miniștri, Convenția de Armistițiu”, dos. 55, f. 68-69).

¹⁰⁶ *România. Viața politică în documente. 1945...*, p. 159-162 (document de la ANIC, fond „Casa Regală, Diverse”, dos. 50/1945, f. 1-3).

¹⁰⁷ *România și armistițiul cu Națiunile Unite...*, p. 149-150 (document de la ANIC, fond „Casa Regală, Diverse”, dos. 1/1945, f. 1); *Deportarea...*, p. 49-50 (document de la National Archives Washington 740.00119 Control (Romania)/1-1545).

¹⁰⁸ *Deportarea...*, p. 51-53 (document de la AMAE, fond „71-1939, E9”, vol. 164, f. 43).

¹⁰⁹ Mircea Ciobanu, *op. cit.*, în „Addenda. Documente”, p. 245, 259.

- ¹¹⁰ Constantin Rădulescu-Motru, *Revizuire și adăugiri. 1945*, volum îngrijit de Gabriela Dumitrescu, București, Editura Floarea Darurilor, 1999, p. 11-12.
- ¹¹¹ *Ibidem*, p. 16.
- ¹¹² Crișan Toescu, *Călător prin secolul XX. Memorii*, București, Editura Albatros, 2001, p. 445.
- ¹¹³ *Deportarea...*, p. 23 (document de la AMAE, fond „71-1939, E9”, vol. 189, f. 258-259).
- ¹¹⁴ *Ibidem*, p. 24-25 (document de la AMAE, fond „71-1939, E9”, vol. 164, f. 14-15).
- ¹¹⁵ *Ibidem*, p. 25-26 (document de la National Archives Washington 740.00119 Control (Romania)/ 1-1545).
- ¹¹⁶ *Ibidem*, p. 28-29 (document de la Public Record Office, London, Foreign Office 371/48536/R 1432).
- ¹¹⁷ *Ibidem*, p. 30 (document de la Public Record Office, London, Foreign Office 371/48536/R 1432/10/G).
- ¹¹⁸ *Ibidem*, p. 31 (document de la Public Record Office, London, Foreign Office 371/48536/R 2029).
- ¹¹⁹ *Ibidem*, p. 68, 80, 83 (document de la ASRI, fond „D”, dos. 3260, f. 155-165).
- ¹²⁰ George Tomaziu, *op. cit.*, p. 155.
- ¹²¹ ASRI, fond „D”, dos. 3342, f. 526; *Germanii din Banat...*, p. 304 (mărturie: K.C., Gârâna, Caraș-Severin), 310 (mărturie: Maria Tremmel, Gârâna, Caraș-Severin)
- ¹²² *Deportarea...*, p. 73, 81-82 (document de la ASRI, fond „D”, dos. 3260, f. 84-89, 155-165).
- ¹²³ ASRI, fond „D”, dos. 3342, f. 526.
- ¹²⁴ *Ibidem*, f. 530-531.
- ¹²⁵ *România și minoritățile. Colecție de documente*, Târgu-Mureș, Editura Pro Europa, 1997, p. 12-13.
- ¹²⁶ ASRI, fond „D”, dos. 3342, f. 273, 280, 283-286, 308-309, 416, 531-532. Vezi și Dumitru Șandru, „Etnicii germani și detașamentele de muncă forțată din România, 1944-1946”, în *Arhivele Totalitarismului*, al III, nr. 1/1995, p. 26-48; *Cartea Albă a Securității*, vol. I, p. 55. După unele informații, în lagărele românești au fost internați peste 10.000 de etnici germani: la Târgu Jiu (5.246), Slobozia Veche (1.188), Oradea Mare (761), Văcărești (544), Mehedinți (444), Sighet (242). În lagărele Budinț (județul Timiș-Torontal), Draut (Arad), Crângăși (Ilfov), Ciurel, Apărătorii Patriei, Ghencea și Sanatoriul Brâncovenesc (București) au ajuns alți 1.743 de etnici germani (*Ibidem*).
- ¹²⁷ Anneli Ute Gabanyi, *op. cit.*, p. 14.
- ¹²⁸ Krista Zach, „Studiul agrar-istoric al lui Dumitru Șandru, «Reforma agrară din 1945 în România și țărani germani»”, în *România în obiectiv. Limbă și politică. Identitate și ideologie în transformare*, editat de Krista Zach, München, Editura Südostdeutsches Kulturwerk, 1988, p. 214. Autoarea face referire la o lucrare a lui Dumitru Șandru, *Reforma agrară din 1945 și țărani germani din România*, depusă la începutul anilor '90 la Editura Südostdeutsches Kulturwerk din München; Dumitru Șandru, „Plans for the Dislocation of the German Peasantry from Romania, 1945”, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 34-35, 1-2/2002, p. 107-130; Hannelore Baier, „Întorcerea din deportare”, în 22 plus, nr. 152, 18 februarie 2003, p. III.
- ¹²⁹ ASRI, fond „D”, dos. 3342, f. 266-267, 290-291, 294-296, 307-312, 319, 322, 401-402, 420-421, 476; *Ibidem*, dos. 9049, vol. 3, f. 176.
- ¹³⁰ *Ibidem*, dos. 9049, vol. 3, f. 176.
- ¹³¹ Renate Weber, *op. cit.*, p. III.
- ¹³² Maria Ballasch, *op. cit.*, p. 423; Edith Oravec, *op. cit.*, p. 10; „Deportările sașilor...”, p. 63 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare), 64 (mărturie: Andrei Zikeli, Saschiz, Târnava Mare); Alexandru Mihalcea, *op. cit.*, p. 122-123.
- ¹³³ Ignaz Fischer, *op. cit.*, p. 416; Julius Hager, „Deportarea șvabilor sătmăreni în URSS”, în *Analele Sighet*, vol. 2, 1995, p. 428; Edith Oravec, *op. cit.*, p. 9; Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 317 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău-Satu Mare); Elisabeta Frisch, *op. cit.*, p. 109; Vasile Dăbala, *op. cit.*, p. 219.

- ¹³⁴ Edith Oravecz, *op. cit.*, p. 10.
- ¹³⁵ *Ibidem*, p. 11; „Convorbiri cu martori din epocă” (mărturie: Julius Hager, Satu Mare), în 22 plus, nr. 152, 18 februarie 2003, p. VI; Elisabeta Frisch, *op. cit.*, p. 109; Vasile Dăbală, *op. cit.*, p. 220.
- ¹³⁶ Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 317 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare), 319 (mărturie: Magdalena Steinbinder, Beltiug-Satu Mare); *Germanii din Banat...*, p. 337 (mărturie: Stefanie Reitmyer, Armeniş, Caraş-Severin); Vasile Dăbală, *op. cit.*, p. 220.
- ¹³⁷ Edith Oravecz, *op. cit.*, p. 11, vezi şi p. 13.
- ¹³⁸ Julius Hager, *op. cit.*, p. 428; „Convorbiri cu martori din epocă” (mărturie: Julius Hager, din Satu Mare), în 22 plus, nr. 152, 18 februarie 2003, p. VI; Jean Schafhutl, *op. cit.*, p. 423; Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 317 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare); Alexandru Mihalcea, *op. cit.*, p. 123; Vasile Dăbală, *op. cit.*, p. 220.
- ¹³⁹ Julius Hager, *op. cit.*, p. 428; „Convorbiri cu martori din epocă” (mărturie: Julius Hager, Satu Mare), în *loc. cit.*, p. VI.
- ¹⁴⁰ Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 317 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare); Edith Oravecz, *op. cit.*, p. 11; Vasile Dăbală, *op. cit.*, p. 220.
- ¹⁴¹ Julius Hager, *op. cit.*, p. 428; „Convorbiri cu martori din epocă” (mărturie: Julius Hager, Satu Mare), în *loc. cit.*, p. VI.
- ¹⁴² Maria Ballasch, *op. cit.*, p. 419.
- ¹⁴³ Vasile Dăbală, *op. cit.*, p. 220.
- ¹⁴⁴ „Deportările saşilor...”, p. 64 (mărturie: Andrei Zikeli, Saschiz, Târnava Mare).
- ¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 63 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare).
- ¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 64 (mărturie: Sara Sift, Saschiz, Târnava Mare).
- ¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 64 (mărturie: Andrei Zikeli, Saschiz, Târnava Mare).
- ¹⁴⁸ Edith Oravecz, *op. cit.*, p. 13.
- ¹⁴⁹ „Deportările saşilor...”, p. 64 (mărturie: Andrei Zikeli, Saschiz, Târnava Mare).
- ¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 64 (mărturie: Sara Sift, Saschiz, Târnava Mare); *Germanii din Banat... din Banat*, p. 385 (mărturie: Gottfried Imling, Oşelu Roşu [Ferdinandsberg], Caraş-Severin).
- ¹⁵¹ „Deportările saşilor...”, p. 64 (mărturie: Dorothea Hertel, Saschiz, Târnava Mare).
- ¹⁵² Edith Oravecz, *op. cit.*, p. 11, 13-15.
- ¹⁵³ „Deportările saşilor...”, p. 65 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare).
- ¹⁵⁴ Jean Schafhutl, *op. cit.*, p. 423.
- ¹⁵⁵ Doru Radosav, *op. cit.*, p. 36.
- ¹⁵⁶ Vasile Dăbală, *op. cit.*, p. 217-224. Vezi şi *Germanii din Banat...*, p. 379-380 (mărturie: Carol Bereznyak, Reşiţa, Caraş-Severin).
- ¹⁵⁷ Elisabeta Frisch, *op. cit.*, p. 110; Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 317-318 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare), 319 (mărturie: Magdalena Steinbinder, Beltiug, Satu Mare); *Germanii din Banat...*, p. 355 (mărturie: Eva Pascu, n. Ollinger, Steierdorf, Caraş-Severin); Alexandru Mihalcea, *op. cit.*, p. 124; Vasile Dăbală, *op. cit.*, p. 221-222.
- ¹⁵⁸ „Convorbiri cu martori din epocă” (mărturie: Julius Hager, Satu Mare), în *loc. cit.*, p. VI.
- ¹⁵⁹ Jean Schafhutl, *op. cit.*, p. 424. Vezi şi Julius Hager, *op. cit.*, p. 428; Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 318 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare); *Germanii din Banat...*, p. 338 (mărturie: Stefanie Reitmyer, Armeniş, Caraş-Severin).
- ¹⁶⁰ Elisabeta Frisch, *op. cit.*, p. 110; Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 319 (mărturie: Magdalena Steinbinder, Beltiug, Satu Mare); „Convorbiri cu martori din epocă” (mărturie: Julius Hager, Satu Mare), în *loc. cit.*, p. VI.
- ¹⁶¹ „Deportările saşilor...”, p. 65 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare). Vezi şi Elisabeta Frisch, *op. cit.*, p. 110-111.
- ¹⁶² Jean Schafhutl, *op. cit.*, p. 423.
- ¹⁶³ Ignaz Fischer, *op. cit.*, p. 417.

- ¹⁶⁴ Coloman Müller. „Cinci ani în URSS”, în *Memoria*, nr. 31, 2/2000, p. 103; „Deportările saşilor...”, p. 65 (mărturie: Sara Theil, Saschiz-Târnava Mare); Alexandru Mihălcea, *op. cit.*, p. 124.
- ¹⁶⁵ Maria Ballasch, *op. cit.*, p. 420.
- ¹⁶⁶ Nicholas Werth, *op. cit.*, secţiunea „Imperiul lagărelor”, în *loc. cit.*, p. 192-203.
- ¹⁶⁷ Coloman Müller, *op. cit.*, p. 101-103, 107-108. Vezi şi *Germanii din Banat...*, p. 370 (mărturie: Katharina Kühn, Variaş, Timiş-Torontal).
- ¹⁶⁸ Coloman Müller, *op. cit.*, p. 103-105.
- ¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 109, 112-113.
- ¹⁷⁰ Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 319 (mărturie: Magdalena Steinbinder, Belţug, Satu Mare).
- ¹⁷¹ *Germanii din Banat...*, p. 356 (mărturie: Eva Pascu, n. Ollinger, Steierdorf, Caraş-Severin).
- ¹⁷² Edith Oravecz, *op. cit.*, p. 24.
- ¹⁷³ *Germanii din Banat...*, p. 341 (mărturie: Stefanie Reitmyer, Armeniş, Caraş-Severin).
- ¹⁷⁴ Jean Schafhutl, *op. cit.*, p. 424. Vezi şi Doru Radosov, *op. cit.*, p. 61-64.
- ¹⁷⁵ Jean Schafhutl, *op. cit.*, p. 424. Vezi şi Elisabeta Frisch, *op. cit.*, p. 111-112; *Germanii din Banat...*, p. 341-343 (mărturie: Stefanie Reitmyer, Armeniş, Caraş-Severin). În timpul deportării tătarilor din Crimeea, în 1944, pentru a incita populaţia, NKVD-ul răspândise zvonul de-a lungul traseului că în trenuri erau transportaţi „trădători de patrie”, ceea ce avea ca rezultat o ploaie de pietre în vagoane (Nicolas Werth, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 209).
- ¹⁷⁶ Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 318 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare); Edith Oravecz, *op. cit.*, p. 25; *Germanii din Banat...*, p. 386-387 (mărturie: Gottfried Imling, Oţelu Roşu [Ferdinandsberg], Caraş-Severin).
- ¹⁷⁷ Maria Ballasch, *op. cit.*, 419.
- ¹⁷⁸ „Convorbiri cu martori din epocă” (mărturie: Julius Hager, Satu Mare), în *loc. cit.*, p. VI.
- ¹⁷⁹ Jean Schafhutl, *op. cit.*, p. 423. Vezi şi „Deportările saşilor...”, p. 71 (mărturie: Dorothea Scheel); Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 319 (mărturie: Magdalena Steinbinder, Belţug, Satu Mare); Edith Oravecz, *op. cit.*, p. 16-17.
- ¹⁸⁰ „Deportările saşilor...”, p. 65-66 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare), vezi şi p. 68 (mărturie: Dorothea Gutovski, Saschiz, Târnava Mare); Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 318 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare); *Germanii din Banat...*, p. 338 (mărturie: Stefanie Reitmyer, Armeniş, Caraş-Severin).
- ¹⁸¹ „Deportările saşilor...”, p. 66 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare).
- ¹⁸² Jean Schafhutl, *op. cit.*, p. 423; Edith Oravecz, *op. cit.*, p. 18.
- ¹⁸³ Vasile Dăbălă, *op. cit.*, p. 221-222; *Germanii din Banat...*, p. 380 (mărturie: Carol Bereznyak, Reşiţa, Caraş-Severin).
- ¹⁸⁴ „Deportările saşilor...”, p. 69-70 (mărturie: Sara Sift, Saschiz, Târnava Mare), 72 (mărturie: Katharina Maurer, Saschiz, Târnava Mare).
- ¹⁸⁵ *Ibidem*, p. 72 (mărturie: Katharina Maurer, Saschiz, Târnava Mare).
- ¹⁸⁶ *Germanii din Banat...*, p. 352-357 (mărturie: Eva Pascu, n. Ollinger, Steierdorf, Caraş-Severin), 369-371 (mărturie: Katharina Kühn, Variaş, Timiş-Torontal).
- ¹⁸⁷ *Germanii din Banat...*, p. 371-372 (mărturie: Katharina Kühn, Variaş, Timiş-Torontal), vezi şi p. 338-339 (mărturie: Stefanie Reitmyer, Armeniş, Caraş-Severin).
- ¹⁸⁸ Jean Schafhutl, *op. cit.*, p. 424. Vezi şi Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 318 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare), 319 (mărturie: Magdalena Steinbinder, Belţug, Satu Mare); „Deportările saşilor...”, p. 65-66 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare), 68 (mărturie: Dorothea Gutovski, Saschiz, Târnava Mare), 71 (mărturie: Dorothea Scheel, Saschiz, Târnava Mare); Edith Oravecz, *op. cit.*, p. 17-18; *Germanii din Banat...*, p. 389 (mărturie: Gottfried Imling, Oţelu Roşu [Ferdinandsberg], Caraş-Severin). Elisabeta Frisch, *op. cit.*, p. 110-111.
- ¹⁸⁹ Ignaz Fischer, *op. cit.*, p. 417.
- ¹⁹⁰ „Deportările saşilor...”, p. 65 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare).

- ¹⁹¹ Ignaz Fischer, *op. cit.*, p. 417.
- ¹⁹² „Deportările saşilor...”, p. 66 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare), vezi şi p. 71 (mărturie: Sara Klemens, Saschiz, Târnava Mare).
- ¹⁹³ *Ibidem*, p. 65 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare), 73 (mărturie: Katharina Maurer, Saschiz, Târnava Mare); *Germanii din Banat...*, p. 349 (fragment din însemnările Ecaterinei Petla din Bacova, Timiş-Torontal).
- ¹⁹⁴ „Deportările saşilor...”, p. 69 (mărturie: Dorothea Gutovski, Saschiz, Târnava Mare).
- ¹⁹⁵ *Germanii din Banat...*, p. 372 (mărturie: Katharina Kühn, Variaş, Timiş-Torontal).
- ¹⁹⁶ „Deportările saşilor...”, p. 73 (mărturie: Katharina Maurer, Saschiz, Târnava Mare)..
- ¹⁹⁷ Ignaz Fischer, *op. cit.*, p. 417.
- ¹⁹⁸ Coloman Müller, *op. cit.*, p. 109.
- ¹⁹⁹ „Deportările saşilor...”, p. 66-67 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare).
- ²⁰⁰ Ignaz Fischer, *op. cit.*, p. 417. Vezi şi Coloman Müller, *op. cit.*, p. 109; *Germanii din Banat...*, p. 386 (mărturie: Gottfried Imling, Oţelu Roşu [Ferdinandsberg], Caraş-Severin).
- ²⁰¹ *Germanii din Banat...*, p. 380 (mărturie: Carol Bereznyak, Reşiţa, Caraş-Severin).
- ²⁰² Maria Ballasch, *op. cit.*, p. 420; Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 319 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare).
- ²⁰³ Jean Schafhutl, *op. cit.*, p. 424-425. Vezi şi Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 318-319 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare), 319 (mărturie: Magdalena Steinbinder, Beltiug, Satu Mare).
- ²⁰⁴ „Deportările saşilor...”, p. 67 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare). Vezi şi Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 319 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare).
- ²⁰⁵ *Ibidem*, p. 69 (mărturie: Dorothea Gutovski, Saschiz, Târnava Mare).
- ²⁰⁶ *Ibidem*, p. 75 (mărturie: Dorothea Gutovski, Saschiz, Târnava Mare); *Germanii din Banat...*, p. 339 (mărturie: Stefanie Reitmyer, Armeniş, Caraş-Severin).
- ²⁰⁷ „Deportările saşilor...”, p. 67 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare), vezi şi p. 71 (mărturie: Sara Klemens, Saschiz, Târnava Mare); Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 318-319 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare), 319-320 (mărturie: Magdalena Steinbinder, Beltiug, Satu Mare).
- ²⁰⁸ „Deportările saşilor...”, p. 75 (mărturie: Dorothea Gutovski, Saschiz, Târnava Mare). Vezi şi Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 319 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare); *Germanii din Banat...*, p. 386 (mărturie: Gottfried Imling, Oţelu Roşu [Ferdinandsberg], Caraş-Severin).
- ²⁰⁹ Elisabeta Frisch, *op. cit.*, p. 112.
- ²¹⁰ Christa Richter, *op. cit.*, p. 5.
- ²¹¹ ASRI, fond „D”, dos. 3342, f. 526.
- ²¹² Anneli Ute Gabanyi, *op. cit.*, p. 14; Julius Hager, *op. cit.*, p. 428.
- ²¹³ Alexandru Popescu, *op. cit.*, p. 167.
- ²¹⁴ Doru Radosav, *op. cit.*, „Anexe”, p. 157-163.
- ²¹⁵ *Ibidem*, p. 16. Utilizând surse provenind de la Asociaţia Foştilor Deţinuţi Politici din România, filiala Satu Mare, autorul a reuşit să reconstituie identitatea a 1.958 de persoane din judeţul Satu Mare trimise în Uniunea Sovietică, inclusiv perioada în care au avut statutul de deportat (*Ibidem*, „Anexe”, p. 81-156).
- ²¹⁶ *Ibidem*, p. 55.
- ²¹⁷ *Germanii din Banat...*, p. 384, 386 (mărturie: Gottfried Imling, Oţelu Roşu [Ferdinandsberg], Caraş-Severin).
- ²¹⁸ „Lovrin după 1944...”, p. 140. O listă cu numele, prenumele, anul naşterii, locul şi data aproximativă a morţii celor 55 de persoane din Lovrin este reprodusă în *Ibidem*, p. 150-151.
- ²¹⁹ „Germani din comuna Stamora-Germană...”, p. 116. Numele se regăsesc în *Ibidem*.
- ²²⁰ „Deportările saşilor...”, p. 70 (mărturie: Sara Klemens, Saschiz, Târnava Mare).
- ²²¹ Vasile Dăbală, *op. cit.*, p. 222.

²²² Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 318 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare), 319 (mărturie: Magdalena Steinbinder, Belțuț, Satu Mare).

²²³ Dorin Dărăban, „Universul concentrațional din bazinul Donbas”, în *Sovietizarea nord-vestului României (1944-1950)*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1996, p. 278.

²²⁴ Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 318 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare).

²²⁵ Jean Schafhutl, *op. cit.*, p. 424; Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 319 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare); Christa Richter, *op. cit.*, p. 5.

²²⁶ *Deportarea...*, p. 40 (National Archives Washington, 740.00119 Control (Romania)/1-1345). Vezi și *România. Viața politică în documente. 1945...*, p. 160 (document de la ANIC, fond „Casa Regală, Diverse”, dos. 50/1945, f. 1-3).

²²⁷ Maria Ballasch, *op. cit.*, p. 420. Vezi și „Deportările sașilor...”, p. 69 (mărturie: Dorothea Gutovski, Saschiz, Târnava Mare).

²²⁸ „Deportările sașilor...”, p. 65 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare).

²²⁹ *Ibidem*, p. 68-69 (mărturie: Dorothea Gutovski, Saschiz, Târnava Mare); Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 318 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare); *Germanii din Banat...*, p. 385 (mărturie: Gottfried Imling, Oțelu Roșu [Ferdinandsberg], Caraș-Severin).

²³⁰ Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 319 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare).

²³¹ *Ibidem*, (mărturie: Magdalena Steinbinder, Belțuț, Satu Mare).

²³² Coloman Müller, *op. cit.*, p. 100-113; Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 319 (mărturie: Magdalena Steinbinder, Belțuț, Satu Mare).

²³³ *Germanii din Banat...*, p. 384 (mărturie: Gottfried Imling, Oțelu Roșu [Ferdinandsberg], Caraș-Severin).

²³⁴ „Deportările sașilor...”, p. 77 (mărturie: Sara Sift, Saschiz, Târnava Mare).

²³⁵ Alexandru Popescu, *op. cit.*, p. 167.

²³⁶ *Deportarea...*, p. 115 (document de la ANIC, fond „Președinția Consiliului de Miniștri, Convenția de Armistițiu”, dos. 55, f. 68-69); Dumitru Șandru, „Deportarea etnicilor germani”, în *loc. cit.*, p. 13; Doru Radosav, *op. cit.*, p. 64. Vezi și Christa Richter, *op. cit.*, p. 5; „Deportările sașilor...”, p. 70 (mărturie: Sara Sift, Saschiz, Târnava Mare); Elisabeta Frisch, *op. cit.*, p. 110-111; Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 318 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare), p. 319-320 (mărturie: Magdalena Steinbinder, Belțuț, Satu Mare); Alexandru Mihalcea, *op. cit.*, p. 121-122; *Germanii din Banat...*, p. 357 (mărturie: Eva Pascu, n. Ollinger, Steierdorf, Caraș-Severin), 373 (mărturie: Katharina Kühn, Văraș, Timiș-Torontal).

²³⁷ *Deportarea...*, p. 115 (document de la ANIC, fond „Președinția Consiliului de Miniștri, Convenția de Armistițiu”, dos. 55, f. 68-69).

²³⁸ „Deportările sașilor...”, p. 76 (mărturie: Dorothea Scheel, Saschiz, Târnava Mare); Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 319 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare), 320 (mărturie: Magdalena Steinbinder, Sanislău, Satu Mare); *Germanii din Banat...*, p. 340 (mărturie: Stefanie Reitmayer, Armeniș, Caraș-Severin). Sighetu Marmației a fost după sfârșitul celui de-al doilea război mondial un important punct de tranzit spre și dinspre Uniunea Sovietică. Pe acolo au fost repatriați foarte mulți militari sovietici demobilizați sau foști cetățeni sovietici care se retrăseseră cu trupele germane, inclusiv cei din unitățile naționaliste care au luptat alături de Wehrmacht, sau fuseseră duși la muncă mai mult sau mai puțin forțată în Reich. De asemenea, mulți dintre prizonierii de război, români și maghiari, eliberați de sovietici în primii ani postbelici au trecut prin Sighet (Ilie Gherheș, *Maramureșul între Dictatul de la Viena și Conferința de Pace de la Paris (30 august 1940-10 februarie 1947)*, Baia Mare, Biblioteca Județeană „Petre Dulfu”, 2002, p. 151).

²³⁹ Doru Radosav, *op. cit.*, p. 66; Edith Oravec, *op. cit.*, p. 140; *Germanii din Banat...*, p. 357 (mărturie: Eva Pascu, n. Ollinger, Steierdorf, Caraș-Severin); Alexandru Mihalcea, *op. cit.*, p. 124.

²⁴⁰ Edith Oravec, *op. cit.*, p. 141. Vezi și *Germanii din Banat...*, p. 358 (mărturie: Eva Pascu, n. Ollinger, Steierdorf, Caraș-Severin).

²⁴¹ *Germanii din Banat...*, p. 358-359 (mărturie: Eva Pascu, n. Ollinger, Steierdorf, Caraș-Severin).

²⁴² Julius Hager, *op. cit.*, p. 428; Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 319 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare), 320 (mărturie: Magdalena Steinbinder, Belțug, Satu Mare); Christa Richter, *op. cit.*, p. 5; *Germanii din Banat...*, p. 374 (mărturie: Katharina Kühn, Văriaș, Timiș-Torontal); Vasile Dăbălă, *op. cit.*, p. 222.

²⁴³ Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 320 (mărturie: Magdalena Steinbinder, Belțug, Satu Mare).

²⁴⁴ „Deportările sașilor...”, p. 74 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare), 75 (mărturie: Dorothea Gutovski, Saschiz, Târnava Mare), 76 (mărturie: Dorothea Scheel, Saschiz, Târnava Mare), 77 (mărturie: Katharina Maurer, Saschiz, Târnava Mare); *Germanii din Banat...*, p. 374 (mărturie: Katharina Kühn, Văriaș, Timiș-Torontal). Vezi și Crișan Toescu, *op. cit.*, p. 463.

²⁴⁵ „Deportările sașilor...”, p. 74-75 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare).

²⁴⁶ *Ibidem*, p. 67, 75 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare), 75 (mărturie: Dorothea Gutovski); *Germanii din Banat...*, p. 358, 360 (mărturie: Eva Pascu, n. Ollinger, Steierdorf, Caraș-Severin), 374 (mărturie: Katharina Kühn, Văriaș, Timiș-Torontal), 387 (mărturie: Gottfried Imling, Ferdinandsberg [Oțelu Roșu], Caraș-Severin).

²⁴⁷ *Germanii din Banat...*, p. 385 (mărturie: Gottfried Imling, Ferdinandsberg [Oțelu Roșu], Caraș-Severin).

²⁴⁸ Maria Bulbuc, Magdalena Steinbinder, *op. cit.*, p. 319 (mărturie: Maria Bulbuc, Sanislău, Satu Mare); Alexandru Mihalcea, *op. cit.*, p. 122, 125-126; *Germanii din Banat...*, p. 361 (mărturie: Eva Pascu, n. Ollinger, Steierdorf, Caraș-Severin), 380-382 (mărturie: Carol Bereznyak, Reșița, Caraș-Severin), 389 (mărturie: Gottfried Imling, Oțelu Roșu [Ferdinandsberg], Caraș-Severin); „Convorbiri cu martori din epocă” (mărturie: Julius Hager, Satu Mare), în *loc. cit.*, p. VI. Vezi și Richard Wagner, *op. cit.*, p. 78; Vasile Dăbălă, *op. cit.*, p. 222-223.

²⁴⁹ Julius Hager, *op. cit.*, p. 428.

²⁵⁰ Maria Ballasch, *op. cit.*, p. 420.

²⁵¹ Ignaz Fischer, *op. cit.*, p. 418.

²⁵² *Germanii din Banat...*, p. 386 (mărturie: Gottfried Imling, Oțelu Roșu [Ferdinandsberg]-Caraș-Severin).

²⁵³ „Deportările sașilor...”, p. 63 (mărturie: Sara Theil, Saschiz, Târnava Mare). Vezi și *Germanii din Banat...*, p. 303 (mărturie: K.C., Gârâna, Caraș-Severin).

²⁵⁴ *Germanii din Banat...*, p. 382 (mărturie: Carol Bereznyak, Reșița, Caraș-Severin).

²⁵⁵ Renate Weber, *op. cit.*, p. III.

²⁵⁶ *Cartea Albă a Securității*, vol. I, p. 55. Pentru deportarea în Bărăgan, vezi Daniel Vighi, Viorel Marineasa, Rusaliu '51. *Fragmente din deportarea în Bărăgan*, Timișoara, Editura Marineasa, 1994; Daniel Vighi, Viorel Marineasa, Valentin Sămîntă, *Deportarea în Bărăgan, 1951-1956. Destine - Documente - Reportaje*, Timișoara, Editura Miron, 1996; Smaranda Vultur, *Istorie trăită - istorie povestită. Deportarea în Bărăgan (1951-1956)*, Timișoara, Editura Amarcord, 1997.

²⁵⁷ Hannelore Baier, Hannelore Baier p. III.

²⁵⁸ Alexandru Popescu, *op. cit.*, p. 167; Richard Wagner, *op. cit.*, p. 78.

Lucian Leuștean

CÂTEVA DOCUMENTE FUNDAMENTALE PENTRU ÎNCEPUTUL RĂZBOIULUI RECE

Spre sfârșitul celui de-al doilea război mondial, armonia care existase între Statele Unite ale Americii, U.R.S.S. și Imperiul britanic a început să se destrame, și toate vechile suspiciuni au ieșit din nou la iveală¹. Relațiile dintre Uniunea Sovietică și Occident au devenit treptat atât de tensionate, încât în mai multe rânduri confruntarea militară a părut extrem de aproape. Și totuși, armatele rivale nu s-au confruntat în mod direct, în special datorită faptului că posesia armamentului nuclear de către ambele părți a determinat apariția fenomenului ce a purtat numele de „descurajare nucleară”². Însă, deși puterile rivale nu au permis ca ostilitatea lor reciprocă să se transforme într-un conflict deschis, confruntarea s-a manifestat pe alte planuri: politic, economic, tehnologic, ideologic, propagandistic. Ambele superputeri și-au alăturat diverși aliați: între 1945 și 1948 U.R.S.S. a inclus în orbita sa cele mai multe dintre țările Europei răsăritene, pe măsură ce au fost impuse la putere guverne comuniste în Polonia, Ungaria, România, Bulgaria, Iugoslavia, Albania, Cehoslovacia și Republica Democrată Germană (1949). A fost instalat la putere un guvern comunist și în Coreea de Nord (1948)³, iar blocul comunist a părut a se întări în 1949, când Mao Tse Tung a obținut în cele din urmă victoria în prelungul război civil din China⁴. Pe de altă parte, S.U.A. au grăbit refacerea Japoniei și au întărit-o, transformând-o într-un aliat; de asemenea, americanii au cooperat îndeaproape cu Marea Britanie și alte 14 țări europene, ca și cu Turcia, oferindu-le un vast ajutor economic cu scopul de a se reuni în cadrul unui bloc anticomunist. Orice acțiune, gest sau opinie a unuia dintre cele două blocuri era interpretată de către celălalt ca o dovadă de ostilitate⁵. Au existat multe divergențe în privința frontierei polono-germane, iar tratatele de pace cu Germania și Austria nu s-au putut încheia. Apoi, după moartea lui Stalin (1953), noii lideri sovietici au început să vorbească

despre „coexistența pașnică”, apărând astfel unele semne ale detensionării situației⁶.

Cauza fundamentală a declanșării războiului rece a constat în diferențele de principiu dintre statele comuniste și cele democratice, diferențe care s-au manifestat chiar din momentul în care bolșevicii au capturat puterea în Rusia în 1917. În timpul celui de-al doilea război mondial, divergențele au fost trecute pe un plan secund, din rațiuni ce vizau menținerea eficienței alianței ce lupta împotriva Germaniei, Italiei și Japoniei⁷. De îndată ce a devenit clar faptul că înfrângerea Germaniei era doar o chestiune de timp, ambele părți, dar în special Stalin, au început să facă planuri pentru perioada postbelică.

Măsurile de politică externă adoptate de Stalin au contribuit la escaladarea tensiunii. Scopul principal al sovieticilor era acela de a profita de situația militară, pentru a spori influența rusească din Europa. Atingerea acestui țel presupunea ocuparea a cât mai mult teritoriu german, ca și preluarea în cadrul statului sovietic a unor zone întinse din Finlanda, Polonia și România. Reușita lui Stalin a fost certă în aceste privințe, însă acțiunile sale au stârnit îngrijorare în Occident, liderii apuseni percepend acțiunile Kremlinului drept o agresiune⁸.

Cei mai mulți dintre istorici consideră că Stalin a fost principalul responsabil de declanșarea așa-numitului război rece. Se consideră, în general, că Stalin sau a continuat politica tradițională expansionistă a țarilor, sau, și mai rău, era hotărât să răspândească comunismul în cea mai mare parte a lumii, lucru atunci posibil, deoarece „socialismul într-o singură țară” fusese desăvârșit⁹.

Istoricii ruși și unii dintre istoricii occidentali din anii '60-'70 au considerat că motivele lui Stalin erau pur defensive, el dorind doar să contruiască o zonă-tampon menită să protejeze Uniunea Sovietică din perspectiva unei potențiale agresiuni ulterioare a Germaniei¹⁰ sau a Occidentului. Suspiciunile lui Stalin porneau de la amintirea intervenției occidentale împotriva bolșevicilor din perioada 1918-1920, fuseseră accentuate de faptul că întârzierea deschiderii celui de-al doilea front în Europa împotriva Germaniei păruse calculată în mod deliberat, pentru a se menține o presiune de proporții asupra Rusiei și a o conduce la epuizare. De asemenea, Stalin nu a fost informat despre deținerea de către americani a armei nucleare decât cu puțin timp înainte de bombardamentul atomic asupra Japoniei. Solicitarea sovietică de a participa la ocupația Japoniei a fost respinsă de

către americani. Se pare că sovieticii au perceput chestiunea armelor nucleare în sensul unui șantaj pe care S.U.A. îl utilizau pentru a obține concesiile de la ei.

Cei mai mulți dintre oamenii de stat occidentali, în special cei americani și britanici, fuseseră ostili față de sovietici încă din 1917¹¹. Harry S. Truman, care a devenit președinte în S.U.A. în aprilie 1945, după moartea lui Roosevelt, era mult mai suspicios în privința intențiilor rusești decât fusese predecesorul său¹². Părerile lui Winston Churchill erau bine cunoscute: anticomunist fervent în perioada interbelică¹³, iar spre finalul războiului al doilea mondial dorise ca americanii și britanicii să ocupe Berlinul înaintea sovieticilor; iar în mai 1945 îi scria lui Truman: „Ce se va întâmpla cu Rusia? [...] Ca și dvs, simt o teamă profundă [...] o cortină de fier este trasă peste linia frontului”¹⁴. Ambii lideri occidentali se simțeau pregătiți să adopte o poziție mai tranșantă față de U.R.S.S..

Probabil că ambele tabere au fost, într-o anumită măsură, responsabile pentru declanșarea războiului rece. Lipsa reciprocă de încredere, suspiciunile mutuale și lipsa de flexibilitate au determinat, în ultimă instanță, inevitabilitatea fenomenului istoric ce a purtat numele de războiul rece. În atmosfera respectivă de tensiune, fiecare acțiune internațională putea fi interpretată în două feluri complet opuse: ceea ce era considerat ca fiind o măsură de autoapărare de către una dintre părți era văzut ca un act agresiv de către cealaltă parte¹⁵. Însă cel puțin războiul direct a fost evitat, deoarece americanii n-au dorit să utilizeze armamentul atomic dacă nu erau atacați în mod direct, în timp ce rușii n-au îndrăznit să riște lansarea unui asemenea atac.

La Conferința de la Ialta (februarie 1945), desfășurată în Crimeea, au participat Stalin, Roosevelt și Churchill. Aproape toată lumea a considerat că reuniunea a fost un succes, fiind realizate înțelegeri în privința mai multor puncte: s-a căzut de acord cu privire la înființarea Organizației Națiunilor Unite; Germania urma să fie divizată în trei zone de ocupație – rusă, americană și britanică (ulterior, avea să apară și o zonă franceză, alcătuită din teritorii aparținând de zonele britanică și americană) –, în timp ce Berlinul, situat în zona sovietică, urma și el să fie împărțit în sectoare de ocupație ale marilor puteri învingătoare; aranjamente similare urmau să fie făcute și pentru Austria; în toate țările Europei răsăritene urmau să se desfășoare alegeri libere; Stalin a promis să se alăture războiului împotriva Japoniei cu condiția ca Uniunea Sovietică să primească

întreaga Peninsulă Sahalin și un teritoriu din Manciuria¹⁶. În orice caz, apăruseră semne îngrijorătoare cu privire la Polonia¹⁷: când sovieticii au ocupat militar teritoriul polonez, ei au stabilit un guvern comunist la Lublin, în ciuda faptului că exista un guvern polonez în exil, la Londra. La Ialta s-a convenit faptul că unii membri (necomuniști) din cabinetul de la Londra să intre în guvernul de la Lublin, iar în schimbul acestei concesi, Uniunea Sovietică urma să dețină în continuare acea fâșie din Polonia răsăriteană pe care o ocupase în 1939. Însă Roosevelt și Churchill n-au fost de acord cu solicitarea lui Stalin ca Polonia să primească întregul teritoriu german de la est de râurile Oder și Neisse¹⁸.

Conferința de la Postdam din iulie 1945 a ilustrat o răcire semnificativă a relațiilor din cadrul alianței¹⁹. Principalii reprezentanți ai marilor puteri au fost Stalin, Truman și Churchill (acesta din urmă fiind la final înlocuit cu Clement Attlee, devenit prim-ministru după victoria electorală a Partidului Laburist²⁰). Războiul cu Germania se încheiase, dar nu s-a reușit convenirea vreunei înțelegeri privitoare la viitorul acestei țări, totul rămânând la nivelul celor stabilite la Ialta (dezarmarea, denazificarea și judecarea criminalilor de război). Mai mult decât atât, Truman și Churchill erau îngrijorați datorită faptului că Germania de la est de Oder-Neisse fusese ocupată de Armata Roșie, iar autoritățile comuniste poloneze au preluat acel teritoriu și au început să-i expulzeze pe cei aproximativ cinci milioane de locuitori germani ai regiunii, ceea ce, evident, nu fusese convenit la Ialta²¹. Truman nu l-a informat pe Stalin despre natura armamentului atomic, și chiar lui Churchill i-a spus doar în timpul desfășurării reuniunii de la Potsdam²². La câteva zile după finalizarea conferinței, două bombe nucleare au fost aruncate asupra Japoniei, iar războiul s-a încheiat imediat, la 10 august, fără a mai fi nevoie de ajutorul rusesc, chiar dacă Uniunea Sovietică declarase război Japoniei la 8 august și invadase Manciuria. Deși sovieticii au anexat sudul Sahalinului, așa cum se stabilise la Ialta, nu li s-a permis să participe la ocupația Japoniei.

Așa-numitul discurs al „*Cortinei de Fier*”, rostit de Winston Churchill, la Fulton (Missouri) în Statele Unite în martie 1946, s-a dorit un fel de semnal de alarmă cu privire la răspândirea comunismului în Europa răsăriteană, o atragere a atenției asupra agresiunii totalitarismului. Era nevoie ca o personalitate de anvergură ex-premierului britanic pentru a trezi la realitate o lume anglo-saxonă în cadrul căreia majoritatea populației, extenuată de conflagrația mondială și doritoare să revină la normalitatea

specifică păcii, era reticentă în a recunoaște că interesele Uniunii Sovietice și cele ale Occidentului se găseau în acel moment într-un conflict de neevitat. Însă, până în acel moment, guverne rezultate în urma unor coaliții dominate de către comuniști fuseseră instalate la putere prin intermediul rușilor în Polonia, Ungaria, România, Bulgaria și Albania. În anumite cazuri, adversarii comuniștilor au fost înțemnițați sau închiși; în Ungaria, spre exemplu, sovieticii au permis desfășurarea de alegeri libere în noiembrie 1945, însă, deși comuniștii au obținut mai puțin de 20% din voturi, cei mai mulți membri ai guvernului erau comuniști. În discursul său de la Westminster College, Fulton, Churchill, care vorbea ca persoană privată, nedeținând nici o funcție oficială în acel moment, a făcut apel la o alianță a Occidentului care să reziste cu fermitate în fața amenințării comuniste. Discursul a contribuit la adâncirea rupturii dintre foștii aliați: Stalin l-a denunțat pe Churchill drept un incitator la război²³, iar aproape 100 de parlamentari laburiști britanici au semnat o moțiune prin care îl criticau pe liderul conservator²⁴. Însă Winston Churchill nu făcuse altceva decât să exprime ceea ce simțeau mulți dintre politicienii americani de frunte.

Fără a se intimidă în urma discursului de la Fulton, sovieticii au continuat să-și întărească dominația asupra Europei răsăritene; până la sfârșitul lui 1947, toate statele din regiune, cu excepția Cehoslovaciei, aveau guverne emanamente comuniste. Alegerile au fost măsluite, membrii necomuniști au fost excluși din coalițiile de guvernământ, mulți dintre ei fiind arestați și executați, iar în cele din urmă toate celelalte partide politice au fost desființate. Aceste acțiuni s-au desfășurat sub supervizarea poliției secrete din aceste țări și a trupelor rusești de ocupație²⁵. În plus, Stalin trata zona rusă de ocupație din Germania ca și cum ar fi aparținut Rusiei, secătuiind-o de resursele vitale și permițând să activeze doar partidului comunist. Singura țară unde acest model nu s-a putut aplica a fost Iugoslavia. Guvernul comunist al lui Iosip Broz Tito a fost legal ales în 1945. Beneficiind de un imens prestigiu ca lider al rezistenței antigermane din timpul războiului, Tito s-a impus în țară, iar trupele sale au eliberat Iugoslavia, și nu Armata Roșie. Astfel, Tito și-a putut permite să respingă interferența stalinistă în afacerile interne ale Iugoslaviei²⁶. Occidentul era profund iritat de atitudinea Rusiei, care nu respecta promisiunea făcută de Stalin la Ialta, de a permite desfășurarea de alegeri libere. Partea sovietică argumenta însă faptul că aveau nevoie de guverne prietene în țările vecine, din rațiuni de securitate.

Următoarea evoluție majoră în cadrul războiului rece a fost apariția așa-numitei „*Doctrine Truman*”, care în scurtă vreme a fost asociată strâns cu Planul Marshall. „*Doctrina Truman*” a derivat din evenimentele din Grecia, unde comuniștii încercau să răstoarne monarhia și guvernul legal ales. Trupele britanice, care ajutaseră la eliberarea Greciei de germani în 1944, restauraseră monarhia, dar aveau reale dificultăți în a o susține în lupta împotriva comuniștilor greci, ajutați de cei din Iugoslavia, Bulgaria și Albania, din ordinul Moscovei²⁷. Ministrul de Externe britanic, Ernest Bevin, a solicitat ajutor american, iar președinte Truman a anunțat în martie 1947 faptul că politica S.U.A. va fi aceea „de sprijinire a popoarelor libere care rezistă încercărilor de subjugare de către minorități înarmate sau prin presiuni externe”. Grecia a primit imediat un ajutor masiv în materie de bani, arme și instrucție, asistență ce a permis înfrângerea comuniștilor până în 1949. Turcia, care și ea era amenințată, a primit un ajutor american consistent. Doctrina Truman a scos în evidență faptul că Statele Unite nu aveau nici o intenție de a reveni la izolaționism, așa cum procedaseră după primul război mondial. Americanii s-au angajat pe linia unei politici de blocare a răspândirii comunismului, nu numai în Europa, ci în întreaga lume, inclusiv în Coreea și Vietnam²⁸.

Planul Marshall, anunțat în iunie 1947, reprezenta extensia în domeniul economic a Doctrinei Truman²⁹. Secretarul de Stat al S.U.A., George Marshall, fostul șef de Stat Major al armatei americane în vremea războiului, a lansat un plan de refacere a Europei cu asistență americană. „Politica noastră”, spunea el, „nu este direcționată împotriva vreunei țări sau doctrine, ci împotriva foamei, sărăciei, disperării și haosului”. Țelul planului era acela de a reconstrui Europa din punct de vedere economic, făcând astfel mult mai puțin probabilă o extindere a comunismului asupra unei Europe apusene prospere. Până în septembrie 1947, 16 țări (Marea Britanie, Franța, Italia, Belgia, Luxemburg, Olanda, Portugalia, Austria, Elveția, Grecia, Turcia, Islanda, Norvegia, Suedia, Danemarca și cele trei zone apusene ale Germaniei) au schițat un plan comun pentru utilizarea ajutorului american. De-a lungul următorilor patru ani, până la 31 decembrie 1951, peste 13 miliarde de dolari au venit din America spre statele Europei occidentale, catalizând refacerea agriculturii și industriei, care în multe țări erau pradă haosului, ca rezultat al devastării din timpul războiului³⁰.

Pe de altă parte, sovieticii erau de părere că asistența americană nu era doar o dovadă de bunăvoință, ci și o acțiune cu substrat anticomunist.

Deși teoretic ajutorul era disponibil și pentru Europa răsăriteană, Viaceslav Molotov, ministrul de Externe Sovietic, a denunțat întregul plan ca fiind o ilustrare a „imperialismului dolarului”, ce-și propunea să instituie controlul Washington-ului asupra Europei apusene și chiar să intervină a răsăritul continentului, regiune pe care Stalin o considera o „sferă de influență” sovietică. U.R.S.S. a respins oferta, iar statele satelit, precum Cehoslovacia și Polonia, care păreau dispuse să accepte propunerea americană au fost aduse la ordine, Moscova interzicând accesul în schema financiară și economică promovată de americani³¹.

Cominformul a fost înființat de către Stalin în septembrie 1947³². Era o organizație ce reunea diverse partide comuniste europene. Toate partidele din statele-satelit ale Uniunii Sovietice erau membre, ca și partidele comuniste din diverse țări vest europene, cele mai importante fiind cele din Italia și Franța. Scopul lui Stalin era să-și întărească controlul asupra sateliților: a fi comunism nu era suficient, ci trebuia să fie un comunism de tip rusesc. Europa răsăriteană urma să fie industrializată, colectivizată și centralizată; statele din regiune trebuiau să facă comerț în principal între ele, iar contactele cu exteriorul lumii comuniste trebuiau descurajate. Doar Iugoslavia a avut de obiectat și, drept consecință, a fost exclusă din Cominform în 1948, cu toate că a rămas o țară comunistă³³. În 1949 a fost anunțat Planul Molotov, prin care sateliții Moscovei puteau primi ajutor rusesc, fiind înființată o organizație în acest scop – C.A.E.R. (Consiliul de Ajutor Economic Reciproc), al cărei țel adițional era acela de coordonare a politicilor economice ale țărilor din cadrul blocului sovietic³⁴.

Capturarea puterii de către comuniști în Cehoslovacia (februarie 1948) a fost o lovitură serioasă pentru blocul occidental, deoarece respectiva țară era ultima din regiune cu regim democratic³⁵. Există un guvern de coaliție, rezultat în urma alegerilor libere din 1946. Comuniștii obținuseră 38% din voturi și dețineau circa o treime din posturile guvernamentale. Primul-ministru, Klement Gottwald, era comunist, însă președintele Edvard Beneš și ministrul de Externe Jan Masařyk nu proveneau dintre bolșevici. Aceștia din urmă sperau că Cehoslovacia, o țară cu un nivel de dezvoltare mai ridicat decât cele ale altor țări răsăritene, va putea rămâne ca un pod între Est și Vest. Însă la începutul lui 1948 s-a produs o criză politică serioasă. Alegerile urmau să se desfășoare în mai și existau indicii consistente că Partidul Comunist urma să piardă teren: era considerat responsabil pentru respingerea de către Cehoslovacia a Planului Marshall, în

condițiile în care penuria alimentară se instalase în țară. Comuniștii au decis să acționeze înaintea alegerilor; controlând deja sindicatele și poliția, ei au capturat puterea printr-o lovitură de stat, mii de muncitori înarmați mărșăluind pe străzile din Praga. Toți miniștrii necomuniști, cu excepția lui Beneš și Masařyk, au demisionat. Câteva zile mai târziu, corpul ministrului de externe a fost găsit zdrobit pe pavajul din fața clădirii ministerului. Oficial, moartea sa a fost explicată ca sinucidere, însă ulterior s-au descoperit dovezi clare în privința asasinării lui Jan Masařyk. Alegerile s-au derulat în luna mai, însă cetățenii au avut de votat o singură listă, cea comunistă. Beneš a demisionat, iar Gottwald a devenit președinte. Puterile occidentale și O.N.U. au protestat, însă nu s-a putut acționa în nici un fel, deoarece nu s-a putut dovedi implicarea sovietică în eveniment. Lovitura de stat părea o afacere internă. În orice caz, nu există prea multe îndoieli în privința faptului că Stalin, nemulțumit de legăturile cehilor cu Occidentul și de interesul lor față de Planul Marshall, le-a ordonat comuniștilor cehi să acționeze; nu a fost deloc o coincidență întâmplătoare faptul că diviziile rusești din Austria au fost mutate atunci lângă frontiera cu Cehoslovacia³⁶. Podul dintre Est și Vest dispăruse; „cortina de fier” era completă în Europa³⁷.

Blocada Berlinului și podul aerian din perioada iunie 1948-mai 1949 au determinat prima criză majoră din cadrul războiului rece³⁸. Criza deriva din neînțelegerile referitoare la tratamentul aplicat Germaniei. La finalul războiului mondial, așa cum se convenise la Ialta și Potsdam, Germania și Berlinul fuseseră fiecare împărțite în câte patru zone de ocupație. În timp ce puterile occidentale au început să organizeze refacerea politică și economică a regiunilor pe care le controlau, Stalin, decis să-i pună pe nemți să plătească pentru pagubele aduse Uniunii Sovietice, a continuat să trateze zona sa ca pe o colonie, exploatându-i resursele, ce luau drumul Rusiei. La începutul lui 1948, cele trei zone occidentale din Germania au reușit să formeze o singură unitate economică, a cărei prosperitate, mulțumită Planului Marshall, se afla într-un contrast marcant față de înapoierea zonei rusești de ocupație. În același timp, occidentalii au început să pregătească constituirea unei Germanii apusene capabilă să se autoguverneze, de vreme ce rușii nu aveau nici o intenție să permită reunificarea germană. Perspectiva unei puternice Germanii occidentale independente, parte a blocului dominat de americani, a stârnit serioase apprehensiuni la Moscova.

Atunci când, în iunie 1948, occidentalii au introdus o nouă monedă și au oprit controlul prețurilor și raționalizarea produselor în zonele lor de ocupație și în Berlinul de Vest, sovieticii au decis că situația la Berlin devenise intolerabilă pentru ei. Deja iritați de insula de capitalism din centrul zonei comuniste, ei au considerat că era imposibil să existe două tipuri de monedă în același oraș și erau deranjați de contrastul dintre prosperitatea Berlinului occidental și sărăcia zonei înconjurătoare.

Răspunsul sovietic a fost prompt: toate șoselele, căile ferate și legăturile fluviale dintre Berlinul occidental și Germania occidentală au fost închise; scopul sovieticilor era acela de a-i forța pe occidentali să se retragă din Berlin datorită lipsei de alimente și de alte produse strict necesare traiului. Puterile apusene, fiind convinse că o retragere ar reprezenta preludiul unui atac rusesc asupra Germaniei occidentale, erau hotărâte să se mențină pe poziții; au decis să aprovizioneze Berlinul pe calea aerului, intuind corect faptul că rușii nu vor îndrăzni să-și asume riscul doborârii avioanelor de transport. În următoarele zece luni, peste două milioane tone de produse de strictă necesitate au fost transportate aerian în orașul asediat, o operațiune tehnică de o anvergură remarcabilă, ce a permis subzistența celor 2,5 milioane de vest-berlinezi de-a lungul iernii. În mai 1949, rușii și-au recunoscut eșecul, ridicând blocada³⁹. Criza a avut urmări importante: a fost un mare succes psihologic al puterilor occidentale, chiar dacă relațiile lor cu Uniunea Sovietică ajunseseră extrem de tensionate; a catalizat încercarea țărilor occidentale de a-și coordona politicile de apărare prin înființarea N.A.T.O. (Organizația Tratatului Atlanticului de Nord). În sfârșit, devenise clar faptul că nici un compromis nu mai părea realizabil în privința Germaniei, divizarea țării menținându-se până la o dată nedeterminată.

Organizația Tratatului Atlanticului de Nord a fost înființată în aprilie 1949⁴⁰. Blocada Berlinului demonstrase factorilor militari de decizie din Occident faptul că războiul cu blocul sovietic putea izbucni în orice moment. Prin urmare, era nevoie de o apărare organizată și de preparative eficiente. Încă din martie 1948, Marea Britanie, Franța, Belgia, Olanda și Luxemburg semnaseră Tratatul de la Bruxelles, prin care se angajau să colaboreze militar în eventualitatea unui război. Acum, în aprilie 1949, li s-au alăturat S.U.A., Canada, Portugalia, Danemarca, Irlanda, Italia și Norvegia. Toate au semnat Tratatul Atlanticului de Nord, convenind asupra faptului că un atac împotriva oricăreia dintre ele să fie considerat un

atac împotriva tuturor. S-a mai stabilit ca toate forțele lor militare să fie supuse unui comandament unic al N.A.T.O., care să coordoneze apărarea Occidentului. Era un eveniment de maximă importanță, deoarece semnifică faptul că americanii abandonaseră politica lor tradițională de neimplicare în alianțe politico-militare și, pentru prima dată, își luaseră angajamentul să participe la o eventuală confruntare armată ulterioară. Uniunea Sovietică a considerat înființarea N.A.T.O. drept o provocare ce-i era adresată, tensiunea dintre cele două blocuri rămânând la cote înalte, mai ales că, în septembrie 1949, a devenit cunoscut faptul că rușii se aflau în posesia propriei lor bombe nucleare⁴¹.

Deoarece nu exista nici o speranță ca sovieticii să permită unificarea Germaniei, puterile occidentale au continuat să urmeze calea adoptată în anii dinainte în chestiunea germană și au fondat, în august 1949, Republica Federală Germană. S-au desfășurat alegeri, iar Konrad Adenauer a devenit primul cancelar federal al Germaniei⁴². Rușii au replicat prin înființarea în zona lor de ocupație a Republicii Democrate Germane în octombrie 1949⁴³.

La sfârșitul anilor '40 ai secolului al XX-lea faza incipientă a războiului rece se finalizase, „cortina de fier” era ferm instalată în Europa, dar nu numai, încercuirea cu scop defensiv prin care alianța occidentală condusă de Statele Unite își propusese să limiteze expansionismul pe diverse planuri al Uniunii Sovietice părea a se contura, iar Programul European de Refacere, cunoscut sub numele de Planul Marshall, începea să-și facă simțite efectele în Europa apuseană. Se stabilizase în fond o nouă ordine mondială care va rămâne în vigoare încă patru decenii, afectând nu numai scena relațiilor internaționale, ci și evoluțiile societăților și, nu în ultimul rând, viețile oamenilor.

Cele trei documente prezentate mai jos, pentru prima oară traduse *in extenso* în limba română, reprezintă texte fundamentale pentru descifrarea contextul complicat și evoluțiilor complexe în care s-a desfășurat și care au marcat începutul războiului rece.

Documente

1. WINSTON CHURCHILL, discurs la Fulton, Missouri, 5 martie 1946⁴⁴

S-a lăsat o umbră peste scenele atât de luminate, până nu demult, de victoriile Aliaților. Nimeni nu știe ce intenționează să facă, în viitorul apropiat, Rusia sovietică și organizația sa

comunistă internațională sau care sunt limitele, dacă ele există, ale tendințelor sale expansioniste și de prozelitism. Eu am o puternică admirație și stimă pentru curajul popor sovietic și pentru camaradul meu de război, mareșalul Stalin. Există o simpatie certă și o bunăvoință în Marea Britanie – și nu am îndoieli că și aici – față de toți rușii, precum și o hotărâre de a persevera în stabilirea unor prietenii trainice, cu toate divergențele și neînțelegerile existente. Noi înțelegem că rușii au nevoie să-și asigure frontierele lor apusene prin eliminarea tuturor posibilităților de agresiune din partea Germaniei. Noi urăm bun venit Rusiei la locul ei convenit printre națiunile conducătoare ale lumii. Salutăm steagul ei fluturând pe mările lumii. Mai presus de toate, noi urăm bun venit contactelor constante, frecvente și în creștere dintre poporul rus și propriul nostru popor de pe ambele maluri ale Atlanticului. Totuși, este de datoria mea să vă prezint anumite considerații despre situația actuală din Europa.

De la Stettin, în Baltica, la Trieste, în Adriatică, o cortină de fier s-a lăsat peste Continent. În spatele acestei linii se află toate capitalele vechilor state din Europa centrală și răsăriteană. Varșovia, Berlin, Praga, Viena, Budapesta, Belgrad, București și Sofia, toate aceste orașe faimoase și populațiile din jurul lor se află în ceea ce eu trebuie să numesc sfera sovietică; și toate se află, într-o formă sau alta, nu numai sub influența sovietică, ci și sub un control foarte strict de la Moscova și, în multe cazuri, în creștere. Atena singură – Grecia, cu splendorile sale nemuritoare – este liberă să-și decidă viitorul în cadrul unor alegeri aflate sub observație britanică, americană și franceză. Guvernul polonez, dominat de ruși, a fost încurajat să comită abuzuri enorme și greșite asupra Germaniei, iar acum are loc expulzarea în masă a milioane de germani, la o scară dureroasă și de neimaginat. Partidele comuniste, care erau extrem de modeste în toate aceste state răsăritene ale Europei, au fost aduse la putere în ciuda numărului redus al membrilor lor și încearcă, prin orice mijloace, să obțină un control totalitar. Guvernele polițieneste prevalează în aproape toate cazurile și, până în prezent, cu excepția Cehoslovaciei, nu există democrație reală.

Turcia și Persia [Iranul] sunt amândouă profund alarmate și nemulțumite de pretențiile care le vizează și de presiunile exercitate de către guvernul de la Moscova. Rușii au făcut o încercare, la Berlin, de a realiza un partid cvasi-comunist în zona lor de ocupație, prin acordarea de favoruri speciale grupărilor germane de extremă stângă. În luna iunie a anului trecut, armatele americană și britanică s-au retras, în conformitate cu înțelegerile anterioare, din zonele pe care le cuceriseră, în unele locuri cu 150 de mile de-a lungul unui front de aproape 400 de mile, pentru a permite aliaților noștri ruși să ocupe acest vast teritoriu pe care democrațiile occidentale îl eliberaseră.

Dacă acum guvernul sovietic încearcă, printr-o acțiune separată, să construiască o Germanie procomunistă în această zonă, aceasta va cauza noi dificultăți serioase în zonele americană și britanică și va Germaniei învinse posibilitatea de a se oferi la licitație sovieticilor sau democrațiilor occidentale. Oricare ar fi concluziile ce pot fi trase din aceste fapte – și faptele există –, aceasta cu siguranță nu este Europa Eliberată pe care noi am luptat s-o realizăm și nici nu este una care să conțină elementele esențiale ale păcii permanente.

Securitatea mondială presupune o nouă unitate în Europa, de la care nici o națiune nu trebuie definitiv exclusă. Animizărilor dintre puterile rase originare ale Europei li s-a datorat izbucnirea celor două războaie mondiale la care am fost martori, sau care s-au desfășurat în ultima perioadă. De două ori în timpul vieților noastre am văzut Statele Unite, împotriva dorințelor și tradițiilor lor, împotriva argumentelor a căror temeinicie este imposibil de contestat, intrând în război, la timp, atrase de forțe irezistibile, pentru a asigura victoria cauzei juste, dar numai după ce îngrozitorul măcel și devastarea se produsese. De două ori Statele Unite au trebuit să trimită câteva milioane din tinerii săi peste Atlantic pentru a câștiga războiul; însă în zilele noastre războiul poate lovi orice națiune, oriunde s-ar găsi ea, între Apus și Răsărit. Cu certitudine, noi trebuie să lucrăm pentru a conștientiza necesitatea unei mari pacificări a Europei, în cadrul structurii Națiunilor Unite și în conformitate cu Carta sa. Această pacificare este, cred eu, unul scopurile permanente de cea mai mare importanță ale activităților politice.

Alături de Cortina de Fier care se află peste Europa, există și alte cauze de neliniște. În Italia, Partidul Comunist este serios deranjat de obligația de a acorda sprijin pretențiilor marelui Tito asupra fostului teritoriu italian de la capătul Adriaticii. Cu toate acestea, viitorul Italiei se află pe muchie de cuțit. De asemenea, noi nu ne putem imagina o Europă regenerată fără o Franță puternică. Toată viața mea publică am acționat pentru o Franță puternică și niciodată nu mi-am pierdut credința în destinul ei, chiar și în cele mai grele momente. Nu îmi voi pierde această credință acum. Oricum, într-un mare număr de țări, de la frontierele Rusiei și din întreaga lume, „coloana a cincea” comunistă s-a întărit și lucrează în unitate totală și supunere absolută față de directivele permise de la centrul comunist. Cu excepția *Commonwealth*-ului britanic și a Statelor Unite, unde comunismul este în faza sa infantilă, partidele comuniste și „coloanele a cincea” reprezintă o amenințare serioasă și un pericol pentru civilizația creștină. Aceste realități sunt sumbre pentru oricine vorbește imediat după o victorie obținută printr-o atât de splendidă camaraderie de arme și cu scopul asigurării libertății și democrației; însă am fi complet lipsiți de înțelepciune dacă nu am reacționa ferm atât timp cât mai putem...

Pe de altă parte, eu resping ideea că un nou război este inevitabil, ba mai mult, că este iminent. Aceasta se datorează faptului că eu sunt sigur că șansele noastre se află în propriile noastre mâini și că noi deținem puterea de a salva viitorul; simt că este de datoria mea să rostesc răspicat aceste lucruri, acum când am ocazia și posibilitatea de a face. Eu nu cred că Rusia sovietică dorește război. Ceea ce ei doresc sunt fructele războiului și extinderea puterii și a influenței doctrinei lor. Dar ceea ce trebuie să luăm noi în considerare sunt prevenirea permanentă a războiului și realizarea condițiilor de libertate și democrație, cât mai curând posibil, în toate țările. Dificultățile și pericolele nu vor fi îndepărtate închizând ochii în fața lor. Ele nu vor fi îndepărtate doar așteptând să vedem ce se întâmplă sau printr-o politică conciliatoristă. Este necesară o înțelegere, și cu cât va întârzia ea, cu atât mai dificilă va fi de realizat, iar pericolele vor deveni mai mari.

Din ceea ce am văzut la prietenii noștri ruși, foștii aliați din timpul războiului, eu sunt convins că nu există nimic pe care ei să nu-l admire atât de mult ca puterea și nu există nimic față de care ei să aibă mai puțin respect decât slăbiciunea, în special slăbiciunea militară. Din acest motiv, veți să aibă mai puțin respect decât slăbiciunea. Noi nu ne putem permite să evoluăm pe cheia doctrină a echilibrului de putere este nesănătoasă. Dacă democrațiile occidentale stau împreună într-o strictă concordanță cu principiile Cartei Națiunilor Unite, influența lor pentru permanentizarea acestor principii va fi imensă, și nimeni nu va putea să le încalce. Dacă în vreun fel aceste țări vor fi divizate sau vor abdica de la datoria lor și dacă acești ani foarte importanți vor trece, atunci s-ar putea ca o catastrofă să ne distrugă pe toți.

Data trecută am văzut-o venind și am strigat concetățenilor mei și lumii întregi, dar nimeni nu mi-a acordat atenție. Până în 1933 sau chiar în 1935, Germania ar fi putut fi salvată de soarta groznică ce o cuprinsese și am fi putut evita cu toții nenorocirile pe care Hitler le-a adus omenirii. Nu a existat niciodată în întreaga istorie vreun război mai ușor de preîntâmpinat printr-o acțiune la momentul oportun decât acesta care ruina regiuni atât de vaste de pe glob. Cred că ar fi putut să fie prevenit fără a se trage un singur foc de armă, iar Germania ar fi putut fi astăzi puternică, prosperă și cu onoare intactă; însă nimeni nu a ascultat și am fost atrași cu toții, unul câte unul, în acest vârtej cumplit. Așa ceva nu trebuie lăsat să se repete. Aceasta se poate realiza acum, în 1946, doar printr-o înțelegere cu Rusia asupra tuturor problemelor, sub auspiciile Organizației Națiunilor Unite, și prin menținerea unei bune colaborări de-a lungul multor ani pașnici, printr-un instrument mondial sprijinit de întreaga putere a lumii anglo-saxone și a tuturor legăturilor ei. ...

Să nu subestimăm puterea colosală a Imperiului britanic și a *Commonwealth*-ului. Din cauză că vedeți 46 de milioane de oameni pe insula noastră chinându-se să-și asigure necesarul alimentelor, obiectiv atins numai pe jumătate chiar și în timpul războiului, sau pentru că avem dificultăți în relansarea industriilor noastre și a comerțului exterior după șase ani de efort energetic de război, să nu credeți că nu vom depăși acești ani întunecați de privațiuni așa cum am depășit anii glorioși de

teribilă confruntare, sau că peste o jumătate de secol nu veți vedea 70 sau 80 de milioane de britanici răspândiți în lume și uniți în apărarea tradițiilor noastre, a modului nostru de viață și a jeluilor mondiale pe care le promovăm alături de voi. Dacă populației din societățile vorbitoare de limbă engleză i se adaugă aceea a Statelor Unite, cu tot ceea ce presupune o asemenea cooperare, în aer, pe mare, pe întregul glob, în știință și în industrie, ca și în privința forței morale, nu va mai exista un echilibru oscilant și nesigur de putere care să încurajeze tentația spre ambiție sau aventură. Dimpotrivă, va exista o siguranță copleșitoare în materie de securitate. Dacă respectăm loial Carta Națiunilor Unite și promovăm o forță serioasă și demnă, fără a aspira la pământul și bogățiile nimănui, fără a impune vreun control asupra gândurilor oamenilor; dacă tuturor forțelor morale și materiale și convingerilor britanice li se adaugă cele ale Dvs. într-o asociere fraternală, atunci evoluțiile viitorului vor fi clare, nu numai pentru noi, ci pentru toată lumea, nu numai pentru vremea noastră, ci pentru un secol de acum înainte.

2. HARRY S. TRUMAN, adresă către Congresul S.U.A., 12 martie 1947⁴⁵

Gravitatea situației cu care se confruntă lumea de astăzi necesită apariția mea în fața unei sesiuni comune a Congresului. Politica externă și securitatea națională ale acestei țări sunt implicate.

Un aspect al situației actuale, pe care eu vi-l prezint, pentru a-l lua în considerare și a decide, privește Grecia și Turcia. [...]

Însăși existența statului grec este astăzi amenințată de activitățile teroriste ale câtorva mii de oameni înarmați, conduși de către comuniști, care sfidează autoritatea guvernului într-un număr de puncte, în special de-a lungul granițelor nordice. O comisie numită de Consiliul de Securitate al Națiunilor Unite investighează în momentul de față condițiile perturbatoare din nordul Greciei și pretensele violări de graniță de la frontiera dintre Grecia, pe de o parte, și Albania, Bulgaria și Iugoslavia, pe de alta. Între timp, guvernul grec este incapabil să stăpânească situația. Armata greacă este mică și modest echipată. Ea are nevoie de ajutoare și de echipament, dacă se dorește să se restaureze autoritatea guvernului peste tot teritoriul grecesc. Grecia trebuie ajutată, dacă se dorește ca ea să devină o democrație capabilă să se ajute singură și să se respecte.

Statele Unite trebuie să furnizeze această asistență. Noi am extins deja pentru Grecia anumite tipuri de sprijin economic, dar acestea sunt inadecvate situației. Nu există nici o altă țară căreia să i se poată adresa Grecia democratică. Nici o altă națiune nu este doritoare și capabilă să furnizeze sprijinul necesar pentru un guvern grec democratic. Guvernul britanic, care a ajutat și ajută Grecia, nu mai poate oferi ajutor economic și financiar suplimentar după 31 martie. Marea Britanie se găsește în situația de a reduce sau lichida angajamentele ei în anumite părți ale lumii, inclusiv în Grecia.

Am luat în considerare cum ar putea interveni Națiunile Unite în această criză. Dar situația este atât de urgentă, încât necesită o acțiune imediată, iar Națiunile Unite și organismele sale aferente nu se află în poziția de a putea oferi acel ajutor care este necesar.

Este important de observat că guvernul grec a cerut ajutorul nostru în utilizarea eficientă a asistenței financiare și de altă natură pe care noi o putem acorda Greciei, precum și în îmbunătățirea administrației sale publice. Exte de maximă importanță ca noi să supervizăm utilizarea oricăror fonduri disponibilizate pentru Grecia, astfel încât orice dolar cheltuit să contribuie la realizarea unei Grecii de sine stătătoare și să ajute la contruirea unei economii pe care o democrație sănătoasă să poată înflori.

Nici un guvern nu este perfect. Una din principalele virtuți ale democrației este aceea că defectele sunt întotdeauna vizibile și, în cadrul proceselor democratice, pot fi focalizate și corectate. Guvernul Greciei nu este perfect. Cu toate acestea, el reprezintă 85% dintre membrii Parlamentului grec rezultat din alegerile de anul trecut. Observatorii străini, inclusiv 692 de americani, au considerat aceste alegeri ca fiind expresia adevărată a opiniilor poporului grec. Guvernul grec a lucrat

într-o atmosferă de haos și extremism. El a făcut greșeli. Acordarea de ajutor acestei țări nu înseamnă că Statele Unite se identifică cu tot ce a făcut sau va face guvernul grec. Noi am condamnat în trecut condamnăm și acum măsurile extremiste ale dreptei sau ale stângii. Am recomandat în trecut toleranță și la fel procedăm și acum.

Vecina Greciei, Turcia, merită și ea atenția noastră. Viitorul Turciei ca stat independent și sănătos din punct de vedere economic este în mod limpede nu mai puțin important pentru popoarele doritoare de pace din lume decât viitorul Greciei. Circumstanțele în care se găsește Turcia astăzi sunt, în bună măsură, diferite de celea din Grecia. Turcia a fost ocolită de dezastrele care au copleșit Grecia. Iar în timpul războiului, Statele Unite și Marea Britanie au furnizat Turciei ajutor material. Cu toate acestea, Turcia are nevoie acum de sprijinul nostru. De la război încoace, Turcia a căutat să obțină asistență financiară din partea Marii Britanii și a Statelor Unite, pe motiv că realizarea modernizării este necesară pentru menținerea integrității sale naționale. Această integritate este esențială pentru salvarea ordinii din Orientul Mijlociu. Guvernul britanic ne-a informat că, datorită propriilor sale dificultăți, nu mai poate extinde ajutorul său financiar către Turcia. Ca și în cazul Greciei, dacă Turcia urmează să primească asistența de care are nevoie, atunci doar Statele Unite pot să o furnizeze. Noi suntem singura țară capabilă să ofere acest ajutor.

Eu sunt perfect conștient de implicațiile majore pe care le-ar avea extinderea asistenței Statelor Unite pentru Grecia și Turcia, și voi discuta acum cu Dvs. aceste implicații. Unul din obiectivele primordiale ale politicii externe a Statelor Unite este crearea condițiilor și care noi și alte națiuni vom fi capabili să punem în practică un mod de viață eliberat de aspirare. Aceasta a fost chestiunea fundamentală a războiului cu Germania și Japonia. Victoria noastră a fost obținută împotriva țărilor care au voit să impună voința lor, și modul lor de viață, asupra celorlalte națiuni.

Pentru a asigura dezvoltarea pașnică a națiunilor, eliberate de aspirare, Statele Unite au jucat un rol important în fondarea Națiunilor Unite. O.N.U. este concepută pentru a asigura independența și libertatea durabile pentru toți membrii săi. Noi nu ne vom atinge obiectivele, dacă nu dorim să ajutăm popoarele eliberate să-și mențină instituțiile lor libere și integritatea lor națională împotriva mișcărilor agresive, care caută să impună regimuri totalitare. Aceasta nu este decât o recunoaștere deschisă a faptului că regimurile totalitare impuse popoarelor libere subminează fundamentele păcii internaționale și, în consecință, securitatea Statelor Unite.

Popoarelor dintr-un număr de țări ale lumii le-au fost impuse recent, împotriva voinței lor, regimuri totalitare. Guvernul Statelor Unite a protestat în repetate rânduri împotriva presiunilor și intimidărilor făcute, prin violarea înțelegerilor de la Ialta, asupra Poloniei, României și Bulgariei. Trebuie să declar, de asemenea, că într-un număr de alte țări au avut loc evoluții similare.

În momentul actual al istoriei universale, aproape fiecare națiune trebuie să aleagă între modurile de viață alternative. Alegerea, mult prea des, nu este una liberă. Un mod de viață este bazat pe voința majorității și se distinge prin instituții libere, guvernare reprezentativă, alegeri libere, garanții pentru libertatea individuală, libertatea cuvântului și a religiei și eliberarea de opresiunea politică. Al doilea mod de viață are la bază voința unei minorități impusă cu forța asupra majorității. Fundamentele sale sunt teroarea și opresiunea, presa și radioul controlate, alegeri aranjate și suprimarea libertății personale.

Eu cred că politica Statelor Unite trebuie să fie aceea de sprijinire a popoarelor libere care rezistă încercărilor de subjugare de către minorități înarmate sau prin presiuni externe. Cred că noi trebuie să sprijinim popoarele libere să-și realizeze destinele lor. Cred că ajutorul nostru trebuie să constea, în principal, în asistență financiară și economică, care este esențială pentru stabilitatea economică și pentru procesele politice normale.

Lumea nu este statică și *status quo*-ul nu este intangibil. Însă nu putem permite modificarea *status quo*-ului, violându-se Carta Națiunilor Unite, prin metode precum coerciția sau prin subterfugii ca infiltrarea politică. Prin ajutorarea națiunilor libere și independente să-și mențină libertatea, Statele Unite vor pune în practică principiile Cartei Națiunilor Unite.

Este necesară doar o privire pe o hartă, pentru a înțelege că supraviețuirea și integritatea națiunii grecești sunt de o importanță gravă dintr-o perspectivă mult mai largă. Dacă Grecia va cădea sub controlul unei minorități înarmate, efectul asupra vecinei sale, Turcia, va fi imediat și serios. Confuzia și dezordinea se pot răspândi, foarte bine, în întreg Orientul Mijlociu. În plus, dispariția Greciei ca stat independent va avea un efect profund asupra acelor țări de Europa ale căror popoare luptă cu mari eforturi să-și mențină libertățile și independența lor. [...] Ar fi o tragedie indiscutabilă dacă aceste țări, care au luptat atâtea timp împotriva unor greutăți copleșitoare, ar pierde victoria pentru care au sacrificat atâtea lucruri. Prăbușirea instituțiilor libere și pierderea independenței vor fi dezastruoase, nu numai pentru ele, ci și pentru întreaga lume. Descurajarea și spectrul eșecului vor covârși imediat mulțimea de popoare vecine care luptă să-și mențină libertatea și independența. Dacă vom eșua să ajutăm Grecia și Turcia în acest moment hotărâtor, efectele asupra Occidentului, ca și cele asupra Orientului, vor fi serioase și pe termen lung. Trebuie să acționăm imediat și hotărât!

De aceea, rog Congresul să ofere autoritatea de a ajuta Grecia și Turcia cu suma de 400 milioane \$ în perioada de până la 30 iunie 1948. Cerând aceste fonduri, am luat în considerare suma maximă de asistență care va fi furnizată Greciei, în afară de cele 350 milioane \$ pe care eu le-am cerut recent Congresului pentru prevenirea foametei și a suferinței în țările devastate de război. În completarea acestor fonduri, rog Congresul să autorizeze detașarea de personal civil și militar în Grecia și Turcia, la cererea acestor țări, pentru a îndeplini sarcini legate de reconstrucție și cu scopul de a supraveghea utilizarea asistenței materiale și financiare. Recomand, de asemenea, autorizarea furnizării de instrucție și pregătire personalului grec și turc selectat. În sfârșit, solicit Congresului să-mi ofere autoritatea de a utiliza cele mai rapide și mai eficiente metode pentru a livra produsele de primă necesitate, materialele și echipamentele, în cazul în care cererea de fonduri va fi aprobată. Dacă alte fonduri sau altă autorizare vor fi necesare pentru jeluile indicate în acest mesaj, nu voi ezita să prezint situația în fața Congresului. În legătură cu acest subiect, ramurile executivă și legislativă ale guvernării trebuie să lucreze împreună. Ne angajăm într-o cursă serioasă. N-aș recomanda așa ceva, dacă ar exista vreo alternativă consistentă.

Statele Unite au contribuit cu cu 341 miliarde \$ la câștigarea celui de-al doilea război mondial. Aceasta este o investiție în libertatea și pacea lumii. Asistența pe care eu o recomand pentru Grecia și Turcia reprezintă un pic mai mult decât o zecime din 1% din această investiție. Este o chestiune de bun simț ca noi să ne protejăm această investiție și să fim siguri că ea nu a fost în zadar.

Semințele regimurilor totalitare sunt hrănite de către mizerie și nevoi. Ele se răspândesc și cresc în pământul rău al sărăciei și al confruntării. Ele ating maturitatea atunci speranța unui popor moare. Noi trebuie să ținem în viață această speranță! Popoarele libere din lume așteaptă de la noi sprijin în menținerea libertăților lor. Dacă suntem ezitanți în conducerea noastră, putem pune în pericol pacea mondială și, cu siguranță, bunăstarea propriei noastre națiuni. Mari responsabilități a plasat asupra noastră evoluția rapidă a evenimentelor. Sunt încrezător că vom face față în mod onest acestor responsabilități.

3. GEORGE C. MARSHALL, discurs la Harvard University, 5 iunie 1947⁴⁶

Nu este nevoie să vă spun, Domnilor, că situația mondială este foarte gravă. Acest lucru este evident pentru toți oamenii inteligenți. Cred că o dificultate este aceea că problematica este una de o asemenea complexitate, încât chiar masa de fapte prezentată publicului de către presa scrisă și cea audio complică suplimentar accesul omului obișnuit la înțelegerea clară a situației. În plus, oamenii din țara noastră se găsesc la mare distanță de zonele cu probleme de pe glob și este greu pentru ei să înțeleagă necazurile și reacțiile corespunzătoare ale unor oameni care suferă de mult timp, precum și efectul acestor reacții asupra guvernelor lor, din perspectiva eforturilor noastre de a promova pacea în lume.

Luându-se în considerare necesitățile pentru reabilitarea Europei, pierderile de vieți omenești, distrugerea vizibilă a orașelor, fabricilor, minelor și căilor de comunicație au fost estimate corect, dar a devenit evident în ultimele luni faptul că distrugerea de la suprafață este probabil mai puțin serioasă decât dizlocarea întregului mecanism al economiei europene. În ultimii zece ani condițiile au fost în mare măsură anormale. Pregătirea febrilă pentru război și susținerea și mai febrilă a efortului de război au încorsetat economiile naționale pe toate planurile. [...] Sub dominația arbitrară și distructivă a naziștilor, în fond orice întreprindere a fost inclusă în mașina de război germană. Legăturile comerciale străvechi, instituțiile private, băncile, companiile de asigurări și cele de navigație au dispărut prin decapitalizare, au fost absorbite prin naționalizare sau au fost, pur și simplu, distruse. În multe țări, încrederea în moneda locală a suferit un șoc sever. Prăbușirea structurii de afaceri a Europei în timpul războiului a fost completă. Refacerea a fost blocată de faptul că, doi ani de la încheierea ostilităților, nu s-a putut ajunge la o înțelegere în privința păcii cu Germania și Austria. Dar chiar dacă s-ar fi găsit o soluție mai promptă pentru aceste probleme dificile, reabilitarea structurii economice a Europei va presupune, în mod evident, un timp mai îndelungat și un efort mai mare decât s-a prevăzut.

Există un aspect al acestei probleme care este și interesant, și grav. Fermierul a produs întotdeauna alimente pentru a le schimba cu alte lucruri necesare vieții, produse de locuitorii orașelor. Această diviziune a muncii reprezintă baza civilizației moderne. În acest moment ea este amenințată cu prăbușirea. Industriile urbane nu produc bunurile potrivite pentru a fi schimbate cu alimentele furnizate de fermier. Există o penurie acută de materii prime și combustibili. Mecanismul economic lipsește sau dă rateuri. Fermierii sau țăranii nu pot găsi la vânzare produsele pe care doresc să le achiziționeze; astfel că vânzarea pe bani a produselor fermei sale, bani ce nu-i sunt buni la nimic, îi pare fermierului o afacere neprofitabilă. În consecință, el a renunțat să mai cultive cereale pe multe dintre terenuri, folosite acum ca pășuni. Țăranii produc alimente pentru a le stoca pentru ei și familiile lor, oricâtă nevoie ar avea de haine sau de alte lucruri obișnuite ale civilizației. În acest timp, cei de la orașe se confruntă cu mari lipsuri de alimente și combustibili. Astfel, guvernele sunt forțate să folosească bani și credite din străinătate pentru a procura aceste produse pe piața externă. Acest proces epuizează rapid fondurile care sunt strict necesare reconstrucției. În acest mod, această situație extrem de gravă evoluează cu repeziune, ceea ce dăunează întregii lumi. Sistemul modern de diviziune a muncii pe care se bazează schimbul de produse se află în prag de colaps.

Esența problemei este aceea că necesitățile Europei, în următorii trei sau patru ani, în privința alimentelor din afară și a altor produse vitale – în principal din America – sunt cu mult mai mari decât capacitatea ei actuală de a plăti, astfel încât va trebui să beneficieze de ajutor suplimentar sau va trebui să facă față unei deteriorări economice, sociale și politice extrem de grave. Remediul constă în spargerea cercului vicios și în restaurarea încrederii popoarelor europene în viitorul economic al țărilor lor și al Europei ca întreg. Producătorul de bunuri și fermierul din această regiune a lumii trebuie să fie capabili și dornici să-și schimbe produsele pe bani, astfel încât valoarea acestora din urmă să capete consistență.

În afară de efectul demoralizator asupra întregii lumi și de posibilitățile perturbatoare ce ar putea rezulta din disperarea popoarelor respective, consecințele asupra economiei Statelor Unite trebuie să fie evidente. Este logic că Statele Unite trebuie să facă tot ce le stă în putință pentru a ajuta la restaurarea unei sănătăți economice normale în lume, fără de care nu va exista stabilitate politică și nici pace. Politica noastră nu este direcționată împotriva vreunei țări sau doctrine, ci împotriva foamei, sărăciei, disperării și haosului. Scopul ei trebuie să fie renașterea în lume a unei economii funcționale, astfel încât să permită apariția condițiilor sociale și politice în care instituțiile libere pot exista. Asistența noastră, în opinia mea, nu trebuie concepută pe o bază fragmentară, în funcție de crizele care apar. Orice asistență pe care guvernul nostru o poate oferi în viitor trebuie să fie o cură, nu un paliativ. Orice guvern care va dori asistență în scopul reconstrucției va găsi,

sunt sigur, o cooperare totală din partea guvernului Statelor Unite. Orice guvern care acționează cu scopul de a bloca refacerea altor țări nu se poate aștepta la ajutor din partea noastră. Mai mult decât atât, guvernele, partidele politice sau grupurile care încearcă să perpetueze mizeria umană, pentru a profita de ea din punct de vedere politic sau în alt fel, vor trebui să facă față opoziției Statelor Unite.

Este deja evident faptul că, înainte ca guvernul Statelor Unite să poată să-și sporească eforturile de a îmbunătăți situația și să ajute lumea europeană în startul său spre refacere, trebuie să se realizeze o înțelegere între țările Europei în privința necesităților situației date și în privința acțiunilor pe care le vor face propriile guverne pentru a înlesni ceea ce va face guvernul american. Nu va fi nici potrivit și nici eficient ca noi să concepem unilateral un program care să contribuie la plasarea Europei pe propriile picioare din punct de vedere economic. Aceasta este treaba europenilor. Eu cred că inițiativa trebuie să vină din Europa. Rolul nostru trebuie să constea într-un sprijin prietenesc în schițarea unui program european și în ajutorul ulterior, în limita posibilităților, pentru a pune în practică un asemenea program. Programul trebuie să fie unul comun, încheiat de un număr de națiuni europene, dacă nu chiar toate.

O componentă esențială a oricărei acțiuni încununate de succes din partea Statelor Unite o reprezintă înțelegerea de către poporul american a caracterului problemei și a remediilor ce urmează să fie aplicate. Pasiunea politică și prejudecățile nu trebuie lăsate să acționeze. Cu înțelepciune și cu bunăvoință din partea poporului nostru, vom putea face față acestei responsabilități enorme pe care istoria a plasat-o în mod clar înaintea țării noastre, iar dificultățile pe care eu le-am schițat pot și vor fi depășite.

THREE BASIC DOCUMENTS IN THE FIRST STAGE OF THE COLD WAR

— Summary —

Towards the end of the second world war the harmony that had existed between the USSR, the USA and the British empire began to evaporate and all the old suspicions came to the fore again. Relations between Soviet Russia and the West soon became so difficult that although no actual armed conflict took place directly between the two opposing camps, the half-decade after 1945 saw the first phase of the so-called Cold War. The three basic documents, which are, as far as we know, translated *in extenso* into Romanian for the first time, can be of the most importance for understanding the developments of this first stage of the cold war.

Note

¹ Stefano Guzzini, *Realism și relații internaționale*, Iași, 2000, pp. 111-114.

² Peter Calvocoressi, *Rupeți rândurile! Al doilea război mondial și configurarea Europei postbelice*, Iași, 2000, pp. 156-158.

³ Sergio Romano, *50 de ani de istorie mondială, Pacea și războaiele de la Yalta până în zilele noastre*, București, 1999, p. 44.

⁴ André Fontaine, *Istoria războiului rece*, vol. II, București, 1992, pp. 158-182.

⁵ Peter Calvocoressi, *Politica mondială după 1945*, București, 2000, pp. 2-20.

⁶ Wilfried Loth, *Împărțirea lumii. Istoria războiului rece, 1941-1955*, București, 1997, p. 261 și urm.

⁷ Henry Kissinger, *Diplomația*, București, 1998, pp. 359-384.

⁸ Idem, *American Foreign Policy, Three Essays*, New York, 1969, p. 35.

- ⁹ S. Romano, *op. cit.*, pp. 22-23.
- ¹⁰ Andreas Hilgruber, *Germany and the Two World Wars*, Cambridge, Mass., London, 1982, p. 98.
- ¹¹ Vezi George F. Kennan, *Russia and the West under Lenin and Stalin*, New York, 1961, *passim*.
- ¹² Lloyd Gardner, *From Liberation to Containment 1945-1953*, în vol. *From Colony to Empire, Essays in the History of American Foreign Relations*, ed. by. William Appleman Williams, New York, 1972, pp. 345-347.
- ¹³ Norman Rose, *Churchill. O viață de rebel*, București, 1998, pp. 156-171.
- ¹⁴ *Apud* Richard Brown, Christopher Daniels, *Twentieth-Century Europe*, London, 1983, p. 110.
- ¹⁵ John Lewis Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War, 1941-1947*, New York, 1972, pp. 200-215.
- ¹⁶ Adam B. Ulam, *Expansion and Coexistence, Soviet Foreign Policy, 1917-1973*, New York, 1976, pp. 367-377.
- ¹⁷ Vezi Jakub Karpinski, *Istoria comunismului polonez și mondial*, Timișoara, 1993, pp. 16-20.
- ¹⁸ În privința conferinței de la Ialta și a urmărilor sale, vezi comunicările de la simpozionul pe această temă desfășurat la Cluj-Napoca în mai 1997, editate de Pompiliu Teodor, sub titlul *The Lessons of Yalta*, Cluj-Napoca, 1998.
- ¹⁹ Vezi Winston Churchill, *Al doilea război mondial*, vol. II, București, 1998, pp. 470-476.
- ²⁰ Alan Farmer, *Marea Britanie: politica externă și colonială, 1939-1964*, București, 1997, pp. 50-58.
- ²¹ L. Gardner, *op. cit.*, pp. 347-349.
- ²² N. Rose, *op. cit.*, p. 366.
- ²³ Walter Bedell Smith, *Moscow Mission, 1946-1949*, Melbourne, London, 1950, pp. 40-41.
- ²⁴ Nici în rândurile conservatorilor nu s-a bucurat de susținere unanimă; vezi N. Rose, *op. cit.*, p. 376.
- ²⁵ Hugh Seton-Watson, *From Lenin to Khrushchev, The History of World Communism*, New York, 1964, pp. 248-257; David MacKenzie, Michael W. Curran, *A History of Russia and the Soviet Union*, Belmont, California, 1987, pp. 752-753.
- ²⁶ H. Seton-Watson, *op. cit.*, p. 264.
- ²⁷ William E. Griffith, *Cold War and Coexistence. Russia, China, and the United States*, Englewood Cliffs, 1971, p. 37.
- ²⁸ John Spanier, Eric M. Uslander, *How American Foreign Policy Is Made*, New York, 1975, pp. 38-39.
- ²⁹ Alfred Grosser, *Occidentalii. Țările Europei și Statele Unite după război*, București, 1999, pp. 94-97.
- ³⁰ *Ibidem*, pp. 105-120.
- ³¹ W. Loth, *op. cit.*, pp. 153-160.
- ³² Serge Bernstein, Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol. V, Iași, 1998, pp. 231-232.
- ³³ Nicolas Werth, *Istoria Uniunii Sovietice de la Lenin la Stalin (1917-1953)*, București, 2000, p. 128.
- ³⁴ Peter Calvocoressi, *Europa de la Bismark la Gorbaciov*, Iași, 2003, p. 87.
- ³⁵ *Idem*, *Politica mondială...*, p. 272.
- ³⁶ Norman Lowe, *Mastering Modern World History*, London, 1986, pp. 204-205.
- ³⁷ Jean-Michel Gaillard, Anthony Rowley, *Istoria continentului european. De la 1850 până la sfârșitul secolului al XX-lea*, Chișinău, București, 2001, p. 328.
- ³⁸ Raymond Aron, *The Imperial Republic, The United States and the World, 1945-1973*, Englewood Cliffs, 1974, pp. 39-40.

³⁹ P. Calvocoressi, *Politica mondială...*, pp. 15-18.

⁴⁰ *NATO Handbook*, Brussels, 1992, *passim*.

⁴¹ David Holloway, *Stalin și bomba atomică, Uniunea Sovietică și energia atomică, 1936-1956*, Iași, 1998, pp. 204-208.

⁴² *Foreign Policy in World Politics*, ed. by Roy C. Macridis, Englewood Cliffs, 1972, pp. 152-153.

⁴³ H. Seton-Watson, *op. cit.*, p. 257.

⁴⁴ Winston S. Churchill, *The Sinews of Peace: Post-War Speeches*, ed. by Randolph S. Churchill, Houghton Mifflin Co., London, 1973, pp. 100-105.

⁴⁵ U.S. Congress, *Congressional Record*, 80th Congress, 1st Session, Government Printing Office, Washington D.C., XCIII, 1947, pp. 1980-1981.

⁴⁶ *A Decade of American Foreign Policy; Basic Documents, 1941-49*, Senate Document 123, 81st Congress, 1st Session, Government Printing Office, Washington D.C., 1950, pp. 1268-1270.

Dan Lazăr

PROBLEMA NAȚIONALĂ ÎN IUGOSLAVIA TITOISTĂ ASPECTE CONSTITUȚIONALE (1945-1974)

Tributară unei complicate moșteniri istorice de ordin intern, cauzată, în cea mai mare parte, de multitudinea problemelor de natură interetnică rămase nerezolvate după 1918, traumatizată de experiența tragică a războiului sârbo-croato-musulman¹ din timpul ocupației germane, Iugoslavia anului 1945 ni se înfățișează ca posesoare a unui bagaj de probleme de ordin național similare cu cele care, în perioada interbelică, au făcut-o atât de vulnerabilă.

Există însă, în opinia noastră, două elemente de noutate, care au particularizat evoluția acestei entități statale de după 1945.

Este vorba, pe de o parte, de *fenomenul mișcării de partizani*, fenomen personificat, fără doar și poate de către Josip Broz Tito, precum și de *asumarea* – o calificăm ca deliberată – a comunismului², de către noii factori politici, în speranța, limpede mărturisită în epocă, că noile realități social-politice vor fi singura garanție a funcționării, pe mai departe, a conglomeratului plurietnic sud slav în parametri acceptați de către toate piesele componente ale mozaicului multinațional.

Noua lozincă sub care Iugoslavia postbelică s-a înregimentat cu rapiditate, a fost *Bratstvo i jedinstvo*.

Cu alte cuvinte, *Frăție și unitate*, doi termeni sintetici, care s-au transformat în scurtă vreme, în sloganul oficial al noii direcții politice, în plan național.

În subsidiar, lozincă a vizat, fără drept de apel, distrugerea oricărei forme de opoziție – naționalistă-sârbă sau croată, recte cetnică și ustașă, condamnată implicit și de evoluția evenimentelor din Europa, de după capitularea Germaniei.

Nivelarea conștiințelor naționale specifice și a gândirii colective în matrice etnică urma să se constituie – s-a crezut – într-un *alt liant*, bazat, de data aceasta, pe o textură ideologică nouă, aceea comunistă.

Dacă privim problemele din acest unghi, apare cu adevărat interesant faptul că, imediat după 1945, în Iugoslavia nu se va mai vorbi, la nivelul discursului politic, de *sârbi și croați* (principalii actori ai ecuației sud-sla-ve), ci de *partizani iugoslavi*, care, în timpul războiului, și-au unit forțele pentru atingerea unui ideal comun. Astfel stând lucrurile, naționaliștii sârbi pro-regaliști ai lui Draža Mihajlović, adepții Serbiei Mari, sau urmașii lui Ante Pavelić, promotorii unei Croații pure din punct de vedere etnic, devin în ochii lui Tito și ai organizației multietnice AVNOJ-ANTIFA-ŠISKO VEĆE NARODNI OSLOBODJENJE JUGOSLAVIJE³ – la fel de periculoși, atât la Belgrad, cât și la Zagreb.

S-a crezut, din această perspectivă, că eliminarea și distrugerea nucleelor naționaliste sârbe și croate vor fi suficiente pentru omogenizarea *Iugoslaviei* noi, „izbăvită” în războiul de partizani de coșmarul trecutului recent și ale cărei eșecuri vor fi puse, obsesiv, numai pe seama vechiului regim monarhic, categorisit ca incapabil și neinteresat de rezolvarea problemei naționale.

Dihotomia propagandistică: *vechiul regim a fost naționalist opresiv, noul regim va fi tolerant și pluriethnic* a stat la baza întregului proiect iugoslav multinațional de după 1945. Mai mult, patru dintre corifeii mișcării comuniste iugoslave s-au oferit, ei înșiși, drept modele; croatul Josip Broz Tito, sârbul Aleksandar Ranković, slovenul Edvard Kardelj și munte-negreanul Milovan Djilas devin acum expresii vii ale noii orânduiri și prin prisma apartenenței la marile ramuri constitutive ale Iugoslaviei.

În cuvântarea lui Josip Broz Tito, ținută la Belgrad, la 12 mai 1945, cu ocazia reorganizării Partidul Comunist din Serbia, liderul comunist iugoslav afirma: „Creăm acum o nouă țară – Iugoslavia – în care fiecare națiune va avea drepturile sale și o deplină egalitate cu toate celelalte. Acesta este esențialul. Dincolo de cele câteva unități federative, vom crea un stat național puternic. Pe aceasta se bazează cel de-al doilea obiectiv: unitatea și frăția popoarelor din Iugoslavia. Nu vor mai exista probleme de felul: acest sat aparține uneia sau alteia dintre unitățile federative, pentru că ele vor aparține întregii Iugoslavii. Zagrebul nu este doar un oraș croat, el este totodată unul iugoslav și nici Belgradul nu este doar sârb, ci, totodată, iugoslav”⁴.

Discursul lui Tito a fost *simptomatic* pentru evoluțiile imediate. La 29 noiembrie 1945 a fost proclamată Republica Populară Federativă Iugoslavia, care devine, astfel, primul stat comunist al Europei postbelice. Con-

form Constituției promulgate în aceeași zi, Iugoslavia urma să înceapă *experimentul federalist*, inspirat după cel sovietic, menit să modifice, radical, ultima împărțire administrativă, cea din 1934, bazată pe așa-numitele *banovine*.

Teritoriul *Iugoslaviei populare* a fost împărțit în 6 republici. (Ca o paranteză, amintim discuțiile purtate de către Kardelj și Dimitrov, la Sofia, în toamna anului 1944, în vederea includerii Bulgariei într-o ipotetică federație sud-slavă, de inspirație stalinistă, discuții reluate în 1947, între J.B. Tito și Gh. Dimitrov, dar fără rezultate concrete).

Noile entități federale au fost stabilite după cum urmează⁵:

- R.P. Serbia – 82% sârbi
- R.P. Croația – 85% croați
- R.P. Bosnia-Herțegovina – 40% slavi musulmani/bosnieci
- 31% sârbi
- 17% croați
- 9% alții
- R.P. Muntenegru – 89% muntenegreni
- R.P. Slovenia – 96% sloveni
- R.P. Macedonia – 67% macedoneni/macedoslavi

Conform Constituției, sârbii, croații, slovenii, muntenegrenii și macedonenii erau catalogați drept *națiuni constitutive ale Iugoslaviei*. Criteriul a fost apartenența la marea ramură a slavilor de sud, națiunile constitutive fiind egale în drepturi și beneficiind de acestea pe tot teritoriul federației. Limbile oficiale au fost stabilite în număr de patru: sârba, croata, slovena și macedoneana, alfabetele chirilic și cel latin fiind, la rândul lor, egale pe cuprinsul federației.

Celelalte grupuri etnice – numeroase – albanezi, maghiari, germani, italieni, români, turci, bulgari, țigani etc. au fost integrate grupului *naționalităților conlocuitoare*, care urmau a se bucura de drepturile pe care Constituția le garantează grupurilor minoritare.

Două precizări se impun aici.

Prima, are în vedere noutatea creării R.P. Macedonia. Fostă parte a Serbiei, încă de la 1913, Macedonia devine, din 1945, *republică*, cu toate avantajele care decurg din acest statut. Dintr-o dată, această ramură sud-slavă, aflată într-o continuă criză identitară, folosită drept subiect de polemică între bulgari și sârbi, între anii 1920-1930, purtătoare a unui etnonim cu certe valențe uzurpatore, primește atribute ale statalității: capitală,

parlament, guvern, limbă de stat, drepturi egale în federație. Așa-zisa limbă macedoneană devine a patra limbă oficială a federației, deși forurile academice de la Sofia sau Atena au contestat existența unei atari limbi.

În plus, teritoriul Serbiei s-a diminuat simțitor; achizițiile din 1913 au rămas doar un simplu fapt istoric, iar granița administrativă dintre Serbia și Macedonia a fost trasată arbitrar, undeva în regiunea Kumanovo-Vranje.

Sârbilor li s-a explicat că, oricum, *ca națiune constitutivă* se bucură de toate drepturile în orice punct de pe teritoriul federației, iar ca trăitori în Macedonia nu pot fi asimilați minoritarilor. De același tratament urmau a se bucura, firește, și sârbii din Slavonia croată.

Al doilea aspect, are în vedere regiunea Kosovo-Metohia. În planurile inițiale ale conducerii comuniste iugoslave, s-a plecat de la ideea potrivit căreia albanezii din Kosovo riscă să devină o problemă a statului federal. În număr de 850.000 de suflete, aceștia întreceau de aproape două ori numărul muntenegrenilor – circa 430.000 – considerați, însă, datorită apartenenței la ramura slavă, *drept națiune constitutivă* a Iugoslaviei populare. Albanezii erau *doar minoritari*, deși numărul lor întrecea cu mult pe cel al populației muntenegrene.

Rezolvarea găsită de către Josip Broz Tito s-a bazat, inițial, pe un proiect de anvergură, menit să limiteze drastic șansele izbucnirii unui focar iredentist albanez în Iugoslavia.

În discuțiile purtate în anii 1946/1947 cu Enver Hoxha, Tito a avansat ideea cooptării Albaniei în federația iugoslavă, cu prețul includerii în ipotetica R.P. Albania, virtuală parte a Iugoslaviei, și a provinciei Kosovo-Metohia.

Refuzul categoric al lui Hoxha, coroborat, din 1948, cu ostracizarea lui Tito în lumea comunistă a dus la abandonarea proiectului, dar și la inflamarea relațiilor iugoslavo-albaneze⁶.

În plan intern, sârbii s-au simțit profund lezați. Dincolo de lozinca *Frăție și Unitate*, la Belgrad începe să circule o alta, e drept, neoficială: *O Iugoslavie puternică, dar o Serbie mică și slabă!*

Analizând prevederile administrative reflectate în prima constituție comunistă iugoslavă, se desprind următoarele concluzii:

– noua împărțire internă, pe principiul federal, a favorizat Croația și Bosnia-Herțegovina, cărora li s-au conservat granițele avute în cadrul fostului Imperiu Austro-Ungar.

– Muntenegru își menține propria identitate teritorială, deși despre o identitate lingvistică, culturală sau religioasă, alta decât a sârbilor, este greu de vorbit. Drept urmare, nici nu a fost pusă în discuție oficializarea unei limbi – s-o numim *muntenegrene* – care nici un există.

– a fost creată o entitate nouă, Macedonia, o inovație postbelică, menită să diminueze influența Serbiei în federație.

– Kosovo-Metohia devine o problemă etnică a Iugoslaviei, regiunea fiind supusă, în perioada 1946-1966, unui sever regim de supraveghere militară, sub directă comandă a lui Al. Ranković, șeful securității iugoslave.

– singura provincie care a resimțit profunde schimbări interne, de substanță, a fost Serbia, asupra căreia s-au operat modificări administrativ-teritoriale majore, neaplicate și altor regiuni – Croația sau Bosnia – unde, o logică internă comună, a fi dictat transformări similare.

La 7 aprilie 1963 a fost proclamată Republica Socialistă Federativă Iugoslavia. Constituția Republicii, adoptată în aceeași zi, a conservat, în plan administrativ, doar câteva dintre prevederile statuate în 1945.

Iugoslavia anului 1963 era, deja, în ochii lumii occidentale, un exemplu pozitiv despre felul în care ar putea fi îmbinate, în estul Europei, o parte a libertăților colective și individuale cu rigorile dogmei comuniste.

Cultivat de Occident, cu o biografie atent cosmetizată de propaganda oficială, cu o poziție în partid și în stat de necontestat, Josip Broz Tito a purces la noi modificări – de substanță – în planul organizării interne a statului iugoslav.

Oficial, ele au avut în vedere optimizarea legăturilor dintre cele șase republici, pentru a se pune în practică, cu rezultate și mai bune, vechiul concept de FRĂȚIE ȘI UNITATE.

Cu acest prilej, apar modificări importante, pe care le apreciem ca fiind simptomatice pentru politica internă titoistă, vis-à-vis de sistemul federal al Iugoslaviei comuniste.

Astfel, în organizarea administrativă apar două noi unități – *autonome pokrajine* – regiuni autonome, care vor lua naștere pe teritoriul R.S. Serbia și care vor fi evaluate după criteriul minoritar, respectiv ponderea acestuia. Au fost astfel înființate *Regiunea autonomă Kosovo și Metohia* (*Autonomna pokrajina Kosovo i Metohija*) și *Regiunea autonomă Voivodina* (*Autonomna pokrajina Vojvodina*)¹, părți ale Serbiei, dar care, din acest moment, își vor aroga atribute *republicane*: adunări regionale, res-

pectiv structuri semiguvernamentale cu drept de decizie în teritoriu, și care își vor desfășura activitatea pe baza principiului proporționalității în noile capitale, Priština și Novi Sad.

S-a încălcat flagrant, cu acest prilej, principiul națiunii constitutive, în sensul că, de acum, *minoritarii majoritari* (sic!), cu precădere albanezii din Kosovo-Metohia, se transformă, la rândul lor, în *națiune constitutivă sui-generis*, în restul Iugoslaviei ei beneficiind de toate celelalte drepturi acordate minorităților.

De același tratament nu au beneficiat, totuși, albanezii din Macedonia și Muntenegru, trăitori și aceștia în zone compacte, după cum el nu a fost aplicat, nici de această dată, sârbilor majoritari în Slavonia croată, care, oficial, rămân parte a *națiunii sârbe constitutive*. Concluziile se impun de la sine.

Conform prevederilor Constituției din 1963, Iugoslavia s-a transformat de fapt într-o federație de opt *republici*, în formula 6+2, o formulă bazată, în esență, pe o realitate paradoxală.

Astfel, albanezii kosovari, deși nu erau națiune constitutivă, sunt reprezentați ca atare la Priština și Belgrad, pe când sârbii din Slavonia croată, *pentru că sunt națiune constitutivă*, nu puteau beneficia de un tratament similar în cadrul Republicii Socialiste Croația.

Legea fundamentală din 7 aprilie 1963 a mai stipulat că statul iugoslav este o *federație de republici*, iar frontierele sunt pur administrative. Nu a fost prevăzut, la acest moment, dreptul virtual la secesiune al vreunei republici. Pentru a se păstra însă un liant în statul multinațional, în armata federală – J.N.A. – *Jugoslovenska Narodna Armija* – se vor folosi doar comenzile în limba sârbo-croată (astfel denumită în constituție), iar singurul alfabet utilizat în forțele armate va fi alfabetul latin. De fapt, alfabetul latin se va impune treptat și în Serbia, el fiind cu precădere folosit în mediile academice, în televiziune, sau de populația cu nivel mediu și superior de instrucție, de regulă în marile orașe.

Începând cu anul 1968, Josip Broz Tito a acceptat, tacit, o tot mai mare autonomie din partea republicilor, mai ales în domeniul economic; situația a avantajat republicile din nord-vest, Slovenia și Croația, însă dezechilibrele din statul federal s-au accentuat.

Aceste tendințe centrifuge au fost dublate, la începutul anului 1971, de resurecția naționalismului croat și musulman bosniac. Întâmplător sau nu, viitorii artizani ai secesiunii celor două republici, Franjo Tudjman și Alija

Izetbegović au fost încarcerati, fiind acuzați de acțiuni care vizau, în cazul primului, legături cu emigrația ustașă croată din Germania Federală și Suedia, respectiv pentru difuzarea *Manifestului Islamic*, considerat anti-statal, în cazul lui Izetbegović.

Paradoxal, măsurile de calmare a situației, pe care Josip Broz Tito le-a imaginat, s-au manifestat în intenția de *accentuare a libertății de mișcare* a republicilor, în detrimentul puterii centrale de la Belgrad.

Conform ultimei Constituții a federației iugoslave, cea din 21 februarie 1974⁸, Tito a introdus transferul masiv de prerogative, de la nivelul federal la cel al republicilor și a celor două provincii autonome, Kosovo-Metohia și Voivodina. În acestea din urmă se vor constitui *parlamente regionale*, cu puteri similare celor din cele șase republici. Apare, cu acest prilej, o nouă națiune constitutivă a Iugoslaviei – *cea musulmană* – este vorba de populația islamică de expresie sârbo-croată din Bosnia-Herțegovina. Asistăm, cu această ocazie, la o altă inovație pseudo-științifică – *un popor definit prin religie* – cea islamică – dar de limbă sârbo-croată. Ceilalți musulmani – turcii și țiganii din Sandjak și Novi Pazar, sau albanezii din Macedonia și Muntenegru rămân ca atare, deci minoritari, în cazul lor fiind luat în seamă doar un singur criteriu: cel etno-lingvistic, perceput ca fiind mai important decât apartenența la Islam. Este clar de observat așa-dar că nu logica istorică a dictat aceste clasificări arbitrare ale diferitelor populații ale Iugoslaviei, ci cu totul alte rațiuni, cele mai multe specifice sistemului de gândire din regimurile totalitare.

Dacă germenii destrămării Iugoslaviei trebuie căutați undeva, atunci textul Constituției din 1974 este cel mai relevant. Cu excepția domeniilor externelor, apărării și finanțelor, federația continua să existe, în mare măsură inercial, gravitând în jurul fondatorului statului, Josip Broz Tito.

De facto, după 1974, Iugoslavia s-a transformat fatalmente într-un stat hibrid, oscilant între ideea de federație și cea de confederație, excesiv fărâmițat, atât din punct de vedere economic, cât și politic, însăși Uniunea Comuniștilor din Iugoslavia fiind divizată în șase partide comuniste, corespunzătoare celor șase republici. Cum plastic a apreciat și scriitorul disident Dobrica Ćosić, statul multinațional era, de fapt, unul *medieval*, alcătuit din *opt feude*, vasele *suzeranului* Tito.

Moartea, în 1980, a celui care, la 16 mai 1974, fusese ales *președinte pe viață*, precum și instituirea experimentului utopic al *președinției colective* au grăbit, din perspectivă internă, disoluția statului multinațional.

În ianuarie 1990, lucrările Congresului al XIV-lea, extraordinar, al Uniunii Comuniștilor din Iugoslavia au marcat prăbușirea ultimei redate importante care, într-un fel sau altul, mai amintea de Iugoslavia titoistă. Partidul a sucombat prin părăsirea lucrărilor Congresului de către delegația Partidului Comunist Sloven și, cu excepția armatei federale, nimic nu a mai putut să conserve Iugoslavia creată și gândită de Tito.

NATIONAL PROBLEM IN TITOIST YUGOSLAVIA CONSTITUTIONAL ASPECTS (1945-1974)

- Summary -

The main target of this work is to analyze, from an internal perspective, some of the political and constitutional mechanisms, basis for the re-establishment of the Yugoslavian state, at the end of World War Second.

There are two specific features, emblematic for the new Yugoslavian state creation.

The first one consists in the well-considered acceptance of communism by the majority of Serbian people, as the new regime trickled in, during the German domination, through taking over the control by the guerilla troops led by J.B. Tito.

The second major characteristic deals with the option for a federal system (of soviet structure), perceived as the only viable one and as capable of mitigating the nationalist impetuses that led Yugoslavian regime's failure during the inter-war period.

In addition to all these, the author also analyzes the three Yugoslavian after-war Constitutions, as to prove that even in the newly appeared geopolitical context the national issue remained open in Yugoslavia. Moreover, this problem was much more intricate than the communist regime from Belgrade estimated during those almost four decades of Titoist rule.

Note

¹ În ultimul deceniu al secolului al XX-lea s-a impus ca temă de reflecție în istoriografia sârbă problema genocidului asupra populației sârbești din Croația, practicat de statul fascist al lui Ante Pavelić, prin Gărzile lui Maček, cu extensie și în regiunile sârbești ale Bosniei-Herțegovina.

² Iugoslavia și Albania au fost singurele state care și-au asumat regimul comunist fără implica-re directă a sovieticilor.

³ AVNOJ – Consiliul Național Antifascist pentru Eliberarea Iugoslaviei – a fost creat la 27 noiembrie 1942, la Bihac și s-a constituit în viitorul nucleu politic care va prelua puterea în Iugoslavia, la sfârșitul anului 1945.

⁴ C.I. Christian, *Sângeroasa destrămare*, Ed. Sylvi, București, 1994, p. 185.

⁵ Milentije Pešaković, *Autonomne pokrajine Jugoslavije*, Medjunarodna Politika, Beograd, 1976, p. 13.

⁶ După 1948, Securitatea iugoslavă, aflată sub directă îndrumare a lui Aleksandar Ranković, s-a implicat direct în supravegherea, depistarea și pedepsirea elementelor iredentiste albaneze din Kosovo-Metohia.

⁷ Milentije Pešaković, *op. cit.*, p. 20.

⁸ *Ibidem*, p. 22.

Note și recenzii

GH. PLATON, *De la constituirea națiunii la Marea Unire. Studii de istorie modernă*, vol. I-III, Iași, Editura Universității „A.I.Cuza”, 1995, 1998, 2000

Nimic n-ar fi putut avea mai multă relevanță decât titlul celor trei volume de *studii* pentru domeniul istoriografic în care s-a putut ilustra un *nume de autoritate și prestigiu* profesorului Gheorghe Platon. După cum avizează autorul însuși, „studiile adunate” sunt „legitimate istoric și afectiv”, ele înfățișând „popasuri meditative asupra unor probleme fundamentale ale istoriei noastre moderne”, actul „de cunoaștere și de explorare sistematică și metodologică” îndreptându-se „spre capitole puternic individualizate, din existența istorică a poporului nostru: formarea națiunii și a conștiinței naționale, specificul dezvoltării istorice în perioada secolului al XIX-lea, influența Revoluției franceze, liberalismul românesc, revoluțiile din 1821 și 1848, Principatele Române în cadrul relațiilor internaționale, constituirea statului național, Independența ș.a.”.

Sub aspect tematic, cele trei volume se interferează, uneori cu inerente suprapuneri, fiecare dintre ele prezentând însă evidente elemente individualizante. „În câteva studii – subliniază autorul –, unele observații sau exemplificări se repetă”, fiind „rostită sau scrise la date și împrejurări diferite”, însă reluate, inserate unor „probleme deosebite”, urmărind „să fixeze, mereu mai adecvat, cadrul în care înțelegem să situăm, pe coordonatele lor esențiale, problemele luate în discuție”.

Primul volum „adună” demersuri prevalent conceptuale, cu incursiuni metodologice, toate axate pe aspecte esențiale ale epocii Regenerării: conștiința națională; mișcarea națională, revoluțiile de la 1821 și 1848 (privite în întregul spectru de probleme: geneză, idei, program politic, forțe participante, implicații externe etc.); lupta pentru independență, în traseul: de la revoluția pentru Unitate la cea pentru Neatârnare.

Dacă primul volum vizează „puneri la punct”, clarificări în privința unor aspecte ce au incitat controverse istoriografice, aspecte ținând de *componenta internă* a emancipării naționale, cel de-al doilea „adună” stu-

dii asupra *implicațiilor externe* ale premiselor și înfăptuirii statului național. Edificații depline privesc „lupta pentru unitate”, „dezvoltarea societății românești în epoca modernă: între determinism geopolitic și efort național”; Principatele Române în relațiile internaționale „din epoca Regulamentului Organic”; „conținutul și sensul general al luptei românilor pentru independență în prima jumătate a secolului al XIX-lea”; „problema românească” și „problema orientală”; „făurirea statului unitar – treaptă decisivă pe drumul realizării uniri tuturor românilor; liberalismul românesc; Independența României și puterile europene; „premisele opțiunii” României de implicare în primul război mondial etc.

Cât despre cel de-al treilea volum, acesta se prezintă „mai unitar sub aspectul tematic”, majoritatea studiilor fiind consacrată mișcărilor politice și sociale din Moldova anterioare anului 1848 și revoluției înseși, înscrinduse în perioada care a stat sub semnul Regulamentului Organic”. Sunt studii ce probează incisivitatea analizei și mai ales propensiunea sintezei, cu deschideri interpretative căroră cercetările de specialitate au și încă vor avea mult de datorat unei activități exemplare atât în ipostaza *profesorală* cât și în cea a *scrisului de carte*.

Privite în ansamblul lor, studiile „adunate” în cele trei volume vădesc din plin faptul că efortul de sinteză în domeniul istoriei moderne, efort ilustrat exemplar de *magistru*, a trebuit să presupună o asiduă „muncă de laborator”, plină de învățăminte ea însăși pentru oricine ar aspira la a atinge culminația întreprinderii intelectuale inspirată de Clio.

GH. CLIVETI

 NICHOLAS V. RIASANOVSKY, *O istorie a Rusiei*. Traducere Areta Voroniuc, ediție îngrijită, note și postfață de Mihai Cococariu, Institutul European, Iași, 2001, 701 p.

Lucrarea a apărut într-o primă ediție în anul 1962, și datorită receptării sale favorabile, a cunoscut încă cinci ediții, fiecare dintre ele reactualizată, ultima în anul 2000. După această ultimă ediție este tradusă și varianta românească, apărută în 2001.

Cartea cuprinde 43 de capitole împărțite în 7 părți. Fiind o sinteză, aco-peră, deci, un segment cronologic generos, pornind de la numeroasele cul-

turi neolitice care au fost descoperite în spațiul rusesc și încheind cu regiul lui Boris Elțân.

Prima parte conține o prezentare schematică a cadrului geografic, precum și a „popoarelor și culturilor neslave” din „Rusia înainte de ruși” (p. 23).

Părțile a II-a, a III-a și a IV-a se referă la epoca medievală a rușilor, de la înființarea statului kievean până la afirmarea preponderenței Moscovei în cadrul lumii ruse – „Rusia moscovită” –, în vreme ce a V-a parte a lucrării, intitulată sugestiv „Rusia imperială”, acoperă segmentul modern, mergând de la domnia lui Petru cel Mare până la „Revoluțiile din 1917”, având consacrate nu mai puțin de 15 capitole.

Ultimele două părți, a VI-a și a VII-a, sunt dedicate epocii contemporane, tratând despre „Rusia Sovietică” și „Federația Rusă”.

Nicholas V. Riasanovsky este profesor la Universitatea Berkeley, California, specialist în problemele rusești și mai ales în istoria economică a Uniunii Sovietice, destule pagini ale lucrării sale având ca subiect relațiile economice în lumea rusă.

Deși oarecum tributar nostalgiei Rusiei Mari, Riasanovsky reușește să păstreze o poziție echidistantă pe cât îi permite apartenența sa la etnicul rusesc, și oferă unele judecăți de valoare pentru diferitele probleme analizate.

Astfel, abordând relația istorie-geografie în cazul Rusiei, Riasanovsky arată, cu argumente pertinente, importanța unității geografice în influențarea caracterului național rus, fără a cădea în extrema determinismului geografic, pe care-l privește critic – „geografia poate să fie scena istoriei, dar cei care fac istorie sunt oamenii” (p. 21); iar pentru conexiunea între sistemul de guvernare a țării și întinderea teritorială a acesteia, Riasanovsky acordă credit celor care au ajuns la concluzia că „despotismul ar fi forma cea mai firească de guvernare în Rusia” (p. 20).

Poziția Rusiei în Europa este considerată mai importantă decât legăturile cu Asia; însă, după cum arată Riasanovsky, rușii, deși au avut contacte cu Vestul, au suportat „soarta obișnuită a popoarelor de frontieră” (p. 21), de aceea nu au reușit să se încadreze decât relativ târziu ritmurilor civilizației europene.

Pentru epoca medievală merită reținută ralierea lui Riasanovsky la poziția acelor istorici care se preocupă de reevaluarea teoriei normandiste, el

arătând că „teoria normandistă nu mai poate fi susținută la dimensiunile ei inițiale” (p. 39).

De asemenea, el arată că momentul decisiv în realizarea statului rus e reprezentat de către încorporarea de către Moscova a Novgorodului, fapt comparat de Riasanovsky cu încorporarea sudului Franței în statul francez.

Victoria de la Kulikovo (8 septembrie 1380) și înlăturarea finală a jugului mongol de către Ivan al III-lea (1480) au reprezentat momentele cele mai importante în evoluția cnezatului Moscovei de la o posesiune nord-estică la un stat național rus.

De aceea, unificarea Rusiei sub patronajul Moscovei a reprezentat o victorie a sistemului politic nord-estic, caracterizat prin poziția dominantă a cnezului, ajungându-se la ceea ce Riasanovsky denumeste „o eră nouă a țarismului autocratic” inaugurat în vremea lui Ivan al III-lea (1462-1505).

Epoca modernă se bucură, după cum am menționat deja, de o tratare cuprinzătoare, este epoca în care, așa după cum a arătat geopoliticianul american Homer Lea în 1912, „Expansiunea Rusiei continuă într-o simetrie elementară”.

Impactul Rusiei cu civilizația europeană s-a realizat într-o perioadă relativ scurtă, cea a lui Petru cel Mare. De aceea, componentele europene ale tradiției sale s-au sedimentat într-un strat subțire, superficial pentru epoca modernă. Oricum, perioada lui Petru cel Mare e privită ca un moment de forță al istoriei ruse, un altul fiind reprezentat de domnia Ecaterinei a II-a (1762-1796). Prin achiziționarea a ceea ce Riasanovsky numește „Rusia sudică” și prin împărțirea Poloniei pe plan extern, prin întărirea șerbiei și a poziției micilor proprietari în politica internă, precum și prin procesul de „occidentalizare în domeniul culturii” (p. 287), perioada Ecaterinei a II-a a marcat apogeul tendințelor inaugurate de Petru cel mare și „a pregătit scena pentru istoria rusă din secolul al XIX-lea” (p. 288).

Domnia lui Alexandru I a reușit să escaladeze cu bine obstacolul napoleonian, trecând, după un început marcat de liberalism și reforme, la o linie dominată de conservatorism, mai ales în politica externă. Urmașul său, Nicolae I, „s-a agățat cu o hotărâre disperată de vechiul sistem și de vechile modalități” (p. 354). Catastrofala experiență a războiului din Crimeea nu a făcut decât să evidențieze necesitatea presantă de reforme, încercate și aplicate cu mai mult sau mai puțin succes în vremea lui Alexandru al II-lea (1855-1881).

Perioada lui Nicolae al II-lea (1894-1917), ultimul dintre Romanovi, a demonstrat că Rusia „nu-și rezolvase problemele, în privința necesităților sale, nici în comparație cu alte țări” (p. 449), starea generală deosebit de grea, pigmentată cu ameliorări și chiar progrese influențând drumul spre revoluție.

Referindu-se la cultura rusă în epoca modernă, Riasanovsky arată că aceasta „a apărut ca o cultură a micilor proprietari, și și-a menținut acest caracter până târziu în secolul al XIX-lea. Ea a devenit apanajul unei elite aristocratice, educate, cunoscătoare a limbii franceze” (p. 302), iar efortul enorm de a asimila, care a dominat secolul al XVIII-lea, și-a arătat roadele. Secolul al XIX-lea a fost dominat, din punct de vedere cultural, de personalități precum Pușkin, Dostoievski, Tolstoi, Vereșciaghin, Turgheniev, Lermontov.

Personal, consider, totuși că opinia autorului este cam exagerată, căci doar o mică parte din elita culturală a secolului al XIX-lea are rădăcini aristocratice.

Momentul 1917 e înfățișat ca unul de schimbare foarte importantă, moment ce a marcat profund evoluția Rusiei, dar și a unei părți a statelor lumii. Inaugurarea noii politici economice, sistemul epurărilor și poziția externă reticentă definesc situația Rusiei din perioada interbelică.

După al doilea război mondial, deși Uniunea Sovietică părea a fi recunoscută „universal ca puternică și durabilă” (p. 619), s-a confruntat cu Războiul Rece și cu recesiunea economică a deceniului al VIII-lea al secolului XX. Conducerea sovietică a fost nevoită să apeleze la o politică de destindere și oarecare înnoiri – *glasnost* –, totul culminând cu *perestroika* lui Mihail Gorbaciov.

Riasanovsky e de părere că dispariția Uniunii Sovietice a fost „la fel de bruscă și neașteptată” (p. 619) ca și apariția ei. El arată că au existat multe greșeli care au dus la destrămarea Uniunii Sovietice și probabil cea mai mare dintre ele a fost „incapacitatea de a vedea realitatea altfel decât prin prisma ideologiei” (p. 620). La rândul său, naționalismul a fost greșit apreciat, până când acesta a distrus Uniunea Sovietică.

Cât privește reflectarea punctelor de tangență cu istoria românilor, Riasanovsky se arată tributari unor neadevăruri promovate cu nonșalanță de istoriografia ruso-sovietică, aceste minusuri ale lucrării putând deranja, oarecum, pe cititorul avizat din România.

Dar, în ansamblu, Riasanovsky oferă o tratare echilibrată a istoriei Rusiei, reușind să realizeze o lucrare atractivă pentru cei interesați, lucru dovedit și de edițiile publicate până acum.

MIRCEA-CRISTIAN GHENGHEA

 VASILE CRISTIAN, *Istoria Asiei*. Prefață de Mihai Cojocariu, Editura Corint, București, 2002, 206 p.

A scrie despre istoria Asiei, după cum consideră autorul însuși, nu este o operațiune facilă, chiar dacă textul este destinat mai degrabă publicului larg decât specialiștilor în studiile orientale. În parte, acest fapt se datorează acțiunii mistificatoare a ideologiilor care au produs istoriografie în funcție de comandamentele politice ale momentului. Din acest punct de vedere, experiența colonială – punct central al istoriografiei moderne și contemporane a zonei dar și criză identitară pentru popoarele Orientului – a jucat un rol precumpănitor în *înțelegerea Asiei*. Dificultățile metodologice în abordarea acestei istorii decurg astfel din experiența adesea contradictorie a contactelor cu alteritatea, înțelegasă aici în sensul său maximal, constând în „greutatea de a descifra societăți construite după alte criterii decât cele europene” (p. 10).

Din punct de vedere structural, volumul se împarte în 14 capitole: *Bazele geografice ale istoriei Asiei; Asia înainte de istoria scrisă; La începuturile civilizației – Orientul antic, Mesopotamia, Egiptul, Iranul, Fenicia; Epopeea macedoneană și civilizația elenistică; Nașterea religiilor mono-teiste; De la civilizația Indus la India Marilor Moguli; China, Imperiul celest; Indochina – o lume mixtă; Coreea – „Țara dimineților liniștite”; Japonia – „Locul de unde răsare Soarele”; Asia islamică; Impactul Europei moderne asupra Asiei și reacția societăților tradiționale; Replica japoneză; Contrastele Asiei contemporane*.

Lectura acestei cărți ne îndeamnă să reflectăm mai ales la destinul contemporan al lumii asiatice și, dând curs interogațiilor din totdeauna ale istoricului, să ne gândim la problemele scrierii și rescrierii istoriei comunităților și statelor din Asia. În ce măsură colonialismul a produs numai pagubă popoarelor sau populațiilor pe care le-a dominat? Cum pot fi caracterizate regimurile postcoloniale și respectiv istoriile ce au apărut odată

cu acestea și care tratează moștenirea colonială? Firește, răspunsul la o asemenea întrebare este dificil de dat, necesitând un efort susținut de reliefare a caracteristicilor proprii ale fiecărei subdiviziuni ale continentului asiatic. Istoricul întâlnește popoare sau grupuri etnice extrem de diferite, fie sub aspect rasial, fie sub aspect religios sau politic. Nu toate aceste grupuri etnice sau, după caz, state au avut de întâmpinat colonialismul în aceleași forme. Spre exemplu, în timp ce India, la începutul secolului al XIX-lea, intrase aproape total în sfera de dominație britanică, China și Japonia se situau în acea perioadă la un nivel modest sub aspectul contactelor cu puterile europene. Grație reformelor economice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Japonia s-a transformat într-o mare putere ce și-a exersat timp îndelungat *propriile* veleități coloniale. În lucrare nu a fost uitată nici poziția intermediară pe care a jucat-o Rusia, ulterior Uniunea Sovietică, între Europa și Asia. Colonialismul rusesc, spre deosebire de cel englez, francez și japonez, a fost însă unul preponderent continental.

În general, colonialismul a însemnat, alături de dominație politică, și o deschidere către lume a unor comunități izolate din punct de vedere social și politic. Astfel se explică formarea unor elite culturale școlite în metropole care și-au asumat un rol intermediar între Occident și popoarele pe care le reprezentau. Într-un alt registru, izolarea politică a permis unor regiuni asiatice să-și conserve structurile sociale tradiționale și să se sustragă pentru un timp dominației europene. Izolarea însă a prejudiciat grav cunoașterea din partea elitei politice a acestor state a evoluțiilor și a potențialului economic și militar pe care îl aveau nu doar statele europene, dar și vecinii acestora (p. 163). De asemenea, colonialismul a vizat apariția unui conflict nu doar între factorii externi și popoarele dominate ci și în interiorul grupurilor care au avut în sarcină tranziția de la o administrație străină la o organizare proprie a țării lor. Moștenirea colonialismului vorbește în multe locuri despre dificultățile elitelor politice locale de a pune în practică modelul de organizare politică a liberalismului. Observația se menține pentru un număr semnificativ de state din zona asiatică, fără a postula însă o lipsă organică de apetit a regiunii pentru democrație și instituții moderne. Deviat de manifestările războiului rece, destinul Asiei contemporane ni se prezintă ca unul al contrastelor, al diferențelor dintre tradiții și forme de organizare politică (p. 184-203).

Încheind succinta noastră prezentare, trebuie să precizăm că lucrarea istoricului Vasile Cristian nu pune în valoare doar istoriografia occidenta-

lă, precumpănitoare pe acest subiect, ci face numeroase referiri la contribuțiile românești ale lui Nicolae Milescu, Dimitrie Cantemir, Nicolae Iorga și Mircea Eliade.

Lucrare de sinteză, *Istoria Asiei* oferă cititorului român o imagine de ansamblu a zonei, prețuind atât rezultatele cercetării istorice europene cât și contribuțiile mai recente ale istoricilor provenind din mediile de cultură asiatică.

GABRIEL LEANCA

Istoria – o meditație asupra trecutului. Profesorului Vasile Cristian la a 65-a aniversare. Volum coordonat de Gabriel Bădărau, Gheorghe Cliveti, Mihai Cojocariu, Editura Tipo Moldova, Iași, 2001, 467 p.

Apariția volumului pe care îl prezentăm, așa cum indică titlul acestuia, a avut o menire specială. Prilejuit de aniversarea, în cadrul Catedrei de Istorie Modernă a Facultății de Istorie, Universitatea „Al.I. Cuza” Iași, a activității profesorului Vasile Cristian, el grupează o serie de articole și studii pe teme diverse de istorie și istoriografie.

O enumerare a contribuțiilor cuprinse în volum subliniază varietatea de subiecte abordate: Corneliu Horaicu, *Geologia istorică – o componentă fundamentală a cunoașterii* (p. 29-33); Mircea Petrescu-Dâmbovița, *Considerații cu privire la locuințele din eneoliticul dezvoltat cu ceramică pictată de pe teritoriul României* (p. 33-47); Victor Cojocaru, *Teritoriile și populațiile din zona nordică și nord-vestică a Pontului Euxin în secolele VII-I a.Chr. Considerații istoriografice* (p. 47-75); Nicolae Ursulescu, *Necesitatea conservării, cercetării și integrării tumulilor în patrimoniul cultural național* (p. 75-81); Octavian Bounegru, „Modernism” și „primitivism” în cercetarea economiei greco-romane: între dispută științifică și „dezbateri” ideologică (p. 81-103); Nelu Zugravu, *Istoria antică a regiunii Dunării inferioare în lucrări străine din ultimul deceniu* (p. 103-127); Alexandru-Florin Platon, *O dispută și implicațiile sale: sacerdoțiul („sacerdotium”) și imperiul („regnum”) în secolele XI-XII* (p. 127-139); Sorin Iftimi, *Cheile orașului Iași sau cheile Țării Moldovei? (1739)* (p. 139-147); Bogdan-Petru Maleon, *Istoria Bizanțului – profesionalizarea unei discipline universitare la Iași* (p. 147-155); Ștefan Ștefănescu, *Unitatea*

teritoriului României și strategia puterii în relațiile internaționale în timpul domniei lui Mihai Viteazul (p. 155-163); Gheorghe Platon, *Petru Movilă și epoca sa. O ipostază reprezentativă a umanismului est-european* (p. 163-173); Nicolae Edroiu, *Răsunetul răscoalei lui Horea (1784-1785) în Suedia* (p. 173-185); Gheorghe Cliveti, *Tentativa ruso-britanică de la 1804-1805 în problema „păcii generale”. Preludiu al concertului european* (p. 185-199); Cristian Ploscaru, *Preliminarii la o istorie a originilor partidei naționale* (p. 199-205); Alexandrina Ioniță, *Sistemul cenzurii în Moldova și impactul asupra importului de carte franceză în perioada regulamentară* (p. 205-225); Cătălin Turliuc, *Etnicitate și naționalitate la 1848* (p. 225-231); Gabriel Leanca, *Imaginarul și rescrierea istoriei moderne a românilor. Unele observații* (p. 231-239); Victor Neumann, *Națiunea: semnificațiile unui concept istoric* (p. 239-259); Lăcrămioara Iordăchescu, *Un consul francez în Principate: Adolph Billecocq* (p. 259-279); Constantin Bușe, *Intellectualii – conștiința de sine a Americii Latine* (p. 279-289); Vasile Russu, *Considerații privind tratativele româno-maghiare din primăvara și vara anului 1849* (p. 289-307); Mihai Cojocariu, *O lansare de carte în 1857: Manolache Drăghici, Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani* (p. 307-321); Dumitru Ivănescu, *Din istoria presei ieșene* (p. 321-341); Valentin Ciorbea, *„Afacerea Hallier” în dezbaterile parlamentare și presa vremii* (p. 341-351); Claudiu Lucian Topor, *Relațiile politice româno-germane (1878-1883). Starea actuală și perspectivele cercetării* (p. 351-359); Gheorghe Iacob, *România de la independență la primul război mondial. Procesul de modernizare* (p. 359-365); Ioan Ciupercă, *O dimensiune tragică a angrenării României în Marele Război: ocupația germană (1916-1918)* (p. 365-383); Valeriu Florin Dobrinescu, *Italia și pacea separată de la Bufta-București* (p. 383-389); Dorina N. Rusu, *Revista istorică a lui Nicoale Iorga* (p. 389-407); Dumitru D. Rusu, *Nicoale Iorga față de raptul Basarabiei și nordului Bucovinei* (p. 407-419); Gheorghe Buzatu, *Mircea Eliade în Anglia (1940-1941)* (p. 419-427); Radu Păiușan, *Aspecte ale luptelor pentru apărarea Timișoarei* (p. 427-435); Ion Zainea, *Aspecte privind aplicarea convenției de armistițiu în județul Bihor (1945-1946)* (p. 435-455); Daniel Onișor, *România și tratatul de pace de la Paris – 10 februarie 1947 – implicații politice interne* (p. 455-462).

Reflectând cu precădere o tematică românească, volumul cuprinde și articole în orizontul istoriei universale, evidențiind astfel curajul unor

autori români de a domestici și subiecte de istorie ce presupun un contact îndelungat cu surse bibliografice și documente externe.

GABRIEL LEANCA

 LORD ACTON, *Despre libertate*. Traducere de Ligia Constantinescu și Mihai-Eugen Avădanei. Prefață de Paul Michelson, Iași, Editura Institutul European, 2000, 244 p.

Lucrările având ca subiect libertatea nu lipsesc din spațiul intelectual românesc, dar ele sunt extrem de puține. O amintim pe cea semnată de N. Iorga, *Evoluția ideii de libertate* (1928)¹, reluată într-o ediție în 1987, cu o prefață și comentarii, realizate de Ilie Bădescu, accentuat antiliberal. În anii de după 1989 s-au făcut numeroase traduceri din autorii clasici în științele politice, lucrările despre istoria și natura libertății constituind un important segment². Există și preocupări românești în domeniul teoriei politice, de pe poziții asumat liberale, deși, din cauze diverse, prea puține încă³.

O recenzie la o lucrare constituită din texte publicate cu mai bine de un veac în urmă este rareori justificată. Considerăm însă că în acest caz este vorba de un gest de recuperare a unui mare gânditor european al secolului XIX, din aceeași familie intelectuală cu Alexis de Toqueville, și el o revelație în România postcomunistă. Acton (numele său întreg este John Emerich Edward Dalberg Acton, cunoscut în general ca Lord Acton; a trăit între 1834-1902) este unul dintre gânditorii liberali proeminenți, el beneficiind de o binemeritată atenție în Vest, îndeosebi în lumea anglo-saxonă, nenumărate lucrări fiindu-i dedicate după moarte: zeci de tomuri, în ediții diferite, cu opera sa, inclusiv părți din note și din corespondență, sute de volume publicate și zeci de teze de doctorat inedite privind aspecte ale vieții și operei sale. O arhivă Acton s-a constituit la Cambridge, în Anglia, iar un Institut Acton există la Grand Rapids, Michigan, Statele Unite ale Americii.

Viața lui Acton a fost marcată de identitățile sale diverse – englez, catolic, liberal, istoric – contradictorii doar pentru spiritele înguste. Acton se descria astfel pe sine: „un om care a pornit în viață considerându-se un catolic sincer și un liberal convins; care a renunțat la orice din catolicism

care nu era compatibil cu libertatea și la orice din politică incompatibil cu catolicismul. Ca liberal englez, am considerat că din cele două partide – din cele două doctrine – care au guvernat Anglia timp de 200 de ani, cel care corespundea cel mai mult țelului divin era cel care susținea libertatea civilă și religioasă. Astfel că m-am numărat printre cei care se gândesc mai puțin la ceea ce ar trebui să fie, care sacrifică realul în favoarea idealului, interesul în favoarea datoriei, autoritatea în favoarea moralității” (p. 240).

Lordul Acton a fost important nu doar prin textele sale politice ci și prin cele istorice. Îndeosebi cursul său inaugural de la Cambridge, din 1895, publicat apoi sub titlul *The Study of History*, avea să aibă o importanță deosebită în cercetarea istorică anglo-saxonă. De asemenea, el a jucat un rol important în crearea publicației *English Historical Review* și în inițierea editării celebrei sinteze colective care s-a dovedit a fi *Istoria Modernă de la Cambridge*. Rolul lui Acton a fost remarcabil în propulsarea istoriei ca obiect de studiu, ca disciplină cu prestigiu științific.

Ne-am întrebat inițial: de ce nu a fost receptat Lordul Acton în România până în pragul mileniului III? De ce nu a fost cunoscut în a doua jumătate a secolului XIX sau la începutul secolului XX? Pentru perioada comunistă lucrurile sunt destul de clare, autorii liberali fiind puși cu premeditare la index. După prăbușirea comunismului, revista *Polis* a aranjat, într-un număr intitulat *Naționalismul: trecut, prezent și viitor*, câteva articole sub secțiunea *Profețiile Lordului Acton*, deși fără a publica vreun text al celebrului liberal englez⁴. Într-o mică antologie, *Limitele puterii*, au fost inserate scurte extrase din opera Lordului Acton⁵. În rest, nimic nu se publicase din opera sa. În schimb, o oarecare influență a gândirii lui Acton se observă la unii comentatori români ai fenomenului modernității⁶. Un amănunt sugestiv al ediției de față: un protestant prefătează o lucrare a unui catolic, o dovadă că spiritele liberale (dar religioase în acest caz) sunt afine, dincolo de deosebirile denominaționale. Prefața lui Paul. E. Michelson, a cărui gândire a fost influențată de istoricul liberal englez, se dovedește o excelentă introducere în viața și opera Lordului Acton.

Despre libertate nu este o lucrare unitară; cele trei mari secțiuni ale cărții: „Istoria libertății”, „Biserica și libertatea”, „Libertatea și statul modern” reprezintă de fapt porțiuni din opera lui Acton cu referire explicită la perceperea libertății în diferite perioade istorice.

Secțiunea I, „Istoria libertății”, cuprinde două capitole, „Libertatea în antichitate” și „Libertatea și creștinismul”, la origine conferințe ținute la

Institutul Bridgnorth în 1877. Acton este interesat de „gândurile vii ale oamenilor”; el se ocupă de cauzele libertății, nu de efectele ei. El observă că alături de religie, libertatea s-a dovedit un alibi pentru crime sau pentru fapte eroice; este amintit și rolul jucat de marginali în impunerea libertății, soluția constând în asocierea lor, deși nu fără pericol. În pofida faptului că se ocupă de libertatea în concepția oamenilor care îl precedaseră începând cu circa două milenii în urmă, Acton spune foarte clar *ce înțelege el* prin libertate: statul trebuie să aibă atribuții doar în sfera sa imediată, restul ținând strict de competența indivizilor. Potrivit liberalului englez, criteriul cel mai sigur de verificare a libertății într-o țară este tratarea minorităților, gradul lor de siguranță; de asemenea, „libertatea e condiția esențială și apărătoarea religiei”. El avea o experiență directă nu tocmai plăcută: minoritar (catolic) într-o țară care la începutul vieții lui încă mai cunoștea discriminările religioase (bunăoară, catolicii și nonconformiștii protestanți nu puteau ocupa funcții în administrația regală britanică și nu erau admiși în universitățile de la Oxford și Cambridge). Acton a fost toată viața în postura unui minoritar. Chiar în propria sa tradiție religioasă a ajuns să fie minoritar, el fiind printre cei care au criticat la început instituirea dogmei infailibilității papale. În incursiunea sa în antichitate, Acton se oprește mai întâi asupra israeliților, insistând însă mai ales pe situația de la greci și romani. Filosofi renumiți, cârmuitori și legiuitori ai antichității greco-romane sunt avuți în vedere, în legătură cu opiniile lor despre politică, guvernare, autoritate, libertate: Solon, Lycurg, Pericle, frații Gracchi, Nerva, Carneades, Scipio, Cicero, Chrysipp, Critias, Diogene din Sinope, Epicur, Aristotel („cel mai mare moralist al Antichității”), Platon, Pitagora, Protagoras, Socrate („cel mai bun dintre păgâni”), Heraclit din Efes, Tacitus ș.a. Anticii târzii au pregătit terenul pentru *Evangelii*, crede Acton. Creștinismul a pătruns treptat, încet chiar, în stat, dar el nu avea nici una din trăsăturile unui apostolat politic, misionarismul său necontestând autoritatea publică. Creștinii începuturilor au evitat contactul cu statul, au ocolit funcțiile publice și au refuzat serviciul militar. Cuvintele lui Isus Hristos: „Dați Cezarului ce este al Cezarului și lui Dumnezeu ce este al lui Dumnezeu”, conform lui Acton „confereau puterii civile, sub protecția conștiinței, o sacralitate de care nu se bucurase niciodată și limite pe care nu le recunoscuse niciodată; ele însemnau repudierea absolutismului și inaugurarea libertății” (p. 78).

Căderea în barbarie, pentru sute de ani, a părții occidentale a lumii romane, deplânsă în general, avea să aibă însă și o parte bună: relația între

monarhie (șefii militari) și masa oamenilor liberi avea să reprezinte gemenele guvernării parlamentare. În Răsărit, unirea (considerată necesară) Statului cu Biserica avea să ducă la despotismul bizantin. Conflictul din Vest, ce a durat secole, dintre ierarhia militară și cea ecleziastică avea să ducă în cele din urmă la apariția libertății civile. *Maxima vox populi vox Dei* avea să apară tocmai în apusul Europei, mai exact în insulele britanice, în contextul luptei între puternicii timpului. Doctrina aceasta, fundamentată tot mai solid, avea să fie suficient de puternică pentru a se opune atât Bisericii cât și regelui, crede Acton.

Pagini extraordinare cu privire la drepturile oamenilor de a se pronunța asupra modului în care sunt guvernați de regii lor au lăsat Toma d'Aquino și Marsilius din Padova (îndeosebi acesta a anticipat principiile după care se guvernează lumea modernă: suveranitatea națiunii, guvernul reprezentativ, superioritatea adunării legislative față de executiv, libertatea conștiinței). Declinul influenței religioase a fost în favoarea statului, care a preluat în beneficiul său privilegiul de a-i trata pe dușmani potrivit unor principii excepționale. În secolul XVI avea să se instituie o perioadă a monarhiilor absolute, a despotismului în Vest, pe fondul unei adormiri a conștiinței regilor religioși și a asemănării tot mai mari a binelui și răului. Reformatorii religioși din secolul XVI au fost foarte importanți din punct de vedere politic. În vreme ce substanța gândirii politice a lui Luther era conservatoare (este cunoscută groaza lui de „revoluție”), gândirea lui Zwingli sau Calvin era mai radicală. Acton reliefează că în timpul luptei pentru sau contra Reformei „s-au comis fapte atroce, în care patima religioasă era adesea doar mijlocul, iar politica era motivul”. Religia a fost utilizată de cârmuitori pentru atingerea scopurilor lor politice: „Calvin propovăduia, Bellarmine ținea prelegeri, dar Machiavelli domnea” (p. 95). Un principiu de enormă însemnătate a fost descoperirea de către comunitatea calvină, în contextul persecuțiilor din Franța și Olanda, a legitimității rebeliunii contra tiranilor. Secolele XVII-XVIII au cunoscut, prin monarhia absolută, subjugarea multor minți, degradarea conștiinței europene. Supușii erau la discreția regilor, exemplul cel mai potrivit fiind Franța lui Ludovic al XIV-lea.

Evenimentele din Anglia secolului XVII au jucat un rol foarte important în schimbările politice generale. Libertatea civilă era condiționată de cea religioasă și invers. În cuvintele lui Acton: „Ideea că libertatea religioasă este principiul generator al celei civile și că libertatea civilă este

condiția necesară celei religioase a fost o descoperire ce urma să fie făcută de secolul al XVII-lea. Milton și Taylor, Baxter și Locke au devenit nume ilustre și prin condamnarea intoleranței, dar cu mult înainte existaseră în congregațiile independente oameni care, ferm și sincer, au aderat la principiul că se poate asigura libertatea Bisericilor doar prin reducerea sau limitarea autorității statale” (p. 105). Secolul următor, al XVIII-lea, avea să cunoască nașterea și apoi impunerea ideilor drepturilor omului. Patria lor de origine: America, mai exact coloniile engleze din nordul continentului. Americanii au fost cei care au decis că nimeni (e vorba de oameni) nu fusese mandatat de ei să le decidă soarta. De aceea au apelat la drepturile naturale. Pentru istoria lumii de până la sfârșitul secolului XVIII, Acton afirmă că „istoria libertății a fost istoria lucrului ce nu există”. De la Declarația de Independență a SUA s-a deschis drumul spre republică și monarhia constituțională, „singurele forme cunoscute de libertate”. Concepția lui Acton despre libertate trebuie citită în cheie liberală; referindu-se la excesele revoluției franceze el spunea: „patima egalității făcea zadarnică speranța de libertate” (p. 110-111); despre situația din vremea lui nota că „libertatea nu este un mijloc către un scop politic mai înalt. Este, ea înșăși, cel mai înalt scop politic” (p. 71).

Potrivit propriilor cuvinte, Acton ne-a purtat „pe traseul sumbru și dureros străbătut de oameni în drum spre libertate” (p. 114). El nu uita că era englez și era mândru de aceasta, în contextul descrierii istoriei libertății. Avea și de ce, în condițiile în care, în termeni moderni, libertatea s-a afirmat, chiar dacă nu exclusiv, în Anglia sau în fiica directă a acesteia de dincolo de Atlantic.

Ce-a de-a doua secțiune a lucrării, „Biserica și libertatea”, conține doar un singur articol, intitulat „Biserica și Statul”. Acton face și aici incursiuni în istoria libertății. Creștinismul a apărut și s-a afirmat în cadrul unui imperiu, cel roman, ale cărui fundamente erau păgâne. Inițial persecutată, nu atât pe criterii religioase, cât politice, Biserica a ajuns să aibă o relație privilegiată cu statul. Cel din urmă, prin primii împărați creștinați, dorea o revitalizare politică. Convertirea în masă a locuitorilor Imperiului s-a dovedit a fi un avantaj îndoielnic, dovadă că Părinții Bisericii (Athanasie, Ioan Hrisostomul, Augustin ș.a.) au criticat formalismul religios, convertirea forțată. Acton observă legătura strânsă între religie și forma politică: „Statul este legat de religie în mod atât de strâns, încât nici o națiune ce și-a schimbat religia nu a supraviețuit vreodată în vechea sa formă poli-

tică" (p. 133). Gândirea lui Acton este impregnată de religie, raportul creștinismului cu formele de guvernare nelăsându-l indiferent, fie că are în vedere monarhia, aristocrația sau democrația. În istoria Bisericii s-a ignorat multă vreme experiența primelor ei secole, apelându-se la autoritatea evreilor și grecilor, deși exemplul lor a fost „la fel de periculos”, deoarece la ambele popoare „obligățiile politice și religioase erau făcute să coincidă”. Atât în teocrația iudaică cât și în *politeia* greacă statul era absolut. Pentru timpul său, Acton susține că „marele obiectiv al Bisericii este să lupte împotriva absolutismului de orice tip, fie menținând cele două sfere distincte în mod permanent, fie redând Cezarului lucrurile Cezarului și lui Dumnezeu lucrurile lui Dumnezeu” (p. 138).

„Libertatea și statul modern”, cea de-a treia și ultima secțiune din lucrarea lui Acton, cuprinde cinci capitole. În „Naționalitatea”, Acton se oprește asupra Revoluției Franceze și a ideilor răspândite de aceasta pe planul naționalității. Prin propagarea în hexagon a Republicii Unite și Indivizibile, națiunea a ajuns o idee abstractă. „Definiția națiunii a fost împrumutată din lumea materială și pentru a evita o pierdere de teritoriu ea a devenit nu doar o abstracție, ci o ficțiune” (p. 158). În binomul națiune-stat, Acton observa că erau două mari teorii. Una tinde spre diversitate, alta spre uniformitate, una spre armonie, cealaltă spre unitate. Prima vrea respectarea condițiilor existente în viața politică, se supune legilor și rezultatelor istorice, nu aspirațiilor unui viitor ideal, cum tinde cea de-a doua. „Pe când teoria despre unitate face din națiune o sursă de despotism și revoluție, teoria despre libertate o consideră drept fortăreață a autogovernării și punctul de referință față de puterea excesivă a Statului (...) Libertatea provoacă diversitate, iar diversitatea conservă libertatea prin promovarea mijloacelor de organizare” (p. 171). Cea din urmă frază are un înțeles enorm. Contrar celor susținute de naționaliști și chiar spre stupoarea acestora, Acton scrie: „coexistența mai multor națiuni în același stat este o probă, precum și cea mai bună garanție a libertății” (p. 172). Pentru el, teoria modernă despre naționalitate înseamnă negarea libertății politice. El considera teoria naționalistă și pe cea socialistă ca absurde și criminale, prima chiar în mai mare măsură decât a doua. Acton este consecvent cu afirmațiile sale. El supune criticii ideile conservatoare „clasice” (care condamnau liberalismul și revoluția, dar și naționalismul sau socialismul), cât și pe cele naționaliste (care fetișizau o națiune ideală, de fapt construind-o). Sfârșitul secolului XX pare să fi confirmat în bună parte con-

vingerile lui Acton, mai ales că naționalismul și socialismul au o istorie suficient de lungă, și pot fi supuse analizei nu doar pe baza concepțiilor diseminate, ci și prin practica lor.

„Birocrația” este un alt eseu, reliefând pericolul potențial pe care-l reprezintă birocratiile (a magistraților, a teologilor, a specialiștilor în economie politică, a filosofilor ș.a.m.d.) pentru libertate. Liberalul englez crede că pretenția unui stat că este interesat de binele suprem îl transformă într-o birocratie, al cărei instrument îl reprezintă poliția politică. La momentul emiterii acestei idei era vorba de o previziune. După un veac și jumătate putem spune că îndeosebi secolul XX a fost martorul punerii în practică a profeției lordului Acton.

Eseurile „Infailibilitatea Papei” și „Puterea papală” ating un subiect important și sensibil pentru Acton (să nu uităm că era un catolic practicant): discuțiile privind instituirea dogmei infailibilității pontifului de la Roma, acutizate în timpul primului Conciliu de la Vatican (1869-1871). Acton a fost unul dintre cei care s-au pronunțat împotriva acestei pretenții a papei și a susținătorilor săi. Însă tabăra liberal-catolică din care făcea parte a pierdut, în beneficiul a ceea ce Acton considera o forțare interpretativă, fundamentată pe numeroase falsuri de ordin istoric. Cu toate că nu a fost excomunicat, cum s-a întâmplat cu magistrul său, istoricul catolic german Ignaz von Döllinger, Acton avea să evite ulterior implicarea în disputele pe acest subiect. În cele două eseuri el a dat însă dovadă de un remarcabil spirit critic față de istoria propriei tradiții religioase, mai ales în ceea ce privește momentele întunecate ale catolicismului (instituirea torturii, a Inchiziției, a vânătorilor de vrăjitoare, a împărțirilor de teritorii de către papalitate ș.a.m.d.). Și toate acestea rămânând catolic.

Ultimul capitol din cea de-a treia secțiune poartă titlul destul de sec „În jurul libertății”. Trebuie precizat că este vorba de veritabile aforisme extrase din opera lui Acton, fie din cea edită, fie din manuscrise sau corespondență. Ele sunt grupate tematic: „Libertatea ca domnie a conștiinței”, „Amenințările la adresa conștiinței”, „Ideea de conștiință”, „Dimensiunea politică a conștiinței”, „Ideea de stat”, „Statul modern și absolutismul”, „Puterea”, „Liberalism și conservatorism”, „Socialismul”, „Opinia publică”, „Proprietatea”, „Economia politică”, „Studierea istoriei”, „Scrierea istoriei”, „Acton despre el însuși”, „Puterea”. Toate aceste aforisme au o mare expresivitate, reprezentând de fapt crezul unui om. Ele se constituie și în veritabile definiții. Poate cea mai celebră rămâne cea a puterii: „Puterea

tinde să corupă, iar puterea absolută corupe total. Oamenii mari sunt aproape întotdeauna oameni răi, chiar și atunci când nu-și exercită autoritatea, ci influența; cu atât mai mult atunci când adaugi la aceasta tendința sau certitudinea corupției prin autoritate" (p. 232-233). Se adaugă aprecierile despre stat: „Statul ideal este cel în care libertatea ar fi destul de bine asigurată împotriva guvernului și a oamenilor" (p. 231); despre libertate: „Definiția libertății: (a) Siguranță pentru minorități; (b) Rațiunea dominând rațiunea, nu voința stăpână pe voință; (c) Datoria față de Dumnezeu nestânjenită de om; (d) Rațiunea față în față cu voința; (e) Dreptul deasupra puterii" (p. 228) sau „Libertatea constă în împărțirea puterii, iar absolutismul în concentrarea ei" (p. 232); despre socialism: „Secolul acesta (XIX, D.D.) a fost martorul dezvoltării celui mai rău dușman al libertății întâlnit vreodată: socialismul" (p. 234); despre scrierea istoriei: „Istoricii aduc ofense dacă își susțin prea mult ideile. Ei nu trebuie să-și constrângă deloc cititorul. Trebuie să lase loc suficient pentru diferențele de opinie. Ei accentuează punctul de vedere pur istoric – nici un alt punct de vedere" (p. 236).

Recuperarea gândirii Lordului Acton în România este un semn al normalizării culturale, deși nu trebuie să ne facem mari iluzii cu privire la influența ei. Cuvintele de la sfârșitul prefeței profesorului Michelson sunt bine potrivite: „Este destul de târziu acum ca tradiția actoniană să influențeze evoluția României, dar cred că nu este prea târziu pentru ca ea să aibă unele efecte".

Note

¹ N. Iorga, *Evoluția ideii de libertate. Lecții la Universitatea din București*, Tipărite după note stenografice, București, 1928.

² Dintre lucrările reprezentative privind explicit subiectul, traduse în românește, amintim: John Stuart Mill, *Despre libertate*, Traducere de Dan A. Lăzărescu, București, Editura Eminescu, 1996; Benjamin Constant, *Despre libertate la antici și moderni*, Traducere de Corina Dimitriu, Studiu introductiv de Anton Carpinschi, Iași, Editura Institutul European, 1996; James M. Buchanan, *Limitele libertății. Între anarhie și Leviathan*, Traducere de Liviu Papuc, Introducere de Cristian Pîrvulescu, Iași, Editura Institutul European, 1997; Friedrich A. Hayek, *Drumul către servitute*, Traducere de Eugen B. Marian, ediția a doua, București, Editura Humanitas, 1997; Idem, *Constituția libertății*, Traducere de Lucian-Dumitru Dîrdală, Prefață la ediția română de Paul. E. Michelson, Postfață la ediția română de Vasile Boari, Iași, Institutul European, 1998; Isaiah Berlin, *Patru eseuri despre libertate*, Traducere de Laurențiu Ștefan-Scalat, Prefață de Mihail Radu Solcan, București, Editura Humanitas, 1996.

³ Un bun exemplu este oferit de Aurelian Crăiuțu, *Elogiul libertății. Studii de filosofie politică*, Iași, Editura Polirom, 1998.

⁴ Vezi „Polis”, nr. 2/1994.

⁵ *Limitele puterii*, volum editat de Adrian-Paul Iliescu și Mihail-Radu Solcan, București. Editura All, 1994, p. 121-129. Paul E. Michelson menționa această singură publicare în România a unor texte din opera Lordului Acton, în „Prefața” la Lord Acton, *Despre libertate*, p. 42, nota 106.

⁶ E vorba mai ales de H.-R. Patapievici, *Omul recent. O critică a modernității din perspectiva întrebării „Ce se pierde atunci când ceva se câștigă?”*, București, Editura Humanitas, 2001, *passim*.

DORIN DOBRINCU

GHEORGHE GASTON MARIN, În serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări din viață, București, Editura Evenimentul Românesc, 2000, 248 p.

Scrierea istoriei comunismului românesc nu se poate face în lipsa documentelor de arhivă, a memoriilor și interviurilor cu actorii principali. După 1989 ne-am fi așteptat la o avalanșă de asemenea surse, însă lucrurile nu au stat tocmai așa. Unii foști fruntași ai PCR s-au lăsat intervievați (Ion Gheorghe Maurer, Alexandru Bârlădeanu, Gheorghe Apostol, Corneliu Mănescu, Paul Sfetcu, toți aceștia mai ales grație eforturilor Laviniei Betea, deși nu numai), alții, mai puțini, și-au publicat memoriile (mai ales literații partidului: Dumitru Radu Popescu, Titus Popovici etc.). Între cei care au ales să aștearnă pe hârtie mărturia lor se numără și Gheorghe Gaston Marin.

Cine a fost, totuși, Gheorghe Gaston Marin? Născut dincolo de munți într-o familie de evrei înstăriți, autorul a cunoscut perioada de ascensiune a antisemitismului în România interbelică. În același timp, el a fost sedus de activitatea organizațiilor sioniste de stânga, care înfloreau în epocă. Ajuns în Franța, care continua să atragă ca un magnet pe tinerii dornici de studii, dar care în același timp, ca întotdeauna de altfel, dispunea de posibilități financiare, Gaston Marin avea să obțină diploma de inginer la Grenoble. Mitul antifascismului l-a dus spre comuniști, după cum s-a întâmplat cu foarte mulți tineri studiosi înainte de război, dar și după. Groaza de una dintre extreme distrugea atitudinea critică față de cealaltă, la fel de inumană, dar mai perversă, având în vedere idealurile pe care le flutura prin fața credulilor. Războiul l-a surprins pe Gaston Marin în Hexagon. Acuzele lui la adresa „capitularzilor” anglo-francezi, ca și tăcerea cu privire la adevăratele semnificații ale înțelegerii lui Hitler cu Stalin, în 1939, care a

contribuit la premeditarea acțiunilor expansioniste ale celor doi, vădesc menținerea în continuare a dulcilor utopii și justificarea atitudinii extreme stângi europene, în special franceze, în anii de început ai celui de-al doilea război mondial. O lectură a lucrării lui François Furet, *Le passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle*¹, i-ar fi arătat lui Gaston Marin că persistența în iluzie, în eroare în cele din urmă, poate fi comodă, dar se dovedește o minciună.

După înfrângerea Franței, Gaston a rămas la Grenoble, pentru ca în 1942 să intre în Rezistență. Descrierea participării unor cetățeni români în rândurile partizanilor francezi comuniști a mai fost surprinsă în România, dar eroizarea fără rest ridică semne de întrebare asupra veridicității acestor dezvăluiri. De asemenea, calificarea ca „fasciste” a opiniilor critice față de activitatea Partidului Comunist Francez, a organizațiilor criptocomuniste și a serviciilor secrete sovietice, reprezintă reminiscențe ale anilor '40-'50 în gândirea lui Gaston Marin. În fapt, istorici scrupuloși au demonstrat legătura existentă între Moscova și comuniștii francezi în perioada interbelică, ca și în timpul războiului, la începuturile acestuia ultimii sabotând practic eforturile de război ale Franței, ei devenind activi abia după începerea conflictului între Germania și URSS (22 iunie 1941). Dar acestea sunt chestiuni care nu par a fi cunoscute sau cel puțin nu contează pentru stalinisti în întârziată.

Întors în România în 1945, cu recomandări de la comuniștii francezi, Gaston Marin avea să cunoască ascensiunea politică în anii și deceniile următoare: consilier la Președinția Consiliului de Miniștri (1945-1948); secretar general și ministru adjunct la Ministerul Economiei Naționale (1948-1949); ministru al Energiei Electrice și Industriei Electrotehnice (1949-1954); președinte al Comitetului de Stat al Planificării; președinte al Comitetului de Stat pentru Energia Nucleară; vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, însărcinat cu coordonarea Ministerelor Metalurgiei, Minelor, Petrolului, Chimiei, Transporturilor și Telecomunicațiilor, Construcției, Industriei Chimice, Comerțului Interior (1962-1969); președinte al Comitetului de Stat pentru Prețuri (1969-1982); deputat în Marea Adunare Națională (1952-1985) (vezi *Curriculum vitae* realizat de autor, p. 14). Din importante sale poziții, este de domeniul evidenței că Gaston Marin a cunoscut multe chestiuni legate de politica la vârf în România comunistă, dar relatările sale sunt preponderent economice, semănând cu banalele comunicări din anii '50-'60. Deși dezvăluie unele chestiuni necunoscute

din alte surse (spre exemplu, amintește că înainte de încheierea colectivizării agriculturii, 1962, aflat în fața unui grup de țărani moldoveni veniți să se plângă de modul cum se realiza colectivizarea în satele lor, însuși liderul suprem al PMR, Gheorghiu-Dej, le-a spus: „de moarte și de colhoz nu puteți scăpa!”, p. 109), Gaston Marin nu atinge problemele centrale ale României comuniste: natura sistemului, tipul de cultură politică predominant, relațiile dintre liderii comuniști ș.a.m.d.

Uneori autorul lasă impresia că este deranjat de modul în care a fost reconsiderat comunismul românesc după 1989. De altfel, își intitulează un subcapitol cât se poate de sugestiv: „În atenția detractorilor comunismului din România”. Unele aspecte ale istoriei regimului comunist sunt destul de exact amintite, dar altele sunt pur și simplu oculate. Se regăsesc reminiscențele discursurilor dejiste, inclusiv cu împărțirea comuniștilor români după război în „moscoviți”, coagulați în jurul Anei Pauker, și „pământeni”, care îl aveau ca lider pe Gheorghe Gheorghiu-Dej (p. 107-108). Dincolo de schematismul și inexactitatea acestor considerații, Gaston Marin apreciază că în anii lui Dej au avut loc „abuzuri” și enumeră câteva domenii mari în care acestea s-au manifestat (colectivizarea agriculturii, situația justiției etc.), însă se menține pe linia aprecierilor pozitive la adresa comunismului (nici urmă de incriminare a sistemului). Chiar dacă în gândirea sa sunt urme de îndoială cu privire la cel mai brutal experiment al secolului XX, dubiile nu sunt clar exprimate. Datele economice sunt fără îndoială utile pentru reconstituirea istoriei economice a anilor '40-'60, dar este o clară problemă de deontologie în momentul în care ele sunt prezentate pentru a justifica întreaga politică a regimului pe principiul punerii (selective de altfel) în balanță a faptelor.

Ciudate ni se par aprecierile autorului spre finele cărții. Acceptând schimbările înregistrate în lume în ultimele decenii, legate mai ales de tehnologia informaticii și telecomunicațiilor, care au dus la schimbarea structurii sociale de tipul secolului XIX, autorul crede că abia acum se poate realiza „o repartizare mai justă, echitabilă a rezultatelor economice”. Însă nu observă sau nu vrea să remarce că tocmai aceste schimbări economice au dus la imposibilitatea pentru țările comuniste de a mai ține pasul cu dinamicele societăți în care era acceptată economia de piață. Comunismul nu-și îndeplinise marile sale promisiuni, iar în câteva decenii capitalul său de atracție (cât a existat) era deplin epuizat. „Visul de aur al omenirii” se dovedise o utopie sângeroasă, clădită pe mormane de cadavre.

De crizele identității scapă puțini oameni sau poate nimeni. Nici autorul memoriilor pe care le avem în vedere nu face excepție de la această regulă, ultimele sale gânduri fiind generate de întrebarea dacă alegerea pe care a făcut-o la sfârșitul anilor '30, între sionism și comunism, a fost cea bună. Răspunsul său, la aproximativ șase decenii după ce opțiunea fusese făcută, este că sionismul rămâne o necesitate pentru evrei. Nostalgia unei alte posibile direcții în tinerețe? Poate.

Memoriile lui Gaston Marin sunt prefăcute de Alexandru Marin, fiul autorului. După cum s-a întâmplat în cazul multor odrasle ale nomenclaturii comuniste, care au părăsit „raiul” construit de părinții lor, și copiii lui Gaston Marin au căutat refugiu în Statele Unite ale Americii sau în Israel. Un subiect de meditație și de studiu, care ne-ar dezvălui multe despre viața dublă din „marile familii” ale României comuniste, inclusiv despre ruptura dintre generații, acolo unde a fost cazul. Totuși, comentariile fiului sunt o apologie greu de acceptat, chiar dacă de înțeles. De altfel, ele nu sunt singulare în România postcomunistă², dovedind că biografia poate ușor domina rațiunea.

O „Postfață” semnată de Florin Constantiniu conține unele observații la care subscriem (mai ales cele cu privire la utilitatea memorialisticii pentru istorici, însă cu necesarul apel la critica istorică), dar aprecierea domniei sale că „Gheorghe Gaston Marin a slujit [...] cu devotament și competență interesele naționale ale României” ni se pare nu numai politicească, ci și inexactă. Poate că istoricul ar fi trebuit să țină cont de realitatea acelei Românie, în care „interesele naționale” erau în fapt ale unui grupuscule ajuns la putere tocmai prin aservirea totală față de o putere străină (URSS). Cât despre „onestitatea intelectuală” a autorului *Însemnărilor...*, credem că a reieșit din aceste rânduri că nu poate fi vorba de așa ceva. Doar dacă nu cumva considerăm omisiunile intenționate ca exemple de probitate.

Memoriile membrilor PCR sunt așteptate în continuare, ele având o însemnătate apreciabilă în reconstituirea condițiilor instalării, consolidării și declinului regimului comunist. E de preferat însă ca ele să nu justifice sistemul, ci să ne spună mai multe despre realitățile acelor decenii puțin și/sau fals cunoscute.

Note

¹ Paris, Éditions Robert Laffont, 1995 (vezi traducerea românească *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX*, Traducere din franceză de Emanoil Marcu și Vlad Russo, București, Editura Humanitas, 1996).

² Sugestivă este lucrarea înșesată de mistificări a lui Petre Roman, *Libertatea ca datorie*, București, Editura Paideia, 2000.

DORIN DOBRINCU

CICERONE IONIȚOIU, Victimele terorii comuniste. Arestați, torturați, întemnițați, uciși. Dicționar A-B. Lucrare revizuită de Florin Ștefănescu, s.l. [București], Editura Mașina de Scris, 2000, 320 p.

Timp de aproape jumătate de veac, România a cunoscut o perioadă a dictaturilor, în care arbitrarul și disprețul pentru demnitatea, bunurile și viața locuitorilor ei au fost regula generală. După dictatura lui Carol al II-lea, regimul totalitar legionar și dictatura militară a generalului, apoi mareșalului Ion Antonescu, țara a cunoscut o scurtă perioadă în care a existat speranța (re)instaurării libertății. Însă avea să urmeze cea mai lungă perioadă de tiranie din istoria românească, comunismul.

S-a făcut caz în timpul comunismului ca și după 1989 în jurul *Națiunii*, marea narațiune identitară românească în modernitate. În același timp, monumentele se degradau (spre exemplu Palatul Culturii ori biserica Trei Ierarhi din Iași) sau erau dărâmate (cartiere întregi, ca și biserici din București), cimitirele celor căzuți în războaiele României zăceau în paragină, cu cruci sau pietre funerare doborâte, cu buruieni în care viețuiau șerpii, cu grămezi de gunoi unde s-ar fi convenit straturi de flori sau măcar iarbă întreținută), exponatele din muzee se deteriorau datorită condițiilor improprii de prezentare sau depozitare. Respect față de memorie? Stările de lucruri de mai sus dovedesc contrariul. Când victimele comunismului au început să-și depene durerea sau să ceară măsuri reparatorii, au existat glasure, care au ajuns să formeze un cor cât aproape toată România, care să rostească imprecății. Ingratitudinea și neînțelegerea pentru ceilalți se vădeau adânc înrădăcinate; durerea unora nu se dovedea și durerea altora. În fața acestor dure realități trebuia luptat cu amnezia, chiar dacă mulți ar fi vrut tragerea unui vâl al uitării peste tot ce a fost.

Reconstituirea universului terorii în România a parcurs un drum sinuos, iar piedicile continuă să fie mari: arhive (cea a fostului Comitet Central al Partidului Comunist Român este binecunoscută) sau fonduri (spre exemplu, la Arhivele Naționale Istorice Centrale, dar și la unele

filiale județene ale Arhivelor Naționale) inaccesibile celor mai mulți cercetători; resurse limitate (inclusiv proletarizarea firavului grup de cercetători ai perioadei); ostilitate sau dezinteres instituțional (nu doar la arhive, ci și în unele universități sau institute) etc. Rămâne speranța, moderată, că încet, încet situația se va reglementa. Interes academic pentru memorie manifestă îndeosebi unii dintre tinerii istorici.

S-au depus eforturi, nu însă de către istorici, pentru realizarea unor dicționare, uneori minibiografii, despre tortionari¹, dar mai ales despre victimele comunismului. Eugen Șahan, un fost „client” al sistemului represiv comunist, a realizat un catalog cu cei morți în temnițele comuniste sau în afara lor și reușise să adune informații despre 5.000-6.000 de persoane, dar datele nu au mai văzut lumina tiparului, ci au ajuns, după decesul autorului, în posesia Academiei Civice. În schimb, Cicerone Ionițoiu, un alt fost „oaspete” al „organelor”, a realizat mai multe asemenea lucrări. După ce a ieșit din închisoare, autorul a adunat informații despre crimele roșii, iar când a reușit să plece în vest, în 1979, a reușit să scoată din România mai multe microfilme conținând aceste date. Unele au văzut lumina tiparului în occident. După 1989, informații despre victimele comunismului a publicat în revista *Memoria*, numerele 1-33/1990-2000, la rubrica „Unde sunt cei care nu mai sunt. «Catalogul» celor uciși în lupta contra comunismului” sau „în temnițele comuniste”, în ordine alfabetică, de la A (nr. 1, 1990) la Z (nr. 33, 2000). Într-o altă revistă, *Din documentele rezistenței*, nr. 8/1993, p. 146-286, a apărut, tot sub semnătura sa, „Lista parțială cu deținuți politici decedați în perioada 1945-1964”. Însă aducerea la lumină de către același autor a informațiilor privind crimele comunismului nu s-a făcut doar prin intermediul revistelor, ci și al unor cărți, cum a fost, spre exemplu, *Cartea de Aur a Rezistenței Românești împotriva Comunismului*².

Cicerone Ionițoiu nu s-a oprit aici, ci a inițiat un proiect amplu – *Victimele terorii comuniste. Arestați, torturați, întemnițați, uciși. Dicționar* – în 12 volume, care vor însuma aproximativ 5.000 de pagini și vor cuprinde informații despre circa 50.000 de victime ale comunismului. În paginile de față avem în vedere primul volum din *Dicționar*, care cuprinde persoanele al căror nume începe cu literele A și B. În mod firesc, noua realizare preia multe din informațiile care se găsesc în lucrările amintite anterior, dar și în altele.

Cei incluși în acest *Dicționar* aparțin unei taxonomii foarte largi: personaje cunoscute ale politicii și culturii românești, dar și oameni simpli,

fără notorietate, bărbați și femei, tineri și vârstnici, adepți ai diferitor religii și confesiuni, membri ai unor partide politice sau nu, bogați și săraci ș.a.m.d. Victimele au fost de diverse etnii: preponderent români – pentru că și populația majoritară era românească, după cum și aparatul represiv sau armatele de delatori erau tot cu aceeași majoritate etnică – dar cuprinzând și maghiari, germani, sârbi, turco-tătari etc. Ridicați din mijlocul familiilor, de pe stradă, din tren, de la locurile de muncă etc., depuși în subsolurile clădirilor (multe confiscate de la proprietarii de drept) în care funcționa Securitatea, târați prin procese (unele publice, altele cu ușile închise), condamnați la ani grei de recluziune sau chiar la pedeapsa cu moartea, aruncați în cele din urmă în vastitatea unui imperiu sinistru: Gulag-ul românesc (Ministerul de Interne, Malmaison, Rahova, Uranus, Jilava, Văcărești, Botoșani, Iași, Suceava, Târgu Ocna, Aiud, Gherla, Pitești, Târgșor, Mislea, Râmnicu-Sărat, coloniile de muncă de la Canal, din Delta, Balta Brăilei sau cele de la Căvnic, Valea Nistrului și Baia Sprie etc. sunt locuri înscrise pe harta simbolică a represiunii și suferinței în anii comunismului). Destine frânte... Toți cei cuprinși în largile categorii de mai sus au ceva în comun: au fost victimele unui regim odios. Odios și prin faptul că a fost susținut de mulți, foarte mulți concetățeni: membri ai partidului comunist, securiști, milițieni, informatori etc. Lucrurile acestea trebuie spuse: nu toți locuitorii României au fost victime, nefericirea nu a fost generală, ci au existat torționari și victime, iar fericierea unora avea ca fundament nenorocirea altora. Dacă mergem pe logica – susținută de unii după 1989 – că toți au fost victime sau toți poartă vina, atunci distincțiile nu mai sunt posibile. Tocmai aceasta s-a și dorit după căderea comunismului: diseminarea sau mai degrabă întreținerea confuziei. Pescuitori în ape tulburi au fost/sunt destui.

Maniera de prezentare a victimelor este simplă: informații privind identitatea (nume, prenume, data și locul nașterii), profesie, activitate înainte de arestare, data și pretextul arestării, anchete, proces, sentință, închisori prin care au trecut, final (data morții sau a eliberării), în unele cazuri fiind amintită și situația după eliberare. Este de la sine înțeles că acesta este tipul ideal care poate fi depistat, în multe cazuri însă cunoscându-se doar numele și locurile de detenție sau împrejurările arestării ori decesului. Sunt prezente figuri controversate ale istoriei românești (mareșalul Ion Antonescu și principalul colaborator al acestuia, Mihai Antonescu, ambii executați pe 1 iunie 1946, la Jilava); oameni politici democrați

(Constantin Angelescu, fruntaș al PNL, deținut la Sighet; Constantin (Dinu) I. Brătianu, președinte al PNL, mort la Sighet, în 1950); slujitori ai cultelor (episcopul greco-catolic Vasile Aftenie, ucis la Văcărești, în 1950; Toma Brătescu, preot ortodox, mort la Poarta Albă, în 1954; Pamfil Albu, liderul Martorilor lui Iehova din România, precizare neîntâlnită în volum); oameni de cultură (Gheorghe I. Brătianu, istoric remarcabil și fruntaș liberal, mort la Sighet, în 1953; Ernest Bernea, etnolog, deținut 14 ani, maltratată iarăși în 1984; Nicolae Balotă, scriitor, universitar, deținut mulți ani); generali (Gheorghe Avramescu, dispărut de pe frontul din Cehoslovacia în martie 1945, pare-se asasinat de sovietici; Aurel Aldea, fost ministru de interne în primul guvern al generalului Constantin Sănătescu, considerat șef al Mișcării Naționale de Rezistență, mort la Aiud, în 1949); industriași (Ioan E. Bujoiu – și nu „Bujoi”, cu un singur „i”, cum apare în *Dicționar* – mort la Văcărești în 1956); partizani anticomuniști (colonelul Gheorghe Arsenescu, lider al organizației „Haiducii Muscelului”, prins abia în 1960 și executat în 1962; membri o vreme ai aceleiași organizații, locotenentul Toma Arnăuțoiu și fratele său Petre Arnăuțoiu, ambii prinși în 1958 și executați în 1959; de asemenea rudele apropiate ale celor de mai sus ș.a.). Figurile celor lipsiți de celebritate spun multe despre vieți distruse sau cel puțin marcate de experiența carcerală: „Abagieru, Eugenia. A fost condamnată în 1948 și a trecut prin închisorile din Suceava și Mislea”; „Asaftei. A murit în închisoarea din Gherla”; „Belovici, Draga. A fost condamnat ca titoist”; „Burs. Preot. A fost condamnat”; „Bvasiuț, Iulian. Născut în 1896. A murit în temniță”. Și enumerările ar putea continua.

Copertele lucrării expun chipuri de victime dispuse aleatoriu. Recunoaștem fotografiile lui Vasile Aciobăniței, Iacob Albu, Laurenția Arnăuțoiu, Cornel Axente, Nicolae Balotă, Petre Mihai Băcanu, Matei Boilă etc. Un desen sugestiv intitulat „Catacombele”, realizat de Camilian Demețrescu, el însuși „călător” prin temnițele comuniste, precede articolele din volum.

Un rol important în verificarea și ordonarea informațiilor din volum a deținut Florian Ștefănescu. Este aproape întotdeauna o muncă mai puțin apreciată, dar indispensabilă pentru acuratețea unei lucrări de tip dicționar. Ar fi fost necesar un cuvânt introductiv la volum, în care autorul să dezvăluie măcar sursele utilizate. Bănuim că au fost mărturii orale sau scrise ale supraviețuitorilor, rudelor, prietenilor sau cunoscuților acestora,

sentințe publicate sau aflate la supraviețuitori ori în arhivele Securității, tribunalelor și închisorilor, documente diverse, inscripții funerare etc.

Alex. Ștefănescu semnează o postfață sub titlul „Informații salvate”. Caldă, dovedind empatie și oferind unele informații despre „bucătăria” volumului, postfața redactorului șef de la *România literară* conține aprecieri interesante despre natura cărții: „Dicționarul reprezintă un instantaneu a ceea ce se mai știe în prezent despre victimele terorii comuniste. O încercare de a opri timpul, fie și cu întârziere regretabilă, din acțiunea sa distructivă” (p. 319). Sunt însă și aserțiuni fără suport documentar, cea mai neobișnuită aflându-se chiar la începutul textului său: „Autoritățile comuniste din România au trimis în închisori și lagăre, din motive politice, 2.000.000 de oameni. Dintre ei, 200.000 au murit, executați după o judecată sumară sau supuși unui regim de exterminare, de o cruzime nemai-întâlnită” (p. 317). Am fi curioși să știm cum au fost făcute aceste calcule, ce surse au fost utilizate. După 1989, diverse persoane s-au grăbit să avanseze, fără suport documentar, cifre în legătură cu victimele comunismului. Însă întotdeauna e de dorit să nu se exagereze, chiar dacă se au în vedere atrocitățile produse de dictaturi. Alex. Ștefănescu are dreptate când opinează că „interpretarea tuturor acestor fapte trebuie lăsată însă în seama istoricilor și filosofilor” (p. 320), deci implicit stabilirea amplitudinii crimelor.

Cicerone Ionițoiu a întreprins o cercetare pe care istoricii nu au inițiat-o sau chiar au ignorat-o. Rezultatul: un veritabil instrument de lucru, de neocolit, chiar dacă, prin natura sa, mereu perfectibil. De altfel, după cum aminteam, profesioniștii investigării comunismului sunt puțini, iar teritoriul de acoperit imens față de posibilitățile existente. Lucările de genul celei avute în vedere mai sus ar trebui continuate de specialiști. Este un deziderat pentru o istoriografie în căutarea respectabilității profesionale.

Note

¹ În acest sens vezi Doina Jela, *Lexiconul negru. Unelte ale represiunii comuniste*, București, Editura Humanitas, 2001.

² Volumele I-II, București, Editura Hrisovul, 1995-1996.

IOAN SCURTU (coordonator), **Structuri politice în Europa Centrală și de Sud-Est (1918-2001)**, vol. I-II, București, Editura Fundației Culturale Române, 2003, vol. I, 325 p., vol. II, 325 p.

Istoria Europei Centrale și de Sud-Est a devenit în ultimile decenii o temă de cercetare favorită atât în istoriografia din această zonă cât și în cea occidentală. Denumită diferit – Europa Răsăriteană, Europa Orientală, Europa Balcanică, sau, mai pretențios, Mitteleuropa și Balcanii – această regiune s-a definit ca subiect de analiză mai ales pentru istoria contemporană datorită numeroaselor mutații politice și sociale din această perioadă. În această logică se înscrie și apariția acestei lucrări, elaborată, sub egida Centrului pentru studiul istoriei secolului XX, din cadrul Universității din București, de un bogat colectiv de autori: Ioan Scurtu, Aurel Constantin Soare, Mihai Retegan, Diana Fotescu, Georgiana-Margareta Scurtu, Florin Müller, Teodora Stănescu-Stanciu, Ion Bucur, Mihaela Verza, Cezar Banu.

Structurată în două volume, cartea ne apare ca o prezentare generală (în acest fel putând fi explicată lipsa aparatului critic) al dinamicii structurilor politice a opt țări care, astfel cum se arată și în debutul volumului I, au „un destin istoric comun sau apropiat”: Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, România, Iugoslavia, Albania, Bulgaria și Grecia. Perioada avută în vedere este cea cuprinsă între anul 1918 și sfârșitul secolului XX. Prin urmare, o perioadă vastă în care statele enumerate au trecut prin prefaceri multiple, de la modificările structurale aduse de încheierea primului război mondial până la consecințele nefaste ale celei de-a doua conflagrații mondiale și experiența traumatizantă a perioadei comuniste.

În cele cinci părți ale sale, primul volum are în vedere evoluția structurilor politice ale acestor țări în funcție de principalele repere cronologice ale secolului trecut. După 1918, zona central și est-europeană cunoaște modificări esențiale prin apariția unor noi state și reconfigurarea granițelor celor deja existente. În toate statele din această regiune debutează un proces organizatoric și legislativ complex, în acord cu spiritul de înnoire care era perceput în epocă. Analiza sistemului constituțional și a activității partidelor politice încearcă să explice devierea spre regimuri autoritare a tuturor statelor (cu excepția notabilă a Cehoslovaciei) în perioada interbelică. Sunt evidențiate principalele cauze ale acestei devieri: instabilitatea guvernamentală, dizolvarea repetată a Adunărilor Naționale, ingerința

armatei în viața politică și loviturile de stat (Grecia deținând în această materie un trist record), creșterea rolului executivului în defavoarea legislativului prin guvernarea cu decrete-legi, problemele economice, exacerbarea naționalismului și a extremismului etc. Caracterul autoritar al regimurilor politice reiese și din prezentarea unor scurte biografii ale elitelor politice prin perioada interbelică din Albania (Zogu I, M. Frasheri), Bulgaria (Boris al III-lea, A. Liapciev, A. Stamboliiski, A. Tankov), Grecia (E. Venizelos, Georgios al II-lea, G. Kondylis, I. Metaxas), Iugoslavia (Alexandru I, S. Radić, P. Zivković, V. Marinković, Petru al II-lea, Paul Karagheorghievic, M. Stojadinović), Polonia (J. Piłsudski, J. Mościcki, W. Witoś, J. Beck, E. Rydz-Smigły) și Ungaria (M. Horthy, G. Gömbös, K. Darányi, F. Szalasi). Cehoslovacia, care a reușit în perioada interbelică să-și conserve un regim democratic, datorită în principal celor doi lideri T.G. Masaryk și E. Beneš, s-a confruntat cu alte probleme precum separatismul german și naționalismul slovac reprezentat de K. Henlein și, respectiv, de A. Hlinka.

În partea a doua a volumului I, sunt arătate consecințele pe care le-a produs asupra zonei izbucnirea celui de-al doilea război mondial. După două decenii de stabilitate, configurația teritorială a formațiunilor etnice din Europa Centrală și de Est se modifică din nou sub impactul expansiunii celor două totalitarisme, nazist și sovietic. Nici unul din statele din această regiune nu a putut să se poziționeze în afara conflictului, de altminteri cazul Iugoslaviei și Greciei a arătat că acest lucru era și imposibil, astfel că nenorocirile războiului le-a afectat în mod egal. Destinul fiecărei țări este analizat separat, chiar dacă unele au dispărut înainte de 1 septembrie 1939 (Cehoslovacia, Albania), iar altele după această dată (Polonia, Iugoslavia). Sunt evidențiate luptele de rezistență din teritoriile ocupate de germani, în special cele din spațiul grec și iugoslav, mai ales că de activitatea rezistenței se leagă și evoluția postconflict a unor state. Spre deosebire de partea precedentă, României i se rezervă acum un capitol separat, arătându-se pierderile teritoriale suferite și analizându-se mutațiile din structurile politice românești și regimul antonescian.

Partea referitoare la dinamica structurilor politice între anii 1945-1948 focalizează modalitățile instaurării comunismului în această regiune. Sunt anii refacerii de după război, cu întregul proces legislativ aferent și cu infiltrarea comuniștilor în toate structurile statului (se reamintește în acest context „schema” lui H. Seton-Watson: „coalitia reală”, „coalitia fictivă”,

„regimul monolitic”). Se evidențiază totodată și specificul pe care îl cunoaște fiecare stat: Polonia care a avut „tratamentul cel mai dur în cadrul procesului de sovietizare”, Bulgaria care a cunoscut un proces de comunizare accelerat încă din septembrie 1944, Cehoslovacia cu „lovitura de stat” din februarie 1948, Iugoslavia și Albania care fac parte din „categoria statelor în care socialismul totalitar s-a instaurat autonom”. Mecanismul comunizării României este prezentat pe un spațiu mai larg, meritând a fi subliniată buna analiză a alegerilor din noiembrie 1946 și evidențierea deosebirii esențiale față de cele anterioare: „în timp ce în perioada interbelică obiectivul urmărit era înfrângerea opoziției, în 1946 s-a urmărit lichidarea acesteia” (p. 190). După 1945, istoria Greciei se înscrie pe o altă orbită, aceasta fiind singura țară din zona avută în vedere care nu a fost supusă unui proces de comunizare. Probabil că datorită acestui fapt, evoluția Greciei în cea de a doua jumătate a secolului XX nu a fost urmărită, deși credem că ar fi fost normal acest lucru.

Partea a IV-a prezintă structurile politice din perioada 1948-1989. De proporții sensibil reduse în comparație cu precedentele secțiuni, această parte tratează doar anumite secvențe din etapa comunismului a regiunii: conflictul sovieto-iugoslav, epurările din anii 1948-1951, schimbările aduse de moartea lui Stalin, criza poloneză (1956) și revoluția maghiară, „dezghețul” din anii '60 și „Primăvara de la Praga”. Ar fi fost necesară și o prezentare a anilor '70-'80, mai ales că disproporția este vădită între analiza regiunii înainte de 1948 și după acest an. O atenție sporită se dă, în schimb, cazului românesc, evidențiindu-se, conform scopului lucrării, modificările legislative sub impactul comunizării și funcționarea mecanismului constituțional în acele trei etape ale sale: Constituția „democrației populare” (1948), Constituția „construirii socialismului” (1952) și Constituția „socialistă” (1965).

În ultima parte a primului volum, autorii s-au concentrat asupra „Revoluției din 1989 și revenirea la structurile politice democratice”. S-a preferat folosirea termenului de „revoluție” pentru a defini modificările, mai mult sau mai puțin accelerate, care au loc în întreaga regiune în perioada iunie-decembrie 1989. Sunt subliniate elementele comune ale procesului organizatoric de după 1990: renașterea multipartidismului, încercarea găsirii unor remedii de înlăturare a oricăror posibilități de revenire a dictaturii prin implementarea Curților Constituționale și stabilirea unor atribuții minime Președintelui Republicii (în acest ultim aspect este evidențiat specificul cazului polonez).

Al doilea volum al lucrării se referă exclusiv la România. Prin cuprinsul său, acest volum completează prezentarea dinamicii structurilor politice din statul român. Sunt reproduse textele celor șase Constituții, începând cu cea din 1923, ceea ce facilitează observarea evoluției organizării puterilor în stat și conținutul secțiunii privind drepturile, libertățile și îndatoririle cetățenești, în funcție de caracteristicile regimului politic care a elaborat respectivul act fundamental. Sunt prezentate apoi partidele politice guvernamentale din perioada 1918-2000 și cele mai importante partide politice neguvernamentale, în următoarea schemă: data înființării, președinții, membrii marcanți, organul central de presă, organizarea, programul, activitatea, încetarea existenței. Sub forma unor tabele sunt arătate rezultatele alegerilor parlamentare din perioada 1919-2000. Lista nu este însă completă, lipsind rezultatele alegerilor din iunie 1939 și cele din perioada comunistă, motivat de faptul că „rezultatul era dinainte știut” (p. 8), deși prezența acestora ar fi ajutat la înțelegerea mecanismului electoral în timpul dictaturilor. În aceeași ordine de idei, prezentarea rezultatelor scrutinului din noiembrie 1946 ar fi fost necesară tocmai pentru faptul că acestea sunt contestate.

În mod firesc, următoarea parte cuprinde lista Guvernelor României din 1918 până în 2000, acest fragment fiind preluat (cum se arată și într-o notă de subsol) din *Enciclopedia de istorie a României* (autori I. Scurtu, I. Alexandrescu, I. Bulei, I. Mamina), București, Editura Meronia, 2001. Analiza acestei părți permite unele observații cu privire la maladija instabilitate guvernamentală și ministerială din perioada interbelică, la componența cabinetelor și schimbările din titulatura ministerelor, la mărirea artificială a guvernelor din perioada comunistă. Ultimile două părți ale acestui volum prezintă scurte biografii și cariere politice ale șefilor de stat și primilor-miniștri din perioada amintită.

Ambele volume se încheie cu o bibliografie „selectivă”, cu un util indice de nume precum și cu o serie de hărți ale Europei Centrale și de Sud-Est și ale României în principalele momente ale secolului XX.

Trebuie amintită și existența în lucrare a unor greșeli, unele, probabil, rodul erorilor de tehnoredactare. Astfel, din primul volum, enumerăm: denumirea dată actului constituțional albanez din 1939 este „Statutul Fundamental al Regatului Albaniei” și nu „Statul Fundamental” (p. 137); prenumele președintelui Delano Roosevelt este Franklin și nu Francisc (p. 163); primele alegeri parlamentare de după război au avut loc în Cehoslovacia

la 26 mai 1946 și nu la 26 mai 1945 (p. 172); Gheorghe Pintilie este numit în funcția de Director General al Direcției Generale a Securității Poporului la data de 15 august 1948 și nu 15 august 1945 (p. 233); decretul pentru înființarea trupelor Ministerului Afacerilor Interne al României a fost emis la 31 decembrie 1948 și nu la 31 decembrie 1949 (p. 233); studentul praghez Jan Palach s-a autoincendiat în 1969 și nu în 1968 (p. 265); modelul dorit de Lech Wałęsa se aseamăna cu cel al atribuțiilor președintelui celei de-a V-a Republici Franceze și nu a celei de a IV-a (p. 279). De asemenea, în ceea ce privește hărțile, în volumul întâi este prezentată o hartă a Europei Centrale și de Sud-Est din perioada interbelică – în care granița răsăriteană a României este pe Prut, iar în volumul al doilea o hartă a României cu pierderile teritoriale din 1940, aceasta fiind însă o hartă a României de după reforma administrativă din 1968. Întorcându-ne la primul volum, menționăm că formularea: „politologii au afirmat că la Ialta s-a realizat împărțirea Europei, statele din zona centrală și de sud-est căzând definitiv în sfera de dominație sovietică” (p. 157) este imprecisă și bazată pe o premisă falsă. Referindu-se la revoluția maghiară, autorii fac afirmația, generatoare de confuzii, că „la sfârșitul anului 1956, Ungaria a încetat să mai fie o democrație populară efectivă, îndreptându-se vizibil spre un sistem multipartinic” (p. 221). În același context, menționăm că ideea, Imre Nagy „a acceptat azilul politic în România” (p. 221), este explicația oficială a răpirii fostului premier maghiar. Făcându-se referire la destalinizarea din Cehoslovacia, se arată că „lupta la vârful conducerii Partidului Comunist Cehoslovac se ducea între Klement Gottwald, din ce în ce mai închistat, și Antonin Novotný, care încerca să-și demonstreze constant aderarea fără condiții la «noul curs» al Moscovei, inițit de Hrușciov” (p. 225). Afirmația este ambiguă, dacă ținem cont că Klement Gottwald a murit la 9 zile după decesul lui Stalin, iar Antonin Novotný este considerat unul dintre supraviețuitorii stalinismului în Europa.

Dincolo de aceste „scăpări”, lucrarea este valoroasă în sine și se constituie ca un important instrument de lucru pentru cei interesați de istoria Europei Centrale și de Sud-Est în zbuciumatul secol XX. Se cuvine a fi apreciată în final și calitatea grafică excepțională a celor două volume.

DAN CONSTANTIN MĂȚĂ

MIHAI RETEGAN, Război politic în blocul comunist. Relații româno-sovietice în anii 'șaizeci. Documente, București, Editura RAO, 2002, 320 p.

Mihai Retegan s-a impus deja în istoriografia românească ca un important editor de documente din perioada războiului rece. Lucrările 1956. *Explozia. Percepții române, iugoslave și sovietice asupra evenimentelor din Polonia și Ungaria*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996 (în colaborare cu Corneliu Mihai Lungu) și 1989. *Principiul dominoului. Prăbușirea regimurilor comuniste europene*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2000 (în colaborare cu Dumitru Preda) precum și contribuțiile din diverse periodice stau deja mărturie în acest sens.

Din această perspectivă, cartea în discuție nu vine decât să întărească afirmația de mai sus. În cuprinsul ei vom găsi nouă documente care acoperă (cu o singură excepție) primii patru ani ai deceniului șapte, și care pot fi structurate în două mari grupuri: documente cu un caracter public (*Convenția privind capacitatea juridică, privilegiile și imunitățile C.A.E.R. din data de 14 decembrie 1959; Comunicatul publicat în „Scântea” din data de 9 martie 1963*) și documente inedite (*Stenograma ședinței Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din ziua de 8 februarie 1960; Stenograma ședinței Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din zilele de 26-27 februarie 1963; Nota privind discuțiile ce au avut loc la C.C. al P.M.R., în ziua de 3 aprilie 1963, cu I. V. Andropov, secretar C.C. al P.C.U.S.; Stenograma ședinței Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din ziua de 3 aprilie 1963; Stenograma ședinței Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din ziua de 13 mai 1963; Stenograma discuțiilor avute în ziua de 26 mai 1963 la Snagov între delegația de activiști ai P.C.U.S., în frunte cu N. Podgornîi, și membrii Biroului Politic al C.C. al P.M.R.; Raportul privind ședința a XII-a a Comitetului Executiv al C.A.E.R. din zilele de 21-24 aprilie 1964*). Primul lucru care atrage atenția atunci când deschidem cartea este chiar titlul. *Război politic în blocul comunist* pare un titlu dacă nu neinspirat ales, atunci, în orice caz, exagerat. Din fericire însă, aceasta doar la o privire superficială pentru că o analiză atentă a documentelor, coroborată cu specificul relațiilor politice desfășurate între Uniunea Sovietică și România „populară” în anii '60 (categoric diferite de cele manifestate în deceniul anterior) îndreptătesc alegerea unui titlu atât de pretențios.

Cele nouă documente selectate de Mihai Retegan tratează, în esență, aceeași problemă: evoluția disputei româno-sovietice cu privire la tipul de

relații economice din cadrul C.A.E.R. și la încercările de realizare a „diviziunii socialiste internaționale a muncii” prin impunerea unui plan unic de dezvoltare țărilor membre acestui organism. Primul document, *Convenția* încheiată la Sofia în decembrie 1959, este un document internațional clasic, care se înscrie în limitele impuse de practica în domeniu și care are rolul de a evidenția revigorarea – după un deceniu de cvasiactivitate – organizației economice a blocului comunist. În contextul acestei redimensionări a activității C.A.E.R. apar planurile hrușcioviste privind „specializarea economică” a țărilor din cadrul lagărului comunist.

Reacția comuniștilor de la București față de aceste planuri, percepute ca un atentat la adresa suveranității României, este cuprinsă în documentele ulterioare, care reprezintă stenograme ale ședințelor Biroului Politic al Partidului Muncitoresc Român. Avem astfel posibilitatea să remarcăm evoluția acestui diferend, dimensiunea dată acestor planuri la București, tonul discuțiilor, care este total opus atât de insipidelor comunicate oficiale (a se vedea, spre comparație, *Comunicatul* din 9 martie 1963). Propunerile sovieticilor, exprimate direct sau prin intermediul cehilor, est-germanilor și polonezilor, de înființare a Uniunilor pe ramuri de producție, de cooptare la proiectul hidrocentralei de la Porțile de Fier a Bulgariei și a Cehoslovaciei, de coordonare a comerțului cu țările capitaliste sunt văzute de liderii comuniști români ca un pericol real la independența României și, implicit, la poziția lor. „Ne vom transforma în niște vâtafi” (p. 154) spune Emil Bodnăraș și toți membrii Biroului Politic sunt de acord cu el. În fața acestei perspective, strategia adoptată a fost obstrucționarea tuturor planurilor integraționiste, apelul la marile principii ale doctrinei marxist-leniniste și încercarea de găsire a unor aliați prin pledoaria în favoarea cooptării în structurile C.A.E.R. a Iugoslaviei și Chinei.

Ne găsim astfel în geneza național-comunismului românesc, deoarece, de acum înainte, în expresia lui Dej „problema fundamentală este aceasta: suveranitatea, neamstecul, independența, egalitatea în drepturi. Aceasta este problema fundamentală” (p. 111). Documentele oferă posibilitatea observării lui Nicolae Ceaușescu în perioada premergătoare anului 1965, putându-se remarca faptul că acesta – în acei ani secretar al C.C. și membru al Biroului Politic – avea unul din cele mai coerente discursuri anti-sovietice, ceea ce aduce noi nuanțe la analiza alegerii sale în funcția de prim-secretar al partidului. Deși atinse tangențial, alte probleme precum relațiile cu lumea occidentală, disputa sino-sovietică, problema consilierii

lor sovietici în Armată și Securitate etc. vin să completeze informațiile despre unele aspecte politice importante din prima jumătate a anilor '60. Ultimul document, *Raportul* lui Gheorghe Cioară despre ședința Comitetului Executiv al C.A.E.R. din aprilie 1964, prezintă și consecințele atitudinii românești. Primirea „rece” care i s-a făcut delegatului român, discuțiile în contradictoriu și conflictul dintre Gh. Cioară și Jaroszewicz, reprezentantul Poloniei, sunt doar o parte dintre aceste consecințe. Documentul este important și din alte două motive: ședința s-a desfășurat în paralel cu adoptarea de către Plenara C.C. al P.M.R. a „Declarației de independență” (aceasta este dealtminteri și cauza absenței lui Alexandru Bârlădeanu la ședința Comitetului Executiv al C.A.E.R.) precum și prezența pe marginea documentului a însemnărilor aprobative ale lui Gheorghe Gheorghiu-Dej.

Faptul că documentele selectate au în centru o dispută pe subiecte economice nu trebuie să ne împingă spre o concluzie pripită. În societățile totalitare, precum cele comuniste, toate drumurile duc, în mod invariabil, spre sfera politicului, astfel că, în esență, cum remarcă și editorul documentelor, suntem în fața unei confruntări a două concepții politice. Indirect, acest lucru este arătat și de Gheorghiu-Dej în discuția cu I.V. Andropov, când, referindu-se la libertatea presei, afirmă că „noi am fost crescuți de partid în spiritul disciplinei partinice, noi știm că la noi nu există nici menii independente, nici unul care să aibă o atitudine autonomă” (p. 200).

Cu excepția a două documente, *Convenția* din 1959 și *Comunicatul* din 1963, care provin din Arhivele Militare Române, respectiv, din numărul 5.826 al organului oficial de presă „Scânteia”, restul documentelor au ca sursă Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Comitetul Central al P.C.R. Prin urmare, lectura acestei cărți ne oferă o poziție privilegiată, aceea de a fi martori tăcuți la întâlnirile celor mai puternici oameni din România deceniului șapte. În concluzie, importanța unor lucrări de acest gen este în afară de orice discuții, iar publicarea în număr tot mai mare a documentelor din perioada comunistă se arată ca fiind absolut necesară pentru elaborarea unor analize serioase și cât mai aproape de adevăr.

DAN CONSTANTIN MATA

Aniversări

UN MODEL DE CIVILITATE Profesorul Vasile Neamțu la 80 de ani *

Sunt oameni care, întâlniți în viață, mai ales în perioada de formare profesională, îți marchează decisiv evoluția. Pentru cel ce subscrie aceste pagini de reverență este cazul **Profesorului VASILE NEAMȚU**, titularul disciplinei de *Istoria medievală a românilor* de la Universitatea din Iași până în 1987, când s-a retras din învățământul superior. Profesorul Vasile Neamțu a fost și a rămas, pentru cei ce l-au cunoscut ca magistru, coleg, ori în alte ipostaze, un model de comportament, un om cu alese însușiri, un universitar autentic. Și-a asigurat, astfel, respectul tuturor. Anii s-au adunat, a cunoscut și bucurii și necazuri, a fost lovit de pierderi dureroase și ireparabile, dar pe care le-a purtat cu demnitate. Aceeași siluetă frumoasă, cu o ținută întotdeauna îngrijită, același om cu privire plăcută și tandră, gata să lege o discuție, să te asculte și să-ți ofere un sfat, poate fi întâlnit și acum când a devenit octogenar.

Profesorul Vasile Neamțu coboară dintr-un mediu de viață care trimite la originile noastre statale. Origini învăluite în legendă, de aceea au un plus de frumusețe. Satul Tișăuți din preajma Sucevei, unde s-a născut la 19 decembrie 1922, a fost „descălecat” de maramureșeni veniți din Teceu, sat așezat pe valea râului omonim. A fost elev al Liceului „Ștefan cel Mare” din Suceava, oraș cosmopolit încă din Evul Mediu, unde alături de români trăiau nemți, polonezi, ruteni, evrei, armeni, ruși. O structură etnică compozită, care le-a prilejuit elevilor și, în general, concitadinilor, o educație în spirit tolerant. De aceea, cred, și profesorul nostru ne-a vorbit întotdeauna, la modul cel mai firesc, despre colegii săi de alte neamuri, care i-au fost și prieteni.

După bacalaureatul trecut, în 1943, la Liceul „Eudoxiu Hurmuzaki” din Rădăuți s-a înscris la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității

* Această evocare a fost publicată și în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iași”, XXXIX-XL, 2002-2003, p. 807-809.

din Iași. Începea, astfel, o altă etapă a vieții, marcată de multe privațiuni și, mai ales, de consecințele războiului. A fost încorporat și trimis pe front, pe care l-a urmat până în Cehoslovacia. A prins sfârșitul marii conflagrații în haină militară.

După susținerea licenței a făcut un scurt popas profesoral la Școala elementară din Bosanci – Suceava, sat cu o rezonanță aparte în viața rurală din Moldova. Erau acolo oameni vrednici, gospodari respectați, dar îndărătnici, justițiar, care reacționau la nedreptate după reguli nescrise, adesea cu violență. Tânărul profesor s-a bucurat acolo de tot respectul, pentru că bosâncenii aveau o considerație specială pentru școală și slujitorii ei. Mai mult, profesorul Neamțu pășea la Bosanci pe urmele părintelui său, notarul Ambrozie Neamțu, om deosebit de stimat pentru corectitudinea lui, socotit un adevărat „părinte al bosâncenilor”.

În aprilie 1949, a fost chemat de Profesorul Dumitru Tudor, decanul de atunci, ca asistent la secția de istorie a Facultății de Litere și Filosofie a Universității ieșene. Erau anii de după război, rănilor nu se vindecase, a trebuit să depășească multe lipsuri și să înfrunte urmările anilor de secetă. I-a fost dat să cunoască direct procesul de „democratizare” a învățământului superior, cu înălțurarea valorilor pentru simplul motiv că aparțineau trecutului, cu izolarea de Occident și orientarea spre „răsăritul eliberator”. România pierduse Basarabia, Bucovina de Nord și ținutul Herța, pierdere simțită direct și afectiv mai ales de locuitorii acestei părți de țară. Patriotismului sănătos i se substituia internaționalismul proletar.

Acestea au fost condițiile materiale și morale în care și-a început activitatea universitară profesorul nostru. Nu s-a lăsat, însă, biruit. A avut-o alături pe Doamna Eugenia (Didi) Neamțu, admirabilă prietenă și soție, care l-a sprijinit în toate. A putut urca, încet dar temeinic, treptele ierarhiei și ale afirmării universitare.

Activitatea didactică, pe care a profesat-o cu multă plăcere și dăruire, i-a fost împovărată cu multe discipline. Pe lângă Istoria medievală a românilor, pentru care era hărăzit, a făcut seminarii și cursuri de istorie medievală generală, istoria popoarelor vecine, etnografie, demografie istorică, paleografie chirilică. A răspuns la toate pentru că avea conștiința datoriei. A acumulat mult, ceea ce i-a dezvoltat orizontul profesional, dar efortul prelungit i-a șubrezit sănătatea. Apoi, prin forța situației a fost nevoit să sacrifice din timpul pe care un universitar trebuie să-l rezerve activității de cercetare.

Vasile Neamțu – profesorul a fost, pe întregul traseu universitar, un om al disciplinei și al lucrului temeinic făcut. Seminarul pe care îl modera era un laborator unde se putea învăța mult, pentru că minuția profesorului nu ocolea și nu ierta nimic. Îl văd și acum în orele de seminar când ne vorbea despre drumurile de comerț care legau Occidentul de Orient, segmentele românești ale acestora, relația drum și stat, mărfuri și prețuri, stofe și mirodenii, vămi și vameși, monezi și alte valori. Era un demers didactic, re-luat parțial și în cercetare, pe care mult mai târziu aveam să-l apropii ace-luia al lui Jacques Le Goff despre negustorii și bancherii Evului Mediu. „Un săcușor de piper adus din Orient valora în Occident cât un săcușor de aur”, îl auzeam spunând odată, motivându-și afirmația prin importanța os-pețelor în viața caselor nobiliare și rostul condimentelor, al aromelor în bucătăria (și farmacia) Europei. Realiza, astfel, și o formă de istorie a ali-mentației, direcție nouă chiar și în istoriografia occidentală.

Cursurile erau clare, întotdeauna scrise integral și reproduse întocmai. Punea accent pe faptul mărunț (în care nu se pierdea deloc), ceea ce îi asi-gura o savoare, făcea multe digresiuni pentru conexiuni, ne vorbea curent despre viața cotidiană, fără a o numi astfel, pentru că acest concept nu se impusese atunci la noi. Din expunere se simțea privilegierea factorului economic și sensibilitatea pentru creațiile artistice.

Activitatea științifică a profesorului Vasile Neamțu se individualizează la prima foiletare a listei bibliografice. Ne-a mărturisit că s-a orientat spre istoria socio-economică urmând un vechi îndemn al lui Ioan Bogdan. În discursul de recepție la Academia Română, rostit la 8 aprilie 1905, marele slavist constatare că, mai mult decât războaiele, intrigile, rivalitățile dintre partide, intervențiile străine „de care sunt prea pline expunerile de până acum ale istoriei române”, prezintă interes studiul populației, al întemeie-rii și organizării statelor, al orașelor, studiul proprietății și al nobilimii noastre, condițiile economice și clasele sociale, dreptul, artele și literatura. Totodată, profesorul Vasile Neamțu a urmat, fără să o afirme explicit, di-recția „Școlii Analelor”, aceea a *istoriei totale*. Treptat s-au definit câteva orientări prioritare în activitatea sa de cercetător al trecutului: *istoria co-merțului, a tehnicilor și a orașului medieval*. Prin interferența preocupă-ri-lor a scris și despre fenomenul social, după cum a marcat în scris, pentru marele public, și unele momente aniversare din trecutul nostru.

Pentru pregătirea și trecerea doctoratului s-a apropiat de o temă funda-mentală, *tehnica producției cerealiere*. A fost o cercetare îndelungă, cu

caracter interdisciplinar (apelul la arheologie, iconografie, etnografie, lingvistică), a călătorit pentru documentare la biblioteci, arhive și muzee din țară, dar și din țări vecine (Polonia, Bulgaria, Ungaria), a discutat cu mulți specialiști, a reflectat continuu pentru că implicațiile subiectului erau majore. Concluziile vizau forme fundamentale din viața românilor, începuturile, evoluția și civilizația lor. Pe această cale se urca până la etnogeneza și continuitatea românilor. Ceea ce a rezultat a fost și va rămâne o carte fundamentală: *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle* (București, 1975), foarte bine primită de specialiști, distinsă cu Premiul „N. Iorga” al Academiei Române (1977) și solicitată pentru multe biblioteci europene.

Istoria orașului medieval a avut în profesorul Vasile Neamțu un cercetător pasionat și avizat. Demersul final s-a restrâns la o așezare cu mari rezonanțe istorice românești, orașul Baia, târg de vale, centrul unui cnezat și prima reședință a statului românesc de la est de Carpați. I-a fost aproape la cercetările arheologice întreprinse acolo mai mult de un deceniu și jumătate Doamna Eugenia Neamțu, soție și colaboratoare devotată. A rezultat în final o carte în două volume, *Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII*, apărute la Editura Junimea din Iași în 1980 și 1984. Cel de al doilea tom a fost distins cu Premiul „N. Iorga” al Academiei Române. Este un model de cercetare interdisciplinară, o sumă de știință și de pasiune. Nu toate întrebările ridicate de temă și-au găsit atunci răspuns. A urmat lucrarea monografică *Istoria orașului medieval Baia (Civitas Moldaviensis)* (Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1997), care, dincolo de valoarea științifică a fost investită și cu una moral-afectivă. Era împlinirea unei promisiuni față de Doamna Eugenia (Didi) Neamțu, a cărei memorie o cinstește permanent și sub toate formele.

Domnul Profesor Vasile Neamțu a fost și a rămas un model de civilitate. A cultivat întreaga-i viață concordia, nu a abdicat de la principiile vieții morale, a fost generos cu lauda și elegant când a trebuit să dojenească pe cineva. A fost omul ordinii și al disciplinei în și prin tot ceea ce a făcut, de la locuință la vestimentație, de la felul în care a folosit cartea până la acela în care și-a redactat cursul și lucrările științifice. A fost un om chibzuit pentru că a avut întotdeauna parte de venituri modeste, a iubit frumosul, cartea și opera de artă, a iubit sportul și cozeria, și-a iubit colegii și studenții.

Pentru munca și onestitatea sa, Profesorul Vasile Neamțu a fost cooptat în conducerea Comisiei Monumentelor Istorice pentru Moldova, în aceea a Academiei Române pentru istoria orașelor din România, ori a Societății de Istorie și Retrologie Agrară din țara noastră. Ca semn de grațitudine pentru întreaga-i activitate și pentru colaborare, a fost făcut membru de onoare al Institutului de Arheologie din Iași. A primit medalii, în repetate rânduri, de Ziua Națională a României pentru participarea pe frontul celui de-al doilea război mondial.

Acum, la împlinirea vârstei de 80 de ani, din care cei mai mulți în slujba învățământului universitar și a cercetării academice, îi dorim Profesorului nostru LA MULȚI ANI cu liniște și sănătate. Îi dorim să se bucure de ceea ce a înălțat cu știință și hărnicie.

Iași, 19 decembrie 2002

ION TODERAȘCU

UN OM AL ȘCOLII

Profesorul Ion Toderașcu la 65 de ani

Personalitatea umană sfidează, prin complexitatea ei, caracterizările lapidare. Uneori, însă, din ansamblul compozit, nu rareori contradictoriu, al „liniilor” care compun profilul intelectual și etic al unui om, câteva apar, totuși, într-un chip mai apăsător, îngăduind o asemenea caracterizare. Așa se întâmplă cu și biografia intelectuală a profesorului Ion Toderașcu, despre care se poate spune imediat și fără nici o ezitare că a fost și a rămas indisolubil legată de Școală și de rosturile ei. Om al Școlii, dascăl eminent, elegant și plin de har, Ion Toderașcu a fost și este Profesorul, prin excelență, cu tot ceea ce are mai autentic și deplin acest cuvânt.

Generațiile de studenți pe care le-a pregătit pot depune mărturie. Te-meinic documentate, minuțios (uneori pînă în cele mai mici detalii) pregătite – nimic nefiind improvizat sau lăsat la voia întâmplării – cursurile și seminariile profesorului Toderașcu au fost și au rămas un model de rigoare academică. Impresiona la ele nu numai exactitatea, claritatea și concizia expunerii (îmi amintesc și acum de extraordinarele seminarii de istorie medievală a românilor, animate de Domnia sa, cînd, la capătul cîtorva ore de discuții aprinse, concluziile Profesorului ne uimeau întotdeauna prin

rigoarea lor lapidară; atât de clare erau, încât, aparent, nimic nu mai putea fi spus după ele). Ceea ce, în prelegerile sale, era la fel de remarcabil, numărându-se printre virtuțile lor cele mai de preț, era – aș spune – capacitatea evocativă, forța lor incomparabilă de sugestie. Căci profesorul Toderașcu este și un mare povestitor. Cu darul oratoric de excepție al Domniei sale, te făcea să „vezi” lucrurile despre care vorbea. Dintre cursurile pe care le-am audiat în anii studenției – majoritatea dense, informate și de un bun nivel universitar – nici unul nu a avut, pentru mine, strălucirea celui de istoria Bizanțului, predat – atunci ca și astăzi – de Domnia sa. Deși a trecut mai bine de un sfert de secol, de când l-am audiat, puternica emoție și încântarea cu care l-am ascultat sînt, și acum, la fel de vii. Dacă nu greșesc, aici, în spațiul simbolic al acestei discipline, a avut loc cea dintîi întâlnire academică dintre mine și profesorul meu. Ea a fost, în ce mă privește, hotărîtoare. Ca elev de gimnaziu și, mai apoi, de liceu, doi dintre dascălii pe care am avut norocul să-i cunosc mi-au confirmat pasiunea pentru istorie, făcînd din opțiunea pentru această disciplină una de viață. Întîlnirea cu dl. Ion Toderașcu a fost însă decisivă într-un alt sens: ea mi-a deșteptat și hrănit vocația de profesor, o meserie pe care, dacă o practic cît de cît cu talent (cum îmi place să cred), faptul îl datorez unor oameni, doi la număr – tot doi! – de la care am primit, cu ani în urmă, la Facultatea de Istorie, această „flacăra”: dl. Ion Toderașcu și părintele meu. În această ordine.

Profesorul Ion Toderașcu face, așadar, parte din categoria – atât de rară – a acelor dascăli care îi marchează profund pe cei care au șansa de a-i fi sau a-i fi fost discipoli.

Adîncimea „amprentei” profesionale a d-lui Ion Toderașcu se întrevade limpede și în scrisul său. Darul de povestitor al Domniei sale se cristalizează, în textele pe care le-a publicat, într-un stil care evidențiază toate virtuțile oratorului: eleganță, claritate, coerență. Pentru a ne convinge, este de ajuns să recitim *Unitatea românească medievală* (București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988), neîndoiește, sinteza sa cea mai importantă, care înmănușează o vastă experiență livrescă, dînd, în același timp, contur viziunii autorului asupra interstițiului pe care l-a cercetat o viață întreagă: eșafodajul documentar, impresionant prin amploare și soliditate, se îngemănează aici cu o limpezime impecabilă a expresiei și cu o artă a narațiunii cum rar se pot vedea – mai ales laolaltă – într-o scriere de istorie. Aceleași însușiri pot fi constatate și în cel de-al doilea volum al

sintezei (*Permanențe istorice medievale. Factori ai unității românești*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1994), care întregeste perspectiva analitică a primului și, totodată, viziunea istorică a autorului, ilustrată de tomul precedent.

Aceste două volume – cărora li se adaugă nenumărate alte contribuții științifice, cum ar fi: *Istorie și civilizație*, Iași, 1988 (coordonator); *Prelegeri universitare inaugurale. Un secol de gândire istoriografică românească*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1993 (în colaborare); *Istoria Românilor. Compendiu*, Iași, Editura „Cultura Fără Frontiere”, 1996 (coordonator) etc., alături de numeroase studii și articole tipărite, de-a lungul câtorva decenii în „Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” (seria Istorie), în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” din Iași și în alte reviste de specialitate din țară – sînt, însă, deosebit de grăitoare și pentru o altă particularitate, de astă dată științifică și etică, ce definește biografia intelectuală a profesorului Ion Toderașcu: pasiunea sa pentru faptul istoric național. Prin tot ceea ce a scris și în modul cum s-a rostit, Domnia sa nu și-a practicat doar meseria. El a făcut din profesiunea pe care a ilustrat-o cu dăruire și talent un instrument în serviciul propriei națiuni, al cărui trecut medieval l-a perceput sub semnul unității. Nu altul este sensul pasiunii sale pentru personalitatea lui Mihai Viteazul, domnul primei uniri politice a românilor, căruia i-a dedicat, de-a lungul timpului, un interes stăruitor, concretizat în mai multe studii de substanță. La fel, sub semnul aceleiași preocupări, se așează și restituirile din opera istorică a lui Gheorghe I. Brătianu (*Cuvinte către români. Zece conferințe și prelegeri*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1996, *Originile și formarea unității românești*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1998 și, de curînd, *Studii bizantine de istorie economică și socială*, Iași, Polirom, 2003 – în colaborare), „savantul și soldatul” la a cărui posteritate (devenită astăzi o construcție solidă) acribia de editor a profesorului Toderașcu a contribuit considerabil. Ca mulți din generația Domniei sale și din aceea mai vîrstnică, dl. Ion Toderașcu nu a făcut, prin toate aceste inițiative și altele, încă, o istorie oarecare, ci una națională, adică angajată, inspirată, cu siguranță, de pilda tradiției noastre istoriografice. Spre deosebire, însă, de cei – nu puțini – care, în timpul regimului trecut, au denaturat, prin exces ideologic și diletantism, acest nobil concept, Domnia sa a practicat această istorie exact în modul – în singurul mod – în care putea fi ea, atunci ca și astăzi, abordată fără a-și pierde credibilitatea: cu echilibru și rigoare.

În această pasiune, pe care profesorul Ion Toderașcu a pus-o în descifrarea trecutului neamului său și în servirea devotată a memoriei acestuia se întrevede, cred, o altă latură, profund umană, a personalității sale: cultul pentru înaintași – un cuvânt care, în opera și biografia profesorului, are o încărcătură simbolică aparte. Nu este vorba, aici, doar de chipurile sale științifice. Printre „înaintași”, Domnia sa i-a numărat, mereu, și pe oamenii care i-au fost dascăli și de la care va fi primit – și el – harul rostirii frumoase. Nimeni sau foarte puțini au scris vreodată despre cei de la care au învățat, atât de frumos cum a scris Domnia sa despre foștii săi profesori! Această capacitate – atât de nobilă și din ce în ce mai precar reprezentată astăzi – de a-și aminti și de a-i admira necondiționat pe cei care i-au fost înaintemergători spune mult despre profilul moral al Domniei sale: profund onest în trăirile sale, profesorul Toderașcu face parte dintre acele naturi rare care se livrează în iubire, întotdeauna, fără rest.

La împlinirea a 65 de ani de viață și a peste patru decenii de slujire devotată a școlii, prietenii, discipolii și colegii Domniei sale îi urează, cu afecțiune, „La mulți ani”.

ALEXANDRU-FLORIN PLATON

In memoriam

GHEORGHE I. BRĂȚIANU. IN MEMORIAM – 50

(aprilie – mai 2003)

„Pomenirea oamenilor de altădată este nu numai o clipă de reculegere în drumul greu al vieții de astăzi, este și prilejul de a revedea anumite judecăți și prejudecăți ce apasă asupra amintirii lor și o întunecă uneori în ochii urmașilor”, spunea Gh.I. Brătianu în 1923, la comemorarea a două sute de ani de la moartea principelui-cărturar Dimitrie Cantemir. O repetăm și noi, cu aceeași reculegere, acum când se împlinesc 50 de ani de la sfârșitul tragic al marelui savant și patriot în închisoarea de exterminare a elitelor „vechului regim” de la Sighetul Marmăției (24 aprilie 1953).

Carierea universitară a lui Gh.I. Brătianu, una dintre cele mai strălucite, a început la Universitatea din Iași, în 1923, și s-a încheiat la Universitatea din București, în 1947, când a fost înlăturat de la Catedră și de la direcția Institutului de Istorie Universală „N. Iorga”. După trei ani de domiciliu forțat la locuința sa din București, unde Gh.I. Brătianu a suferit mari privațiuni, în seara zilei de 7/ 8 mai 1950 a fost arestat și întemnițat, fără să i se intenteze vreun proces, la închisoarea politică din Sighet; a murit, în aprilie 1953, după un regim inuman de detenție, la care au fost supuse acolo peste 160 de personalități politice, culturale, civile, clericale și militare.

În dorința, devenită program istoriografic, recuperării și cinstirii moștenirii ilustre a istoricului se înscrie și inițiativa studenților Facultății de Istorie din cadrul Universității „Al.I. Cuza” Iași, care au finalizat un proiect de manifestări dedicate comemorării unei jumătăți de secol de la trecerea în eternitate a lui Gh.I. Brătianu. Programul, foarte variat, s-a desfășurat pe parcursul a mai multor zile, în perioada 15 aprilie – 27 mai 2003, perioadă pe care am numit-o „Luna Gheorghe I. Brătianu la Iași”. Manifestările au început la 15 aprilie 2003, cu o expoziție de carte dedicată memoriei lui Gh.I. Brătianu, la Muzeul Literaturii Române din Iași, renumita „Casă Pogor”, casă în care și-a petrecut copilăria și adolescența împreună

cu mama sa, Maria Moruzi. Vernisarea expoziției a fost asigurată de Prof. univ.dr. Ioan Ciupercă, decanul Facultății de Istorie, Prof.univ.dr. Ion Toderașcu și Prof.univ.dr. Alexandru-Florin Platon.

Din data de 20 aprilie 2003, expoziția, completată cu alte documente și fotografii din viața lui Gh.I. Brătianu, a fost găzduită de „Casa Catargiu” (Corpul H al Universității „Al.I. Cuza” Iași). Organizarea acestei comemorări în imagini a fost posibilă datorită solitudinii Domnului Prof.univ. dr. Victor Spinei, Membru corespondent al Academiei Române și prin amabilitatea Doamnei Julieta Manolache, șefa Bibliotecii Facultății de Istorie.

Un moment care a resuscitat trecutul, propulsându-ne în miezul unor fapte memorabile, a fost excursia din 11 mai 2003, organizată la Palatul Princiar de la Ruginoasa, loc care se asociază cu personalitatea Domnului Unirii de la 1859, dar care este și locul nașterii lui Gh.I. Brătianu. Participanții, studenți ai Facultății de Istorie și invitați de la Facultatea de Istorie și Psihologie din cadrul Universității de Stat din Chișinău, au vizitat acest loc-simbol al istoriei noastre moderne, unde limbajul imaginilor reface un timp de glorie și îndeamnă la permanente reflecții. Vizita a fost asociată cu o sesiune de comunicări științifice studențești, circumscrise temei *Gheorghe I. Brătianu. Profesorul, istoricul și omul politic*. Au comunicat studenții: Iulian Pruteanu (anul II) – *Gheorghe I. Brătianu, Membru al Academiei Române*; Constantin Crăescu (anul IV) – *Gheorghe I. Brătianu. Discurs didactic și pedagogie națională*; Lucian V. Lefter (anul IV) – *Tradiția descălecatului la Gheorghe I. Brătianu*; Vlad Hogaș (anul II) – *Gheorghe I. Brătianu și Restaurația carlistă. Nașterea disidenței georgiste*. Sesiunea a fost moderată de Lect.univ. Gheorghe Iuțș. Finalizarea acestui moment al programului nostru nu ar fi fost posibilă fără sprijinul Domnului Ionel Moraru, primarul comunei Ruginoasa și al Doamnei Areta Moșu, de la Despărțământul ASTRA „M. Kogălniceanu” Iași, cărora le aducem, și pe această cale, întreaga noastră grațitudine.

Evocarea personalității marelui istoric a continuat cu o întâlnire emoționantă, la care au fost prezenți Prof.dr. Petre Ș. Năsturel (Sorbona, Paris), Doctor Honoris Causa al Universității „Al.I. Cuza” Iași și Cercet.dr. Paul Cernovodeanu, de la Institutul de Istorie „N. Iorga” din București, Membru de Onoare al Academiei Române. Invitații au rememorat, în cuvinte calde, pe Profesorul și Omul Gh.I. Brătianu, pe care l-au cunoscut și l-au auzit ca studenți ai Universității din București. Gh.I. Brătianu oficia,

am putut auzi și atunci, cu o erudiție și o logică desăvârșită. Era preocupat permanent să distingă între adevăr și ficțiune, să profeseze obiectivitatea și să elimine patima din recuperarea trecutului. Evocarea, desfășurată la „Casa Catargiu”, în ziua de 16 mai 2003, a fost moderată de Prof.univ.dr. Ion Toderașcu. În glosele sale, moderatorul a subliniat importanța memorialisticii în reconstituirea efigiei istoricului-mucenic Gh.I. Brătianu.

La 27 mai 2003, „Luna Gheorghe I. Brătianu” s-a încheiat printr-o întâlnire a profesorilor și studenților Facultății de Istorie, care a avut loc în Sala de Consiliu a Facultății. Au participat, cu expuneri, Prof.univ.dr. I. Ciupercă, Decanul Facultății de Istorie, Prof.univ.dr. Al. Zub, Membru corespondent al Academiei Române, Directorul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” Iași, Prof.univ.dr. Ion Agrigoroaiei, Șeful Catedrei de Istorie Contemporană și Prof.univ.dr. Al.Fl. Platon, Șeful Catedrei de Istorie Medievală. Moderator a fost, și cu această ocazie, Prof.univ.dr. Ion Toderașcu. Făcând retrospectiva acestei suite de manifestări dedicate memoriei marelui învățat și iubitor de țară care a fost Gh.I. Brătianu, la 50 de ani de la trecerea în „Lumea umbrelor”, Prof. Ion Toderașcu a gratulat inițiativa studenților, pe care a asociat-o cu viitorul științei istorice și cu cinstirea trecutului național. Moderatorul a adus un cuvânt de mulțumire tuturor acelor care, sub diverse forme, au contribuit la reușita acestei *In memoriam Gheorghe I. Brătianu*.

Iași, mai 2003

IULIAN PRUTEANU
student